

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ
ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Монографія

За загальною редакцією доктора економічних наук,
професора Л. Л. Гриценко

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2021

Рецензенти:

Ю. М. Петрушенко – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин ННІ БіЕМ СумДУ;

В. М. Кремень – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як монографія
(протокол № 12 від 8 квітня 2021 року)*

П 59 **Пріоритети** розвитку фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів : монографія / Л. Л. Гриценко, І. М. Боярко, Т. А. Васильєва та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук Л. Л. Гриценко. – Суми : Сумський державний університет, 2021. – 379 с.
ISBN 978-966-657-866-5

У колективній монографії розкриваються основні пріоритети розвитку національної фінансової системи в процесі євроінтеграції. Розглянуті концептуальні положення побудови механізму модернізації державної фінансової політики сталого розвитку, систематизовані інструменти реалізації боргової політики відповідно до періодизації її розвитку, визначені напрями збільшення державного фінансування та можливості залучення додаткових джерел для сфери культури і мистецтва та охорони здоров'я, досліджена сучасна модель бюджетного процесу з використанням програмно-цільового методу для забезпечення транспарентності вітчизняних публічних фінансів відповідно до європейських стандартів, запропоновані практичні підходи до аналізу спроможності місцевих бюджетів, визначені шляхи удосконалення фінансового сектору з урахуванням міжнародного досвіду, систематизовані можливості та загрози кредитної діяльності вітчизняних банків під впливом тіньової економіки та виявлений її вплив на банківську безпеку, досліджений механізм та інструменти кредитного ризику банків у контексті забезпечення фінансової безпеки держави.

Видання призначене для студентів закладів вищої освіти економічного спрямування, може бути корисним для викладачів, аспірантів, науковців, державних службовців і банківських працівників.

УДК 336-048.35(477:47)33

© Гриценко Л. Л., Боярко І. М.,
Васильєва Т. А. та ін., 2021

ISBN 978-966-657-866-5

© Сумський державний університет, 2021

ЗМІСТ	С.
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ПРІОРИТЕТИ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	7
1.1 Механізм модернізації державної фінансової політики сталого розвитку.....	7
1.2 Боргова політика України: теоретична та практична складова	31
1.3 Бюджетне фінансування сфери культури та мистецтва в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку	53
1.4 Розвиток добровільного медичного страхування як альтернативного джерела фінансування галузі охорони здоров'я в Україні	82
1.5 Нові виміри застосування ПЦМ-бюджетування в Україні: сучасний стан, диджиталізація, оцінювання ефективності	103
1.6 Місцеві бюджети: їх сутність, функції та сучасні тенденції розвитку	135
РОЗДІЛ 2 ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ТА РИЗИКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ.....	164

2.1 Регулювання та нагляд фінансового сектору: європейський та вітчизняний досвід	164
2.2 Фінансова безпека банківської системи України...	180
2.3 Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку банківської системи	199
2.4 Кредитна діяльність банків України на сучасному етапі: можливості та загрози	221
2.5 Теоретична складова кредитного ризику банку....	274
2.6 Система управління та принципи визначення кредитного ризику банків	291
ВИСНОВКИ	326
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	330
ДОДАТКИ	360

ВСТУП

Сучасні трансформаційні процеси, які відбуваються у сфері фінансово-кредитних відносин, впливають на стан функціонування фінансової системи та покликані створити передумови для забезпечення збалансованого сталого розвитку економічної системи на засадах узгодження наявних фінансових потреб і можливостей, визначення міжнародних і національних пріоритетів з урахуванням стратегічних євроінтеграційних векторів суспільного розвитку.

Проте ситуація, що склалася в окремих сферах фінансової системи України, свідчить про наявність системних кризових явищ і процесів, які знижують темпи розвитку національної економіки, підвищують рівень фінансової залежності держави, сприяють зниженню матеріального, духовного та соціального потенціалу нації та впливають на якість запровадження соціально-економічних реформ. Тому виникає потреба в дослідженні та оцінюванні ефективності функціонування важливих секторів вітчизняної фінансової системи, що дозволить окреслити стратегічні орієнтири подолання негативних чинників і забезпечити відповідність їх розвитку європейським стандартам.

У науковій праці було визначено необхідність розроблення концептуальних засад формування механізму модернізації державної фінансової політики сталого розвитку; систематизовано інструменти формування та реалізації боргової політики країни з урахуванням періодизації її розвитку; проаналізовано сучасний стан фінансування культури та мистецтва й охорони здоров'я та визначено стратегічні напрями збільшення обсягів бюджетного фінансування та залучення альтернативних джерел; у системі управління державними фінансами звернено увагу на сучасну модель бюджетного процесу на засадах програмно-цільового методу – бюджетування для забезпечення уніфікації та транспарентності вітчизняних

публічних фінансів; з метою забезпечення базових засад децентралізації влади досліджено європейські підходи до реалізації бюджетної політики в контексті посилення ролі та значення місцевих бюджетів; вивчено закордонний досвід і визначено можливості його застосування в системі регулювання та нагляду у фінансовому секторі України; проведено оцінювання впливу банківської безпеки та тіньової економіки на фінансову безпеку держави; ідентифіковано можливості та загрози кредитної діяльності банків на сучасному етапі та визначено її вплив на стан функціонування банківської системи; системно досліджено складові кредитного ризику банку та сформовано елементи ефективного управління ним.

Автори окремих розділів монографії: Л. Л. Гриценко, д-р екон. наук, проф., керівник колективу (1.1), І. М. Боярко, д-р екон. наук, доц. (1.1), Т. А. Васильєва, д-р екон. наук, проф. (1.3, 1.4), С. В. Леонов, д-р екон. наук, проф. (2.2, 2.3), І. І. Рекуненко, д-р екон. наук, проф. (2.1, 2.2), І. О. Школьник, д-р екон. наук, проф. (1.2), О. В. Дейнека, канд. екон. наук, доц. (1.3), Н. А. Дехтяр, канд. екон. наук, доц., (вступ, 1.3, висновки), О. С. Журавка, канд. екон. наук, доц. (1.4), О. А. Криклій, канд. екон. наук, доц. (2.4), О. В. Крухмаль, канд. екон. наук, доц. (2.4), Т. Г. Кубах, канд. екон. наук, доц. (1.2), О. В. Люта, канд. екон. наук, доц. (1.6), Л. Д. Павленко, канд. екон. наук, доц. (2.5, 2.6), Н. Г. Пігуль, канд. екон. наук, доц. (1.6), В. В. Романчукевич, канд. екон. наук (1.1), Л. Б. Рябушка, канд. екон. наук, доц. (1.5), Є. Ю. Мордань, канд. екон. наук, старший викладач (2.3), Є. К. Бондаренко, канд. екон. наук, асистент (1.4), С. В. Кононенко, аспірант (2.1), С. В. Чорна, аспірант (2.2), Ю. С. Давиденко, здобувач вищої освіти (2.3), Я. І. Кравченко, здобувач вищої освіти (2.3), В. В. Степаненко, здобувач вищої освіти (1.6).

Автори висловлюють щире вдячність рецензентам за слушні поради й зауваження, а також усім колегам, хто допомагав і сприяв виданню монографії.

РОЗДІЛ 1

ПРІОРИТЕТИ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1.1 Механізм модернізації державної фінансової політики сталого розвитку

Стан фінансування досягнення цілей сталого розвитку та ефективності відповідної державної фінансової політики (далі – ДФП) в Україні свідчить про необхідність удосконалення як окремих її інструментів, так і механізму формування та реалізації загалом у контексті створення умов для його функціонування як системи підтримки безперервного циклу постійної модернізації ДФП сталого розвитку на засадах узгодження існуючих потреб і можливостей, міжнародних і національних пріоритетів і стратегічних векторів суспільного розвитку. За таких обставин виникає необхідність трансформації механізму ДФП у напрямі його перетворення в механізм забезпечення модернізації ДФП сталого розвитку з метою підвищення його дієвості та адаптивності для подолання глобальних проблем сучасності, усунення негативних соціально-економічних явищ і процесів, нейтралізації фінансово-економічних і соціальних ризиків, створення належних умов для сталого розвитку національної економіки.

Загальновизнаною тезою є те, що ДФП реалізується за допомогою фінансового механізму, який є однією зі складових господарського механізму національної економіки. Водночас, якщо одні вчені тлумачать фінансовий механізм суто з позиції теоретичного узагальнення його сутності й змісту як комплекс засобів втілення цілей і завдань ДФП, що охоплює сукупність форм, методів, інструментів і важелів використання фінансових ресурсів,

а також забезпечення їх впливу на соціальний і економічний розвиток, то інші – акцентують увагу на його прагматичному характері – спрямованості на практичне використання державою фінансових ресурсів для здійснення ДФП у системі державного регулювання соціальних і економічних процесів [2, 6]. Ми погоджуємося з думкою С. Качули [4, с. 72], що ці підходи не потрібно розглядати як антагоністичні, а їх гармонійне поєднання надає можливість науково обґрунтувати вибір методів, інструментів і важелів, здатних ефективно впливати на організацію фінансових відносин у суспільстві, відтворення фінансового капіталу на засадах збалансування економічних, соціальних й екологічних потреб та інтересів, забезпечувати справедливий та ефективний розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів у національній економіці, скеровуючи ці ресурси на забезпечення досягнення цілей і завдань сталого розвитку відповідно до встановлених пріоритетів і цільових індикаторів.

Необхідно зауважити, що в науковій літературі деякі автори також обґрунтовують доцільність застосовувати замість означення такого механізму, як «фінансовий», прикметник «фінансово-кредитний» з огляду на те, що потоки фінансових і кредитних ресурсів є практично нерозривними, такими, які складно розмежувати, відділити один від одного. Зокрема, такої думки додержується у своїх дослідженнях М. Крупка [8, с. 58], наголошуючи на рівноправності фінансів і кредиту як складових такого механізму.

На нашу думку, термін «фінансово-кредитний механізм» більшою мірою відповідає змісту поняття, що розглядається, який закладається під час застосування зазначеного вище прагматичного підходу, що відповідає лише одному з аспектів досліджуваного явища. Відповідно це поняття може застосовуватися як синонім поняття «фінансова політика» винятково у разі розгляду практичного

використання фінансових ресурсів для досягнення визначених цілей і завдань сталого розвитку в процесі реалізації сформованої ДФП сталого розвитку.

Проте успішна ДФП сталого розвитку потребує наявності дієвих механізмів як реалізації вже прийнятих управлінських рішень у сфері державного регулювання і фінансового забезпечення процесів соціально-економічного розвитку, так й обґрунтованого вибору курсу такої політики, формування відповідної стратегії й тактики в процесі їх концептуалізації, програмування й бюджетування.

Поширеною тезою серед науковців є те, що ДФП виконує своє призначення в суспільстві з використанням механізмів фінансового забезпечення та механізму фінансового регулювання, дія яких проявляється в цільовому спрямуванні державних фінансових ресурсів на фінансування досягнення стратегічних і тактичних цілей і завдань соціально-економічного розвитку, формуванні та використанні коштів державного бюджету, регулюванні розподілу та перерозподілу доходів і видатків, податковому регулюванні, управлінні грошовим оборотом та рухом фінансових потоків у національній фінансовій системі, регулюванні курсу національної валюти з метою покращання якості життя нинішнього покоління й формування добробуту майбутніх [4, 9, 10].

Тому, на нашу думку, до побудови механізму сучасної ДФП сталого розвитку потрібно застосовувати системний підхід, що передбачає поєднання в єдину систему двох механізмів – фінансово-кредитного та забезпечення модернізації ДФП.

Такий підхід обґрунтовується потребою побудови цілісного механізму, який забезпечує узгодження стратегії і тактики ДФП сталого розвитку, що досягається завдяки системному поєднанню процесів формування її цілей і завдань, визначення способів та інструментів їх досягнення, моніторингу результатів їх застосування й

модернізації раніше сформованих елементів ДФП для усунення виявлених недоліків, своєчасної адаптації до зміни умов внутрішнього й зовнішнього середовищ функціонування національної економіки.

Отже, механізм модернізації ДФП сталого розвитку є системною єдністю двох комплексних компонентів:

1) механізму забезпечення модернізації ДФП – сукупності форм і методів нормативно-правового, інформаційно-аналітичного й інституційного забезпечення процесу формування стратегії і тактики ДФП відповідно до існуючих та очікуваних умов розвитку фінансово-економічної системи національної економіки (за попереднього (*ex-ante*)¹⁾ формування ДФП сталого розвитку), а також отримуваних результатів та оцінювань ефективності реалізації обраного курсу ДФП (за коригувального (*ex-post*) формування ДФП сталого розвитку);

2) фінансово-кредитного механізму – сукупності форм, методів, інструментів і важелів використання фінансових ресурсів і їх впливу на досягнення визначених цілей і завдань ДФП сталого розвитку, який гнучко адаптується до динамічних змін чинників обрання і реалізації курсу ДФП відповідно до настанов стратегії і тактики ДФП сталого розвитку, наданих механізмом забезпечення модернізації ДФП.

Формування механізму модернізації ДФП сталого розвитку має спиратися на сукупність принципів Белладжо (табл. 1), які є керівними настановами для практичного оцінювання прогресу на шляху до сталого розвитку, а, отже, й для створення систем управління процесами досягнення такого прогресу.

¹⁾Термін *ex-ante* означає «до події» й використовується зазвичай, якщо результати певної дії або комплексу заходів прогнозуються, передбачаються заздалегідь. Протилежністю *ex-ante* є *ex-post*, тобто фактичний.

Таблиця 1 – Принципи Белладжо як настанови для формування механізму модернізації ДФП сталого розвитку

Принцип	Сутність
Сутності та цілепокладання	Необхідність для всіх учасників процесу розроблення та реалізації ДФП сталого розвитку керуватися чітким баченням істотності сталого розвитку і цілями, які визначають це бачення
Холістичної перспективи	<ul style="list-style-type: none"> – включення огляду як усієї системи соціально-еколого-економічних відносин, так і її частин; – розгляд структури соціальної, екологічної та економічної підсистем, їх стану, а також напрямку і швидкості зміни стану, їх складових частин і взаємодії між частинами; – урахування як позитивних, так і негативних наслідків діяльності учасників соціально-економічних процесів; – оцінювання суспільних та індивідуальних витрат і вигід від реалізації ДФП сталого розвитку як у грошовому, так і негрошовому вимірах
Суттєвості елементів	<ul style="list-style-type: none"> – відображення питання нерівності розподілу благ серед населення, а також між нинішнім і майбутніми його поколіннями, враховуючи такі проблеми, як незбалансованість використання ресурсів, надмірне споживання і бідність, порушення права людини та обмежений доступ до послуг для певних категорій населення, залежно від обставин; – урахування екологічних умов, від яких залежить рівень життя; – урахування економічного розвитку та неринкових видів діяльності, які сприяють добробуту людей і суспільства
Адекватності	<ul style="list-style-type: none"> – встановлення часових інтервалів, достатніх для того, щоб охопити тимчасові обмеження як суспільних систем, так і екосистеми, що відповідає поточним короткостроковим потребам під час прийняття рішень, а також потребам майбутніх поколінь; – визначення межі навчання, достатньої для того, щоб враховувати не лише локальні, а й перспективні впливи ДФП сталого розвитку на людей і екосистеми; – спирання на історичні та поточні дослідження, щоб передбачити майбутні умови та перспективи

Продовження таблиці 1

Принцип	Сутність
Практичності	<ul style="list-style-type: none"> – використання чіткого набору категорій або організаційних структур, які пов’язують бачення і цілі сталого розвитку з цільовими індикаторами та критеріями оцінювання ефективності ДФП; – обмеження кількості ключових питань для ex-ante та ex-post аналізу ДФП сталого розвитку; – обмеження кількості показників або комбінацій показників-індикаторів ДФП сталого розвитку, щоб забезпечити більш чіткий сигнал прогресу; – стандартизація вимірювання показників-індикаторів ДФП сталого розвитку, яка дозволить здійснювати порівняння; – порівняння значень показника-індикатора ДФП сталого розвитку з нормативами (цілями, еталонними значеннями, діапазонами, порогоми або напрямками трендів залежно від ситуації)
Ефективності взаємозв’язку	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення задоволення потреб суспільства і певних користувачів суспільних благ; – вибір показників, які стимулюють і служать для залучення осіб, які приймають рішення, що є раціональними з огляду на досягнення сталого розвитку; – прагнення до простоти структури і використання зрозумілої мови подання інформації про основні засади, стратегію й тактику ДФП сталого розвитку, необхідні дії й очікувані результати для її реалізації
Всеохоплення	<ul style="list-style-type: none"> – широке представництво ключових груп населення, професійних, технічних і соціальних груп, враховуючи молодь, жінок і корінне населення у складі інститутів, які беруть участь у формуванні та реалізації ДФП сталого розвитку, щоб забезпечити визнання різноманітних і мінливих цінностей; – участь осіб, які приймають рішення на мікрорівні, для забезпечення надійного зв’язку з визначеною ДФП сталого розвитку і відповідними локальними діями
Відкритості	<ul style="list-style-type: none"> – доступність для всіх методів і баз даних, які використовуються під час оцінювання ДФП сталого розвитку; – можливість чіткого формулювання суджень, припущень і забезпечення однозначності даних та їх інтерпретацій

Продовження таблиці 1

Принцип	Сутність
Постійного оцінювання	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечення повторних вимірів результатів ДФП сталого розвитку для визначення позитивних і негативних тенденцій розвитку суспільства; – ітеративність, адаптивність ДФП сталого розвитку і реагування на зміни і невизначеність; – коригування цілей, моделі та показників ДФП сталого розвитку мірою отримання нових даних та ідей; – сприяння розвитку колективного навчання суспільства кращим практикам сталого розвитку і зворотний зв'язок за результатами реалізації ДФП для прийняття та удосконалення рішень у сфері управління сталим розвитком суспільства
Інституційної спроможності	<ul style="list-style-type: none"> – чіткий розподіл відповідальності та надання постійної взаємної підтримки учасникам процесу формування та реалізації ДФП сталого розвитку в процесі прийняття ними рішень; – інституційна спроможність на всіх рівнях фінансово-економічної системи для збирання, аналізу та документування даних; – підтримка розвитку спроможності до оцінювання сталого розвитку суб'єктами ДФП на локальному рівні

Джерело: розробка авторів.

Для побудови механізму модернізації ДФП сталого розвитку необхідно визначитися з його компонентами в розрізі означених вище складових.

О. Ковалюк, структуруючи компоненти фінансового механізму організації економіки, виділяє в ньому такі основні елементи: фінансові методи, фінансові важелі, правове, нормативне та інформаційне забезпечення, фінансову політику [6, с. 38]. Ми погоджуємося з думкою С. Качули [4, с. 72], що включення фінансової політики до переліку складових фінансового механізму є недостатньо обґрунтованим. Водночас, на нашу думку, у складі цих компонентів прослідковується можливість їх розподілу на

групу інструментального спрямування (фінансові методи й важелі) та групу забезпечення (правове, нормативне та інформаційне), що загалом відповідає запропонованій нами концепції поділу механізму модернізації ДФП на дві складові.

Оскільки провідними компонентами ДФП є монетарна й бюджетна політика, то саме механізми їх реалізації формують системний вплив ДФП на сталий розвиток, регламентуючи організацію фінансових відносин і порядок провадження фінансової діяльності. Як справедливо стверджує С. Качула, кожна з цих складових «...є цілісним системним поняттям, що у загальному розумінні може використовуватися як інструмент ДФП та водночас має власні механізми, інструменти, важелі, що застосовуються для реалізації/вирішення конкретних проблем, досягнення цілей і виконання завдань у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку суспільства» [4, с. 72]. Зі свого боку, В. Лагутін зазначає, що характер механізмів та інструментів, які використовуються під час проведення монетарної та фіскальної політики, дозволяють розглядати їх як взаємодоповнювальні засоби державного фінансового регулювання економіки [9].

Отже, поєднання фіскального та монетарного трансмісійних механізмів дозволяє ДФП вирішувати стратегічні й тактичні цілі та завдання сприяння сталому розвитку з подолання глобальних і національних суспільних, економічних та екологічних проблем через відповідний вплив на фінансову систему, фінансові відносини і рух фінансових ресурсів. Ефективність механізму модернізації ДФП сталого розвитку залежить від рівня взаємоузгодженості та співкоординації механізмів фіскальної і монетарної політики з урахуванням часових лагів між застосуванням обраних інструментів, реагування об'єктів державного фінансового регулювання

на їх дію та отриманням системою державного управління інформації про результати ДФП у розрізі встановлених індикаторів і показників. Ця координація, зокрема, вимагає удосконалення інституційно-функціонального забезпечення ДФП сталого розвитку в Україні.

Фіскальний механізм при цьому є комплексом інструментів із мобілізації бюджетних коштів, вибору напрямів їх використання, управління державними та місцевими фінансами. Інструменти цього механізму впливають на процес мобілізації коштів до бюджету та напрями і форми бюджетних видатків, які або створюються з метою регулювання певних процесів, або містять у собі відповідну регулювальну дію.

Його основу становить бюджет, який є інструментом державного регулювання соціально-економічного розвитку. Водночас формування дохідної частини бюджету здійснюється за допомогою використання спеціального інструментарію – податків, неподаткових надходжень, доходів від операцій із капіталом, міжбюджетних трансфертів, кредитів.

Донедавна недосконалість системи міжбюджетних трансфертів і субвенцій у країні зумовлювала втрату мотивації місцевих органів влади до оптимізації видатків на досягнення сталого розвитку, економії відповідних коштів і підвищення ефективності їх використання. Проведені в Україні реформи в частині фінансової децентралізації сприяли зміцненню фінансової бази місцевих бюджетів і удосконаленню механізму надання трансфертів від державного до місцевих бюджетів, що, на нашу думку, є проявом дії механізмів модернізації ДФП сталого розвитку. Проте цей процес не є завершеним і, як вже зазначалося, повинен носити постійний циклічний характер.

Дієвість фінансово-кредитного механізму модернізації ДФП сталого розвитку потребує пошуку

шляхів раціонального поєднання різних інструментів із метою збалансування їх фіскальних, відтворювальних і соціальних функцій, досягнення суспільного компромісу між потребою наповнення бюджетів різних рівнів, державного і місцевих, в обсягах, необхідних і достатніх для фінансування потреб сталого розвитку, з одного боку, встановленням посилюючого податкового навантаження на суб'єктів економіки, – з іншого.

Також важливим є узгодження фіскального механізму, насамперед, у частині встановлення напрямів здійснення бюджетних видатків, із цілями та завданнями, обраними національними пріоритетами сталого розвитку. Це, зокрема, передбачає відповідну модернізацію механізмів реформування системи соціального забезпечення на основі розроблення та впровадження науково обґрунтованих державних соціальних стандартів.

Вагомими інструментами реалізації бюджетної політики і водночас механізмами впливу на соціальні процеси є цільові програми, які вирішують завдання управління видатками бюджету завдяки узгодженню цілей сталого розвитку, інвестиційних потреб і фінансових витрат в умовах обмежених бюджетних коштів.

Під час розроблення механізму модернізаціїДФП сталого розвитку важливо, щоб розбудова відповідної системи інструментів фінансово-кредитного механізму, який відповідає за належне й достатнє фінансове забезпечення національних і регіональних потреб сталого розвитку, була прив'язана до відповідних цільових показників, узгоджених із цілями сталого розвитку, наданих механізмом забезпечення модернізаціїДФП сталого розвитку, що забезпечує реалізацію принципів ефективності й прозорості такої політики. Чільним аспектом при цьому повинні стати чіткі індикатори досягнення цілей, а також установлення потрібного рівня фінансування заходів для їх досягнення.

Для цього доцільним є запровадження відповідного підходу до середньострокового бюджетного планування, який саме повинен базуватися на визначенні обсягів фінансування бюджетних програм, які утворюються під реалізацію цілей і завдань, здатних забезпечити досягнення цілей сталого розвитку, а також створити передумови залучення в Україну істотних обсягів офіційної допомоги на цілі сталого розвитку, зростання приватних інвестицій на підтримку сталого розвитку на засадах державно-приватного партнерства.

Оснoву ефективності такої системи становить перехід від кошторисного принципу до фінансування, орієнтованого на результати. Це передбачає, що бюджетні асигнування повинні бути достатніми для досягнення запланованих результатів. Скорочення, припинення або недофінансування повинні проводитися відповідно до певної формальної процедури та згідно з чіткими і прозорими критеріями.

Покращанню прозорості планування бюджету, на нашу думку, сприяла б зміна підходів до формування бюджетних програм, а саме впровадження системи, за якої кожне завдання фінансової стратегії сталого розвитку пов'язувалося б з відповідною бюджетною програмою й комплексом програмних та оперативно-тактичних планових документів з її реалізації. Це дозволило б чітко ідентифікувати обсяги фінансових ресурсів, спрямованих на вирішення певних соціально-економічних та екологічних проблем сталого розвитку та створити інформаційну базу для адекватного оцінювання ефективності реалізації фінансової політики сталого розвитку з позиції встановлення зв'язків між результатами і виділеними на досягнення певних цілей сталого розвитку фінансовими ресурсами.

У такій системі загальний обсяг фінансування для виконання завдань сталого розвитку повинен дорівнювати

обсягу фінансування для таких завдань в усіх бюджетних програмах за відповідний рік. Брак фінансування в цій системі не дозволяє отримати заплановані результати, тому приділення уваги саме дисципліні обов'язкового фінансування запланованих заходів має стати вирішальним аспектом на шляху покращання результативності й ефективності процесу стратегічного планування в Україні. Завдання та цільові значення індикаторів повинні добре координуватися на етапі планування з урахуванням бюджетних обмежень і пріоритетних напрямів урядових програм.

На рисунку 1 схематично подане відповідне бачення моделі взаємодії складових механізмів модернізації ДФП сталого розвитку (механізмів фінансово-кредитного і забезпечення його модернізації), в якій основний акцент зроблено на основні елементи циклу аналізу політики – від її формування на основі аналізу проблем до оцінювання й моніторингу виконання.

Ця модель є розвитком ідей, закладених у моделі реалізації ДФП сталого розвитку, запропонованій експертами Інституту суспільно-економічних досліджень [1], якою передбачається досягнення переходу від кошторисного фінансування на фінансування, орієнтоване на результат, завдяки дотриманню двох балансових співвідношень:

$$\sum_{i=1}^k \text{БФ}_{\text{ПЛ}} = \sum_{i=1}^n \text{ФБП}_{\text{ПЛ}} = \sum_{i=1}^m \text{ФБП}_{\text{Ф}}; \quad (1)$$

$$\sum_{i=1}^k \text{План}(x, y, z) = \sum_{i=1}^k \text{Факт}(x, y, z), \quad (2)$$

де $\text{БФ}_{\text{ПЛ}}$ – плановий обсяг фінансування, необхідний для досягнення поставлених

- цілей і завдань сталого розвитку, визначений тактичними планами виконання стратегічних нормативних документів;
- ФБП_{пл}* – плановий обсяг фінансування бюджетних програм сталого розвитку;
- ФБП_ф* – фактично виділені асигнування на фінансування бюджетних програм сталого розвитку;
- k, n, m* – кількість планів, бюджетних програм і бюджетних асигнувань відповідно;
- План (x, y, z)* – планові індикатори ДФП сталого розвитку;
- Факт (x, y, z)* – фактичне виконання індикаторів ДФП сталого розвитку.

Досягнення сталого розвитку, особливо в умовах динамічних змін макроекономічного середовища, потребує використання ефективних інструментів монетарної політики, насамперед, засобів макропруденційного регулювання, спрямованих на виконання контрциклічних функцій монетарної політики.

Важливим є узгодження стратегічних орієнтирів і бюджетних програм. Сьогодні можливо використовувати такі методи ДФП, які здатні сприяти усуненню соціальних диспропорцій у суспільстві, та необхідні для цього інструменти і важелі:

- податкове регулювання доходів фізичних осіб (податкові пільги для певних категорій громадян і різних податкових відрахувань за певних умов, введення помірно прогресивної шкали оподаткування);
- фінансування грошових виплат громадянам, які гарантовані державою (стипендії, пенсії, матеріальна допомога);
- фінансування пільг під час оплати або отримання товарів і послуг (враховуючи комунальні) таким

категоріям громадян, як особи з інвалідністю; сім'ї, які мають дітей з інвалідністю; багатодітні сім'ї; сім'ї, які втратили годувальника, малозабезпечені пенсіонери;

Рисунок 1 – Модель взаємодії складових механізмів модернізації ДФП сталого розвитку в Україні

Джерело: авторська розробка.

– фінансове регулювання державою ринку житла (надання органами влади державних гарантій за банківськими іпотечними кредитами, будівництво соціального житла на засадах державно-приватного партнерства);

– фінансове стимулювання підприємств/організацій до соціального партнерства, створення нових робочих місць із метою зниження рівня безробіття;

– бюджетне фінансування цільових програм соціального спрямування, зокрема, у сфері освіти, охорони здоров'я, культури;

– фінансове стимулювання відтворення населення;

– фінансове забезпечення та регулювання державних соціальних гарантій (мінімального розміру оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги);

– адресне надання соціальних послуг.

Реалізація цих методів потребує задіяння узгоджених складових механізму бюджетного регулювання соціального розвитку у сферах: доходів бюджету, видатків бюджету, міжбюджетних трансфертів, кредитування та механізму грошово-кредитного регулювання.

Реалізація окреслених стратегічних цілей і завдань потребує подальшої трансформації механізму реалізації ДФП в аспекті адаптації її методів, інструментів і важелів як до викликів глобалізованого світового суспільства, так і до необхідності вирішення внутрішніх завдань для забезпечення і підтримання належної якості життя населення.

Реалізація ефективної ДФП сталого розвитку залежить від налагодженості фінансових відносин, цілеспрямованості фінансового механізму, від його дієвості, адаптивності, функціональності, адекватності часу, місця та стану соціальних та економічних процесів. Із

цих позицій методи, інструменти і важелі ДФП важливо застосовувати як взаємозв'язану адаптивно-динамічну систему, що сприятиме: оптимізації структури державних фінансових ресурсів, вирішенню комплексу макроекономічних завдань, економічному зростанню на інноваційній основі та соціальному розвитку.

Ефективне забезпечення функціонування фінансово-кредитного механізму модернізації ДФП сталого розвитку передбачає належну організацію системи фінансового планування, прогнозування та контролю, що є функціями механізму забезпечення модернізації ДФП сталого розвитку.

Формування концепту механізму забезпечення модернізації ДФП сталого розвитку неможливе без запровадження процесів, що забезпечують пріоритетні напрями створення скоординованої глобальної стратегії, націленої на збереження та відновлення природних ресурсів, збалансування економічної системи, гармонійний розвиток усіх сфер життєдіяльності суспільства. Все це потребує вкладення інвестицій на коротко- і довгостроковий періоди, що спрямоване на майбутній розвиток і досягнення стабільності фінансової системи сталого розвитку.

Спрямованість і результативність ДФП сталого розвитку визначається комплексом передумов, які є складовою підсистеми забезпечення механізму її модернізації, яка відбувається в циклі постійних коригувань державної фінансової стратегії й тактики досягнення сталого розвитку за результатами моніторингу цільових індикаторів, змін макроекономічних параметрів стійкості, ефективності й безпечності функціонування як національної фінансової системи, так й економіки загалом. Такі передумови доцільно аналізувати в розрізі груп, сформованих за ознакою спільного вектора їх впливу на розвиток національної економіки (рис. 2).

Рисунок 2 – Основні передумови формування механізму забезпечення модернізації ДФП сталого розвитку

Джерело: авторська розробка.

Вивчаючи такі передумови, можна дійти висновку про те, що невід’ємними складовими побудови механізму модернізації ДФП сталого розвитку є: 1) використання переваг і можливостей міжнародного фінансового

співробітництва й побудова партнерських відносин з іншими країнами світу, оскільки підтримка закордонних партнерів може забезпечити часткове вирішення фінансових проблем держави, що є системою триєдиного комплексу: економічної, екологічної та соціальної підсистем цієї системи; 2) спрямованість на підвищення рівня якості життя населення; ефективний розвиток регіональних і місцевих соціально-економічних систем.

На нашу думку, вирішення проблеми формування механізму модернізації ДФП сталого розвитку має виходити із врахування як приватних, державних, зовнішньоекономічних, так і регіональних інтересів, що становить єдину базову організаційно-економічну платформу формування потреб модернізації ДФП сталого розвитку (відповідний організаційно-економічний механізм) (рис. 3).

Врахування системи приватних, регіональних, державних і міжнародних інтересів під час визначення шляхів формування механізму модернізації ДФП сталого розвитку України, на нашу думку, необхідно проводити, насамперед, у частині удосконалення складових механізмів (підсистем) інституційно-функціонального, нормативно-правового й інформаційно-аналітичного забезпечення такої модернізації.

Водночас необхідно відмітити, що основою формування ефективного механізму модернізації ДФП сталого розвитку є досліджений нами у розділі 3 комплекс чинників обрання та реалізації курсу ДФП, вплив яких може бути одночасним і різнитися залежно від сфери прояву інтересів і потреб (приватної, регіональної, державної чи міжнародної).

Центральним питанням модернізації ДФП сталого розвитку, а відповідно й формування механізмів проведення такої модернізації, є пошук оптимальних шляхів ресурсоспоживання, щоб зберегти необхідну якість життя і

забезпечити потреби нинішніх поколінь, не порушуючи потреби майбутніх. Така оптимізація передбачає гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних складових, що визначає вимоги та вибір комплексу засобів та інструментів досягнення сталого розвитку для компонентів механізму модернізації ДФП сталого розвитку – механізмів фінансово-кредитного і забезпечення модернізації.

Незважаючи на те, що сталий розвиток історично базувався на необхідності кращого захисту довкілля, сьогодні він також має ефективне управління фінансово-економічними відносинами й суспільним виробництвом.

Для досягнення реального сталого розвитку необхідно створити послідовну ДФП у всіх формах (стратегії, закони, фінансові інструменти). Це може бути досягнуто шляхом прийняття рішень на основі фактичних даних про стан соціально-економічного розвитку і вдосконалення умов прийняття стратегічних і тактичних рішень у сфері державного фінансового регулювання і фінансового забезпечення потреб сталого розвитку на засадах розширення участі громадськості та створення змістовного соціального діалогу.

З урахуванням Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року [11] обґрунтуємо більш детально три основні напрями модернізації ДФП сталого розвитку – соціальний, екологічний та економічний, які, на нашу думку, повинні бути зосереджені на використанні процесів децентралізації для запуску імпульсу позитивних зрушень у вирішенні проблем сталого розвитку, насамперед, на регіональному рівні, подальшу акумуляцію й підтримку цих змін на національному рівні, формуванні на цій основі внеску країни в сталий розвиток людства на глобальному рівні.

Отже, механізм модернізації ДФП сталого розвитку України повинен базуватися на процесах децентралізації, які дозволяють максимально наблизити ДФП до вирішення конкретних проблем сталого розвитку, які виникають в окремих регіонах, надати регіонам більші можливості самостійного фінансування потреб власного розвитку завдяки мобілізації фінансових ресурсів місцевих бізнес-структур, населення, підвищення інвестиційної привабливості регіональних об'єктів як у сфері виробництва, так і соціальної інфраструктури, стимулювання участі у фінансуванні потреб регіональних потреб сталого розвитку на засадах державно-приватного партнерства й соціальної відповідальності бізнесу. Без сталого розвитку регіонів неможливий сталий розвиток національної економіки загалом, тому запровадження регіональних програм сталого розвитку на рівні місцевих бюджетів є однією з основних складових формування механізму модернізації ДФП сталого розвитку в Україні.

Поряд із цим, варто визначити й інші напрями модернізації ДФП сталого розвитку України.

По-перше, таким напрямом є покращання інвестиційного клімату, що передбачає усунення бар'єрів для інвестицій, надання консультацій із потенційних проєктів і розподілу коштів.

Другим напрямом модернізації ДФП сталого розвитку є формування єдиного цифрового ринку. Інтернет і цифрові технології перетворюють наш світ. Однак існуючі онлайн-бар'єри перешкоджають доступу громадян до товарів і послуг, інтернет-компанії та стартапи мають обмежену сферу застосування, а підприємства та уряди не можуть повністю використовувати цифрові інструменти. Тому важливо сформувати єдиний цифровий ринок шляхом усунення регуляторних бар'єрів та переходу від національних ринків до єдиного міжнародного ринку.

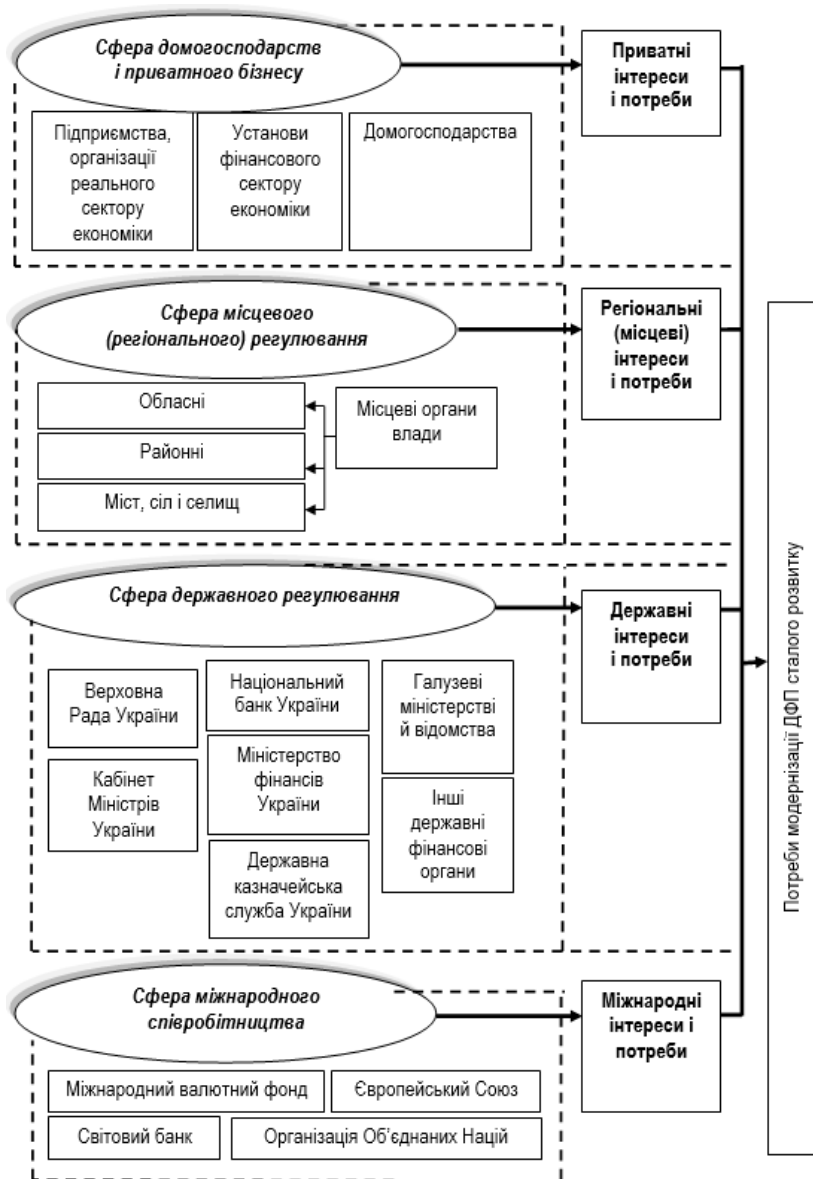

Рисунок 3 – Інтереси і потреби модернізації ДФП сталого розвитку

Джерело: авторська розробка.

По-третє, у механізм модернізації ДФП сталого розвитку мають бути імplementовані механізми участі в Європейському енергетичному союзі. Цей крок є необхідним не лише для підтримки енергетичної незалежності країни, а й для стимулювання створення нових робочих місць, зростання інвестицій, зміни структури вартості національного продукту, а отже, й для покращання розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів у фінансовій системі завдяки переходу до низьковуглецевої, безпечної та конкурентоспроможної національної економіки.

Відповідно до нових правил управління енергетичним союзом пропонуємо розробити інтегровані національні енергетичні та кліматичні плани, що охоплюють ці п'ять вимірів на період із 2021р. до 2030 р., ефективна побудова яких стимулює розвиток економіки, покращання фінансового стану та формування сталого розвитку.

По-четверте, модернізація ДФП сталого розвитку повинна здійснюватися у напрямі пошуку механізмів фінансового регулювання міграційних процесів, щоб скерувати ці процеси у напрямі сприяння сталому розвитку. Адже збалансована, всеосяжна та спільна міграційна політика повинна мати належне фінансове забезпечення, яке дозволяє вирішувати соціально-економічні проблеми, пов'язані з можливістю виникнення небажаних міграційних потоків, усувати їх негативний вплив на стан національного ринку праці, якість життя населення. З іншого боку, такі механізми повинні містити засоби державного регулювання фінансових потоків у країну і з країни, що супроводжують міграційні процеси, для підтримання фінансової стабільності в країні.

На нашу думку, формування механізму модернізації ДФП сталого розвитку України повинно бути засноване на інтегруванні економічного, екологічного й соціального напрямів у триєдиний комплекс методів та інструментів,

що дозволяє здійснювати ДФП на засадах концепції гармонізованого сталого розвитку й комплексного підходу.

Для вирішення існуючих екологічних проблем необхідне переорієнтування фінансового механізму України на фінансування процесів формування так званої «зеленої» економіки, стимулювання розвитку «зелених» фінансів, основою яких є, насамперед, формування механізмів реалізації «зелених» інвестицій. За оцінюванням експертів Світового банку, перехід до такої економіки в період до 2050 року можна забезпечити щорічними вкладеннями у фінансування екологічних потреб сталого розвитку розміром не менше ніж 2 % світового ВВП (приблизно 1,3 млрд дол.). Водночас сценарій «зелених» інвестицій забезпечить протягом 5–10 років більш високі річні темпи зростання, ніж інвестиції в звичайний розвиток [3]. В Україні, на жаль, статистика розвитку «зеленої» економіки й «зелених» фінансів не ведеться, що є, на нашу думку, істотною проблемою формування вітчизняної ДФП та одним із напрямів її модернізації.

Враховуючи обмеженість фінансових ресурсів, що можуть спрямовуватися на фінансування «зелених» інвестицій із державного бюджету, одним із компонентів механізму модернізації ДФП сталого розвитку повинно бути розширення участі в програмах міжнародної фінансової допомоги та інвестицій, які надаються із фондів ЄС для реалізації цільового фінансування заходів відповідної спрямованості.

Проте на сучасному етапі підприємці не готові практично повністю реалізувати концепцію «зеленої» економіки, через низький рівень обізнаності про заходи підтримки та «зеленого» стимулювання, впровадження принципів стійкого фінансування, відсутність мотивації, належного рівня ефекту та доцільності застосування такої концепції в сучасних умовах. Це зумовлює доцільність включення до механізмів забезпечення модернізації ДФП

сталого розвитку та елементів інформаційно-аналітичного забезпечення, скерованих на підвищення фінансової грамотності.

Одним із найважливіших напрямів модернізації ДФП сталого розвитку соціальної сфери повинно стати здійснення комплексу фінансових заходів зі створення та використання нових технологій поширення соціальних послуг, зміцнення матеріально-технічної бази установ соціальної сфери, їх технічного оснащення. Створення фінансових механізмів надання соціальних послуг, наприклад, через формування відповідних соціальних фондів, є важливою передумовою досягнення таких цілей сталого розвитку, як соціальна, економічна та територіальна згуртованість, висока зайнятість, соціальне включення та економічне зростання.

Вищевикладене дозволяє нам запропонувати авторське концептуальне бачення механізму модернізації ДФП сталого розвитку, яке подано на рисунку 4. В основу його побудови закладено ідею інтегрування процесного і системного підходів до інтерпретації змісту господарського механізму, різновидом якого є й механізм модернізації ДФП сталого розвитку.

Такий підхід дозволяє ідентифікувати методи і засоби модернізації ДФП сталого розвитку в розрізі окремих етапів відповідного процесу – від формування відповідної фінансової стратегії до моніторингу результатів реалізації ДФП сталого розвитку, пошуку та усунення виявлених проблем.

Отже, реалізація концепту механізму забезпечення ДФП сталого розвитку повинна базуватися на принципах Белланжо щодо виявлення ознак суспільного прогресу й надавати можливість здійснювати модернізацію ДФП на постійній основі як систему способів і механізмів формування та реалізації ДФП сталого розвитку, а також виявлення проблем, розроблення та здійснення

коригувальних заходів щодо раніше прийнятої стратегії й тактики державного регулювання фінансових відносин у національній економіці, встановлення пріоритетів і визначення підходів до фінансування потреб сталого розвитку. Головну роль у фінансуванні сталого розвитку забезпечують внутрішні фінансові нагромадження та прямі іноземні інвестиції. Позитивний ефект у сфері використання внутрішніх фінансових ресурсів пов'язаний із стабілізацією економіки, лібералізацією торгівлі, реформуванням податкової системи. Важливим чинником у зростанні інвестицій є визначення наявної кількості заощаджень, які можна ефективно надалі трансформувати в інвестиції.

ДФП сталого розвитку спрямована на розв'язання проблем, пов'язаних із процесом нагромадження, дефрагментації та перерозподілу сукупного багатства для забезпечення фінансовими активами безперервної відтворювальної динаміки і задоволення окремих запитів розширеного відтворення економічної, екологічної та соціальної сфери.

1.2 Боргова політика України: теоретична та практична складова

Державний борг є однією з тих складових, які мають найважливіше значення в економіці більшості країн світу та є одним із найпотужніших важелів для макроекономічної стабільності держави. Сучасні економічні трансформації, реформування систем

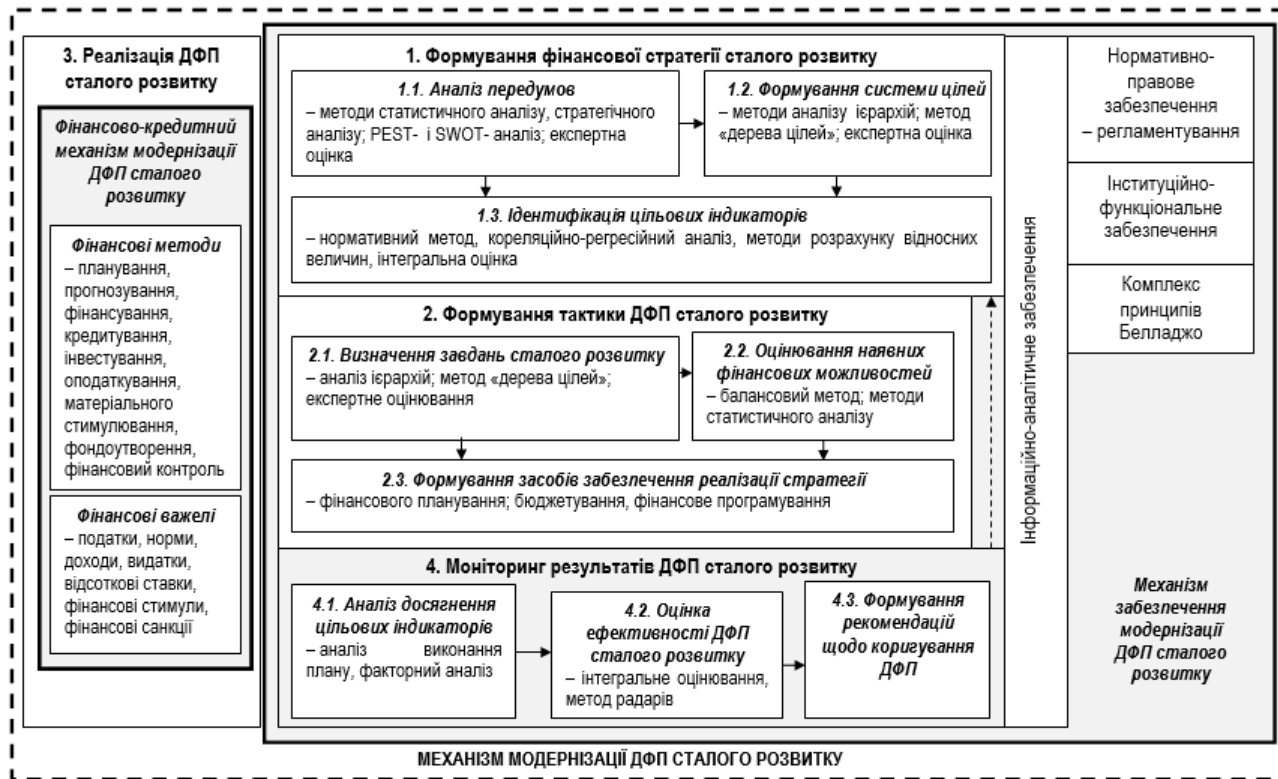

Рисунок 4 – Механізм модернізації ДФП сталого розвитку (розробка авторів)

соціального значення, прогресивний розвиток і збереження конкурентних позицій неможливе без істотних капіталовкладень, мобілізація яких здебільшого відбувається завдяки внутрішнім і зовнішнім позикам, що безумовно веде до виникнення державного боргу.

Дослідження питання дієвої боргової політики є актуальною складовою сьогодення, без розкриття якої неможливо впровадити дієвий механізм розвитку економіки та вирішити низку соціальних проблем. Стратегічним завданням держави в розрізі цього питання повинна стати виваженість у джерелах та обсягах залучення ресурсу для розвитку тих напрямків економіки, які спроможні надати істотний приріст ВВП.

Сучасний соціально-економічний розвиток України підтверджує факт особливого значення позикового капіталу міжнародних організацій, іноземних і вітчизняних інвесторів для країни, яка вже більше тридцяти років перебуває в умовах перманентних трансформацій.

Брак фінансових ресурсів, нераціональне використання ресурсного та промислового потенціалу, корупція та неефективність державної політики, спричинили істотне збільшення розміру державного боргу за період із 1992 р. до 2020 р. Накопичення внутрішньої та зовнішньої заборгованості та посилення його на державний бюджет, періодичність боргових криз, нестабільність на зовнішніх ринках капіталу перетворює питання впровадження дієвої боргової політики на одне з пріоритетних завдань у розрізі фінансової політики держави.

Безумовно, перш ніж розглядати практичні аспекти боргової політики потрібно звернути увагу на теоретичну складову цього питання. Необхідно відзначити, що досить часто такі категорії, як боргова політика та управління

державним боргом ототожнюють [30]. Водночас дослідження цієї проблематики дозволило дійти до висновку, що боргова політика є більш ширшою категорією ніж управління державним боргом (табл. 2).

Таблиця 2 – Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «управління державним боргом» та «боргова політика»

Джерело	Визначення
Боргова політика держави	
В. М. Опаріна [16, с. 177–178]	Боргова політика визначає межі й умови державного запозичення, співвідношення між його формами, між кредиторами держави, а також порядок і механізм погашення державного боргу
Т. Богдан	Боргова політика держави – це сукупність дій, пов'язаних зі здійсненням позик, обслуговуванням і погашенням державного боргу, а також регулюванням зовнішніх корпоративних запозичень
В. П. Кудряшов	Боргова політика – діяльність, що спрямована на визначення засад і напрямів формування, використання, погашення та обслуговування ресурсів, залучених за умов боргу
О. А. Волинська	Боргова політика – діяльність органів влади, що спрямована на управління боргом. Формує ідеологію управління державними позиками, визначає стратегію та тактику управління державним боргом і основні напрямки виконавчих органів стосовно її реалізації
Н. С. Педченко, Л. А. Луговська	Боргова політика – це напрям діяльності уряду, що реалізується через визначений комплекс заходів і спрямований на раціональну та ефективну мобілізацію, розподіл, використання та повернення державою запозичених фінансових ресурсів
Управління державним боргом	
С. Л. Лондар (Верещакова)	Управління державним боргом – це сукупність державних заходів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і повернення, забезпечення необхідної платоспроможності держави

Продовження таблиці 2

Джерело	Визначення
	Управління державним боргом
І. О. Лютий, Н. В. Зражеївська, О. Д. Рожко	Управління державним боргом – це сукупність принципів, форм і методів цілеспрямованого впливу держави в особі уповноважених нею органів на об’єкти управління (стадії боргового процесу) з метою досягнення визначених економічних, політичних і соціальних цілей, забезпечення національної безпеки та гармонізації інтересів позичальників і кредиторів
О. Р. Романенко	Управління державним боргом – це комплекс заходів, що здійснює держава в особі її уповноважених органів, з визначенням умов залучення коштів, їх розміщення і погашення та забезпечення платоспроможності держави
С. Мочерний	Управління державним боргом – це комплекс заходів, важелів, способів контролю та регулювання державного боргу (внутрішнього та зовнішнього) з метою пошуку необхідних джерел його фінансування, а також зменшення нейтралізації негативних наслідків
Т. Г. Бондарук	Управління державним боргом – це сукупність державних заходів, що пов’язані з випуском і погашенням державних боргових запозичень, з визначенням умов випуску нових державних цінних паперів, визначення ставок процентів та виплатою доходу за державними цінними паперами, встановлення ліміту боргу, підтримання курсу державних запозичень

Оцінювання підходів науковців щодо визначення такої категорії як «управління державним боргом» дало можливість визначити, що більшість дослідників акцентує увагу на те, що це низка заходів державних органів влади направлених на механізм обслуговування боргу, умови залучення додаткових фінансових ресурсів, забезпечення платоспроможності держави та гармонізації інтересів усіх учасників економічного процесу.

Водночас боргова політика, на думку вчених, визначає ідеологію, а отже, стратегію управління державним боргом. Отже, боргова політика насамперед покликана відповідати на низку питань. Чи потрібен нам взагалі позиковий капітал? Це будуть внутрішні чи зовнішні запозичення? На які цілі буде залучено додатковий капітал? Строки, дати позики та її погашення? Умови позики? Чи спроможна держава вчасно погашати позики і завдяки яким джерелам? Які верстви населення зазнають негативного наслідку від додаткового залучення капіталу? Які сфери економіки отримують додаткові ефекти для свого розвитку? Як запозичення вплинуть на основні фінансово-економічні показники розвитку держави? Які заходи будуть прийняті у разі виникнення проблем соціального чи економічного характеру? Хто відповідає та контролює процес ефективного використання коштів? Які методи будуть використані у разі нецільового використання залученого капіталу?

Отже, боргова політика – це комплекс заходів, які насамперед направлені на формування чіткого плану з встановленими таргетами і шляхами реалізації. Основне завдання – підвищити ефективність залученого капіталу і зведення до мінімуму шоків, що виникають внаслідок існуючої заборгованості. А це можливо лише за умови прогнозування боргу, розроблення реального, оптимістичного та песимістичного плану погашення боргу, та налагодження дієвих механізмів щодо координації бюджетної, боргової, податкової, інвестиційної та грошово-кредитної політики. Ефективність боргової політики визначається ефективністю управління боргу, а саме – це основа для уникнення та урегулювання проблем у державі, які пов'язані з запозиченим капіталом. Вчасне погашення відсотків та основної суми позики зменшить навантаження на бюджет щодо обслуговування боргу, що

зі свого боку дасть можливість задіяти фінансові ресурси для вирішення нагальних питань у державі. Основною метою державного менеджменту є досягнення тих параметрів і показників, які б забезпечили соціальний та економічний розвиток, а також політичну стабільність, що в кінцевому підсумку позитивно позначиться на національній безпеці держави.

Боргова політика держави – це діяльність уряду з визначення стратегічного плану з запозичення, строків і джерел погашення та використання позикового капіталу, який забезпечить баланс інтересів у суспільстві та стабільність національної економіки. Причому стратегію потрібно розглядати як логіку поведінки, а не лише як план дій. Отже, боргова політика держави має розглядатися через призму ефективності управління позиковим капіталом.

На боргову політику держави впливають як ендогенні, так і екзогенні чинники як економічного, так і неекономічного характеру (рис. 5). Причому сила впливу чинника в різні періоди історичного розвитку держави різна. Також необхідно враховувати чутливість економіки до прояву того чи іншого чинника. Водночас високий рівень економічного розвитку пом'якшує силу впливу елемента. Політична стабільність, прогресивний розвиток науково-технічної сфери, відсутність військових конфліктів пом'якшує негативні чинники зовнішнього характеру. Також під час формування стратегії боргової політики необхідно максимально мобілізувати внутрішні ресурси завдяки зменшенню податкового навантаження, розвитку ринку цінних паперів, грамотної грошово-кредитної політики, за якої рівень облікової ставки мав стимулювальний характер для вітчизняного кредитного ринку.

В умовах політичної нестабільності, неефективності процесів роздержавлення промислових і соціально-значущих підприємств, наявності військового конфлікту, тінізації економіки, хронічного дефіциту бюджету, нестачі ресурсів на внутрішньому ринку капіталу, нестійкості міжнародної позиції та корупції, а саме ці чинники притаманні сучасній Україні, безумовно ускладнюють реалізацію основної мети боргової політики – приріст ВВП. Водночас зі зростанням валового внутрішнього продукту уряд повинен ставити такі завдання: повна зайнятість населення, реалізація соціальних програм, переорієнтація на науково-технічні та інноваційні сектори економіки, відхід від ярлика «сировинна економіка».

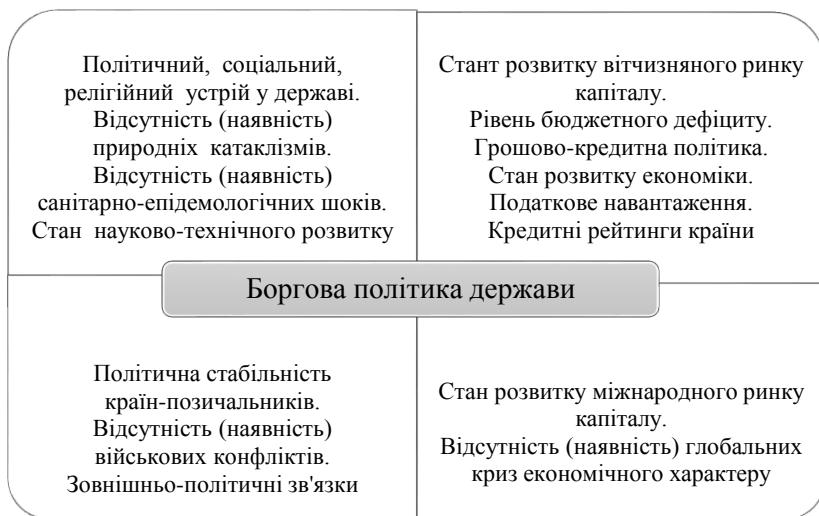

Рисунок 5 – Чинники впливу на боргову політику держави

Процес реалізації боргової політики, яка за своїм економічним призначенням орієнтується на досягнення стабільності фінансової системи та економічного

розвитку, пов'язують із вирішенням набору важливих питань. Насамперед постає необхідність формування методологічного апарату, який досить чітко визначає взаємодію на напрямки впливу політичних, економічних, соціальних та інших чинників на сферу державного боргу. Не менш важливим напрямком є прогнозування макроекономічної ситуації на ринках капіталу зовнішніх і внутрішніх, а також інших чинників екзогенного та ендогенного характеру як у короткостроковій, середньостроковій, так і довгостроковій перспективі. І не меншого значення набуває формування системи контролю. Причому контроль повинен бути подвійного характеру, з одного боку, – це визначення основних цілей, параметрів, а також маркерів, які встановлюють собі урядовці під час проведення боргової політики. З іншого боку, враховуючи рівень розвитку суспільства, – це транспарентність, як меганеобхідна складова нагляду в сфері публічних фінансів. Саме прозорість основних напрямків залучення ресурсів, а головне їх використання, є тією основною умовою вирішення питання неефективного використання позик.

Макроекономічну стабільність забезпечить стійкий та ефективний розвиток усіх її систем без винятку. Однак чинники, які порушують цей стан, можуть мати як об'єктивний (війна, епідемії), так і суб'єктивний характер (ментальність населення, неефективність дій влади) [30]. Отже, кризи – це неминуча та невід'ємна складова для сучасної ринкової економіки, які як тумблер можуть дати поштовх для розвитку, а може навпаки спричинити занепад.

Під час загострення кризових явищ, під час хронічної нестачі капіталу держава має різні способи отримання ресурсу, основними з яких є два: додаткова емісія грошової маси (монетарний), або внутрішні та зовнішні запозичення (борговий).

Економісти-науковці по-різному характеризують вплив боргового фінансування на розвиток держави та її фінансову стабільність. Представники неокласичної школи, зокрема А. Сміт, оцінюють такі заходи як негативний чинник. Вони відзначали, що боргові операції є рухом в один бік, який не дає можливості державі в подальшому відмовитися від таких запозичень [35]. Унаслідок цього представники школи зазначили про зменшення багатства нації, причому податкове навантаження зростає, що, зі свого боку, зменшує можливість накопичити капітал.

Прихильники монетаристських поглядів, Ф. Кейтен і М. Фрідмен, зазначали, що бюджетна та грошово-кредитна політика, з ефективною програмою центрального банку безумовно забезпечить економічну стабільність у державі [31, 39]. У своїх роботах вчені звертали увагу на зв'язок між збільшенням державних позик і зростанням відсоткових ставок. Науковці вважали, що активне використання запозичень для фінансування соціальних та інших потреб уряду неминуче призводить до витіснення інвестицій, а також перекладає як вирішення самої проблеми, так і погашення боргів на плечі наступних поколінь. Також М. Фрідман негативно ставився до економічної допомоги будь-яким країнам, вважаючи, що вона призводить у кінцевому підсумку до встановлення контролю позичальника чи то донора над економікою країни-реципієнта, що, зі свого боку, перешкоджає розвитку економіки останньої [39].

На відміну від представників попередніх двох шкіл, кейнсїоністи не вбачають загроз для економічної стабільності з боку боргових запозичень уряду, крім випадку, коли рівень цих позик уже досягнув критичного значення, тобто спостерігається переобтяженість боргами [20]. Надмірний рівень заборгованості має негативний

ефект для перспектив розвитку економіки, збільшує вразливість державного бюджету та послаблює національну валюту [14, 36].

Особливу увагу привертає робота Д. Майо «Мертва допомога», який доводить, що фінансова допомога Африці, яка відбувалася протягом останніх років призвела до розквіту корупції в органах влади і спричинила поширення бідності. Натомість Китай, який жодного разу не отримував фінансування західних країн і міжнародних організацій, набагато успішніше вирішує питання підвищення продуктивності та економічного зростання. Д. Майо рекомендує зосередити увагу держави на підвищенні економічної грамотності, платоспроможності населення, стимулюванні приватного сектору та ін. [23].

Критиком зовнішнього фінансування є й лауреат Нобелівської премії з економіки в 2015 році А. Дітон, який зазначає, що капітал, який було залучено через зовнішні джерела нівелює розуміння уряду про необхідність працювати на вирішення соціальних проблем своїх виборців, насамперед через руйнацію зв'язків фіскального характеру між платниками податків та урядом [23].

Отже, оцінювання наукової літератури підводить нас до висновку, що боргова політика України призвела до негативних наслідків як суспільного розвитку, так і стану економіки:

- зростання корупції;
- збереження режимів, які не зацікавлені в реформах і справедливому розподілі доходів і національного багатства серед населення, про що свідчать Помаранчева революція та Революція гідності;
- безробіття;
- скорочення внутрішніх заощаджень;

– залежність уряду та бізнес-сектора країни-реципієнта від легких грошей, що підриває продуктивність праці та ефективність інвестицій.

Зовнішні фінансові ресурси, а особливо позиковий капітал, можуть і повинні залучатися державою для вирішення стратегічних завдань, серед яких капітальне будівництво важливих інфраструктурних об'єктів, впровадження наукоємних проектів тощо, але за умови високого розвитку інститутів ринкової демократії та права, що забезпечать підзвітність уряду економічно грамотному суспільству, а право власності чітко визначено та захищено. Руйнація політичної системи, розбалансованість економічних зв'язків, гіперінфляція та стрімке падіння курсу національної грошової одиниці сприяло старту накопичення державних боргів із 1992 року [34].

Розгляд генезису державної боргової політики та статистики динаміки державного боргу дав можливість виділити декілька етапів її розвитку (рис. 6).

Відслідковуючи динаміку внутрішнього та зовнішнього державного боргу за всі роки незалежності України, можемо констатувати досить стрімке нарощення заборгованості не лише на початкових етапах становлення незалежності, а й у кризові періоди, які були спричинені здебільшого впливом зовнішніх чинників. Водночас не можна не відзначити факт незваженої та непродуманої боргової політики урядів.

Перший етап (1991–1999 роки) – активне накопичення боргів та перший технічний дефолт. Відповідно до договору правонаступництва щодо колишнього СРСР від 04.12.1991, Україна успадкувала не лише активи, а й взяла на себе зобов'язання розміром 16,37 % (90 млрд карб.) сукупного зовнішнього боргу Радянського Союзу [13, 34].

Водночас трансформація від командно-адміністративної до ринкової економіки призвела незбалансованість торговельного балансу через розрив

зв'язків, зниження податкових надходжень, відсутність стратегічного плану, хаотичність в управлінні економічними процесами. На цьому етапі розвитку покриття дефіциту бюджету, яке безумовно виникло як наслідок вищезазначених процесів, відбувалося завдяки кредитам НБУ, а також відбувалися перші запозичення українських підприємств через систему урядових гарантій іноземними інвесторами.

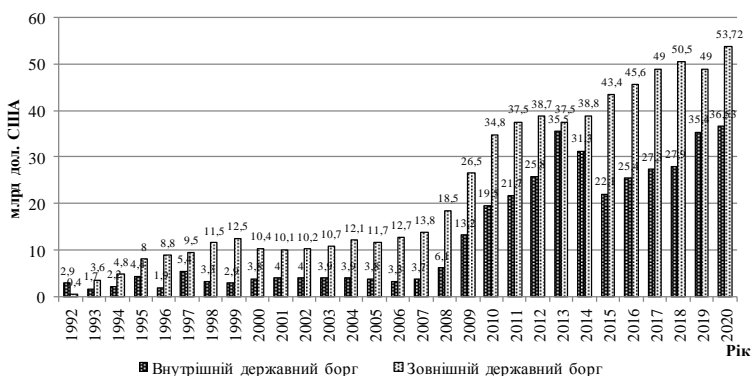

Рисунок 6 – Динаміка внутрішнього та зовнішнього державного та гарантованого державного боргу України, млрд дол. США

Джерело: розробка авторів за даними ДКСУ, НБУ.

Набуття України членства в міжнародних фінансових організаціях (Закон України від 03.06.1992 № 2402-ХІІ «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій» та указ Президента України «Про членство України в Європейському банку реконструкції та розвитку») обумовили активізацію в

нарощенні зовнішніх боргів. Зовнішній державний борг за один рік упродовж 1992–1993 рр. виріс на максимальну позначку за всі роки незалежності у 8 разів і склав 3,6 млрд дол. США. Перші позики системного характеру Україна отримала від МБРР у 1993 році, а з МВФ співпраця в цьому напрямку розпочалась із 1994 року. Необхідно відмітити, що позики країн-донорів мали цільове значення, здебільшого направлених на усунення структурних дисбалансів і реформування окремих галузей економіки. Але хронічна нестача коштів у бюджеті спонукала уряд використовувати позиковий капітал на вирішення поточних проблем [22].

Одним із перших зовнішніх позичальників була Російська Федерація, але досить невдало для України. За угодою 1993 року Україна в 1994 році мала сплатити суму розміром 160 млн дол. США як відсотків так і штрафів за прострочену заборгованість.

У 1995 році започатковано ринок облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), які прийшли на заміну прямих кредитів НБУ. Брак фінансових ресурсів та необізнаність призвели до того, що висока дохідність ОВДП сприяла зосередженню у власності нерезидентів 52 % даного типу цінних паперів і максимальному розміру дефіциту на кінець 1997 року. Отже, цей фінансовий інструмент не став генератором розвитку фінансового ринку та стимулятором інвестиційних процесів у реальному секторі економіки [34].

За умов відсутності законодавства про облігації зовнішньої державної позики (ОЗДП), водночас під час дефіциту бюджету та необхідності погашення боргів Міністерство фінансів України виходить на міжнародні ринки з метою залучення приватного капіталу через механізм фідучіарних позик. Завдяки цьому інструменту за період 1997–1999 років було залучено 3,35 млрд дол. США, але висока вартість цього капіталу (10–17 %, водночас як позики МБРР – 7 %) та його короткостроковість

(1–3 роки, водночас позики МБРР – 17–20 років) призвели до зростання державного боргу та істотного погіршення його структури [22]. Отже, в 1999 році за перші 10 років своєї незалежності Україна досягла пікової позначки у 15,4 млрд дол. США свого державного боргу, що становило 61 % від ВВП (рис. 7). Це перевищило гранично допустимий рівень у 60 % від ВВП, який був встановлений Маастрихтськими критеріями ЄС для країн кандидатів на вступ до зони євро, Бюджетним кодексом України. Ця тенденція спричинила девальвацію гривні з 1,84 грн дол. США (1996 рік) до 5,216 грн дол. США (1999 рік) [29].

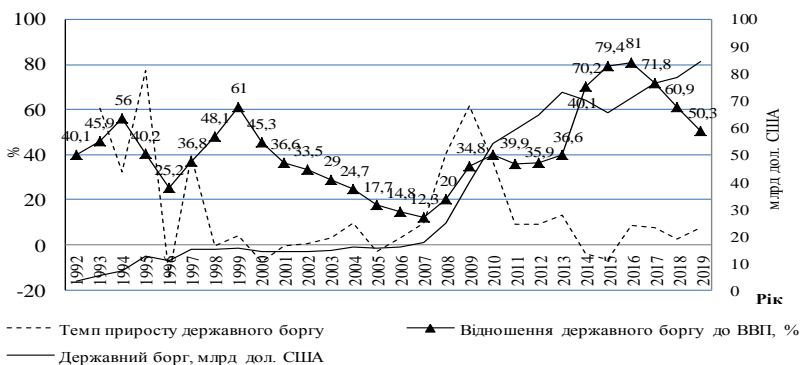

Рисунок 7 – Динаміка державного боргу України в розрізі основних показників

Джерело: розробка авторів за даними ДКСУ, НБУ, МФУ.

У цей період для України були характерні валютні резерви та значні розриви платіжного балансу. Додатково у 2000 році Україна мала сплатити максимальну суму за своїми боргами розміром 3 млрд дол. США, що сягало 71,4 % річного обсягу доходної частини бюджету, зокрема 1 млрд дол. США мав піти на користь МВФ, що, зі свого боку, дорівнювало валютним резервам НБУ кінця 1999 року.

Одночасно через невиконання своїх зобов'язань у 1999 році Україна припиняє співпрацю з МБРР і МВФ. Саме ці чинники призвели до необхідності проведення реструктуризації зовнішніх державних запозичень України (технічний дефолт), рішення, яке було прийнято під час складання Державного бюджету на 2000 рік [18, 32].

Успішна рекапіталізація дозволила скоротити державний борг на 152 млн дол. США. Зменшити загальний обсяг виплат у 2000 році на 900 млн дол. США, відбулася відстрочка погашення за державними цінними паперами, які були випущені у 1998–2000 роках і мали бути погашені в 2000–2004 роках, на термін 2002–2010 роки [32]. Отже, поточна проблема була вирішена завдяки перенесенню боргового тягаря на майбутні покоління та збільшила розмір додаткових витрат на обслуговування боргу.

Другий етап (2000–2007 роки) – виважена боргова політика. Для цього етапу розвитку характерно скорочення зовнішнього державного боргу на 17,1 % (2000 р.), відмова уряду виконувати вимоги МВФ, щодо проведення економічних реформ, що в кінцевому підсумку призвело до призупинення співпраці, але в березні 2004 року було укладено угоду стенд-бай на суму 0,41 млрд дол. США. Водночас співпраця з МБРР та ЄБРР не була призупинена й Україна продовжувала залучати кошти на реалізацію низки проєктів серед яких: ремонт дороги Київ – Чоп, відновлення автомагістралі М-06, модернізація другого блоку Хмельницької АЕС та четвертого блоку Рівненської АЕС, фінансування УкрЕско, будівництво високовольтної повітряної лінії в Одеській області та низка інших. Не зважаючи на технічний дефолт 1999 року, світова економічна кон'юнктура та податкові привілеї у важкій промисловості сприяли активізації економіки завдяки експорту в цей досить непростий період [22].

Третій етап (2008–2009 роки) – період кризи. Різке погіршення стану світової економіки завдяки фінансовій кризі, яка набрала свої оберти у листопаді 2008 року, призвело до падіння експорту в результаті зменшення цін і попиту на продукцію важкої промисловості, нестача валютної виручки, зі свого боку, спричинила девальвацію гривні з 5 грн до 7,79 грн на кінець 2008 року, також спостерігалось зменшення вартості нерухомості на 25 % та замороження 80 % будівельних проєктів, невиконання бюджету, соціальна напруга та безробіття. З метою стабілізації економіки та докапіталізації банків за 1 рік в цілому було залучено 33,3 млрд грн, відбувся стрімкий темп приросту державного боргу на 40 % і загальна сума боргових зобов'язань становила 24,6 млрд дол. США (рис. 7). Отже, 2008 рік ознаменувався відновленням відносин із МВФ і як наслідок було укладено угоду на 16,4 млрд дол. США на поповнення золотовалютних резервів та підтримку державного бюджету. Факт випуску в 4 кварталі 2008 році ОВДП з доходністю у 25–27 % зі строком погашення 3 місяці досить чітко сигналізує про істотну нестачу коштів у бюджеті [32, 34].

2009 рік ознаменувався кризою практично всіх ланок економіки, падінням ВВП у 15,1 %, скороченням розміру прямих іноземних інвестицій на 27,4 %. Бюджетний дефіцит набув небезпечних параметрів, Пенсійний фонд України та НАК «Нафтогаз України» виконували свої зобов'язання з затриманням, експансивна податкова політика гальмувала економіку, як наслідок держава опинилась на межі дефолту. Але реструктуризація боргів НАК «Нафтогаз України» дала можливість зарахувати частину кредиту наданого МВФ до доходів бюджету, а також невиконання по частині статей сприяло стабілізації ситуації. За цей рік темп приросту заборгованості отримав максимальний показник за всі

тридцять років незалежності України у 61,4 %, загальна сума заборгованості становила 39,7 млрд дол. США. Саме в цей період відбулося поглиблення асиметрії в джерелах фінансування бюджету, а також збільшилася частка емісійного капіталу у внутрішніх запозиченнях та питома вага гарантованих зобов'язань у структурі державного боргу. Факт володіння НБУ 70 % ОВДП свідчить про низький рівень привабливості цього інструменту для внутрішніх і зовнішніх інвесторів, незважаючи на те, що рівень доходності було збільшено до 27–30 % [34]. Негативним наслідком цього явища було «вимивання» інвестицій із реального сектору економіки. Цей період був досить неоднозначним із точки зору боргової політики держави. Економічна криза мала б сприяти економії та ефективному витрачання ресурсів, натомість спостерігається досить сумнівна за своєю необхідністю докапіталізація низки банків, власники яких умисно доводили свої фінансові установи до банкрутства (банк «Надра») [37]. Також відсутність чітких пріоритетів під час надання дозволів на залучення позик під гарантії держави для державних органів та підприємств ставить під сумнів ефективність використання залучених ресурсів.

Четвертий період (2010–2016 роки) – період стрімкого нарощення боргів. Посткризовий період обумовив брак капіталу на світових майданчиках, що спричинило активізацію залучення ресурсу у вітчизняних інвесторів. Одночасно Україна набирає обертів щодо нарощення боргів, розмір яких із року в рік лише збільшувався за винятком 2014–2015 років, коли темп приросту мав від'ємне значення у 3,97 % та 6,56 % відповідно.

Цей період ознаменувався необхідністю докапіталізації банків, ліквідації наслідків кризи, яка виникла внаслідок політичних трансформацій під час Революції гідності, придбанням у державну власність

додаткової емісії НАК «Нафтогаз Україна», збільшенням витратків на оборону в результаті початку війни з Російською Федерацією, необхідністю поповнення золотовалютного резерву, збалансування платіжного балансу і безумовно необхідністю обслуговування державного боргу [34]. Додатковий тиск спричинила девальвація гривні з 8 грн (2013 рік) до 26,89 грн (2016 рік) за 1 долар, що фактично призвело до різкого збільшення коефіцієнта державного боргу до ВВП до свого максимуму в 81 % у 2016 році (рис. 8).

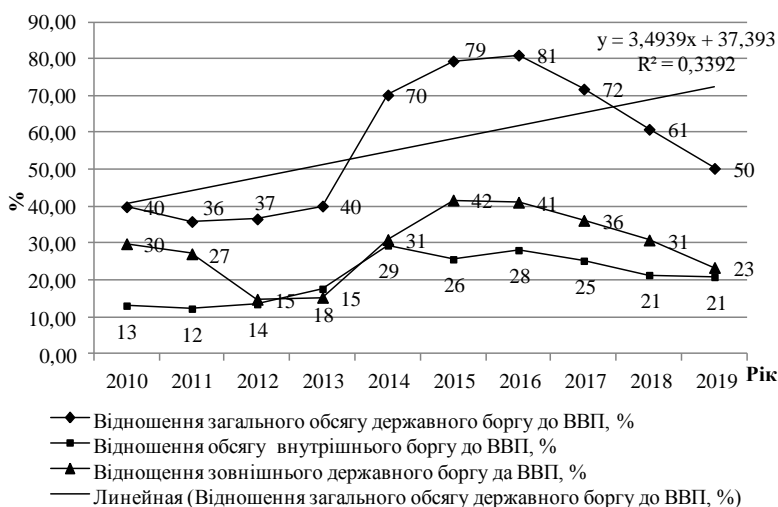

Рисунок 8 – Динаміка співвідношення обсягу державного боргу та ВВП в Україні протягом 2010–2019 років, %

Джерело: розробка авторів за даними ДКСУ, НБУ, МФУ.

Потрібно зауважити, що 2015 рік був досить критичним для України, яка мала сплатити за кредити 238,819 млрд гривень, одночасно «Укрзалізниця» відмовилася погашати єврооблігації за гарантією держави

на 5 000 млн дол. США. Саме це сприяло візиту Міністра фінансів до США з вимогою про реструктуризацію 40 млрд дол. США. Погіршувало цей стан те, що фактично всі кошти, які залучались як позиковий капітал, направлялися на погашення та обслуговування боргу, що негативно позначилося на розвитку економіки та погіршувало фінансовий стан держави. Відповідно до домовленостей Україні було списано 10 % основного боргу, і було зменшено розмір гарантованого боргу на 20 %, а також було відтерміновано строки погашення єврооблігацій до 2019–2027 років. Звертає на себе увагу використання нового боргового інструменту, а саме інструменти відновлення вартості (value recovery instruments, VRI) з 20-ти річним терміном. Відповідно до угоди, яку було підписано Україною, сума виплат за ними безпосередньо залежить від показника ВВП. Під час зростання до 3 % на рік – виплати становлять 0 %; від 3 % до 4–15 % від перевищення 3 % ВВП, від 4 % зростання – 40 % вартості від кожного відсотка зростання. VRI діятиме лише після того, як ВВП України сягне 125,4 млрд дол. США. У 2021–2025 рр. виплати за VRI будуть обмежені 1 % ВВП, але щоб ці виплати відбулися приріст повинен бути розміром 6 %. Цей інструмент вступає в дію з 2021 року і використовується до 2040 року. За розрахунками МВФ, враховуючи волатильність економік розвиваючих країн, платежі по VRI будуть становити 0,3 % ВВП у 2021–2025 роках і 0,6 % ВВП у 2026–2040 роках [38].

П'ятий період (2017 рік – по теперішній час) – період стабілізації в борговій політиці. Цей період ознаменувався зменшенням співпраці з МВФ, але активізацією зацікавленості інвесторів в українських облігаціях. Досить гострою залишається проблема неефективного використання залучених ресурсів і відсутність дієвого контролю за їх розподілом, про що свідчить збільшення обсягів зовнішнього гарантованого боргу (рис. 9). Значна частка

гарантованого боргу в структурі державних боргів пов'язана з прихованими корупційними діями, внаслідок яких знімається відповідальність із підприємств за успішність проєкту, а також фінансуються ті суб'єкти господарювання, які наближені до політичної верхівки, а не ті, що мають значущість та перспективність для розвитку сектору виробництва з високою доданою вартістю.

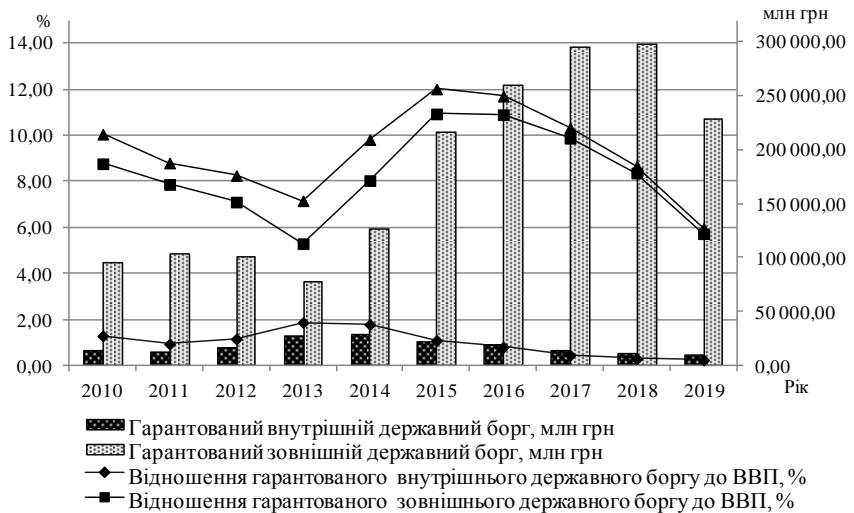

Рисунок 9 – Динаміка гарантованого державного боргу України та його відношення до ВВП

Джерело: розробка авторів за даними ДКСУ, НБУ, МФУ.

Аналіз показників стану державного боргу свідчить про певне зняття напруги та відновлення економічних процесів. Так, показник відношення державного боргу до ВВП опустився до позначки 50,3 %, що є мінімальним за останні 5 років. Водночас потрібно звернути увагу на тенденцію лінії тренду, що має зростаючий характер та

значення коефіцієнта детермінації 0,34, що засвідчує наявність зв'язку між даними показниками (рис. 8). Враховуючи те, що в 2020 році кожна сьома гривня доходу бюджету йшла на погашення боргу, а кожен українець за обслуговування боргу сплатив 3 тис. грн, сума накопичених боргів за всі роки незалежності є досить серйозним тягарем під час розбудови прогресивної та інноваційної економіки; активні запозичення держави на ринку цінних паперів, враховуючи, що основними інвесторами є українські банки, унеможлиблює перехід фінансових ресурсів до реального сектору [32]. Активна співпраця з міжнародними організаціями позбавила можливості самостійно приймати рішення політичного, соціального та економічного характеру. Водночас необхідно підкреслити, що основними чинниками, які вплинули на показники сьогодення, є корупція, безвідповідальність урядів, відсутність чіткої стратегії боргової політики, брак інструментів, які б забезпечували прозорість і публічність державних запозичень, відсутність контролю за квазіфіскальними операціями.

На сучасному етапі розвитку України боргові операції перетворилися на інструмент гальмування через збільшення податкового навантаження та неможливості залучення капіталу на розвиток основної діяльності підприємств. Для пом'якшення боргового навантаження на бюджет необхідно впровадити низку заходів:

- посилити відповідальність за неправомірне витрачання державних коштів;
- тимчасово припинити видачу державних гарантій під час залучення капіталу приватними структурами;
- розміщення державних цінних паперів із різними строками обігу.

Метою боргової політики повинен стати приріст ВВП через фінансування стратегічних інвестиційних проєктів і сталий розвиток інституцій, які мають забезпечувати законність і зручність суспільної взаємодії.

1.3 Бюджетне фінансування сфери культури та мистецтва в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку

На сучасному етапі одним із істотних критеріїв оцінювання соціально-економічного розвитку держави є дослідження стану функціонування галузі культури та мистецтва як складової соціальної сфери, яка покликана забезпечити сприятливу ситуацію та створити відповідні умови для формування людського, інтелектуального капіталу та існування соціальної громади. Варто зазначити, що культура має значний вплив на всі сфери суспільного життя, оскільки являє собою унікальну складову людської діяльності, що направлена на забезпечення виробництва, розподілу, збереження, поширення та освоєння культурних і духовних цінностей. Доступність громад та окремих громадян до культурних послуг (надбань і благ) є важливою передумовою соціально-культурного та духовного розвитку суспільства, що впливає на процеси виховання, формування і творчої самореалізації особистості.

Відповідно до Закону України «Про культуру» під культурою потрібно розуміти сукупність матеріального та духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого та збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, містить усі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти [59].

Необхідно відмітити, що в системі реалізації соціально-економічної функції держави сфера культури та мистецтва повинна бути спрямована на створення сприятливих умов для задоволення системи культурних потреб і цінностей з метою покращання рівня та якості життя громадян і формування всебічно розвиненої особистості.

Сфера культури як складова економіки країни характеризується такими ознаками:

- складна та багатогранна галузь, що характеризується різноманітністю процесів культурної діяльності;

- надає блага, в основному у формі послуг, предметом впливу яких є люди і можливості їх життєдіяльності;

- характер виробленого продукту (благ), має нематеріальну і матеріальну форму;

- значна частина працівників, при цьому робоча сила як елемент трудового процесу відіграє вирішальну роль, ніж у сфері матеріального виробництва;

- процес виробництва і споживання послуг, переважно видів культури, збігаються в часі;

- сфера нематеріального виробництва, що опосередковується процесом споживання культурних послуг майже для всіх членів суспільства;

- соціально-культурні послуги мають особливі переваги та відрізняються яскраво вираженим зовнішнім ефектом.

Варто зазначити, що сфера культури в Україні охоплює різні види та напрями діяльності, до яких можна віднести: культурну (художню творчість; книжкову, бібліотечну, музейну справи; культурно-дозвіллеву, розважальну, інформаційну діяльність), а також забезпечувальні види: освітню, просвітню, наукову і господарську діяльність мережі закладів цієї сфери (рис. 10) [59].

Ефективне функціонування та розвиток культурної діяльності в Україні напряму залежить від достатності та можливостей акумулювання фінансових ресурсів, обсяг яких має забезпечувати не лише поточні фінансові потреби, а й сприяти реалізації стратегічних планових завдань.

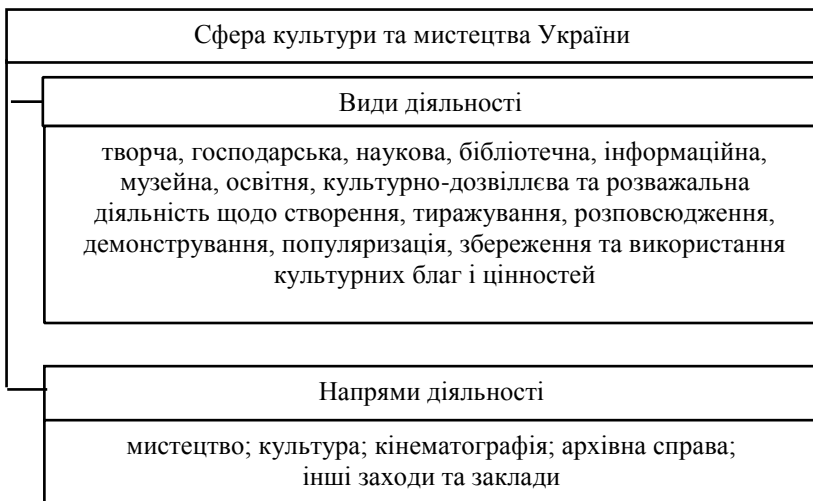

Рисунок 10 – Види та напрями діяльності у сфері культури та мистецтва України

Необхідно відмітити, що в країнах із розвинутою ринковою економікою побудова відповідної моделі фінансового забезпечення сфери культури та мистецтва залежить від таких чинників:

- рівня централізації державного управління в культурній сфері;
- видів, способів і механізмів реалізації міжбюджетних відносин;
- визначення стратегічних засад розвитку галузі в цілому з урахуванням пріоритетності підтримки окремих видів культури та мистецтва;
- особливостей державної фінансової підтримки цієї сфери;
- системи альтернативних джерел фінансування (спонсорства, меценатства, доброчинності).

Так, в Україні з реалізацією основних засад реформи децентралізації влади відбувається і зміна в підходах до фінансування сфери культури, що пов'язано із

делегуванням зі сторони держави значних повноважень органам місцевого самоврядування на утримання та фінансове забезпечення закладів культури та мистецтва. Це, зі свого боку, вимагає розроблення та запровадження більш дієвих та ефективних механізмів фінансування системи забезпечення населення якісними та доступними культурними послугами.

У цілому система фінансування сфери культури та мистецтва в Україні характеризується незадовільним рівнем її фінансового забезпечення. Так, до проблем, які впливають на стан фінансування цієї сфери, потрібно віднести: низький рівень виділення коштів із державного та місцевого бюджетів; неефективність і непрозорість використання державних фінансових ресурсів; недосконалі та нерозвинені механізми залучення позабюджетних коштів; висока частка витрат на оплату праці працівників сфери культури, водночас рівень їх заробітної плати в цій сфері є досить низьким; скорочення обсягів і питомої ваги видатків на капітальні потреби; нерівні умови для виходу на ринок культурних послуг і надання таких послуг споживачам для постачальників різних форм власності та форм господарювання в регіональному аспекті; низький попит населення на культурні продукти та цінова недоступність послуг, що надаються закладами культури, для окремих груп споживачів; неузгодженість якості культурних послуг із ціновою політикою.

Фінансування сфери культури та мистецтва в Україні, як і в більшості зарубіжних країнах, здійснюється за підтримки держави завдяки виділенню частини коштів із бюджетів різних рівнів на економічний розвиток закладів цього сектору.

Необхідно відмітити, що питанню бюджетного фінансування присвячена значна кількість наукових розробок вітчизняних науковців, зокрема:

О. С. Башняк [40], А. І. Берлача [41], О. Д. Василика [45, 46], Л. К. Воронової, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришви та ін. [64], В. Г. Демянишина [47], М. І. Карліна [49], В. М. Опаріна [57], С. І. Юрія, В. М. Федосова [65], та ін. Науково-методичні підходи до трактування поняття «бюджетне фінансування» зазначеними авторами узагальнено в таблиці 3.

Так, науковці в галузі фінансового права (О. С. Башняк, А. І. Берлач, Л. К. Воронова та ін., А. О. Монаєнко, О. П. Орлюк) наводять дуже схожі трактування категорії бюджетного фінансування і зосереджують свою увагу на тому, що виділення коштів на виконання різноманітних потреб держави та місцевого самоврядування здійснюється виключно за рахунок коштів бюджетів як державного, так і місцевих, водночас цей процес відбувається на безповоротній і безоплатній основі. Отже, зазначені науковці дотримуються точки зору, відповідно до якої бюджетне фінансування є однією із основних форм фінансового забезпечення суб'єктів економічної системи. Такий підхід до визначення цієї категорії є виправданим в умовах використання механізму кошторисного фінансування загальнодержавних видатків.

Дещо інший підхід мають вчені-фінансисти [49, 50, 52, 57, 63], які зазначають, що бюджетне фінансування передбачає процес організації грошового забезпечення або покриття видатків суб'єктів господарювання (зокрема і бюджетних установ) за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів або державних цільових фондів. Також у більшості наведених визначень зазначається джерело надходження коштів; визначаються умови їх надання (безповоротність, безвідплатність); надається мета використання (на розвиток економіки, окремих сфер і видів діяльності чи забезпечення господарської діяльності

бюджетних установ і виконання покладених на них своїх функцій).

Власне авторське бачення про поняття бюджетного фінансування було подано в праці В. Г. Дем'янишина [47], який характеризує його з позиції економічної категорії, зазначаючи про те, що цей процес є сукупністю грошових відносин, що реалізується під час розподілу коштів централізованого фонду держави та їх використання з метою забезпечення виконання заходів, які передбачаються в бюджеті.

Крім того, окремі провідні автори (О. Р. Романенко [61], С. І. Юрій, В. М. Федосов [65], С. І. Юрій, Й. М. Бескид [66]) надають тлумачення дефініції «бюджетне фінансування» у дещо спрощеному вигляді, зазначаючи при цьому, що кошти можуть надходити лише з бюджету та надаватися без оплати та повернення.

Таблиця 3 – Підходи до визначення категорії бюджетного фінансування

Автор	Характеристика
Як процес надання грошових коштів	
О. С. Башняк [40]	Безповоротний і безоплатний відпуск коштів із державного та місцевих бюджетів на виконання загальнодержавних функцій і функцій муніципальних органів і забезпечення діяльності бюджетних установ та організацій
А. І. Берлач [41]	Врегульоване правовими нормами безоплатне та безповоротне надання грошових коштів із державного та місцевих бюджетів для фінансування загальнодержавних потреб держави та місцевого самоврядування (державне управління), соціально-культурної сфери та підтримки окремих галузей і підприємств народногосподарського комплексу
Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін. [64]	Безповоротний безвідплатний відпуск коштів із Державного та місцевих бюджетів на виконання загальнодержавних функцій, функцій місцевого самоврядування та забезпечення функціонування бюджетних підприємств, установ та організацій

Продовження таблиці 3

Автор	Характеристика
О. Д. Василик [45]	Надання юридичним особам із державного бюджету фінансових ресурсів у вигляді безповоротних безоплатних коштів та інвестицій на розвиток економіки, соціально-культурні заходи, оборону й інші громадські потреби
Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнека, О. В. Люта, Н. Г. Пігуль [63]	Надання грошового забезпечення суб'єктам господарювання на видатки, пов'язані із здійсненням державних замовлень, виконанням державних програм і заходів, утриманням державних і комунальних установ чи організацій на безповоротній і безоплатній основі
Ю. О. Костенко [54]	Безповоротне та безвідплатне виділення грошових коштів на утримання установ, що перебувають на повному фінансуванні з бюджету на основі фінансових планів — кошторисів витрат
А. О. Монаєнко [56]	Безповоротне безоплатне надання коштів із державного та місцевих бюджетів на виконання загальнодержавних функцій, функцій місцевого самоврядування й забезпечення функціонування бюджетних підприємств, установ та організацій
О. П. Орлюк [58]	Безповоротне й безоплатне відпускання коштів із державного та місцевих бюджетів на виконання загальнодержавних функцій і функцій муніципальних органів та забезпечення діяльності бюджетних установ і організацій
М. І. Карлін [49]	Надання грошового забезпечення підприємствам на видатки, пов'язані із здійсненням державних замовлень, виконання державних програм, утримання державних і комунальних установ і організацій
С. В. Мочерний [51]	Надане в безповоротному порядку грошове забезпечення, виділення (асигнування) грошових коштів із державного (місцевого) бюджету на витрати, пов'язані з виконанням державних замовлень, державних програм, утримання державних організацій, що здійснюється у формі виділення грошових коштів (бюджетних асигнувань) за певним призначенням для досягнення загальнодержавних цілей або для покриття витрат галузей, підприємств, які перебувають на повному або частковому державному грошовому забезпеченні

Продовження таблиці 3

Автор	Характеристика
О. Р. Романенко [61]	Процес надання грошових коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом
С. І. Юрій, Й. М. Бескид [66]; С. І. Юрій, В. М. Федосов [65]	Безповоротне, безвідplatне виділення коштів із бюджету
Як механізм забезпечення фінансовими ресурсами	
В. Г. Дем'янишин [47]	Сукупність грошових відносин, пов'язаних із розподілом і використанням коштів централізованого грошового фонду держави, які реалізуються шляхом безповоротного і безоплатного надання бюджетних коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом
А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко [52]	Форма централізованого виділення з державного бюджету фінансових ресурсів у вигляді безповоротного, безоплатного надання коштів, надання інвестицій на розвиток економіки, соціально-культурні заходи, оборону та інші громадські потреби
В. М. Опарін [57]	Бюджетне фінансування видатків, відбиваючи перерозподіл отриманих державних доходів, відображається у формуванні вторинних, а в окремих випадках, і первинних доходів юридичних і фізичних осіб

Така позиція на сьогоднішній день не дає можливості в повному обсязі розкрити сутнісні характеристики цього поняття.

Тому на основі проведеного детального аналізу, на наш погляд, бюджетне фінансування являє собою вид фінансового забезпечення, який направлений на виконання функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, за рахунок виділення коштів із бюджетів

різних рівнів і фондів цільового призначення для функціонування суб'єктів державного сектору економіки, діяльність яких спрямована на забезпечення їх поточного та стратегічного розвитку.

Необхідно відмітити, що суб'єктами бюджетного фінансування є: державні та місцеві органи влади; підприємства, установи та організації державної та комунальної форм власності, фінансування видатків на здійснення їх діяльності, повністю або частково відбувається за рахунок коштів бюджетів різних рівнів (однак кошти виділяються лише з одного виду бюджету).

У системі бюджетних відносин розрізняють: розпорядників бюджетних коштів (бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення витрат бюджету) та одержувачів бюджетних коштів (суб'єкти господарювання, громадські та інші організації, які не мають статусу бюджетної установи та уповноважені розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримують для їх здійснення кошти бюджету) [44].

Отже, основним змістом бюджетного фінансування є організація процесу фінансових відносин, що виникають між державою, з однієї сторони, і розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів – з іншої, з приводу покриття витрат на здійснення їх статутної діяльності. Кошти, які держава розподіляє та перерозподіляє з централізованих фондів фінансових ресурсів (бюджетних і позабюджетних), спрямовуються на розширене відтворення діяльності суб'єктів державного сектору економіки, підвищення рівня життя населення, задоволення різноманітних суспільних потреб і виконання окремих державних програм і заходів.

Також необхідно відмітити, що діяльність у сфері культури являє собою суспільний процес формування та задоволення системи соціально-культурних та духовних потреб, реалізація яких покладена на державу відповідно до пріоритетів державної стратегії розвитку країни.

Зауважимо, що бюджетне фінансування в цілому, і зокрема сфери культури та мистецтва, повинно ґрунтуватися на загальних принципах фінансування, характеристика яких подана у таблиці 4.

Враховання зазначених принципів бюджетного фінансування має важливе значення як для органів державної, так і місцевої влади, оскільки передбачає можливість визначення порогового обсягу фінансових ресурсів для забезпечення відповідних суспільних потреб і можливість їх надання лише за фактичні показники їх діяльності, так і для бюджетних установ, так як сприяє дотриманню виконання бюджетної та платіжної дисципліни, формування умов для залучення додаткових коштів і встановлення належного рівня ефективності використання отриманих коштів.

Особливості сутнісної характеристики поняття бюджетного фінансування у сфері забезпечення культурної діяльності можна визначити за допомогою таких функцій:

– цільової – встановлення необхідного та достатнього обсягу фінансових ресурсів для ефективного функціонування сфери культури та мистецтва в цілому, і безпосередньо мережі закладів культури, відповідно до визначених цілей і пріоритетних напрямів їх розвитку;

– стимулювальної – створення умов для подальшої фінансової автономії суб'єктів культурної сфери через можливість залучення додаткових джерел державного фінансування їх діяльності;

– нормативної – встановлення науково-обґрунтованих норм культурних витрат на одну особу та

нормативів фінансування витрат за окремими статтями витрат;

– регулювальної – регулювання фінансового розподілу між всіма закладами культури різних видів і рівнів, а також окремими культурними проектами; формування системи важелів державної підтримки культурної діяльності через механізм перерозподілу фінансових ресурсів і можливості отримання системи пільг (податкових, кредитних тощо) та заохочень, направлених на стимулювання підприємницької діяльності закладів культури державної та комунальної форми власності;

– соціальної – спрямованої на забезпечення духовного та культурного збагачення населення та розвиток творчого потенціалу суспільства;

– контрольної – забезпечення ефективного розподілу та використання державних фінансових ресурсів, підвищення прозорості в системі розподілу й перерозподілу коштів для досягнення певних цілей.

Таблиця 4 – Характеристика принципів бюджетного фінансування [62, 63]

Принцип	Сутність
Плановості	Витрати визначаються виділенням бюджетних коштів у межах, встановлених відповідними бюджетами на основі обсягів витратків, затверджених у законі про державний бюджет на плановий рік чи на основі рішень місцевих рад про відповідний бюджет
Безповоротності	Виділення бюджетних коштів відповідним розпорядникам та одержувачам у межах затверджених у кошторисах сум, для фінансування економіки, соціально-культурної сфери, соціальний захист населення, управління, оборону тощо і не потребують повернення та прямого відшкодування
Безоплатності	Відсутність будь-якої плати за отримання бюджетних коштів

Продовження таблиці 4

Принцип	Сутність
Безстроковості	Не зазначаються часові обмеження, за період яких можна користуватися коштами бюджету
Цільового спрямування	Асигнування з бюджетів плануються, направляються та використовуються на заздалегідь визначені цілі відповідно до встановлених нормативів
Фінансування в міру виконання планів	Кошти виділяються згідно із кількісними та якісними показникам, які зумовлюють обсяги витрат на конкретні цілі або фактичними показниками надання послуг чи виконання робіт
Поєднання різних джерел покриття витрат	Бюджетні кошти виділяються з урахуванням власних надходжень і позикових джерел за умови їх ефективного використання

Дослідження вітчизняної практики та зарубіжного досвіду бюджетного фінансування сфери культури та мистецтва дозволило також систематизувати такі види: пряме, додаткове, трансфертне та програмне. Водночас необхідно відмітити, що пряме бюджетне фінансування передбачає виділення бюджетних асигнувань на основі кошторисів чи відповідних нормативів із бюджетів різних рівнів на забезпечення поточної діяльності закладів культури.

Що стосується додаткового бюджетного фінансування, то воно може бути подане у вигляді державної фінансової підтримки окремих видів та суб'єктів культурної діяльності (платні послуги, гранти закладам культури, індивідуальні гранти окремим працівникам, податкові пільги, кредитні пільги, державні гарантії).

Трансфертне фінансування – це виділення дотацій і субвенцій для підтримки розвитку сфер культури та мистецтва чи окремих напрямів і видів культурної

діяльності з метою усунення фінансових диспропорцій у територіальному та секторальному розрізах. Окрім того до трансфертного фінансування можна віднести цільові трансферти, що надаються для забезпечення реалізації відповідних національних довгострокових проєктів та програм.

Реалізація ж окремих культурних заходів та інших програм може також здійснюватися завдяки програмному бюджетному фінансуванню на основі застосування програмно-цільового методу.

Досліджуючи особливості бюджетного фінансування культурної діяльності в Україні, необхідно враховувати, що фінансування базової мережі закладів культури та мистецтва напряду залежить від рівня їх підпорядкування. Так, заклади загальнодержавного рівня для забезпечення поточних потреб одержують бюджетні кошти із державного бюджету, а комунальні заклади культури (місцевий рівень) фінансуються за рахунок асигнувань із місцевих бюджетів. Систематизація закладів культури та мистецтва залежно від рівня їх підпорядкування подана на рисунку 11.

Оцінювання рівня бюджетного фінансування діяльності та розвитку закладів культури та мистецтва здійснюється на основі дослідження динаміки показників складу та структури видатків, що відображаються у розрізі зведеного, державного та місцевих бюджетів у розділі «Духовний та фізичний розвиток» за групою «Культура та мистецтво» відповідно до затвердженої бюджетної класифікації видатків та кредитування бюджету за функціональною ознакою [48].

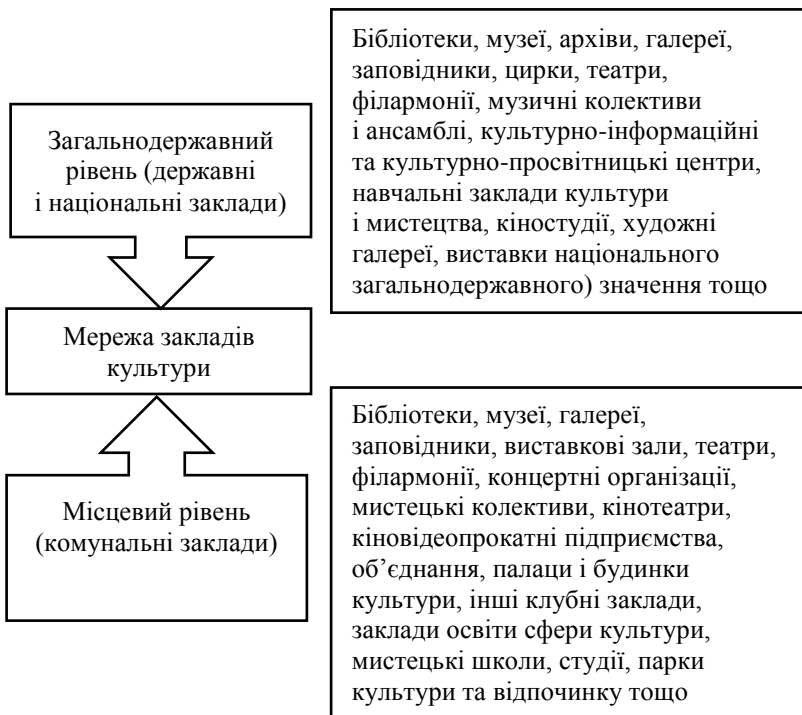

Рисунок 11 – Базова мережа закладів культури України

Динаміка рівня фінансування сфери культури та мистецтва за рахунок коштів, що надходять із бюджетів різних рівнів за період 2014–2019 рр., подана на рисунку 12.

Як свідчать наведені дані, протягом аналізованого періоду намітилася стійка тенденція до зростання обсягів державного фінансового забезпечення сфери культури та мистецтва України. Так, у 2019 році із Зведеного бюджету України було виділено майже 20 млрд грн на утримання мережі закладів культури та мистецтва, що більше ніж

втричі перевищує показник 2014 року. Звертає на себе увагу той факт, що тенденції зростання показників є нерівномірними, водночас найбільше зростання обсягів фінансування сфери культури та мистецтва із Зведеного бюджету спостерігалось у 2017 році порівняно з даними 2016 року (+4,9 млрд грн).

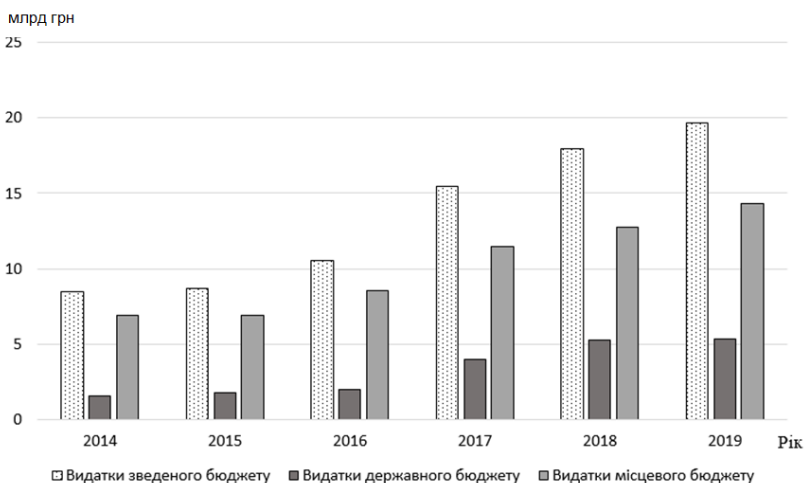

Рисунок 12 – Динаміка бюджетного фінансування сфери культури та мистецтва України за період 2014–2019 рр., млрд грн [48]

Також спостерігається зростання видатків на фінансове забезпечення функціонування цієї сфери і в розрізі державного та місцевого бюджетів. Водночас загальний темп зростання видатків на культуру та мистецтво із Державного бюджету України є невисоким, крім того показник фінансування цієї сфери в 2019 році лише на 0,06 млрд грн перевищує значення 2018 року та на 3,8 млрд грн витрати 2014 року. В загальній структурі видатків зведеного бюджету країни на фінансування потреб закладів культури та мистецтва частка видатків із

Державного бюджету в цілому за аналізований період не перевищує 30 %.

Наведені на рисунку 12 дані засвідчують, що фінансування сфери культури та мистецтва переважно забезпечується за рахунок видатків місцевих бюджетів і їх частка в загальній структурі коливається від 71 % до 82 %. У 2019 році на фінансування розвитку цієї сфери із місцевого бюджету було виділено 14,32 млрд грн, що на 7,38 млрд грн перевищує значення 2014 року. Водночас відмітимо, що скорочення видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво спостерігалось виключно у 2015 році порівняно з 2014 роком. У наступних періодах завдяки реалізації основних принципів фінансової децентралізації розширення бюджетних повноважень місцевих органів влади спостерігається стабільна тенденція до збільшення витрат на цей сегмент. На нашу думку, така ситуація є насамперед наслідком зміни соціальної та тарифної політики, що реалізується в Україні, однак при цьому не забезпечується належний рівень задоволення потреб закладів культури та мистецтва щодо оновлення матеріально-технічної бази, розширення фондів тощо.

Проте, не дивлячись на загальну тенденцію щодо зростання протягом досліджуваного періоду обсягів фінансового забезпечення діяльності закладів культури та мистецтва, їх частка у загальній структурі видатків у розрізі бюджетів різних рівнів залишається несуттєвою (рис. 13).

Рисунок 13 – Частка видатків на культуру та мистецтво із різних бюджетів у загальних видатках зведеного, державного та місцевих бюджетів за період 2014–2019 рр.

Як засвідчують подані на рисунку 14 дані, частка видатків на фінансування культурної діяльності в загальній структурі видатків Зведеного бюджету України коливається в межах від 1,26 % до 1,62 %. Водночас найбільшого значення цей показник мав у 2014 році. Протягом аналізованого періоду питома вага витрат на фінансування досліджуваного сегменту скоротилася до рівня 1,43 % станом на кінець 2019 року. Аналогічна тенденція спостерігається і в розрізі структури видатків місцевих бюджетів, так спостерігається зниження рівня витрат на культурну сферу з місцевих бюджетів із 3,08 % у 2014 році до 2,53 % за підсумками 2019 року. У складі видатків державного бюджету питома вага видатків на культуру та мистецтво протягом аналізованого періоду не перевищувала 0,56 %, а на кінець 2019 року із Державного бюджету України на цю сферу було виділено лише 0,49 % загальних видатків. Отже, фінансування сфери культури та

мистецтва в Україні перебуває на низькому рівні порівняно з європейськими країнами, та підтверджує «залишковий» принцип виділення коштів на культурний розвиток у нашій державі.

Аналізуючи обсяги державної фінансової підтримки в розрізі закладів культури та мистецтва, зазначимо, що найбільша сума фінансових ресурсів виділяється на здійснення поточної діяльності таких закладів як: національні театри, кінематографія, національні бібліотеки; а кошти місцевих бюджетів використовуються переважно на клубні заклади та бібліотеки, музеї і виставки, що і підтверджується структурою видатків на цю сферу.

Динаміка видатків у розрізі видів та типів закладів культури та мистецтва із бюджетів різних рівнів за період 2014–2019 рр. узагальнена в таблиці 5.

Що стосується обсягів фінансування закладів культури та мистецтва за рахунок коштів Зведеного бюджету України, необхідно відмітити, що найбільша сума асигнувань спрямовується на забезпечення діяльності бібліотек, музеїв і виставок та клубних закладів, що становило у 2019 році 5,37 млрд грн і 5,32 млрд грн відповідно. Найменше державної фінансової підтримки зі Зведеного бюджету України одержують на забезпечення власних потреб заповідники та суб'єкти, які здійснюють діяльність у галузі кінематографії. Така тенденція із фінансуванням за рахунок коштів Зведеного бюджету України є сталою протягом усього аналізованого періоду.

Водночас, якщо за весь період дослідження спостерігалось зростання фінансового забезпечення діяльності за всіма типами закладів культури, то в 2019 році порівняно з 2018 роком відмічається скорочення фінансування кінематографії майже вдвічі, що пояснюється високим рівнем комерціалізації цього спрямування.

Таблиця 5 – Видатки бюджетів різних рівнів у розрізі закладів культури та мистецтва за період 2014–2019 рр., млрд грн [48]

Показник	Рік					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки ЗБУ на культуру та мистецтво, зокрема:	8,48	8,69	10,55	15,43	17,98	19,64
– театри	1,29	1,30	1,45	2,09	2,42	2,70
– художні колективи, концертні та циркові організації	0,71	0,72	0,82	1,23	1,20	1,34
– кінематографія	0,05	0,15	0,28	0,53	1,08	0,58
– бібліотеки, музеї та виставки	3,63	2,84	3,37	4,25	4,77	5,37
– заповідники	0,26	0,28	0,28	0,41	0,52	0,61
– клубні заклади	1,90	2,48	3,15	4,25	4,76	5,32
– інші заходи і заклади	0,65	0,93	1,21	2,66	3,22	3,71
Видатки ДБУ на культуру та мистецтво, зокрема:	1,54	1,80	2,01	3,95	5,26	5,32
– театри	0,53	0,54	0,55	0,91	1,06	1,21
– художні колективи, концертні та циркові організації	0,34	0,33	0,33	0,53	0,59	0,64
– кінематографія	0,03	0,14	0,26	0,51	1,02	0,51
– бібліотеки, музеї та виставки	0,34	0,35	0,38	0,58	0,72	0,82

Продовження таблиці 5

Показник	Рік					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
– заповідники	0,22	0,24	0,23	0,35	0,44	0,51
– інші заходи і заклади в галузі культури та мистецтва	0,07	0,22	0,27	1,07	1,43	1,63
Видатки місцевих бюджетів України на культуру та мистецтво, зокрема:	6,94	6,89	8,54	11,48	12,72	14,32
– театри	0,76	0,76	0,90	1,19	1,36	1,49
– художні колективи, концертні та циркові організації	0,36	0,39	0,49	0,70	0,61	0,70
– кінематографія	0,02	0,02	0,02	0,03	0,06	0,07
– бібліотеки, музеї і виставки	3,28	2,49	2,99	3,67	4,06	4,55
– заповідники	0,04	0,04	0,05	0,06	0,08	0,10
– клубні заклади	1,90	2,48	3,15	4,25	4,76	5,32
– інші заходи і заклади в галузі культури та мистецтва	0,58	0,72	0,95	1,59	1,79	2,08

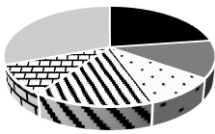
Досліджуючи розподіл видатків Державного бюджету України, необхідно відмітити, що пріоритетними напрямками є фінансування діяльності театрів та інших заходів і закладів у галузі культури та мистецтва, водночас як на розвиток клубних закладів державні кошти протягом усього періоду аналізу взагалі не виділялися. Враховуючи, що всі клубні заклади перебувають у комунальній власності, то й обсяг витрат місцевих бюджетів на їх

утримання є найбільшим серед мережі суб'єктів культури та мистецтва і в 2019 році становило 5,32 млрд грн, що на 3,42 млрд перевищувало значення 2014 року. Найменший обсяг фінансових ресурсів із місцевих бюджетів на розвиток та утримання отримували заповідники та кінематографія.

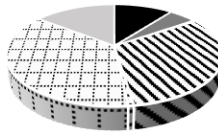
Аналізуючи структуру видатків бюджетів різних рівнів на фінансування закладів культури, необхідно відмітити, що вона також корелює із розподілом закладів культури та мистецтва за рівнем підпорядкування (рис. 14).

Так, у структурі видатків Державного бюджету переважають витрати на фінансування проведення різних культурних заходів (30,56 %), діяльності театрів (22,78 %) і бібліотек, музеїв і виставок (15,43 %). Частка коштів на забезпечення поточних потреб решти закладів культури не перевищує 12 %. У структурі видатків місцевих бюджетів України у 2019 році найбільша частка державного фінансування припадала на клубні заклади – 37,17 % та бібліотеки, музеї і виставки – 31,8 %. Видатки на проведення культурних заходів становили 14,53 % у загальній структурі видатків місцевих бюджетів на культуру та мистецтво, на утримання театрів частка таких витрат становила 10,42 %, решта типів закладів культури мають незначну питому вагу.

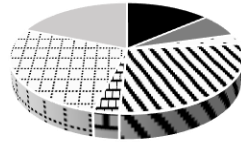
Що стосується структури видатків на культуру та мистецтво Зведеного бюджету України, то відмітимо, що і у відносному вимірі пріоритетними напрямками виділення бюджетних коштів є бібліотеки, музеї виставки (27,34 %) та клубні заклади (27,09 %)

а) ДБУ

б) МБУ

в) ЗБУ

- Театри
- ▨ Художні колективи, концертні і циркові організації
- ⋯ Кінематографія
- ▩ Бібліотеки, музеї і виставки
- ▬ Заповідники
- ▨ Клубні заклади
- ▨ Інші заходи і заклади в галузі культури та мистецтва

Рисунок 14 – Структура видатків бюджетів різних рівнів на культуру та мистецтво у розрізі культурних закладів України за 2019 рр., %

Оцінюючи достатність фінансового забезпечення культурної сфери України, доцільно проаналізувати виконання планових показників виділення бюджетних коштів (рис. 15).

Як свідчать наведені дані на рисунку 15, протягом аналізованого періоду спостерігається стала тенденція щодо невиконання планових показників витрат на культуру та мистецтво Зведеного бюджету України. У середньому протягом аналізованого періоду заклади, які провадять культурну діяльність, недоотримали близько 8 % запланованого фінансування. Найвищий рівень відповідності плановим потребам відмічався у 2018 році, згідно даних у цьому періоду було профінансовано 95,17 % потреб закладів культури та мистецтва. За підсумками 2019 року із зведеного бюджету профінансовано розвиток культурної діяльності на 93,75 % порівняно із запланованими витратами.

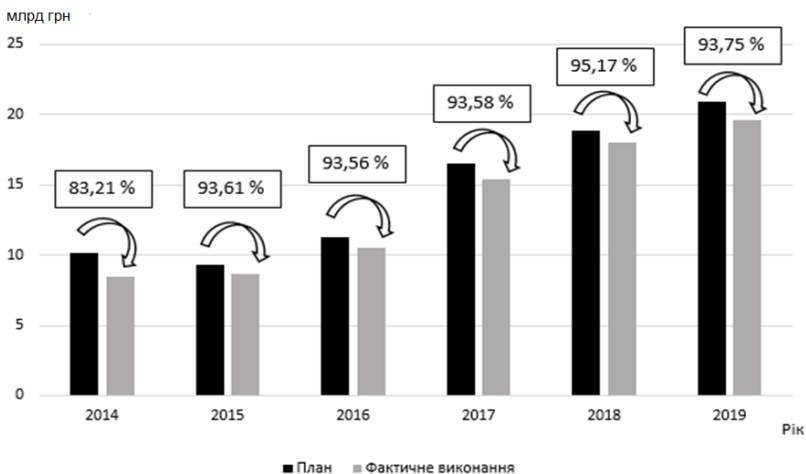

Рисунок 15 – Динаміка виконання планових показників фінансування видатків на культуру та мистецтво Зведеного бюджету України за період 2014–2019 рр.

Потрібно враховувати, що у складі видатків Зведеного бюджету країни також виділяються дві групи, а саме видатки загального та спеціального фондів. У складі видатків спеціального фонду обраховуються власні надходження, що отримують заклади культури за надані платні послуги та благодійні чи спонсорські кошти. Аналіз виконання планових потреб фінансового забезпечення сфери культури та мистецтва у розрізі загального та спеціального фондів бюджетів надано в таблиці 6.

Наведені дані засвідчують, що фінансові потреби сфери культури та мистецтва не виконувалися протягом аналізованого періоду і в розрізі загального та спеціального фондів бюджету. В цілому за період 2014–2019 рр. рівень виконання плану видатків спеціального фонду бюджету становив 84,22 %, водночас намітилася стійка тенденція до зростання відповідності фактичних витрат плановим показникам. Що стосується загального фонду Зведеного

бюджету, то середній рівень виконання плану становив близько 94 %, і також спостерігається зменшення невідповідності між запланованими та виділеними видатками.

Таблиця 6 – Динаміка виконання планових показників фінансування видатків на культуру та мистецтво у розрізі загального та спеціального фондів Зведеного бюджету України за період 2014–2019 рр. [48]

Показник	Рік					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Загальний фонд видатків						
– план, млрд грн	7,78	8,07	9,04	13,72	16,73	18,59
– фактичне виконання, млрд грн	6,79	7,63	8,61	13,08	16,11	17,54
– виконання плану, %	87,24	94,53	95,23	95,31	96,26	94,36
Спеціальний фонд видатків						
– план, млрд грн	2,41	1,22	2,24	2,77	2,16	2,36
– фактичне виконання, млрд грн	1,69	1,06	1,94	2,35	1,87	2,10
– виконання плану, %	70,23	87,57	86,84	85,00	86,74	88,94

Наведені дані засвідчують, що фінансові потреби сфери культури та мистецтва не виконувалися протягом аналізованого періоду і в розрізі загального та спеціального фондів бюджету. Загалом за період 2014–2019 рр. рівень виконання плану видатків спеціального фонду бюджету становив 84,22 %, водночас намітилася стійка тенденція до зростання відповідності фактичних витрат плановим показникам. Що стосується загального фонду Зведеного

бюджету, то середній рівень виконання плану становив близько 94 %, і також спостерігається зменшення невідповідності між запланованими та виділеними видатками.

Співвідношення між показниками фінансування із загального та спеціального фондів бюджету в сфері культури та мистецтва за період 2014–2019 рр. становило в середньому від 85,5 % до 14,5 %. Така ситуація пояснюється обмеженими можливостями закладів культури та мистецтва у залученні альтернативних джерел власних фінансових ресурсів.

Під час проведення аналізу бюджетного фінансування сфери культури та мистецтва також необхідно звернути увагу на напрями використання коштів за предметно-цільовою ознакою. Розглянемо структуру видатків Зведеного бюджету України за 2014–2019 роки у розрізі економічної бюджетної класифікації на фінансування розділу «Духовний та фізичний розвиток», в якій відображаються також і видатки на культурну діяльність (табл. 7).

Аналізуючи показники структури видатків за економічною ознакою у сфері духовного та фізичного розвитку, насамперед потрібно звернути увагу на переважну частку поточних видатків на рівні 87,3 % в середньому за період аналізу. Водночас видатки на оплату праці і нарахування на заробітну плату, поточні трансферти та використання товарів і послуг займали найбільшу питому вагу в структурі видатків Зведеного бюджету України цього сектору, і за 2014–2019 роки перебувала в середньому на рівні 38 %; 27 % та 20 % відповідно за даними статтями витрат.

Таблиця 7 – Склад та структура видатків Зведеного бюджету України за збільшеною економічною бюджетною класифікацією за розділом «Духовний та фізичний розвиток» за 2014–2019 рр., % [42, 43]

Показник	Рік					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Поточні видатки всього, зокрема:	88,3	91,3	85,7	84,5	85,8	87,9
– оплата праці та нарахування на заробітну плату	41,3	37,3	38,0	37,3	37,0	39,1
– використання товарів і послуг	13,4	18,0	22,5	20,0	22,4	22,7
– поточні трансферти	31,8	34,8	19,6	24,7	24,4	24,4
– соціальне забезпечення	1,5	1,0	2,8	2,4	1,9	1,6
– інші поточні видатки	0,3	0,2	2,8	0,1	0,1	0,1
Капітальні видатки всього, зокрема:	11,7	8,7	14,3	15,5	14,2	12,1
– придбання основного капіталу	10,9	7,8	12,3	11,4	9,8	9,2
– капітальні трансферти	0,8	0,8	1,9	4,0	4,4	2,4
Разом видатків	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Зі свого боку, видатки, що носять капітальний характер, мають нечітку тенденцію за аналізований період, однак, починаючи із 2018 року їх частка у загальній сумі видатків консолідованого бюджету країни значно скоротилася і в 2019 році становила 12,1 %. Це відбулося за рахунок зниження коштів на придбання основного капіталу, а саме на здійснення реконструкції та реставрації пам'яток культури та капітальні ремонти приміщень.

Крім того варто зауважити, що в умовах децентралізації влади більша кількість клубних закладів та організацій мистецького типу перебувають у підпорядкуванні місцевих органів влади або об'єднаних територіальних громад. Так, близько 22 тис. закладів культури припадає на клуби, будинки культури та бібліотеки, які перебувають на балансі сільських та селищних рад [53].

Тому аналізуючи показники структури видатків у сфері культури та мистецтва за економічною складовою на рівні місцевих бюджетів за 2017–2019 рр., необхідно відмітити певні особливості: більше половини коштів (51 %) використовуються на оплату праці і нарахування на заробітну плату; 19 % припадає на закупівлю товарів і оплату послуг; 18 % ресурсів витрачається на поточні трансферти, а кошти на капітальні цілі (купівлю основних засобів, капітальний ремонт) становлять лише близько 10 %.

Отже, щоб зберегти існуючу мережу закладів культури, підвищити ефективність їх діяльності та забезпечити надання якісних і доступних послуг культурного призначення необхідно не лише збільшувати обсяги фінансування цієї сфери, а й переглянути можливі напрямки витрачання фінансових ресурсів у межах кошторисів закладів культури.

Важливим індикатором оцінювання рівня бюджетного фінансування культурної діяльності є співвідношення видатків на культуру та мистецтво до обсягів ВВП України (рис. 16).

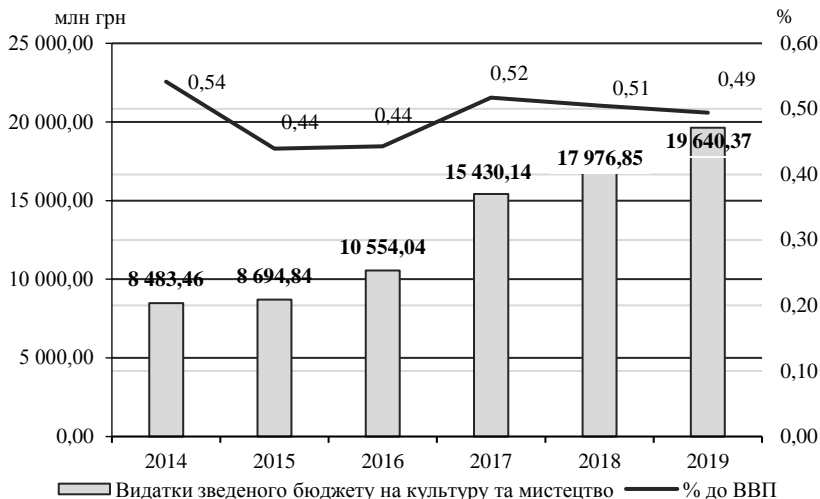

Рисунок 16 – Динаміка частки видатків Зведеного бюджету на культуру та мистецтво у ВВП України за 2014–2019 рр.

Як свідчать наведені на рисунку 16 дані, частка бюджетного фінансування сфери культури та мистецтва у ВВП країни є досить низькою та засвідчує нерівномірний розподіл державних ресурсів на розвиток культурної діяльності. Відмітимо, що найважчий рівень централізації коштів у цій сфері відмічався у 2014 році та становив 0,54 % у ВВП. Найнижче значення 0,44 % до ВВП відмічалось в періоді 2015–2016 років. Водночас відмітимо негативну динаміку зниження частки витрат на культуру та мистецтво у ВВП країни протягом останніх трьох років. Фінансування сфери культури та мистецтва на рівні менше ніж 1 % від ВВП за нормативно встановленого значення 8 % свідчить, що розвиток культури та мистецтва не входить до першочергових завдань державної фінансової політики та в складі пріоритетів країни займає останню позицію.

Така ситуація у сфері культури та мистецтва України сприяла розробленню та прийняттю Концепції реформи фінансування системи забезпечення населення культурними послугами від 19.08.2020 р. [60]. В основу цієї Концепції покладено необхідність формування інноваційного механізму бюджетного фінансування цієї галузі, який спрямований на реалізацію таких пріоритетних завдань:

- створення високоефективних моделей фінансування культурних послуг, які надаються закладами культури державної та комунальної форми власності;
- покращання матеріального стимулювання працівників сфери культури за рахунок удосконалення системи оплати праці;
- запровадження можливостей для розвитку соціокультурної інфраструктури на регіональному та місцевому рівні;
- впровадження проєктного підходу у фінансуванні даної сфери для формування конкурентних секторальних ринків культурних послуг;
- застосування механізму державно-приватного партнерства для реалізації інвестиційних проєктів у сфері культури;
- поширення використання інших додаткових інструментів фінансування сфери культури.

Отже, духовний розвиток суспільства напряму залежить від стану та ефективності функціонування сфери культури та мистецтва, що впливає на забезпечення відповідного рівня якості життя та добробуту громадян країни та окремих територіальних громад.

Розвиток і реалізація нових і більш дієвих механізмів і форм фінансування сфери культури та мистецтва в Україні дозволить підвищити результативність суб'єктів діяльності у цій сфері шляхом досягнення

оптимального поєднання бюджетних і позабюджетних джерел фінансових ресурсів, розширення можливості співпраці державного та приватного партнерства та сприятиме покращанню інвестиційної привабливості національної культурної діяльності, покращанню якості надання культурних послуг і залучення широких верств населення до культурного розвитку.

1.4 Розвиток добровільного медичного страхування як альтернативного джерела фінансування галузі охорони здоров'я в Україні

В умовах політичної, соціальної та фінансової кризи, що характерна для України, держава не може забезпечити стабільність соціальної допомоги громадянам. Найважливішим аспектом соціальної допомоги є забезпечення права людини на доступну, кваліфіковану та якісну медичну допомогу, яке передбачено законодавством України та міжнародними стандартами.

В Україні з часів незалежності переважає державна форма медичного фінансування, але вона об'єктивно себе не виправдовує. Дефіцит фінансових ресурсів накладає істотні обмеження на розвиток інфраструктури медичних закладів і на рівень якості медичної допомоги [77]. Погіршення фінансово-економічного становища в Україні призвело до звуження фінансових можливостей держави щодо забезпечення населення якісними медичними послугами за рахунок бюджетних коштів. Існуюча система фінансування потребує нагального реформування. Досвід розвинених країн світу свідчить, що дієвим механізмом соціального захисту населення в умовах ринку, підвищення ефективності діяльності та якості системи охорони здоров'я є страхова медицина.

Фінансування системи охорони здоров'я кожної країни здійснюється з різних джерел: бюджетне фінансування, кошти обов'язкового медичного страхування, добровільного медичного страхування, прями платежі населення [82]. Рівень витрат на охорону здоров'я залежить від широкого кола економічних, демографічних та економічних чинників, а також від фінансування та організаційних механізмів діяльності системи охорони здоров'я. Питання пошуку нових джерел фінансування медицини в Україні наразі є дуже актуальним із декількох причин: проведення медичної реформи є однією з умов євроінтеграції України до ЄС; Україна є однією з країн, що має високий відсоток людей похилого віку в загальній структурі населення; Україна належить до країн із низьким рівнем суспільного здоров'я. Фінансування медицини на страховій основі приведе до зменшення навантаження на національну економіку в секторі соціального забезпечення [83].

Необхідно зазначити, що з 2016 р. в Україні розпочалася медична реформа, в контексті якої активно опрацьовуються механізми удосконалення фінансування системи охорони здоров'я, зокрема й такі, що базуються на впровадженні обов'язкового медичного страхування. В розрізі реформи було прийнято Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII, в якому зазначається програма державних гарантій медичного обслуговування населення, що визначає перелік та обсяг медичних послуг (враховуючи медичні вироби) та лікарських засобів, повну оплату надання яких пацієнтам держава гарантує за рахунок коштів Державного бюджету України. Обсяг коштів Державного бюджету України, що спрямовується на реалізацію програми медичних гарантій, щорічно визначається в Законі України про Державний

бюджет України як частка валового внутрішнього продукту розміром не менше ніж 5 % валового внутрішнього продукту України [79]. Проте останніми роками цей показник не перевищував 3,3 %.

Визначення державних гарантій медичного обслуговування лише перший крок до здійснення повноцінної медичної реформи в Україні. Наступними кроками реформи повинно було стати формування оптимальної моделі медичного страхування за рахунок поєднання обов'язкового й добровільного медичного страхування. Проте можна зазначити, що на сьогоднішній день комплексний підхід до реформування механізму фінансування вітчизняної галузі охорони здоров'я на засадах обов'язкового медичного страхування в Україні поки що відсутній.

Упровадження обов'язкового медичного страхування потребує вирішення цілої низки проблем на державному рівні, що залежить від наявності політичної волі, розвитку суспільної свідомості, створення належних фінансових умов. Необхідність загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування в Україні зумовлює сучасний стан і порядок фінансування галузі охорони здоров'я, основною вадою якого є використання єдиного вагомого джерела фінансування – бюджетних коштів. Тому розвиток добровільного медичного страхування є об'єктивною потребою, здатною підняти рівень охорони здоров'я населення, забезпечити надходження грошових коштів в охорону здоров'я [77].

Останніми десятиліттями питання забезпечення населення різних країн світу та людства в цілому якісними та доступними медичними послугами стало дуже актуальним. Це обумовлено «старінням» населення та зменшенням рівня народжуваності в більшості розвинених країн світу, що змушує їх уряди збільшувати пенсійний

вік, тим самим перекриваючи потребу у молодій робочій силі. Необхідність працювати для людей старшого віку пов'язана із необхідністю збереження їх здоров'я протягом якомога довшого часу, що можливо лише завдяки забезпечення урядом високої якості життя та високої якості медичних послуг. Якісна й доступна медицина потребує належного фінансування, саме тому питання побудови ефективної моделі фінансування медичних систем по всьому світу є предметом дослідження багатьох науковців.

Вітчизняні науковці приділяють значну увагу дослідженню досвіду та можливостей фінансування системи охорони здоров'я, оскільки Україна має велику кількість не вирішених у цій галузі питань. О. С. Сокирко, І. А. Кобзар, І. С. Ханалієва (2018) дослідили динаміку фінансування системи охорони здоров'я за рахунок видаткової частини бюджету та страхових компаній. У статті охарактеризовано системи охорони здоров'я за характером фінансування. Проаналізовано досвід Естонії, Нідерландів та США щодо запровадження та особливостей функціонування системи медичного страхування. Розглянуто основні зміни, передбачені медичною реформою в Україні, та наслідки повноцінного переходу до системи медичного страхування [75].

Також значна увага вітчизняними науковцями приділяється дослідженню ринку медичного страхування, особливо добровільного. О. Ю. Сова (2018) у власній статті визначила основні проблеми розвитку медичного страхування в Україні. Автором досліджено доступність медичного страхування для населення, проаналізовано стан реформування галузі. Запропоновано заходи для державних уповноважених органів і приватних страхових компаній, які сприятимуть розширенню сфери медичного страхування в Україні [77]. Е. І. Гатаулліна (2018) у своїй

статті розглянула ключові тенденції розвитку ринку добровільного медичного страхування, а також проаналізувала його основні переваги та недоліки, які впливають на розвиток ринку добровільного медичного страхування в Україні, вивчила фінансові показники діяльності страхових компаній із добровільного медичного страхування [72].

Незважаючи на велику кількість досліджень з обраної тематики, невирішеним залишається питання визначення оптимальної структури фінансування медицини в Україні, що обумовлює зростання інтересу до аналізу закордонного досвіду. Крім того, важливим є пошук дієвих позабюджетних джерел фінансування медицини в Україні, одним із яких може стати розвиток добровільного медичного страхування.

В умовах недостатнього бюджетного фінансування охорони здоров'я зростає значення позабюджетних джерел фінансування, одним із яких є добровільне медичне страхування. В контексті теми дослідження необхідним є розгляд джерел і структури фінансування медицини в зарубіжних країнах світу та в Україні. Для аналізу були використані звітно-аналітичні дані Світового банку щодо фінансування системи охорони здоров'я в різних країнах світу (25 країн, зокрема і Україна) та дані офіційного сайту Insurance Europe (17 європейських країн та Україна). Дані Світового банку подані за період 2010–2017 рр., оскільки на більш пізню дату дані відсутні. Статистична інформація з Insurance Europe наведена за період 2010–2018 рр., оскільки звіт щодо страхового ринку Євросоюзу за 2018 рік є останнім, поданим на сайті.

Таблиця 8 – Динаміка поточних витрат на охорону здоров'я (% від ВВП) за 2010–2017 рр.

Країна	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Туреччина	5,1	4,7	4,5	4,4	4,3	4,1	4,3	4,2
Румунія	5,8	4,7	4,7	5,2	5,0	4,9	5,0	5,2
Російська Федерація	5,0	4,8	4,9	5,1	5,2	5,3	5,3	5,3
Білорусь	5,7	4,9	5,2	5,7	5,4	6,1	5,9	5,9
Естонія	6,3	5,8	5,8	6,0	6,1	6,4	6,5	6,4
Польща	6,4	6,2	6,2	6,4	6,4	6,4	6,5	6,5
Україна	6,8	6,8	7,1	7,4	6,6	6,9	6,8	7,0
Молдова	10,1	9,1	9,1	8,7	8,6	8,6	7,5	7,0
Чеська Республіка	6,9	7,0	7,0	7,8	7,7	7,2	7,1	7,2
Грузія	9,5	8,4	8,4	8,4	8,4	7,9	8,4	7,6
Греція	9,6	9,1	8,9	8,4	7,9	8,1	8,3	8,0
Італія	9,0	8,8	9,0	9,0	9,0	9,0	8,9	8,8
Іспанія	9,0	9,1	9,1	9,0	9,0	9,1	9,0	8,9
Фінляндія	8,9	9,0	9,3	8,7	9,5	9,7	9,4	9,2
Великобританія	8,4	8,4	8,3	9,8	9,8	9,7	9,7	9,6
Нідерланди	10,2	10,2	10,5	10,6	10,6	10,3	10,3	10,1
Австрія	10,2	10,0	10,2	10,3	10,4	10,4	10,4	10,4
Норвегія	8,9	8,8	8,8	8,9	9,3	10,1	10,5	10,4
Канада	10,7	10,4	10,3	10,2	10,1	10,5	10,7	10,6
Японія	9,2	10,6	10,8	10,8	10,8	10,9	10,8	10,9
Швеція	8,5	10,7	10,9	11,1	11,1	11,0	11,0	11,0
Німеччина	11,0	10,7	10,8	10,9	11,0	11,1	11,1	11,2
Франція	11,2	11,2	11,3	11,4	11,6	11,5	11,5	11,3
Швейцарія	10,7	10,8	11,1	11,3	11,5	11,9	12,2	12,3
Сполучені Штати Америки	16,4	16,4	16,4	16,3	16,5	16,8	17,2	17,1

Макроекономічними індикаторами рівня фінансування системи охорони здоров'я в країні є такі показники: поточні витрати на охорону здоров'я (% від ВВП), поточні витрати на охорону здоров'я на душу населення (дол. США), державні витрати на охорону здоров'я (% від ВВП), витрати на охорону здоров'я із власних кишень фізичних осіб (% від загальних витрат на охорону здоров'я).

Основним показником є поточні витрати на охорону здоров'я (% від ВВП). За даними таблиці 8 простежується загальна тенденція для більшості країн у вибірці щодо

збільшення цього показника за досліджуваний період (2010–2017 рр.). Винятки становлять лише такі країни, як Туреччина, Молдова, Грузія, Греція, Італія, Іспанія. Водночас можна зазначити таку залежність: у розвинених країнах частка загальних витрат на охорону здоров'я у ВВП у середньому в два рази більша, ніж у країнах, що розвиваються.

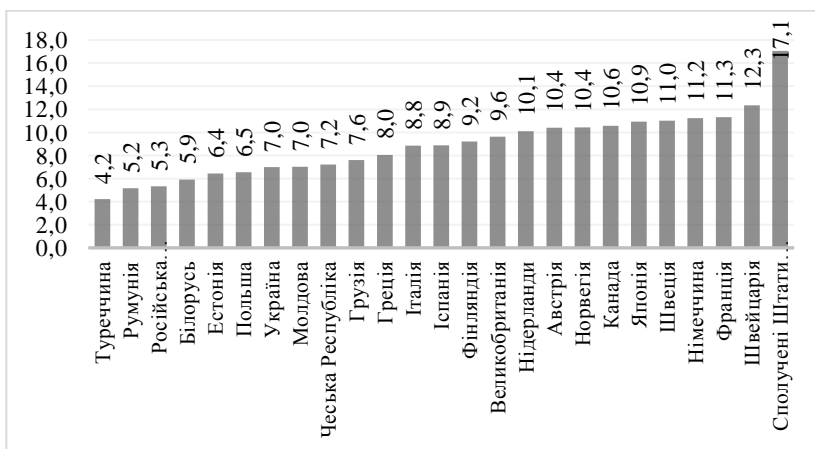

Рисунок 17 – Поточні витрати на охорону здоров'я (% від ВВП), 2017 рік

На рисунку 17 на прикладі 2017 р. наочно можна поділити країни на дві групи. В країнах Східної Європи, і до них долучилася Туреччина, показник коливається від 4 % до 8 %. У країнах Західної Європи, Канаді, Японії показник перебуває в межах 8–12 %, у США найвищий рівень витрат на охорону здоров'я, що еквівалентний 17 % ВВП.

Якщо розглядати досвід України (рис. 18), то динаміка свідчить про коливання цього показника, найбільше значення якого спостерігалось у 2013 р. (7,4 %), найменше у 2014 р. (6,6 %), у наступні роки показник

характеризується тенденцією до зростання до 7 % у 2017 р. Різке падіння показника в 2014 р. пояснюється багатьма зовнішніми та внутрішніми політично-економічними чинниками, але основними з них стали: анексія Криму, початок воєнних дій на Донбасі, внутрішня політична нестабільність, знецінення національної валюти більше, ніж у два рази. В цілому, порівнюючи із зарубіжним досвідом, фінансування охорони здоров'я в Україні характеризується низьким рівнем.

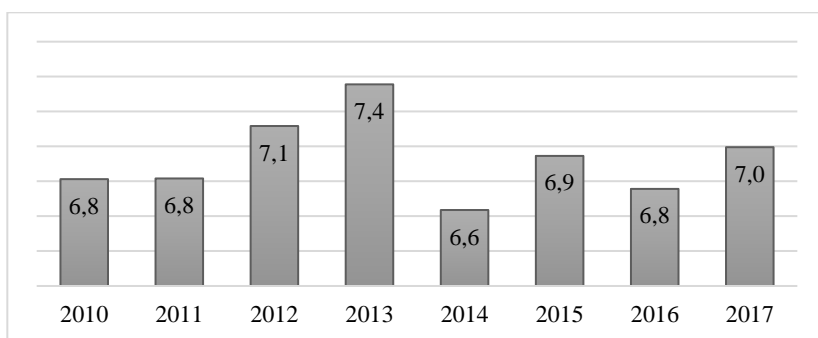

Рисунок 18 – Поточні витрати на охорону здоров'я в Україні (% від ВВП) за 2010–2017 рр.

Показником, що відображає видатки на надання медичної допомоги та лікарські засоби, загальний рівень споживання медичних послуг населенням у країні, є поточні витрати на охорону здоров'я на душу населення (дол. США). Динаміка поточних витрат на охорону здоров'я в розрахунку на душу населення подано в таблиці 9, а ранжування за країнами в порядку зростання показника на прикладі 2017 року подане на рисунку 19.

У низці європейських країн (Молдова, Греція, Іспанія, Італія), до яких долучилася і Україна, спостерігається тенденція до щорічного зниження цього показника. В інших країнах, таких як Австрія, Німеччина,

Швеція, Норвегія, Швейцарія, Сполучені штати Америки показник щорічно зростає. Крім того, необхідно зазначити, що навіть у країнах із високим рівнем доходу, таких як Німеччина, Франція, Великобританія, Італія, Канада та Японія, витрачають лише близько половини або менше суми, яку витрачають Сполучені Штати Америки чи Швейцарія на душу населення у сфері охорони здоров'я.

Таблиця 9 – Динаміка поточних витрат на охорону здоров'я в розрахунку на душу населення (дол. США), 2010–2017 рр.

Країна	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	202,3	244,0	275,9	298,9	197,4	141,6	141,9	177,4
Молдова	198,3	215,0	223,6	231,7	230,8	186,4	171,2	191,2
Грузія	262,5	290,3	323,0	334,9	349,0	280,9	308,5	293,1
Білорусь	341,8	318,0	363,8	453,8	447,7	361,0	297,5	342,5
Туреччина	539,3	531,7	524,8	552,4	527,2	454,6	468,6	444,7
Румунія	472,2	426,6	401,7	495,2	503,3	442,2	476,2	555,1
Російська Федерація	567,4	684,8	760,1	811,2	742,3	501,9	469,1	585,9
Польща	809,2	866,1	815,1	878,1	911,3	804,0	813,5	906,8
Естонія	926,5	1 014,6	1 013,4	1 144,3	1 237,3	1 112,5	1 185,3	1 300,5
Чеська Республіка	1373,9	1516,6	1387,4	1554,5	1512,9	1284,0	1321,6	1475,9
Греція	2 573,7	2 354,0	1 968,5	1 834,3	1 724,5	1 464,7	1 499,4	1 516,6
Іспанія	2 775,1	2 894,8	2 588,7	2 628,9	2 671,3	2 351,5	2 390,6	2 506,5
Італія	3 214,5	3 387,6	3 125,6	3 195,6	3 190,1	2 708,8	2 736,3	2 840,1
Великобританія	3 309,5	3 501,9	3 492,9	4 207,9	4 601,1	4 326,3	3 945,0	3 858,7
Японія	4 060,2	5 087,1	5 212,1	4 336,1	4 099,5	3 733,7	4 174,9	4 169,0
Фінляндія	4 099,6	4 548,8	4 411,2	4 306,8	4 740,0	4 121,9	4 094,9	4 205,7
Франція	4 593,4	4 933,4	4 652,3	4 900,4	4 987,9	4 204,1	4 257,0	4 379,7
Канада	5 044,1	5 361,2	5 408,9	5 345,3	5 081,6	4 539,1	4 518,1	4 754,9
Нідерланди	5 186,6	5 554,8	5 284,9	5 531,2	5 594,4	4 674,7	4 753,4	4 911,4
Австралія	4 796,1	5 161,1	4 966,4	5 233,9	5 386,4	4 611,0	4 718,9	4 939,9

Продовження таблиці 9

Країна	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Німеччина	4 597,2	5 021,6	4 754,7	5 094,4	5 290,7	4 617,5	4 734,2	5 033,5
Швеція	4 437,1	6 386,7	6 273,5	6 723,1	6 628,5	5 623,2	5 707,1	5 904,6
Норвегія	7 859,5	8 900,4	8 970,1	9 241,3	9 118,3	7 565,5	7 496,8	7 936,4
Швейцарія	8 021,8	9 572,2	9 286,5	9 689,7	10 014	9 807,8	9 836,0	9 956,3
Сполучені Штати Америки	7 957,3	8 169,9	8 441,0	8 647,6	9 068,0	9 538,1	9 941,3	10 246

Найменше значення показника має Україна, Молдова, Грузія, Білорусь. Потрібно зазначити, що в Україні показник за весь досліджуваний період має найнижче значення порівняно з іншими країнами.

Динаміка видатків на охорону здоров'я в розрахунку на душу населення в Україні за досліджуваний період подана на рисунку 20. У 2017 р. в Україні загальні витрати на охорону здоров'я в розрахунку на душу населення становили 174,4 дол. США, що майже вдвічі менше, ніж у сусідній Білорусії, в п'ять разів менше, ніж в Польщі, і в десятки разів менше, ніж у провідних країнах Західної Європи, Канади чи США.

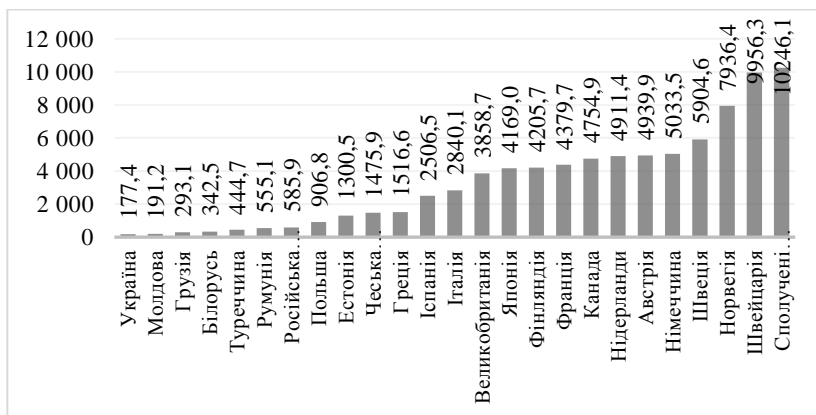

Рисунок 19 – Поточні витрати на охорону здоров'я в розрахунку на душу населення (дол. США), 2017 рік

Істотне скорочення витрат на охорону здоров'я в перерахунку на одну особу відбулося в 2014 р. і тривало до 2016 року, що було обумовлено поступовим знеціненням української національної валюти.

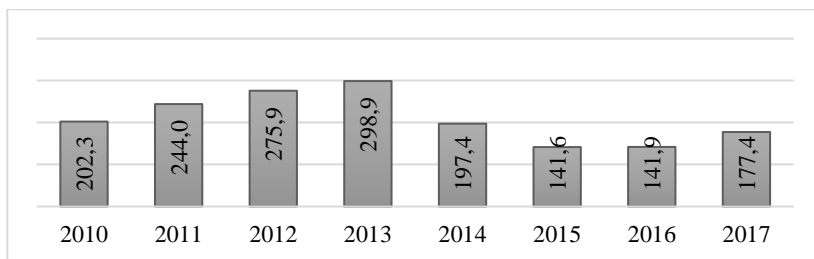

Рисунок 20 – Поточні витрати на охорону здоров'я в розрахунку на душу населення (дол. США) в Україні, 2010–2017 рр.

Наступним важливим показником, що відображає бюджетне фінансування системи охорони здоров'я, є державні витрати на охорону здоров'я (% від ВВП). Динаміка показника за обраними країнами за 2010–2017 рр. подана в таблиці 10 та на рисунку 21.

Таблиця 10 – Динаміка державних витрат на охорону здоров'я (% від ВВП) за 2010–2017 рр., %

Країна	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Грузія	2,0	1,5	1,6	2,0	2,3	2,8	3,1	2,8
Російська Федерація	3,1	3,0	3,2	3,2	3,2	3,1	3,0	3,1
Україна	3,7	3,4	3,7	3,8	2,9	2,9	2,9	3,1
Туреччина	3,9	3,7	3,5	3,5	3,4	3,2	3,4	3,3
Молдова	4,6	4,2	4,4	4,1	4,3	3,9	3,7	3,5
Швейцарія	3,3	3,4	3,6	3,6	3,5	3,6	3,6	3,8
Румунія	4,6	3,5	3,6	4,1	4,0	3,9	3,9	4,1
Білорусь	3,8	3,1	3,4	3,6	3,4	3,7	4,2	4,1
Польща	4,6	4,4	4,3	4,5	4,4	4,4	4,5	4,5

Продовження таблиці 10

Країна	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Естонія	4,7	4,4	4,4	4,5	4,6	4,8	4,9	4,8
Греція	6,5	5,9	5,8	5,2	4,6	4,6	5,0	4,8
Чеська Республіка	5,8	5,8	5,9	6,5	6,3	6,0	5,9	5,9
Іспанія	6,7	6,7	6,5	6,4	6,4	6,5	6,4	6,3
Нідерланди	6,8	6,9	7,0	7,1	7,1	6,7	6,7	6,5
Італія	7,0	6,8	6,8	6,8	6,8	6,7	6,6	6,5
Фінляндія	6,9	7,0	7,3	6,8	7,4	7,5	7,2	7,1
Австрія	7,4	7,3	7,4	7,4	7,5	7,5	7,5	7,5
Великобританія	7,1	7,1	7,0	7,8	7,8	7,7	7,8	7,6
Канада	7,9	7,7	7,7	7,6	7,5	7,8	7,9	7,8
Сполучені Штати Америки	8,0	7,9	7,9	8,0	8,3	8,5	8,6	8,6
Франція	8,6	8,5	8,6	8,7	8,9	8,8	8,8	8,7
Німеччина	8,3	8,1	8,1	8,3	8,4	8,5	8,6	8,7
Норвегія	7,5	7,4	7,4	7,6	8,0	8,6	9,0	8,9
Японія	7,5	8,9	9,1	9,1	9,1	9,2	9,1	9,2
Швеція	6,9	9,0	9,1	9,2	9,3	9,2	9,2	9,2

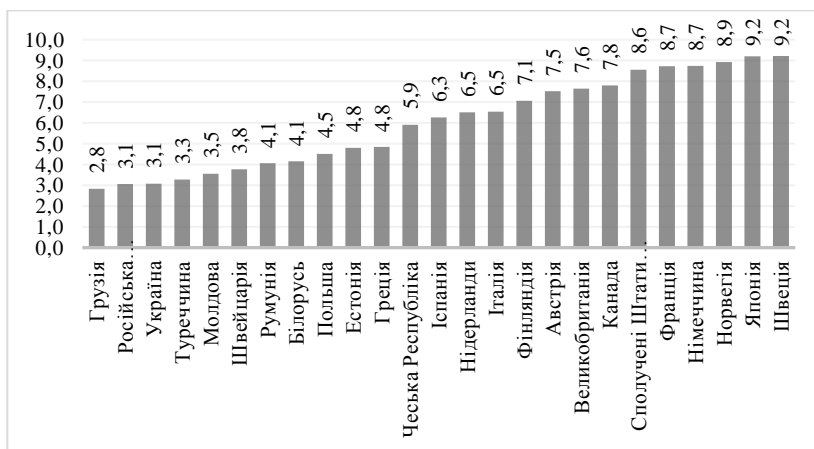

Рисунок 21 – Державні витрати на охорону здоров'я (% від ВВП), 2017 рік

У середньому в розвинених країнах, таких як Сполучені Штати Америки, Канада, Японія внутрішні державні видатки на охорону здоров'я становили 7–9 % ВВП. Група країн Східної та Центральної Європи мають показник на рівні 4–6 %.

І нарешті, в таких країнах, як Грузія, Російська Федерація, Україна, Туреччина, Молдова внутрішні державні видатки на охорону здоров'я становили в середньому лише 3 % ВВП. Динаміка цього показника в Україні за період 2010–2019 рр. подана на рисунку 22.

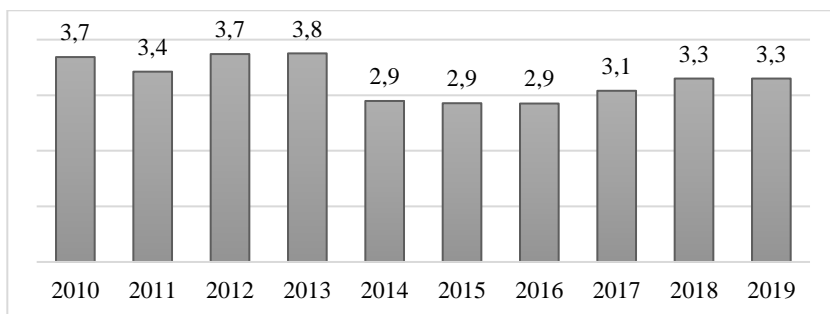

Рисунок 22 – Динаміка державних витрат на охорону здоров'я (% від ВВП) в Україні, 2010–2019 рр.

Дані рисунку 22 свідчать про дуже низький, порівняно з іншими країнами, рівень бюджетного фінансування медицини. Хоча Законом України «Про державний бюджет» задекларовано фінансування медицини на рівні не менше ніж 5 % ВВП країни, ми бачимо, що за весь досліджуваний період цей показник не перевищував 3,8 % (у 2013 році).

Різноманітні механізми фінансування у сфері охорони здоров'я прийнято поділяти відповідно до їх обов'язкового або добровільного характеру. До обов'язкових належать бюджетні схеми фінансування, організовані на національному або регіональному рівні,

або для конкретних груп населення. Альтернативою до бюджетного фінансування є система загальнообов'язкового медичного страхування (через державні чи приватні організації), яка покриває основну частину вартості використаної медичної допомоги. У сукупності державні схеми та обов'язкове медичне страхування є основними механізмами фінансування у багатьох країнах світу. У середньому близько $\frac{3}{4}$ всіх витрат на охорону здоров'я покриваються цими типами обов'язкових схем фінансування [82].

Обов'язкове соціальне медичне страхування, гарантоване державою, є домінуючим джерелом фінансування медичної допомоги в більшості європейських країн. Проте є країни, де переважає бюджетне фінансування, на яке припадає близько 80 % або більше всіх витрат на охорону здоров'я (Норвегія, Швеція та Великобританія). Добровільними елементами фінансування охорони здоров'я є приватні витрати на охорону здоров'я (які також мають витрати із власної кишені фізичних осіб) та зовнішні витрати на охорону здоров'я. Витрати на добровільне медичне страхування внесені в приватні витрати.

Структура розподілу поточних витрат на охорону здоров'я за фінансовими ресурсами в різних країнах за 2017 рік наведена на рисунку 23.

Як свідчать дані гістограми, в більшості розвинених країнах Європейського Союзу, а також в Японії та Туреччині уряди прагнуть зберегти принципи охорони здоров'я, засновані на бюджетному фінансуванні або обов'язковому медичному страхуванні, а медичну допомогу зробити доступною для кожного громадянина незалежно від його платоспроможності.

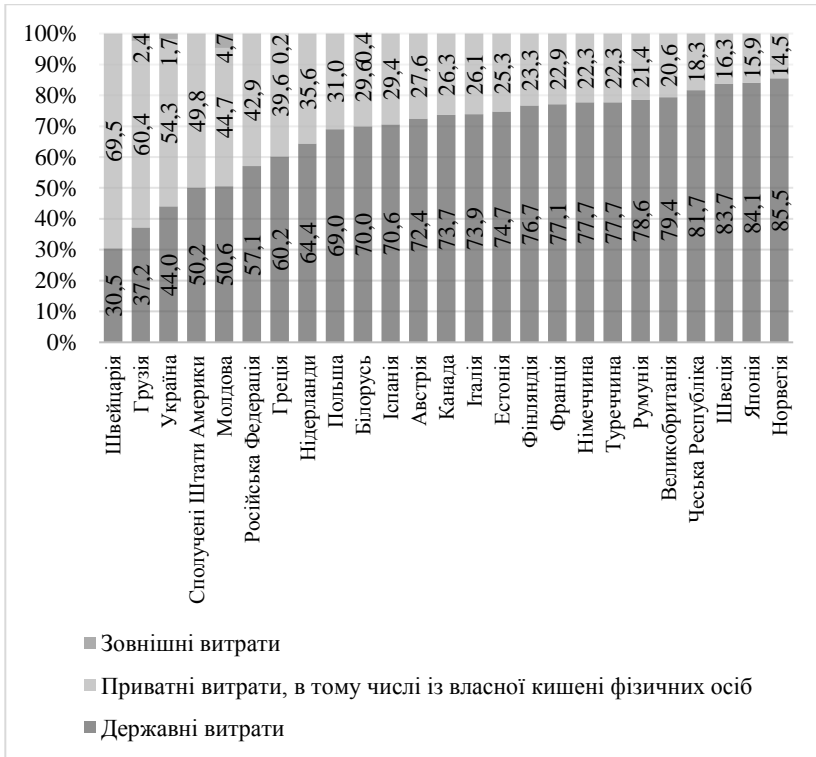

Рисунок 23 – Структура фінансування охорони здоров'я за джерелами, %, 2017 рік

Державні видатки на охорону здоров'я в цих країнах становлять більше ніж 70 % від загальних витрат, на відміну від США та Швейцарії, де провідну роль у фінансуванні охорони здоров'я становлять приватні витрати, більшу частину яких формує розгалужений ринок добровільного медичного страхування. Зовнішні витрати на охорону здоров'я є лише в Україні, Молдові, Греції, Білорусії, Грузії.

Структура джерел фінансування медицини в Україні подана на рисунку 24.

Рисунок 24 – Структура джерел фінансування охорони здоров'я в Україні, %, 2010–2017 рр.

Дані рисунку 24 свідчать, що в умовах недостатнього бюджетного фінансування системи охорони здоров'я з кожним роком зростає частка приватних і зовнішніх витрат. Починаючи з 2014 р., позабюджетні джерела фінансування медицини перевищують 50 %. Причому, якщо проаналізувати, яку частину прямих витрат домогосподарств (витрати із власної кишені фізичних осіб) становлять у загальних витратах, що подано на рисунку 24, то виявляється, що для України вони є важливим елементом фінансування охорони здоров'я, оскільки їх частка коливається від 42 % до 52 %. Отже, в Україні добровільне медичне страхування в різних його видах може відігравати важливу роль у фінансуванні охорони здоров'я, оскільки страхові платежі на медичне страхування належать до прямих витрат домогосподарств.

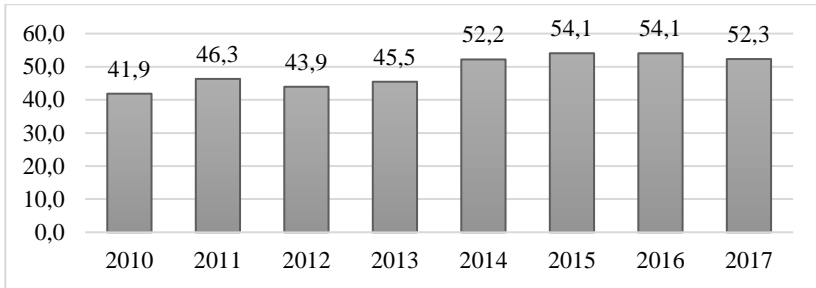

Рисунок 25 – Витрати із власної кишені фізичних осіб (% від сукупних витрат) в Україні, 2010–2017 рр.

Проведений аналіз джерел фінансування медицини за даними 25 країн світу дає можливість зробити висновок про недостатнє фінансування медицини (Україна майже за всіма показниками перебуває на останніх місцях серед обраних країн). Ситуація, що склалася, вимагає пошуків нових джерел фінансування. Перспективним джерелом додаткового фінансування медицини може стати розвиток добровільного медичного страхування. Актуальність поширення добровільного медичного страхування для населення України обумовлено ще й тим чинником, що населення і так більше половини своїх потреб у медичному обслуговуванні оплачує із власних кишень. Крім того, за останні майже 30 років ментальність середнього українця істотно змінилася: якщо раніше вважалося, що фінансування медицини це суто справа держави, то зараз більшість населення згодна брати на себе відповідальність щодо організації необхідного їм рівня медичних послуг шляхом оплати послуг приватних медичних установ або купівлі полісів медичного страхування.

Тому метою подальшого нашого дослідження буде аналіз ринку добровільного медичного страхування України та досвіду європейських країн щодо використання

добровільного медичного страхування як додаткового джерела фінансування системи охорони здоров'я.

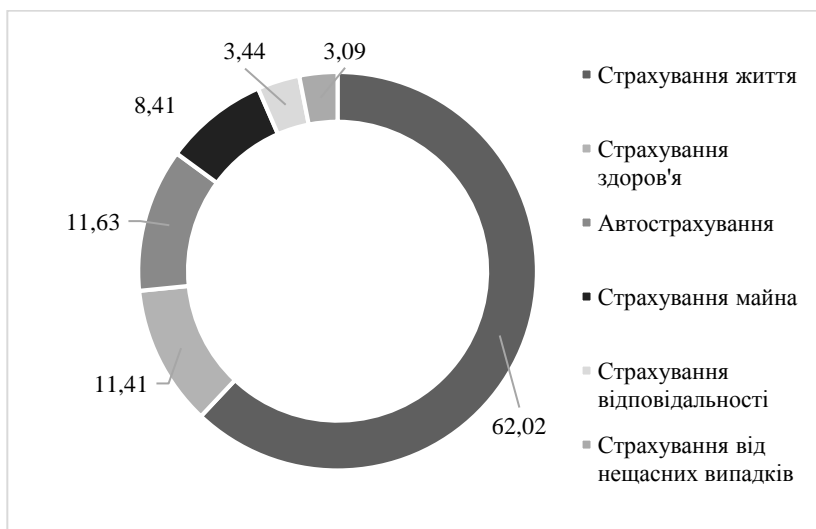

Рисунок 26 – Структура валових страхових премій на внутрішньому страховому ринку в Європі, %, 2018 рік

У структурі валових премій європейського страхового ринку в 2018 р. частка медичного страхування становить 11,41 % (рис. 26). Добровільне медичне страхування так чи інакше наявне в усіх країнах Європи. З економічної точки зору добровільне медичне страхування є механізмом компенсації громадянам витрат і збитків, пов'язаних із настанням хвороби або нещасного випадку, які не покриваються системами бюджетного фінансування чи обов'язкового медичного страхування. Проте в різних країнах Європи цей сегмент страхового ринку поданий різними частками, оскільки в різних країнах Європи співіснування державних і приватних систем медичного забезпечення здійснюється в різних пропорціях.

Таблиця 11 – Частка медичного страхування в загальній сумі валових страхових премій, %

Країна	Рік								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Естонія	2,3	2,7	2,9	3,0	3,0	3,5	2,9	3,1	н / д
Польща	0,6	0,8	0,8	1,0	1,2	1,1	1,1	1,1	1,5
Фінляндія	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	1,7	1,8	1,9
Італія	1,7	2,0	2,0	1,7	1,4	1,5	1,8	2,0	2,0
Великобританія	2,3	2,4	2,5	2,7	2,6	2,9	3,0	2,3	2,1
Чеська Республіка	1,9	2,0	2,0	1,8	1,7	1,8	2,1	2,2	2,3
Румунія	0,3	0,4	0,7	0,6	0,5	1,2	1,8	2,2	3,3
Норвегія	4,3	4,1	4,0	4,3	4,1	4,2	4,2	4,1	4,0
Швеція	2,3	3,7	4,7	4,1	3,7	3,7	4,1	4,1	4,0
Франція	4,7	5,1	5,6	5,6	5,5	5,4	5,6	5,8	5,9
Греція	0,3	0,4	0,4	0,5	0,7	0,7	4,7	5,6	6,2
Україна	6,1	5,1	6,1	5,2	8,5	9,0	6,7	6,6	10,8
Туреччина	12,1	11,7	11,3	10,2	11,3	11,1	10,4	10,8	11,5
Австрія	10,4	10,6	10,6	10,5	11,0	11,3	12,0	12,4	12,8
Іспанія	9,7	10,8	11,7	12,3	13,0	13,2	12,2	12,7	13,2
Швейцарія	16,1	16,6	16,6	16,4	16,3	16,7	17,7	18,6	18,9
Німеччина	18,6	19,5	19,6	19,2	18,9	19,0	19,2	19,7	19,6
Нідерланди	50,6	51,4	53,1	54,8	56,2	59,4	61,8	62,7	64,6

Вибір форми медичного страхування в кожній країні залежить від конкретних економічних і культурно-історичних умов, від особливостей демографічних і соціальних показників, загального рівня розвитку економіки та інших чинників, які характеризують рівень та вартість медичного обслуговування. Наприклад, за даними таблиці 11 і рисунка 27, виділяються країни, де добровільне медичне страхування відіграє важливу роль, це Нідерланди (64,6 %), Німеччина (19,6 %), Швейцарія (18,9 %), Іспанія (13,2 %), Австрія (12,8 %), Туреччина (11,5 %). В інших країнах у вибірці цей показник коливається від 1,5 % до 10 %.

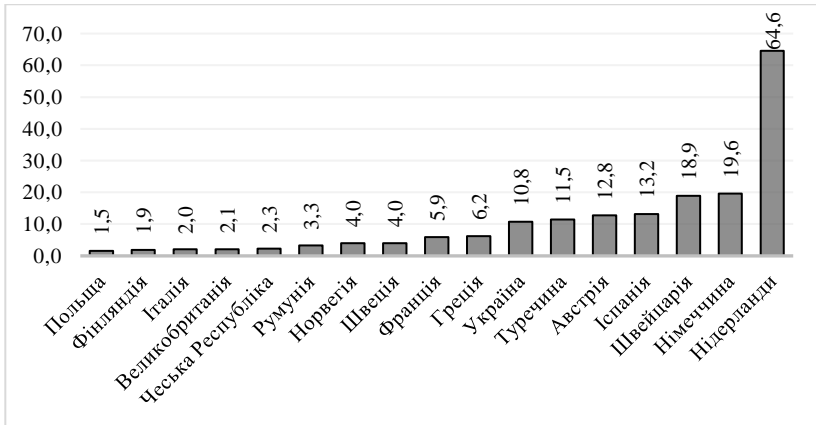

Рисунок 27 – Частка медичного страхування в загальній сумі валових страхових премій, %, 2018 рік

В Україні частка добровільного медичного страхування зросла вдвічі з 6,1 % в 2010 році до 12 % у 2019 році. Дані свідчать про зростання попиту на добровільне медичне страхування в Україні, що пояснюється тим, що державних асигнувань на розвиток медицини недостатньо для повноцінного фінансування системи надання населенню медичної допомоги (рис. 27). Потрібно розуміти, що хоча така частка є більшою, ніж у багатьох європейських країнах, але обсяг страхового ринку є незрівнянно малим порівняно із європейськими ринками, тому сума зібраних страхових премій становить незначну частку у фінансуванні медицини в Україні. Крім того, наявність полісу медичного страхування в Україні є швидше винятком, а не правилом серед населення. Все це обумовлює наявність значного потенціалу до розвитку ринку медичного страхування та ринку страхування в цілому.

На рисунку 28 наведена динаміка частки медичного страхування в загальному його обсязі за 2010–2019 рр.

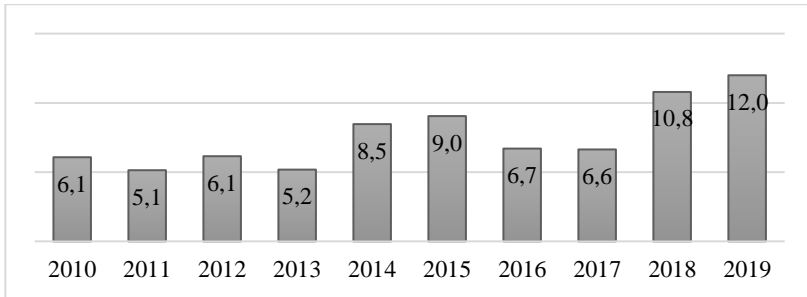

Рисунок 28 – Частка медичного страхування в загальній сумі валових страхових премій в Україні, %, 2010–2019 рр.

Дані рисунка 28 свідчать про нестабільність динаміки частки медичного страхування. У 2016–2017 рр. спостерігалось значне падіння частки ринку, що було обумовлено зниженням платоспроможності населення в результаті дії певних економічних та політичних чинників, а особливо знецінення української національної валюти. 2018–2019 рр. характеризуються динамікою до зростання, що пов'язано із ще більшим зменшенням фінансування медицини в ці роки на тлі воєнного конфлікту на Сході країни та спрямуванні більшої частки бюджетних витрат на фінансування воєнного сектору.

Проведений аналіз джерел фінансування медицини за даними 25 країн світу дає можливість зробити висновок про недостатнє фінансування медицини в Україні, оскільки вона майже за всіма показниками перебуває на останніх місцях серед обраних країн. В Україні загальні витрати на охорону здоров'я в розрахунку на душу населення становили 174,4 дол. США, що майже вдвічі менше, ніж у сусідній Білорусі, в п'ять разів менше, ніж у Польщі, і в десятки разів менше, ніж у провідних країнах Західної Європи, Канаді чи США. Починаючи з 2014 р., позабюджетні джерела фінансування медицини перевищують 50 %, причому істотно зростають прями

витрати домогосподарств (кишенькові витрати фізичних осіб на охорону здоров'я), частка яких коливається від 42 % до 52 %.

Ситуація, що склалася, вимагає пошуків нових джерел фінансування. Перспективним джерелом додаткового фінансування медицини може стати розвиток добровільного медичного страхування. Аналіз ринку добровільного медичного страхування європейських країн та України дозволив отримати такі висновки:

– для майже третини із 17 розглянутих європейських країн медичне страхування є важливим джерелом фінансування медицини, це такі країни як Нідерланди (64,6 %), Німеччина (19,6 %), Швейцарія (18,9 %), Іспанія (13,2 %), Австрія (12,8 %), Туреччина (11,5 %);

– в Україні частка добровільного медичного страхування серед валових страхових премій є високою, але обсяг страхового ринку є незрівнянно малим порівняно із європейськими ринками, тому сума зібраних страхових премій становить незначну частку у фінансуванні медицини в Україні.

1.5 Нові виміри застосування ПЦМ-бюджетування в Україні: сучасний стан, диджиталізація, оцінювання ефективності

Оцінювання ефективності бюджетних програм (далі – ОЕБП) на основі використання програмно-цільового методу (далі – ПЦМ) у бюджетному процесі, на сьогодні, є важливим і стратегічним інструментом середньострокового планування та прогнозування бюджетних коштів, що репрезентує прозорість управління державними фінансами (далі – УДФ). Саме впровадження сучасної стратегії УДФ

на засадах уніфікації та транспарентності системи ПФ відповідно до стандартів ЄС обумовлює актуальність застосування ПЦМ-бюджетування.

Досвід країн світу, зокрема, Європейського Союзу вказує на використання ПЦМ як елементу системи результативної інформації у бюджетній практиці, що сприяє підвищенню якості надання гарантованих суспільних послуг у межах існуючих фіскальних обмежень відповідно до пріоритетів державної політики; підвищенню відповідальності розпорядників бюджетних коштів, ефективності державного та громадського контролю.

Узагальнення наукових підходів до розуміння теоретичної сутності ПЦМ дозволяє розуміти таку бюджетну технологію як метод планування, виконання та контролю бюджетів усіх рівнів на середньострокову перспективу, що забезпечує оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів відповідно до мети, завдань, результативних показників бюджетних програм (далі – БП), з урахуванням цілей державної політики, суспільної значущості очікуваних результатів на всіх стадіях бюджетного процесу. Візуалізація економічної сутності досліджуваної дефініції розкрита на рисунку 29.

БП – це базовий елемент ПЦМ-бюджетування, сутність якої розкривається за допомогою складових її компонентів задекларованих у бюджетній документації: бюджетному запиті, паспорті БП, звіті про виконання паспорта БП, у звіті про ОЕБП. Важливими компонентами БП є цілі державної політики, що реалізуються в межах галузі національної економіки в особі головного розпорядника бюджетних коштів (далі – ГРБК), мета, завдання, напрями діяльності, а також результативні показники, які служать основою для моніторингу, аналізу, контролю та комплексного оцінювання виконання БП.

Характеристика основних складових БП подана в таблиці 12 [87, 89, 107, 108].

Рисунок 29 – Економічна сутність ПЦМ-бюджетування

В Україні ПЦМ був започаткований і схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України 14.09.2002 № 538-р «Концепція застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі» [21]. Проте, лише з 2014 р. відбулося пілотне використання ПЦМ на місцевому рівні, зокрема, завдяки реформуванню системи міжбюджетних відносин. Із 2017 р. в Україні почався активний етап запровадження ПЦМ-бюджетування як технології стратегічного планування та оцінювання виконання

бюджету за результатами відповідно до «Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки» від 24.05.2017 № 415-р [121]. До ключових компонентів Стратегії належать: ефективність державних видатків на основі надання якісних державних послуг, середньострокове планування на основі ПЦМ, оцінювання фіскальних ризиків бюджетного процесу, зміцнення фіскальної децентралізації міжбюджетних відносин, підвищення прозорості бюджету, участь громади в бюджетному процесі. У розрізі задекларованих завдань Стратегія містить близько 90 політик (приблизно від 4 до 7 на кожне Міністерство) [121].

Таблиця 12 – Характеристика компонентів БП

Компонент БП	Визначення	Характерні ознаки
Цілі	Кінцевий результат, що досягається під час виконання БП у розрізі галузей економіки на основі прогнозних ті програмних документів економічного та соціального розвитку (ППДЕСР)	Унікальні та досяжні, орієнтовані на середньострокову перспективу, реалізацію якої здійснює ГРБК
Мета	Відповідає пріоритетам державної та регіональної політики, сприяє досягненню цілі державної/регіональної політики в середньостроковій перспективі	Реальна: мета не повторюється у форматі інших програм та має відповідність головній цілі державної політики
Завдання	Систематизований комплекс заходів направлений на досягнення поставленої мети, визначає шляхи виконання БП на всіх стадіях бюджетного процесу	Орієнтованість на результат; визначеність конкретних термінів виконання завдання

Продовження таблиці 12

Компонент БП	Визначення	Характерні ознаки
Напрями	Середньострокові межі витрат виконання БП, що мають забезпечити досягнення цілі, мети та завдань БП	Відповідність і узгодженість із завданнями та цілями державної політики в межах ГРБК; забезпечення реалізації БП у межах визначеної стелі витрат
Результативні показники	Показники, на підставі яких здійснюється ОЕБП, для досягнення її мети та цілей державної політики	Досягнення соціального ефекту та економічної доцільності БП

Як результат – в Україні відбулося стрімке зростання кількості запланованих і затверджених БП державного бюджету. Наприклад, МОН збільшило кількість БП з 20 до 33, МОЗ – з 18 до 22. Взагалі в 2019 р. було зареєстровано більше 550 БП [108].

На жаль, статистичні дані інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет» ілюструють лише обсяги загального фінансування видатків за програмною класифікацією (табл. 13) [129]. Кожен ГРБК оприлюднює звітність БП окремо на своїх офіційних сайтах відповідно до Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» [118].

Істотні положення щодо повноцінного запровадження ПЦМ-бюджетування на середньостроковий період, на основі ППДЕСР, були внесені законодавцем у 2018 р. до Бюджетного Кодексу України (БКУ). З цього часу паспорти БП та їхні звіти розробляються відповідно до пріоритетних цілей державної політики, що реалізуються в межах ГРБК. Розроблення БП відповідно до

бюджетного процесу, починається з бюджетних запитів, що враховуються на стадії планування Бюджетної декларації і закінчуються оприлюдненням БП і звітів паспортів БП, звітів ОЕБП на офіційних сайтах ГРБК. Ідентифікація відповідального виконавця БП здійснюється в системі ГРБК. Результативні показники БП формуються на основі офіційної статистичної, фінансової та бухгалтерської інформації [88].

Таблиця 13 – Програмна класифікація державних витрат, млн грн

Рік	Початковий річний план	Уточнений річний план	Виконано за період	Виконання уточненого річного плану, %
2018	991 930,698	103 4136,148	985941,959	95,32
2019	109 302 1,713	112 9163,077	1072891,487	95,01
2020	131 3181,989	130 7041,661	106 0719,307	81,15

Наступний крок до посилення якості ПЦМ-бюджетування було зроблено Міністерством фінансів України в 2020 р. у напрямку ОЕБП на державному рівні. Новела організаційно-нормативних упроваджень полягає в тому, що на всіх стадіях реалізації БП передбачається оцінювання фіскальних ризиків за середньостроковий період у бюджетних запитах, кошторисах, паспортах БП і звітах про їх виконання. Висновки органів виконавчої влади, уповноважених осіб, Рахункової Палати є підставою для коригування паспортів БП, проекту бюджетів на плановий період або призупинення реалізації БП [119].

У напрямку підсилення якості прогнозування показників місцевих бюджетів, зокрема БП на середньострокову перспективу стало запровадження в 2020 р. «Інформаційно-аналітичної системи управління планування та виконання місцевих бюджетів LOGICA»

(далі ІАС) [111]. Її створення відбулося в межах міжнародного проекту «ЄС для підсилення державних фінансових систем місцевих урядів», що охоплює такі Компоненти реалізації [120]: підвищення якості ПЦМ – бюджетування та бухгалтерського обліку (Компонент 1); розроблення та запровадження ІАС (Компонент 2); регулювання боргу місцевого самоврядування (Компонент 3); ефективний контроль і аудит місцевих органів влади (Компонент 4).

Серед основних досягнутих результатів реалізації проекту на сучасному етапі бюджетної практики в Україні необхідно відзначити запровадження: публічності бюджетного процесу, середньострокового ПЦМ – бюджетування на державному і місцевому рівнях, упровадження громадського бюджету; бюджетних пропозицій (загальної, індивідуальної, додаткової) та форми прогнозу місцевого бюджету; бюджетного календаря; бюджетного регламенту як для місцевих бюджетів, так і для ОТГ; програмної класифікації видатків та кредитування місцевих бюджетів – 299 БП; правила складання паспортів місцевих БП та методичних вказівок PEFA оцінювання місцевих бюджетів; ІАС «LOGICA» для планування та прогнозування місцевих бюджетів; стандарти та звітність бухгалтерського обліку [120]. Методологічна підтримка місцевих фінансових органів щодо реалізації ІСА «LOGICA» покладено на Департамент політики міжбюджетних відносин і місцевих бюджетів і Департамент з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації.

Отже, практичні надбання запровадження ПЦМ – бюджетування в Україні мають системний, комплексний характер. Сучасний бюджетний процес реалізується у форматі ПЦМ. Відбувається планування (прогнозування) на три роки: макропараметрів, показників державного та

місцевого бюджету, фіскальної політики, БП [115, 120]. Проте за очевидних позитивних рис ПМЦ – бюджетування не варто його переоцінювати. З метою подальшого дослідження технології ПЦМ – бюджетування в національній практиці в таблиці 14 систематизовані переваги та недоліки її запровадження.

Таблиця 14 – Особливості реалізації ПЦМ

<i>Переваги</i>
Забезпечення прозорості та публічності бюджетного процесу
Підвищення якості розроблення цілей бюджетної політики, ефективності розподілу й використання бюджетних витрат
Можливість оглядів визначених напрямів витрат коштів на всіх стадіях бюджетного процесу
Посилення відповідальності ГРБК за дотриманням відповідності БП законодавчо визначеним пріоритетним цілям бюджетної політики
Можливість моніторингу, аналізу, оцінки та контролю діяльності учасників бюджетного процесу
Забезпечення середньострокової рамки видатків державного та місцевих бюджетів, починаючи з планування Бюджетної декларації
Підвищення ефективності державного та громадського контролю
Оцінювання результатів діяльності державних службовців
Участь громадськості в бюджетному процесі
<i>Недоліки</i>
Висока розпорошеність БП, велика їх кількість, що призводить до порушення принципу «одна політика – одна БП» у межах одного міністерства (одного ГРБК)
Додаткові витрати на проведення детальних розрахунків результативних показників (Затрат – Продукту – Ефективності – Якості) на етапі планування БП
Відсутність методики оцінювання фіскальних ризиків та аналізу їхнього впливу на результативні показники БП на всіх стадіях бюджетного процесу
Відсутність чіткого зв'язку між прогнозним фінансовим плануванням і річним бюджетом

Продовження таблиці 14

<i>Недоліки</i>
Відсутність єдиної систематизованої аналітично-інформаційної Онлайн-платформи для моніторингу звітів паспортів БП у розрізі ГРБК державного та місцевих бюджетів, об'єднаних територіальних громад
Непрозора система відбору БП щодо їхнього фінансування
Методика ОЕБП як на державному, так і місцевому рівнях потребує удосконалення в напрямку підвищення якості планування та прогнозування бюджетних показників
Паспорти БП залишаються інструментами однорічного планування
Відсутність внутрішньої координації між підрозділами Міністерства фінансів із питань бюджетного планування та фіскальної політики
Недосконала ІТ-система лінійного та програмного планування показників бюджету на середньострокову перспективу
Недостатня інституційна спроможність взаємодії галузевих міністерств і відомств

Перелік зазначених недоліків у запровадженні ПЦМ-бюджетування обумовлений, насамперед, відсутністю фундаментального розуміння базової ідеї цієї технології як інструменту планування і виконання БП відповідно до досягнутих пріоритетних цілей Уряду чи органів місцевого самоврядування. У відповідальних службових осіб щодо підготовки БП і на рівні профільних міністерств, і на рівні місцевих органів влади залишається інертність у сприйнятті нового формату в УДФ взагалі, так і нових вимог щодо супроводу ПЦМ-бюджетування, зокрема в умовах повної транспарентності та диджиталізації бюджетного процесу. У звіті ОЕСР зазначено саме про важливість створення професійної державної служби в Україні як інструменту ефективної системи УДФ [93, 95, 96, 97]. Серед проблемних моментів мотивації працівників державної служби до змін, як відмічає ОЕСР, залишається невисокий рівень оплати праці державних службовців, велика плінність кадрів, недостатній рівень професійних знань та умінь. Реформування системи УДФ у напрямку

уніфікації до стандартів Європейського Союзу триває. Вивчення досвіду використання ПЦМ-бюджетування в інших країнах світу є поштовхом для подальшого розвитку цієї технології в Україні.

У межах забезпечення транспарентності ПФ, ПЦМ-бюджетування є однією з ключових характеристик довіри до уряду держави та інститутів місцевого самоврядування. Своєчасне оприлюднення повної, достовірної, економічно обгрунтованої, суспільно значущої, зрозумілої інформації про стан планування та виконання БП (держаних, місцевих, ОТГ) обумовлює розвиток процесу диджиталізації в УДФ. Через розширені інструменти цифрової прозорості (інтернет-платформи, інформаційно-аналітичні програми та системи, анкети опитування громадської думки, веб-портали візуалізації даних, електронні петиції, інформаційні звіти, скарги учасників бюджетного процесу тощо) громадськість має можливість впливати на: пріоритетність цілей державної політики, стратегію її вирішення, отримання суспільних послуг для цільових верст населення.

Як раніше зазначалось, інформаційно-методологічну допомогу у напрямку запровадження та реалізації прозорого цифрового ПЦМ-бюджетування Україна отримує від міжнародних інституцій та урядів.

Саме використання міжнародного досвіду впровадження методології ПЦМ-бюджетування на засадах цифрової прозорості має на меті прискорення процесу диджиталізації в національній практиці, поліпшення якості прийняття рішень органами державної та місцевої влади, підвищення рівня їхньої відповідальності, активізації громадськості до партиципаторного бюджету участі (БУ) та контролю органів влади.

Міжнародний досвід методології ПЦМ-бюджетування (нормативно-правові акти, принципи, типи,

моделі, показники результативності, технологічні особливості реалізації) достатньо професійно та системно подані в спеціальній літературі як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями, практиками [84, 99, 105, 107, 114, 116, 117, 120, 122, 123]. Атрибутивні характеристики транспарентності бюджетних систем іноземних держав та України розкриті в працях [98, 100–103, 106, 110, 120, 123–125, 128]. Світовий досвід використання механізмів диджиталізації в ПЦМ-бюджетуванні є сучасним напрямком дослідження в сфері УДФ [86, 90, 91, 113, 126].

Саме систематизація елементів методології ПЦМ-бюджетування (*Programme performance budgeting*) або бюджету орієнтованого на результат (*Result oriented budgeting*) або бюджетування за завданнями (*Performance budgeting*) запроваджених в інших країнах світу дозволяють окреслити сучасні напрямки і перспективи її реалізації в національній практиці.

Лідерами у застосуванні ПЦМ-бюджетування є високорозвинені країни світу: США, Великобританія, Канада, Японія, Австрія, Франція, Данія, Нідерланди, Німеччина, Фінляндія, Швеція, Австралія, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Корея. Елементи ПЦМ застосовують економічно розвинені країни – Мексика, Бразилія, Чеська республіка, Угорщина, Словаччина, Словенія, Румунія, Польща, Литва, Болгарія; також Росія, Казахстан, Білорусь, Грузія та інші.

Сучасні елементи ПЦМ – бюджетування були розроблені в США (60–80-х рр. ХХ) з метою оптимізації розподілу фінансових ресурсів і підвищення транспарентності бюджетного процесу. Методологія ПЦМ-бюджетування розроблялася на рівні окремих штатів і муніципалітетів. Так, штати Орегона, Міннесота, Юта спочатку встановлювали довгострокові цілі, відповідно до них бюджетні обмеження, потім розробляли БП та

визначали пріоритети видатків на середньостроковий період. У штаті Техас акцент робиться на аналіз ефективності та результативності поточних послуг, що обумовлює розроблення БП. У штатах Массачусетс, Міссісіпі, Каліфорнія органи виконавчої влади мають право самостійно розпоряджатися бюджетними ресурсами в обмін на прийняття цільових зобов'язань. На сьогоднішній день у 47 із 51 штату застосовується певний різновид ПЦМ-бюджетування і налічується близько 2700 БП [84, 87, 99, 122]. Крім того, заснована в США модель PART (Program Assessment Rating Tool) для ОЕБП дозволяє відокремити неефективні, недоцільні для фінансування БП, що істотно зменшує їх кількість [122]. Модель репрезентується у вигляді інтегрального показника, який враховує виконання БП на всіх стадіях бюджетного процесу.

Вітчизняна практика ОЕБП запровадила окремі елементи моделі PART як на державному, так і місцевому рівнях, проте механізм відбору доцільності у фінансуванні БП повинен бути більш прозорим і базуватися на критеріях економічної доцільності та суспільної значущості пріоритетів середньострокового періоду розвитку держави та регіонів.

Оприлюднення бюджетної звітності в США здійснюється на сайтах контролерів публічних рахунків як на рівні кожного штату, так і на рівні країни загалом. Уніфікованої методики до розкриття цифрової бюджетної інформації не існує, проте принцип прозорості диджиталізації забезпечується: розкрита повна, достовірна, економічно обґрунтована, суспільно значуща, зрозуміла для широкої громадськості бюджетна звітність. Уряди штатів звітують про витрачені «важко зароблені долари» платників податків, що є ключовим аспектом транспарентності ПФ [125].

Досвід Німеччини ПЦМ-бюджетування, що поданий на рисунку 30 [105] також вплинув на застосування окремих елементів цієї технології в Україні: паспорти БП декларують цілі державної політики ГРБК у межах галузей національної економіки.

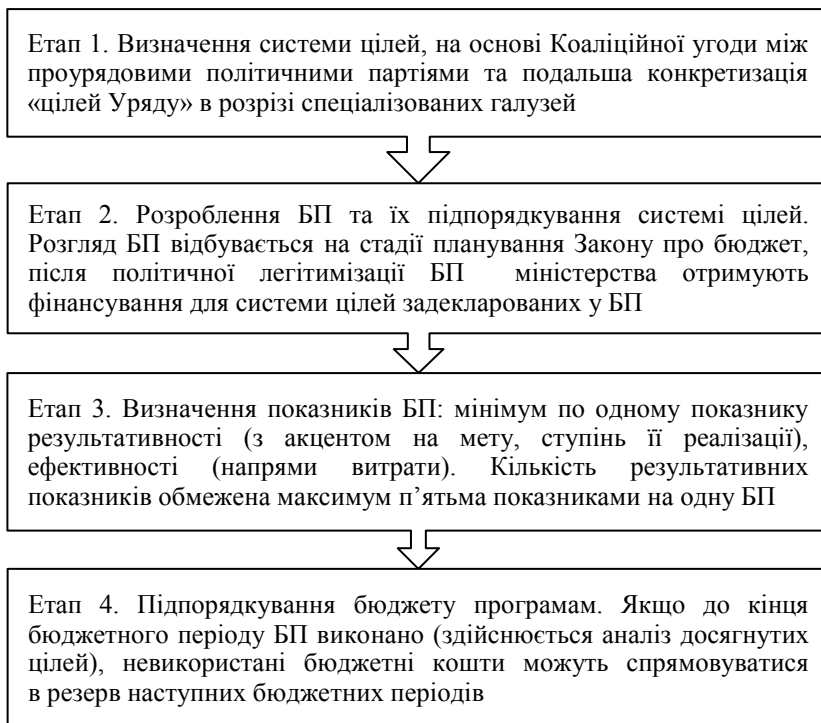

Рисунок 30 – Процес ПЦМ-бюджетування в Німеччині (фрагмент)

У Франції застосування ПЦМ-бюджетування почалось із розроблення Органічного (конституційного) закону в 2001 р. про державні фінанси (LOLF – Loi Organique relative aux Lois des Finances). Атрибутивними характеристиками ПЦМ-бюджетування в країні є: система

пріоритетів, цілей, що формується в межах кожної БП на етапі проекту бюджету й відповідає основним напрямкам бюджетної політики. Кількість цілей обмежена (не більше ніж 3–4) в межах БП та по 2–3 результативних показники для кожної цілі. Рішення щодо відбору та фінансування БП (на основі зазначених міністерствами Франції цілей і показників результативності) приймає Управління по бюджету.

У разі різнобіжностей Міжвідомчий комітет із питань аудиту БП і Рахункова палата проводять консультації. Видатки на інформаційне забезпечення БП можуть бути у складі як загального бюджету країни, так і окремої БП [84, 87, 106, 114, 116]. Контроль представників Рахункової палати та аудиту бюджетних коштів на рівні регіонів, місцевих БП, ОТГ були б позитивним прикладом для наслідування в національному бюджетному законодавстві. До речі, в Польщі контроль за плануванням та виконанням БП представниками Рахункової палати на місцевому рівні також застосовується.

Взагалі практика зазначених країн вплинула на розвиток ПЦМ-бюджетування в інших країнах світу, що дозволило відокремити типи моделей, які певною мірою залежать від національної культури, потенціалу, пріоритетів соціального й економічного розвитку (рис. 31) [99, 105, 117].

Так, методологія ПЦМ-бюджетування в Новій Зеландії схожа з США. Акцент зроблено на системі довгострокових контрактних відношень між міністерствами та Урядом, що є основою формування програмного бюджету країни, орієнтованого на результат [114].

В Австралії БП як сукупність різних видів діяльності у наданні конкретної послуги чи трансферту або вигоди для одержувача – фізичної, юридичної особи, органу місцевого самоврядування реалізується з метою

досягнення очікуваного результату, який задекларовано у відповідному документі [84, 99].

Рисунок 31 – Характеристика моделей ПЦМ

Середньостроковий період планування БП – 4 роки. Голосування в Парламенті проводиться за «портфелями» міністерств у програмному бюджеті Австралії, до складу яких входять 17 секторів державного управління. Економічна класифікація витрат не застосовується, бюджетні кошти розподіляються відповідно до очікуваних кінцевих результатів БП між організаціями в мережі

конкретного міністерства [108]. Міністерства мають широкі повноваження щодо відбору пріоритетності витрат на реалізацію БП, тому Парламент ці витрати не розглядає. Прозорість бюджетного процесу забезпечується у щорічних звітах департаментів та інших органів влади.

Практичним аспектом досвіду Австралії у застосуванні ПЦМ-бюджетування для України є запроваджена система оцінювання середньострокових прогнозних бюджетних показників, що враховує зміни в бюджетній політиці або макроекономічних параметрах. До речі, методологія ПЦМ – Словаччини базується саме на прогнозах макропараметрів, надходжень до бюджету, засад фіскальної політики, витрат.

Південно-Африканська Республіка планує бюджет на 1 рік, проте прогнозує доходи, видатки бюджету (за функціональною, відомчою, економічною ознаками) на 4 роки.

Великобританія також застосовує угоди (договори) між Урядом та учасниками бюджетного процесу (Public Service Agreements (PSAs)) на надання суспільних послуг, в яких зазначаються цілі, завдання, результативні показники якості, кількості БП для кожного міністерства. Загальні риси ПЦМ – бюджетування Великобританії відповідають прямій результативній моделі, що охоплює чотири етапи реалізації, як і в Німеччині. Проте на відміну від Франції і Німеччини визначну роль у здійсненні контролю витрат у БП здійснює не Парламент, а Національне бюро аудита. Прозорість звітності ПЦМ-бюджетування оприлюднюється відповідними щомісячними звітами Національним бюро статистики (Office for National Statistics) та Казначейством Її Величності [106, 117]. Прикладом для наслідування в Україні є діяльність незалежного Офісу з питань бюджетної відповідальності

(Office for Budget Responsibility (OBR), що здійснює оцінювання системи ПФ.

Необхідно зауважити, незалежні бюджетні інституції (НБІ), на кшталт Великобританії, є майже в усіх країнах ЄС та ОЕСР, в цілому в 39 країнах світу, зокрема в економіках, що розвиваються (ЮАР, Перу, Іран, Колумбія, Уганда, Кенія). Як важливий показник відкритості та прозорості бюджетного процесу, НБІ здійснюють нагляд бюджетного законодавства, бюджетної дисципліни, зокрема піврічний огляд та аналіз витрат БП, що дозволяє в цілому мінімізувати стелю витрат Урядів у межах 10–19 % [106]. Саме запровадження процедури огляду та аналізу витрат за півріччя у звітності є однією з рекомендацій ОЄСР ПЦМ – бюджетування для України [92].

Статистичні дані офіційних міжнародних платформ, на кшталт Open Budget Survey, дозволяють оцінити транспарентність бюджетних систем країн світу. Так, вражаючих результатів прозорості та відкритості регуляторних бюджетних звітів, участі громадськості і контролю досягли такі країни, як Нова Зеландія: в 2019 р. індекс відкритого бюджету становив 87 балів із 100, в 2017 р. – 89 балів, 2015 р. – 88 балів, 2012 р. – 93 бали. Південна Африка в 2019 р. також мала 87 балів, у 2017 р. – 89 бали, 2015 р. – 87 балів, 2012 р. – 93 бали (1 місце в рейтингу). Швеція завжди мала високий рівень відкритості бюджету: в 2019 р. – 86 балів, 2015, 2017 – 87 балів, 2012 – 84. Завжди в десятці лідерів США. За 2017–2019 рр. в десятці лідерів за індексом відкритого бюджету перебуває Мексика, Грузія, Бразилія. Водночас Україна не має стабільної динаміки: мінімальне значення цього показника було в 2015 р. – 46 балів, максимальне значення в 2019 р. – 63 бали, з них: 63 % транспарентність, 33 % громадська участь, 87 % – бюджетний нагляд та контроль [100]. Експерти Open Budget Survey наголошують саме на

інклюзивній ролі громадської участі (за допомогою інструментів диджиталізації) в процесах середньострокового ПЦМ-бюджетування для підвищення прозорості та відкритості системи ПФ України [128].

Потрібно зазначити, найкращі 22 практики запровадження цифрових інструментів партисипаторних бюджетів країн світу були опубліковані на офіційному сайті Європейського парламенту в дослідженні «Перспективи електронної демократії в Європі» (2018) [113]. Так, серед дієвих чинників цифрової громадської участі автори дослідження свідчать про: прямий вплив БУ на прийняття політичних рішень органів влади в процесі безпосереднього електронного голосування; поєднання та взаємодія дистанційної та активної партисипації щодо розроблення стратегій та пріоритетів БП; використання системи показників фінансової стійкості та стабільності бюджету; залучення, мобілізація та коментарі респондентів БУ; зрозумілий характер надання інформації; огляд показників результативності БП відповідно до різних цільових верст населення; візуалізація прийнятих рішень та зворотний зв'язок з органами влади. Перший БУ був сформований у 1985 р. у Бразилії в м. Порту-Алегрі. А за оцінюванням експертів такі країни, як Афганістан, Індія, Індонезія, Ботсвана, Гватемала, Казахстан, Кенія, Мексика, Марокко, Таїланд, Чилі та інші є найактивнішими у застосуванні БУ [86, 106, 120].

В Україні, починаючи з 2015 року, процес цифрової участі громадян у формуванні громадського бюджету ОТГ, міст обласного, районного значення перебуває в активній стадії. Зручною в застосуванні для формування БУ є платформа «Громадський проєкт», що дозволяє: визначити бюджетні витрати на основі стратегії розвитку пріоритетів мешканців, мати зворотний зв'язок із місцевими органами влади, демонстрацію прозорості процесу на всіх стадіях,

єдине вікно, де зібрані документи БП, проекти, їх динаміка, звітність про використання коштів, візуалізація презентацій. Платформа має інтерактивну мапу з посиланнями на сайти міст та ОТГ реалізації БУ. За останні 3 роки понад 90 міст і громад створили свої БУ на цій платформі, 5 млн користувачів системи, 1,1 млн голосуючих зафіксовано та витрачено більше 1 млрд грн на реалізацію проектів [91]. Освіта, спорт, комунальне господарство, благоустрій – це найбільш цікаві сфери для громадян у БУ. За даними офіційного сайту незалежної громадської організації «Центр спільних дій» упродовж 2019–2020 рр. освітні БУ були цікаві мешканцям м. Києва, Луцька, Львова, Рівного, Херсона, Хмельницького та Чернівців. Для Краматорська та Чернігова більш цікавими були БУ з комунального господарства. Спорт є найважливішим в Ужгороді, Кропивницькому, Тернополі, Миколаєві, Сєверодонецьку, Одесі. Проекти з благоустрою були подані в БУ міст Вінниця, Дніпро, Запоріжжя, Полтава [98, 126].

Починаючи з 2018 р. в Україні здійснюється оцінювання бюджетної прозорості місцевих бюджетів та ОТГ за методологією програми USAID DOBRE, «U-LEAD» з Європою та громадським партнерством «За прозорі місцеві бюджети». За результатами оцінювання 106 ОТГ та 18 областей у 2018 р. індекс бюджетної прозорості становив 21,3 %, в 2019 р. – 39 %. Складовими індексу прозорості місцевих бюджетів є: відкритість місцевої інформації, прозорість прийняття рішень, застосування інновативних практик [101–103, 110].

На державному рівні громадяни України також можуть вносити свої пріоритетні проекти розвитку на єдину інтернет-платформу «Всеукраїнський громадський бюджет». Шляхом електронного голосування громадяни мають право контролювати витрачання бюджетних коштів

БУ для міст обласного значення, що фінансуються з Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР). З 2018 р. по теперішній час платформу використало 92 міста та ОТГ, 4,7 млн громадян [90]. Взагалі обсяг фінансування з ДФРР за період 2012–2019 рр. зріс до 5,5 млрд грн. ПЦМ – бюджетування на 2021–2023 рр. передбачає фінансування БП з ДФРР відповідно: на 2021 р. – 9,4 млрд грн, 2022 р. – 10,1 млрд грн, 2023 р. – 11,4 млрд грн. [115]. Крім зазначених платформ диджиталізація ПЦМ-бюджетування, якою опікуються Міністерство фінансів, Міністерство цифрової трансформації, ДКСУ реалізується на допомогою інструментів, що подано в таблиці 15.

Отже, узагальнюючи напрацювання міжнародних та вітчизняних експертів, науковців і практиків із приводу запровадження диджиталізації ПЦМ-бюджетування, сформуємо такі висновки.

Таблиця 15 – Інструменти диджиталізації ПЦМ-бюджетування в Україні

Назва / Інституція, що здійснює супровід	Можливості та розміщення
Є-data Міністерство фінансів України	Єдина платформа відкритих даних ПФ, що є входом до порталів: Spending, Openbudget, Proifi (https://edata.gov.ua/)
Spending Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства	Єдиний веб-портал використання публічних коштів, інтеграція з електронним майданчиком Prozorro (https://spending.gov.ua/new/)
Openbudget Міністерство фінансів України	Державний веб-портал, де зібрана цифрова база показників Зведеного, Державного, місцевих бюджетів (інтерактивна мапа), державних фондів, система ГРБК, Boost-аналіз Світового банку (https://openbudget.gov.ua/)

Продовження таблиці 15

Назва / Інституція, що здійснює супровід	Можливості та розміщення
Proifi Міністерство фінансів	Державний веб-портал реєстру проєктів соціального і економічного розвитку України, Міжнародних фінансових організацій (https://proifi.gov.ua/)
Є-contract Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства	Єдина платформа, містить шаблони договорів, машиночитані дані, єдиний стандарт даних OCDS, формування PDF/A, цифрове підписання, інтеграція з ДКСУ та Spending, Prozorro
Logica Міністерство фінансів України, ДКСУ	Інформаційно-аналітична система управління плануванням та виконанням місцевих бюджетів (https://xn--21-mlcukdib.xn--j1amh/)
Prozorro Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства	Офіційний майданчик електронних закупівель України (https://prozorro.gov.ua/)
Dozorro Громадський контроль публічних закупівель	Платформа, що містить систему інструментів і сервісів для аналізу публічних закупівель (https://dozorro.org)
Дія Міністерство цифрової трансформації	Єдиний портал державних послуг: електронне урядування, кібербезпека, електронна демократія, електронний бізнес, електронний суд, електронна охорона здоров'я, електронна освіта, електронна транспортна система, розумні міста, цифрові навички (https://diia.gov.ua/)
Є-DEM Фонд Східна Європа та Innovabridge Foundatio (громадська ініціатива)	Єдина платформа електронної демократії в питаннях місцевого розвитку та громадської ініціативи в БУ (https://e-dem.ua/about_us) відкриває доступ до: – сервісу «Місцеві електронні петиції»; – сервісу «Громадський бюджет»; – сервісу «Відкрите місто»; – сервісу «Електронні консультації з громадськістю»

По-перше, довіра до Уряду та органів місцевого самоврядування – найголовніший принцип, що реалізується в процесі транспарентності та цифровізації ПФ. По-друге, БУ – це ефективний інструмент впливу громадськості в плануванні та виконанні бюджету орієнтованого на результат. По-третє, використання інструментів диджиталізації підвищує загальну інформаційну грамотність та дозволяє оцінити ефективність влади у реалізації проєктів. По-четверте, застосування ПЦМ – бюджетування на цифровій основі сприятиме загальній відкритості та прозорості як загальній системи УДФ, так і бюджетній системі України зокрема.

Експерти ЄС та Світового банку у щорічному звіті «Державні видатки та фінансова звітність» (PEFA) позитивно оцінюючи стратегічні зміни впровадження ПЦМ – бюджетування в Україні на середньостроковий період, наголошують на стратегічних напрямках підвищення ефективності цієї технології: ідентифікацію фіскальних ризиків БП, впровадження гендерного підходу до формування бюджетних показників, посилення бюджетно-фіскальної дисципліни та поглиблення координації в діяльності інституцій: Мінекономіки, Мінфіну, Державної фіскальної служби, Державної аудиторської служби, Рахункової палати, Бюджетного комітету ВР з питань бюджету [94, 112, 130]. Також оцінювання PEFA показало, що переваги національної системи УДФ пов'язані з: формуванням цілісним бюджетним обліком та фінансовою звітністю, бюджетною класифікацією, управлінням публічними закупівлями, макроекономічним та фіскальним прогнозуванням, управлінням боргу, обліком доходів. Відверто слабкими за оцінюванням PEFA є фіскальна політика та бюджетування, відсутність контролю за державними інвестиціями, неефективний контроль заробітної плати та внутрішнього

аудиту, невисокий рівень прозорості місцевих бюджетів. У 2018 р. Концепція PEFA активно почала застосовуватися в національній практиці для оцінювання ефективності ПЦМ – бюджетування на місцевому рівні (міст районного та обласного значення, обласного бюджету та ОТГ). Відбір областей здійснювався за рейтингом Мінекономіки з урахуванням показників децентралізації: кількість ОТГ, охоплення області ОТГ, кількість громад, що об'єдналися, кількість ОТГ населення до 5 тисяч, частка ОТГ, об'єднаних відповідно до офіційно ухваленого плану, частка загальної кількості населення області, яке проживає в ОТГ. Переможцем стала Хмельницька область (Старосинявська ОТГ [112]) серед інших лідерів: Житомирської, Чернігівської, Волинської, Дніпропетровської, Запорізької областей. Методологія оцінювання PEFA ґрунтується на 31 критерії та 95 пов'язаних із ними критеріями показниками [120]. До переваг методики оцінювання PEFA необхідно віднести системний, компонентний підхід оцінювання бюджетного процесу та його учасників (інституцій, ГРБК, отримувачів соціальних послуг). Проте таке оцінювання не відображає якість планування та виконання БП органів місцевої влади.

Враховуючи, що результати оцінювання ефективності БП в обов'язковому порядку оприлюднюються на офіційних сайтах ГРБК у таких галузях, як «Державне управління», «Освіта», «Охорона здоров'я», «Фізична культура і спорт», «Культура і мистецтво», «Соціальний захист сім'ї дітей та молоді», «Соціальний захист і соціальне забезпечення», «Громадський порядок, безпека та судова влада», «Житлово-комунальне господарство» тощо. Тому на сьогоднішній день доцільно застосовувати Методику порівняльного аналізу ефективності БП [109]. Наприклад, у дослідженні здійснено ОЕБП у сфері «Освіта» та

«Фізична культура і спорт» бюджету Буринського району Сумської області на основі Методики (рис. А.1) [85].

Система результативних показників у розрізі БП подана в табл. А.1. Отже, порівняльне оцінювання БП у галузі «Освіта» та в галузі «Фізична культура і спорт» на основі Методики здійснення порівняльного аналізу ОЕБП показало, що формульний підхід є більш актуальним для місцевих бюджетів, оскільки чітко визначає рівень ефективності БП та дозволяє уніфікувати проведення оцінювання. Проте цей підхід не дозволяє повною мірою оцінити економічний і соціальний ефект використання бюджетних коштів. Тому існує необхідність розроблення науково-методичного підходу до ОЕБП, із використанням економіко-математичних методів, на основі результативних показників, визначених законодавством (рис. А.2). Значення системи параметрів оцінювання показників результативності БП у галузі «Освіта» подана в таблиці А.3.

З метою визначення зв'язку між результативними показниками, що впливають на ОЕБП та їхньої статистичної значущості, проведено кореляційний аналіз. До моделі залежності належать такі показники:

- x_1 – одиниця використання ресурсу в натуральному виразі (абсолютні);
- x_2 – одиниця використання ресурсу в натуральному виразі (відносні);
- x_3 – кількісна характеристика цільової групи;
- x_4 – одиниця використаного ресурсу щодо цільової групи;
- x_5 – одиниця використаного ресурсу щодо об'єкта впливу;
- x_6 – об'єктивний стан цільової групи.

Залежності між результативними показниками здійснено за допомогою «Пакет аналізу» в MS Excel.

Результати розрахунку подано в таблиці 16, що має вигляд кореляційної матриці.

Таблиця 16 – Кореляційна матриця взаємозв'язку між результативними показниками БП

П/п	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄	x ₅	x ₆
x ₁	1,000	0,967	0,915	0,810	-0,014	-0,119
x ₂	0,967	1,000	0,986	0,920	0,237	-0,152
x ₃	0,915	0,986	1,000	0,950	0,382	-0,103
x ₄	0,810	0,920	0,950	1,000	0,495	-0,264
x ₅	-0,014	0,237	0,382	0,495	1,000	-0,095
x ₆	-0,119	-0,152	-0,103	-0,264	-0,095	1,000

Отже, найбільш сильний прямий зв'язок існує між показниками x_2 (Одиниця використання ресурсу (відносні)) та x_3 (Кількісна характеристика цільової групи), а також між x_2 та x_1 (Одиниця використання ресурсу (абсолютні)). Найслабший зв'язок з іншими показниками мають x_5 (одиниця використаного ресурсу щодо об'єкта впливу) та x_6 (об'єктивний стан цільової групи), що свідчить про їхню статистичну незначущість. Проте показники якості та ефективності мають вирішальний вплив на загальний рівень ефективності БП, отже, ми будемо використовувати їх у подальшому.

Наступним етапом під час здійснення ОЕБП є визначення кількісного індексу та індексу якості на основі розрахунку таксономічного показника за критерієм еталонів показників БП. Використовуючи дані таблиці А.4, сформована матриця спостережень для обчислення кількісного індексу ОЕБП (табл. 17) та визначено до якого типу, виходячи з точки зору впливу на ефективність БП належить кожен показник (стимулятор (+), де стимулятор (-)).

Таблиця 17 – Матриця спостережень для обчислення кількісного індексу ОЕБП

Назва програми	x ₁	x ₂	x ₃
Надання загальної середньої освіти загальноосвітніми навчальними закладами (зокрема школою – дитячим садком)	370,76	75,70	2305,00
Надання загальної середньої освіти вечірними (змінними) школами	2,15	0,20	23,00
Надання позашкільної освіти позашкільними закладами освіти, заходи із позашкільної роботи з дітьми	5,00	19,70	967,00
Методичне забезпечення діяльності навчальних закладів та інші заклади в галузі освіти	10,10	1,80	210,00
Централізоване ведення бухгалтерського обліку	18,00	1,90	31
Здійснення централізованого господарського обслуговування	7,00	0,50	3,00
Інші освітні програми	0,00	0,20	8,00
Надання допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, яким виповнюється 18 років	0,00	0,10	9,00
Тип показника	–	–	+
Математичне сподівання значення відповідного показника (m_j)	413,01	100,10	3556,00
Середньоквадратичне відхилення відповідного показника (δ_j)	7,19	3,54	21,08

Оскільки показники таблиці 17 описують різні властивості БП і мають різні значення відмінні від нормативного, доцільно врахувати відхилення, (що являють собою фінансові ризики виконання БП) на основі стандартизації показників шляхом переходу до

нормованих безрозмірних значень z_{ij} , які обчислюються за формулою

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - m_j}{\delta_j}; i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n \quad (1)$$

де m – кількість БП у галузі «Освіта»;

n – кількість показників;

x_{ij} – значення показника номер j для програми номер i ;

$m_j = \overline{x_j}$ – оцінювання математичного сподівання значення показника x_j ;

δ_j – оцінювання середньоквадратичного відхилення показника x_j .

Для кожного показника знайдено оцінювання математичного очікування та середньоквадратичне відхилення. Результати стандартизації величин фіскальних ризиків кожного показника БП подано в таблиці А 3.

Інтерпретуючи дані, наголосимо, що i -та програма має тим більшу ефективність, чим ближче до одиниці розміщений кількісний показник її ефективності. З метою визначення рівня ОЕБП на основі кількісного індексу, запропоновано порівняти отримані значення за шкалою градації, що подано в таблиці 18.

Отже, більшість програм мають найвищий кількісний індекс ОЕБП, що свідчить про достатній рівень фінансування для досягнення очікуваних значень результативних показників продукту. Винятком є програма «Надання загальної середньої освіти загальноосвітніми навчальними закладами (зокрема школою – дитячим садком)», кількісний індекс якої дорівнює 0,1187, що за шкалою, поданою у таблиці 18, визначається на найнижчому рівні і свідчить про недостатній обсяг

фінансування, необхідний для досягнення встановлених показників продукту.

Таблиця 18 – Градація таксономічного показника

Рівень ефективності	Значення інтегрального показника
Найвищий	1,00–0,80
Високий	0,79–0,60
Середній	0,59–0,40
Низький	0,39–0,2
Найнижчий	0,19–0,0001

Для наочності подамо інформацію щодо значення кількісного індексу на рисунку 32.

■ Кількісний індекс ефективності бюджетних програм

Рисунок 32 – Графічна інтерпретація кількісного індексу ефективності освітніх БП

Наступним етапом під час здійснення ОЕБП за розробленим науково-методичним підходом є розрахунок індексу якості, який також розрахований за методом таксономічного аналізу.

Матриця спостережних значень подана в таблиці 19.

Таблиця 19 – Матриця спостережень для обчислення індексу якості виконання БП

Назва програми	x_4	x_5	x_6
Надання загальної середньої освіти загальноосвітніми навчальними закладами (зокрема школою – дитячим садком)	10079,13	968,02	0,99
Надання загальної середньої освіти вечірніми (змінними) школами	2308,70	53,10	0,01
Надання позашкільної освіти позашкільними закладами освіти, заходи із позашкільної роботи з дітьми	6255,22	6048,80	0,41
Методичне забезпечення діяльності навчальних закладів та інші заклади в галузі освіти	15,00	541,50	82,00
Централізоване ведення бухгалтерського обліку	2,00	590,80	0,00
Здійснення централізованого господарського обслуговування	3,00	163,20	0,00
Інші освітні програми	100,00	0,00	0,00
Надання допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, яким виповнюється 18 років	1620,00	0,00	0,00
Тип показника	+	+	+
Математичне сподівання значення відповідного показника (m_j)	2547,88	1045,68	10,43
Середньоквадратичне відхилення відповідного показника (δ_j)	50,48	32,34	3,23

На основі вхідних даних, узагальнених у таблиці 19, аналогічно розрахунку кількісного індексу визначено матрицю стандартизованих значень якісних показників БП (z_{ij}), відстань кожної точки до еталону (c_{i0}), проміжний (d_i^*) та кінцевий (d_i) таксономічний показники.

Результати розрахунків репрезентовані в таблиці А.4. Аналіз індексу якості свідчить про середнє його значення для всіх БП. Для наочності інформацію щодо значення індексу якості виконання БП проілюстровано на рисунку 33.

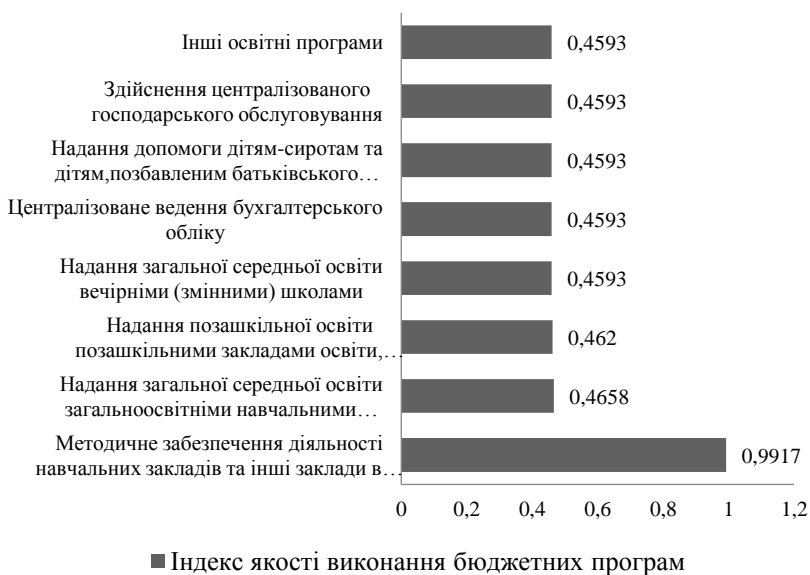

Рисунок 33 – Графічна інтерпретація індексу якості виконання освітніх БП

Оцінювання загальної ефективності БП у галузі «Освіта» на основі запропонованого науково-методичного підходу (рис. А.2) подане в таблиці 20.

З метою інтерпретації розрахованих значень рівня ОЕБП у галузі «Освіта» визначено шкалу градації цього показника, використовуючи формулу Стерджеса. Узагальнена шкала градації ефективності БП у галузі «Освіта» подано у таблиці 21.

Таблиця 20 – Загальна ОЕБП у галузі «Освіта»

Назва програми	Кількісний індекс $I_{к'j}$	Якісний індекс $I_{як'j}$	Показник ОЕБП(E)	Рівень ефективності
Надання загальної середньої освіти загальноосвітніми навчальними закладами (зокрема школою – дитячим садком)	0,1187	0,4658	3,92419	Високий
Надання позашкільної освіти позашкільними закладами освіти, заходи із позашкільної роботи з дітьми	0,7756	0,462	0,5956	Низький
Методичне забезпечення діяльності навчальних закладів та інші заклади в галузі освіти	0,9682	0,9917	1,0242	Низький
Централізоване ведення бухгалтерського обліку	0,9651	0,4593	0,4759	Низький
Здійснення централізованого господарського обслуговування	0,9722	0,4593	0,4724	Низький
Інші освітні програми	0,9729	0,4593	0,4720	Низький
Надання допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, яким виповнюється 18 років	0,9729	0,4593	0,4720	Низький

За результатами ОЕБП зазначимо, що переважно всі освітні програми бюджету Буринського району Сумської області мали низький рівень.

Результати дослідження яскраво підкреслюють необхідність узгодження громадської участі у формуванні пріоритетів регіональної політики, соціально значущих проєктів, що фінансуються в межах БП місцевого бюджету.

Таблиця 21 – Цифровий поділ рівня ефективності БП у галузі «Освіта»

Рівень ефективності	Значення показника
Високий	3,06–3,92
Нормальний	2,2–3,05
Середній	1,34–2,19
Низький	0,47–1,33

До переваг запропонованого науково-методичного підходу необхідно віднести можливість: оцінювати та порівнювати ефективність різних програм у межах одного ГРБП або кількох; здійснювати ОЕБП за умов обмеженої кількості результативних показників у паспортах БП та звітах про їх виконання; забезпечувати визначення сили та напряму взаємозв'язку між результативними показниками БП; ідентифікувати фіскальні ризики виконання БП на основі стандартизації та нормування даних; проєктувати динаміку ефективності БП на майбутні бюджетні періоди, що підтверджує адекватність та відповідність застосування запропонованого підходу в умовах середньострокового ПЦМ – бюджетування місцевих бюджетів. Саме розроблення ефективної системи прогнозування

бюджетних показників на середньостроковий період залишається пріоритетним завданням у сфері УДФ.

Отже, підсумовуючи результати дослідження, ще раз наголосимо на тому, що запорукою ефективного ПЦМ-бюджетування в Україні повинно стати якісне середньострокове планування (прогнозування) бюджетних показників, економічно та соціально обґрунтовані результати ОЕБП, виконання бюджетної дисципліни, активна громадська участь, диджиталізація та прозорість ПФ.

1.6 Місцеві бюджети: їх сутність, функції та сучасні тенденції розвитку

На сьогоднішній день вектор економічного та соціального розвитку України спрямований на забезпечення процесів євроінтеграції, що пов'язані із запровадженням європейських підходів до реалізації бюджетної політики в контексті посилення ролі місцевих бюджетів. Це вимагає нових підходів до визначення змісту, функцій і ролі місцевих бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону, що обумовлює потребу дослідження поняття «місцевий бюджет» і визначення його сутності в наукових працях вчених-економістів.

Дослідження змісту, функцій і ролі місцевих бюджетів здійснювали науковці, серед яких: М. Смірнов, Г. Поляк, О. Сунцова, Ю. Воробйов, І. Когут, О. Василик, К. Павлюк, І. Чікіта, Д. Ковалевич, Ю. Пасічник, Є. Балацький, О. Ніколаєва та інші. Водночас необхідно звернути увагу на посилення потреби в таких дослідженнях у зв'язку із зростанням ролі місцевих бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних формувань. Тому потрібно більш детально проаналізувати основні підходи

щодо визначення сутності місцевих бюджетів, функцій, що вони виконують, та їх ролі у розвитку регіонів.

Місцеві бюджети займають провідне місце в структурі бюджетної системи країн із розвинутою ринковою економікою. Саме в місцевих бюджетах зосереджено значний обсяг фінансових ресурсів держави. Водночас місцеві бюджети відіграють ключову роль у перерозподілі валового внутрішнього продукту та фінансуванні видатків соціально-економічного спрямування.

Існуючі підходи щодо визначення сутності категорії «місцевий бюджет» узагальнено в таблиці Б.1.

Дані проведеного аналізу свідчать про те, що категорія «місцевий бюджет» є складною та багатогранною. На сьогоднішній день відсутні єдині підходи щодо визначення сутності цього поняття. Потрібно зазначити, що більшість науковців розглядають місцевий бюджет з економічної точки зору та трактують його як сукупність економічних відносин, що виникають у процесі розподілу й перерозподілу ВВП з метою утворення фондів грошових коштів для задоволення потреб населення, яке проживає в межах певної територіальної одиниці.

Водночас М. А. Смірнов акцентує свою увагу на основному призначенні місцевих бюджетів – фінансовій основі для виконання органами місцевої влади покладених на них функцій і завдань.

Такі автори, як І. Чікіта та С. Юрійчук відмічають також суспільне призначення місцевих бюджетів у контексті забезпечення соціально-економічного розвитку території.

Н. Сивульська, на відміну від інших вчених, у своєму визначенні місцевих бюджетів не лише зазначає про існування економічних відносин, а й виокремлює

економічні суб'єкти: територіальна громада, держава, юридичні особи, фізичні особи та інші бюджети.

О. Кириленко наголошує на правовому аспекті функціонування місцевих бюджетів та розглядає їх як правовий акт, який передає право користування фондами грошових коштів місцевим радам, а також наводить інше визначення, назвавши місцевий бюджет планом (кошторисом) видатків і доходів.

Детальний аналіз існуючих підходів щодо визначення категорії «місцевий бюджет» дає підстави для виділення їх спільних характеристик: змісту, складу та призначення (рис. 34).

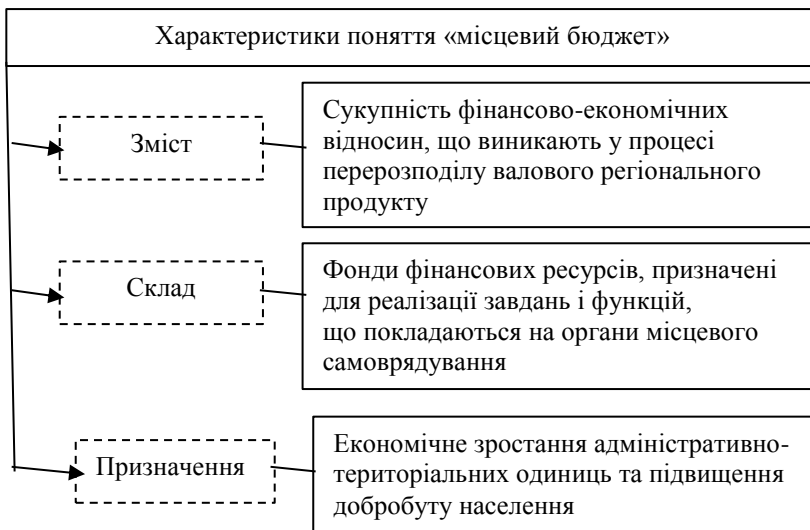

Рисунок 34 – Основні характеристики, що визначають сутність категорії «місцевий бюджет»

На нашу думку, місцеві бюджети – це сукупність економічних відносин, що виникають у процесі розподілу

валового регіонального продукту між органами місцевого самоврядування, з одного боку, державою, юридичними особами, фізичними особами та іншими бюджетами – з іншого, з приводу формування, розподілу та використання фонду грошових коштів, що акумулюється в розпорядженні органів місцевої влади, призначений для фінансового забезпечення функцій і повноважень, покладених на органи місцевого самоврядування відповідно до Конституції та законодавства України.

Прояв економічної сутності місцевих бюджетів здійснюється через їх функції, зокрема розподільну, контрольну, регульовальну, соціальну, стимульовальну, інвестиційну (табл. 22).

Таблиця 22 – Функції місцевих бюджетів

Назва функції	Зміст функції
Розподільна	Через місцеві бюджети відбувається формування, розподіл і використання грошового фонду, що є фінансовою основою діяльності місцевих органів влади
Контрольна	Здійснення контролю в процесі складання, розгляду та виконання місцевих бюджетів
Регульовальна	Місцеві бюджети є інструментом впливу місцевих органів влади на соціально-економічні процеси в регіоні
Соціальна	Місцеві бюджети є основним інструментом забезпечення соціальних гарантій, передбачених Конституцією України
Стимульовальна	Через місцеві бюджети здійснюється стимулювання економічної діяльності з метою нівелювання відмінностей у соціально-економічному розвитку регіонів України
Інвестиційна	Через місцеві бюджети відбувається вкладення фінансових ресурсів з метою забезпечення економічного розвитку адміністративно-територіальних формувань

Джерело: сформовано авторами на основі 4, 11, 13.

Це вимагає визначення такого перерозподілу, який зумовлений потребою підтримання певного життєвого рівня в окремих регіонах країни, а також забезпечення умов діяльності підприємств державної й недержавної форм господарювання.

Місцеві бюджети зосереджують значну частину державних фінансових ресурсів, а також вони здійснюють безпосередній вплив щодо задоволення різноманітних потреб населення, стан і якість надання державних послуг. У процесі визначення головних напрямів регулювання місцевих бюджетів ключовим питанням є формування та виконання дохідної частини даних бюджетів. Формування дохідної бази бюджетів усіх рівнів перебуває під впливом макроекономічних чинників і залежить від загальної економічної ситуації. Однак місцеві бюджети перебувають у двоякому становищі – як фінансові плани самостійної діяльності органів місцевого самоврядування і як важелі, через які центральні органи влади впливають на соціально-економічний стан територій. Структура доходів місцевих бюджетів повинна відображати баланс самодостатності органів місцевої влади і фінансової залежності від держави.

Зведений бюджет України – це сукупність усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України. Необхідно зазначити, що місцеві бюджети відіграють основну роль у формуванні Зведеного бюджету України, адже саме вони разом із Державним бюджетом України і утворюють бюджетну систему країни.

Дані про доходи зведеного, державного та місцевих бюджетів у 2015–2019 роках наведено в таблиці 23.

Здійснивши аналіз даних, наведених у таблиці 23, можна зазначити, що за аналізований період усі складові частини Зведеного бюджету України мали зростаючу динаміку. Так, доходи державного бюджету в період із

2015 р. до 2019 р. збільшилися на 458 069,1 млн грн із 531 550,8 млн грн у 2015 році до 989 619,9 млн грн у 2019 році.

Аналогічну динаміку продемонстрували і доходи місцевих бюджетів, продемонструвавши зростання за п'ять років на 179749,1 млн грн. Це все вплинуло і на доходи зведеного бюджету, які збільшилися з 652 031 млн грн у 2015 році до 1289849,2 млн грн у 2019 році.

Таблиця 23 – Доходи зведеного, державного та місцевих бюджетів України за 2015-2019 роки (без врахування міжбюджетних трансфертів)¹⁾

Показник	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Доходи зведеного бюджету	652031,0	782859,5	1 016969,5	1 184290,8	1 289849,2
Доходи державного бюджету	531550,0	612111,6	787474,2	920808,6	989619,9
Доходи місцевих бюджетів	120480,2	170747,8	229495,4	263482,1	300229,3

¹⁾ Тут і далі дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Ця тенденція насамперед пов'язана зі збільшенням податкових надходжень до бюджетів через збільшення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, адже велика частка податків країни прив'язана саме до цих соціальних стандартів. Також на збільшення доходів вплинули й інфляційні процеси, які протягом останніх п'яти років знецінили національну валюту на 83,3 %.

З метою ілюстрації питомої ваги місцевих бюджетів у зведеному бюджеті потрібно проаналізувати процентне

співвідношення державного і місцевих бюджетів. Дані про це наведено на рисунку 35.

Дані рисунка 35 свідчать, що місцеві бюджети з кожним роком аналізованого періоду займають усе більшу частку в доходах зведеного бюджету. Так, у 2015 році частка доходів бюджетів місцевого самоврядування в доходах зведеного бюджету становила 18,48 %, а у 2019 році – 23,28 %, тобто за 5 років відбулося зростання цього показника на 4,8 %.

Рисунок 35 – Частка доходів
Місцевих та Державного бюджету в доходах
Зведеного бюджету за 2015–2019 роки
(без врахування міжбюджетних трансфертів)

Ця тенденція є позитивною, адже свідчить про ефективність реформи децентралізації, яка була запроваджена в Україні з 2015 року, одним із головних

завдань якої є збільшення самостійності місцевих бюджетів та зменшення їх залежності від міжбюджетних трансфертів.

Дані про структуру доходів місцевих бюджетів за видами надходжень подано в таблиці 24.

На основі, даних наведених у таблиці 24, можемо зробити висновок, що основними статтями доходів місцевих бюджетів за аналізований період є податкові надходження та міжбюджетні трансферти.

Зростання відбулося також і суми міжбюджетних трансфертів, які протягом розглянутого періоду збільшилися на 49,6 % із 173 980 млн грн у 2015 році до 260 302 млн грн у 2019 році. Проте важливим є те, що за цей період зменшилася частка міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів на 12,7 %. Це найбільше пов'язано із позитивними ефектами від запровадження реформи децентралізації, такими як, збільшення суми власних надходжень місцевих бюджетів і зменшенням їх залежності від коштів із держбюджету.

Також варто відзначити, що за останні п'ять років відбулося зростання доходів від неподаткових надходжень, цільових фондів і доходів від операцій із капіталом на 29,6 %, 49 % та 79,9 % відповідно. І лише доходи від міжнародних організацій і донорських установ протягом розглянутого періоду зменшилися з 81,9 млн грн до 44,3 млн грн. На нашу думку, це зменшення пов'язане із незацікавленістю місцевої влади у залученні даних коштів, а також із відсутністю кваліфікованих кадрів для написання грантів і проєктів для залучення коштів від міжнародних організацій і донорських установ.

Таблиця 24 – Доходи місцевих бюджетів України за 2015–2019 рр., млн грн

Показник	Рік									
	2015		2016		2017		2018		2019	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Податкові надходження	98 218,4	33,4	146 902,2	40,1	201 005,1	40,0	232 532,9	41,3	270 545,8	48,3
Неподаткові надходження	20 148,0	6,84	21 859,2	5,97	25 973,0	5,17	28 033,5	4,98	26 108,4	4,66
Доходи від операцій з капіталом	1 628,1	0,55	1 402,5	0,38	1 873,6	0,37	2 143,5	0,38	2 928,8	0,52
Доходи від міжнародних організацій, донорських установ	81,9	0,03	88,8	0,02	23,8	0,00	94,2	0,02	44,3	0,01
Цільові фонди	403,9	0,14	495,0	0,14	619,9	0,12	678,1	0,12	601,9	0,11
Міжбюджетні трансферти	173 980,0	59,1	195 395,3	53,4	272 602,9	54,3	298 939,7	53,2	260 302,0	46,4
Разом доходів	294 460,3	100	366 143,0	100	502 098,3	100	562 421,9	100	560 531,2	100

У зв'язку з тим, що найбільшу частку в доходах місцевих бюджетів займають податкові надходження, доцільним є аналіз їх складу та структури (табл. 25).

Таблиця 25 – Склад та структура податкових надходжень місцевих бюджетів України за період 2015–2019 рр.

Назва статті	Рік									
	2015		2016		2017		2018		2019	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Податки на доходи, податок на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості, зокрема:	59 199,9	60,3	84 851,7	57,8	117 138,6	58,3	147 460	63,4	175 734,8	65,0
– податок із доходів фізичних осіб	54 921,2	92,8	78 971,3	93,1	110 652,7	94,5	138 158,8	93,7	165 504,4	94,2
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	2 154,4	2,2	2 516,2	1,7	2 471,2	1,2	4 821,2	2,1	5 278	2,0
Внутрішні податки за товари і послуги	7 684,6	7,8	11 628,2	7,9	13 156	6,6	13 797,4	5,9	13 718,5	5,1

Продовження таблиці 25

Назва статті	Рік									
	2015		2016		2017		2018		2019	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Місцеві податки і збори, зокрема	27 041,3	27,5	42 261,6	28,8	52 587,1	26,2	61 025,7	26,2	73 575,6	27,2
– єдиний податок	10 975,1	40,6	17 167,1	40,6	23 388,3	44,5	29 564,2	48,5	35 270,2	47,9
– податки на власність (майно)	16 011,1	59,2	24 989,4	59,1	29 056,1	55,3	31 272	51,2	37 993,9	51,6
Інші податки та збори	2 138,2	2,2	5 644,5	3,8	15 652,2	7,8	5 428,6	2,3	2 238,9	0,8
Разом	98 218,4	100	146 902	100	201 005,1	100	232 532,9	100	270 545,8	100

Наведені дані свідчать, що найбільшу питому вагу в податкових надходженнях до місцевих бюджетів займають податки на прибуток, податки на доходи та податки на збільшення ринкової вартості. Їх частка протягом п'яти років аналізу коливалася в межах від 58,3 % до 65 % у загальній структурі податкових надходжень.

Основним податком, який забезпечує таку значну частку даних надходжень є податок на доходи фізичних осіб. За останні п'ять років його частка в загальних

податкових надходженнях становила в середньому 57,06 %.

Це свідчить про те, що цей податок дійсно є вагомим у забезпеченні податкових надходжень місцевих бюджетів. Також варто зазначити, що за п'ять років зростає і сума надходжень податку на доходи фізичних осіб на 110 583,2 млн грн, що відбулося за рахунок поступового зростання рівня заробітної плати в країні та збільшення кількості зайнятого населення.

Наступними за часткою в структурі податкових надходжень до місцевих бюджетів є місцеві податки та збори. Згідно Податкового кодексу України до них належать: єдиний податок, податок на майно, туристичний збір і збір за місця для паркування транспортних засобів. Даних податків і зборів за аналізований період було закумуляовано на суму 27 041,3 млн грн у 2015 році, і на 73 576,6 млн грн у 2019 році. Тобто за п'ять років вдалося збільшити суму надходжень від даного виду доходів на 172,1 %, що є позитивною тенденцією, адже місцеві податки та збори є власними доходами місцевих бюджетів і дозволяють зберігати певну незалежність від отримання міжбюджетних трансфертів. Взагалі це зростання зумовлене збільшенням надходжень від податку на майно та єдиного податку, через збільшення суми мінімальної заробітної плати, оскільки сума сплати цих податків залежить від її розміру.

У сучасних умовах важливе місце відведено трансфертам, які є основним методом бюджетного регулювання та інструментом фінансового вирівнювання податкоспроможності територій. Дані про обсяг міжбюджетних трансфертів до місцевих бюджетів наведено в таблиці 26.

Проаналізувавши дані, наведені в таблиці 26, можемо дійти висновку, що після запровадження реформи децентралізації в 2015 році значення міжбюджетних

трансфертів для формування дохідної частини місцевих бюджетів поступово зменшується.

Таблиця 26 – Обсяг, склад та структура надходжень офіційних трансфертів до місцевих бюджетів України в 2015–2019 роках

Назва статті	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Доходи бюджету, млн грн	294 460,3	366 143,0	502 098,3	562 421,9	560 531,2
Офіційні трансферти, млн грн, зокрема:	174 061,9	195 484,1	272 626,7	299 033,9	260 346,30
– дотації, млн грн	7 276,9	6 836,6	21 998,5	25 166	25 857,5
– субвенції, млн грн	166 703,1	188 558,7	250 604,4	273 773,7	234 444,5
– кошти, що надійшли від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, млн грн	81,9	88,8	23,8	94,2	44,3
Питома вага офіційних трансфертів у доходах бюджету, %	59,11	53,39	54,30	53,17	46,45

Так, за останні п'ять років частка міжбюджетних трансфертів знизилася з 59,11 % у 2015 році до 46,45 % у 2019 році. Ця тенденція пов'язана із розширенням дохідної бази місцевих бюджетів у частині податкових надходжень, а також збільшенням доходів від інших видів надходжень відмінних від міжбюджетних трансфертів.

Основними трансфертами, які надходять до місцевих бюджетів, є субвенції, які призначені для конкретно визначених цілей (освітня субвенція, медична субвенція, субвенція на здійснення програм соціального захисту тощо). Що стосується обсягу субвенцій, то до 2018 року вони показували зростаючу динаміку збільшившись на 107 070,6 млн грн, або ж на 64,2 %. Проте наступного року відбувся спад на 39 329,2 млн грн.

Також вагоме значення в умовах розбалансованої економіки та постійного пошуку додаткових джерел наповнення місцевих бюджетів відіграють неподаткові надходження. Дані про їхній обсяг та структуру у 2015–2019 роках наведено в таблиці 27.

Динаміка мобілізації неподаткових надходжень у розрізі місцевих бюджетів, яка наведена в таблиці 27, свідчив про те, що найбільшу частку в них займають власні надходження бюджетних установ. Так, протягом аналізованого періоду частка цього виду неподаткових надходжень у загальній їх структурі коливалася в межах від 65,27 % до 75,8 %. Що ж стосується обсягу неподаткових надходжень, то протягом 2015–2018 років він мав динаміку до збільшення із 1 5287 млн грн до 19 185,6 млн грн відповідно.

Це було пов'язано із збільшенням плати за послуги, які надають бюджетні установи, а також зі збільшенням орендної плати за використання майна, що є у власності бюджетних установ. Проте вже наступного року відбулося зменшення суми цього показника на 1 704,3 млн грн, що

відбулося через зменшення площі майна, яке здавалося бюджетними установами в оренду.

Таблиця 27 – Обсяг та структура неподаткових надходжень місцевих бюджетів України за період 2015–2019 рр.

Назва статті	Рік									
	2015		2016		2017		2018		2019	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Доходи від власності та підприємницької діяльності	4 78,3	2,37	17 74,5	8,12	23 40,9	9,01	1 860,2	6,64	1 630,7	6,25
Інші неподаткові надходження	1 536,6	7,62	1 857,4	8,50	2 697,7	10,39	2 398,9	8,56	2 354,3	9,02
Адміністративні збори й платежі, надходження від некомерційного та побічного продажу	2 846,1	14,13	3 360,4	15,37	3 980,8	15,33	4 588,8	16,37	4 642,1	17,78
Власні надходження бюджетних установ	15 287	75,8	14 866,9	68,0	16 953,6	65,27	19 185,6	68,44	17 481,3	66,96
Разом	20 148	100	21 859,2	100	25 973	100	28 033,5	100	26 108,4	100

Наступним видом неподаткових надходжень є доходи від власності та підприємницької діяльності. Цей вид надходжень не мав чіткої динаміки, збільшуючись у період із 2015 р. до 2017 р., і поступово зменшуючись протягом 2018–2019 років. Це збільшення у 2016–2017 роках пов'язане зі створенням місцевою владою тимчасових резервів вільних коштів, які були покладені на депозити, за рахунок яких і відбулося збільшення цього виду надходжень.

У цілому загальна частка доходів від власності та підприємницької діяльності коливалася від 2,37 % у 2015 році до 9,01 % у 2019 році в структурі неподаткових надходжень.

Що ж стосується адміністративних зборів і платежів, надходжень від некомерційного та побічного продажу та інших неподаткових платежів, то протягом аналізованого періоду вони показали зростаючу динаміку з 4 588,8 млн грн у 2018 році до 4 642,1 млн грн у 2019 році.

Отже, після проведеного дослідження можна зробити висновки про те, що за період аналізу доходи місцевих бюджетів мають зростаючу динаміку, збільшившись за аналізований період на 179 749,1 млн грн. На нашу думку, цього вдалося досягти завдяки децентралізації державних фінансів, розширення дохідної бази місцевих бюджетів та збільшення відрахувань від загальнодержавних податків та зборів. Також варто зазначити, що структура доходів місцевих бюджетів на цьому етапі їх розвитку є різною, але при цьому основну частину доходів місцеві бюджети отримують завдяки податковим надходженням, а також завдяки трансфертів із державного бюджету.

Видатки місцевих бюджетів особливо тісно пов'язані з інтересами всіх верств населення і вони істотно впливають на соціальний, культурний, економічний розвиток конкретних територій і держави загалом. Під час

забезпечення суспільних потреб мешканців певної території завдяки місцевому бюджету є можливість більш повно врахувати їх інтереси, оскільки саме місцева влада володіє інформацією про потреби жителів адміністративно-територіальної одиниці й може створити необхідні умови для надання тих благ і послуг, яких вони найбільше потребують.

Необхідно зазначити, що для місцевих бюджетів найбільш характерною є соціальна спрямованість, адже значна кількість повноважень саме соціального характеру передається на місцевий рівень із метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання відповідно до принципу субсидіарності. Надзвичайно важливим питанням є забезпечення функціонування соціальної інфраструктури з метою надання послуг соціального характеру, для гарантування соціально-економічних та соціально-культурних прав громадян. Тому досить велика частка видатків місцевих бюджетів спрямовується саме на цей напрямок.

Дані про видатки зведеного, державного та місцевих бюджетів наведено в таблиці 28.

Таблиця 28 – Видатки зведеного, державного та місцевих бюджетів України за 2015–2019 роки (без врахування міжбюджетних трансфертів), млн грн

Показник	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки зведеного бюджету	67 9871,4	835 832,1	1 056 973,1	1 250 189,5	1 372 350,6
Видатки державного бюджету	402 931,4	489 488,4	566 850,1	686 912,1	814 820,1
Видатки місцевих бюджетів	276 940,0	346 343,7	490 123,0	563 277,4	557 530,5

Проаналізувавши дані, наведені в таблиці 28, можна зробити висновки про те, що видатки бюджетів, як і доходи протягом усього аналізованого періоду показали зростаючу динаміку. Так, видатки державного бюджету протягом 2015–2019 рр. збільшилися на 411 888,7 млн грн, видатки місцевих – на 280 590,5 млн грн, що призвело відповідно до зростання видатків зведеного бюджету на 692 479,2 млн грн або ж на 101,9 %. Це спричинено значною кількістю чинників, основним з яких є підвищення соціальних стандартів у країні, таких як: мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум та різних видів соціальних допомог населенню. Також не варто забувати і про інфляційні процеси, які спостерігалися в країні протягом останніх п'яти років, та значно знецінили національну валюту.

Питому вагу видатків місцевих бюджетів у сукупних видатках Зведеного бюджету України подано на рисунку 36.

Аналізуючи дані, наведені на рисунку 36, можемо дійти висновку, що дедалі більше соціальних видатків перекладається на місцеві бюджети. Так, загальний обсяг видатків місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України впродовж 2015–2018 років демонструє тенденцію до збільшення з 40,73 % у 2015 році до 45,06 % у 2018 році. Такі високі показники свідчать про значну вагомість місцевих органів влади у реалізації заходів щодо соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць і забезпеченні населення необхідними благами.

Проте в 2019 році ця тенденція змінилася і частка видатків місцевих бюджетів у Зведеному бюджеті України скорочується до 40,63 %.

Для підтримки фінансової стабільності регіонів та досягнення їх соціально-економічного розвитку

необхідною умовою є спрямування бюджетних коштів на вирішення пріоритетних завдань, а саме: розвиток людського капіталу, розроблення інноваційних технологій, впровадження нових управлінських підходів, удосконалення інфраструктури та підвищення соціальних стандартів життя населення.

Рисунок 36 – Частка видатків місцевих та Державного бюджетів у сукупних видатках Зведеного бюджету, %

Характеристика видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією поданою в таблиці 29.

Дані таблиці 29 свідчать, що переважна більшість видатків місцевих бюджетів спрямована на виконання соціальних програм.

Так, соціальні видатки, тобто видатки на охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, освіту, соціальний захист і соціальне забезпечення протягом 2015–2019 років коливалися в межах від 70,93 % до 80,62 % в загальній структурі видатків.

Таблиця 29 – Видатки місцевих бюджетів України за 2015–2019 роки (за функціональною класифікацією)

Стаття	Рік									
	2015		2016		2017		2018		2019	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Загальнодержавне управління	14 525,7	5,19	16 207,7	4,62	23 802,4	4,80	28 591,9	5,01	34 914,8	6,17
Оборона (цивільна)	10,6	0,00	8,4	0,00	14,2	0,00	–	–	–	–
Громадський порядок, безпека та судова влада	319,6	0,11	386,2	0,11	634,8	0,13	1149,6	0,20	1 304,6	0,23
Економічна діяльність	19 121,9	6,83	34 768,9	9,92	55 883,2	11,26	77 160,5	13,52	81 854,2	14,46
Охорона навколишнього природного середовища	1 476,70	0,53	1 483,8	0,42	2 609,4	0,53	3 000,9	0,53	3 413,5	0,60
Житлово-комунальне господарство	15 678,9	5,60	17 535	5,00	27 170,5	5,48	30 048,6	5,27	34 382	6,07
Охорона здоров'я	59 550,7	21,3	63 038,8	17,98	85 663	17,27	93 233,9	16,34	89 818	15,86

Продовження таблиці 29

Стаття	Рік									
	2015		2016		2017		2018		2019	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Духовний та фізичний розвиток	9 609,2	3,43	11 938,9	3,4	16 444,2	3,31	18 886	3,31	21 583,2	3,81
Освіта	84 007,8	30	94 611,2	26,99	13 618,5	27,54	165 708	29,04	187 102,1	33,04
Соціальний захист та соціальне забезпечення	72 638,9	25,9	106 364,7	30,35	141 282,8	28,48	145 498	25,50	103 158,1	18,22
Разом видатків	276 940,0	98,88	346 343,6	98,81	490 123	98,80	563 277,4	98,72	557 530,5	98,46
Міжбюджетні трансфери	3 144	1,12	4 171,6	1,19	5 967,7	1,20	7 306,3	1,28	8 725	1,54
Разом видатків	280 084,0	100	350 515,2	100	496 090,7	100	570 583,7	100	566 255,5	100

На цей час соціальна політика держави має надзвичайно велике значення, враховуючи низький рівень доходів громадян, постійне збільшення цін, зокрема на

товари першої необхідності, підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги.

У розрізі функціональної класифікації видатків найбільший обсяг коштів було спрямовано на фінансування освіти (від 84 007,8 млн грн у 2015 році до 187 102,1 млн грн у 2019 році), що становить 26,99–33,04 % від загальної суми видатків, здійснених із місцевих бюджетів.

Найменший обсяг видатків (за винятком видатків на цивільну оборону, які фінансувалися з місцевих бюджетів лише три роки і мають незначний обсягу) було спрямовано на громадський порядок, безпеку та судову владу в розмірі від 319,6 млн грн до 1 304,6 млн грн, що пов'язано із незначною кількістю структур, які фінансуються завдяки цим видаткам, адже забезпечення правопорядку в країні (тобто фінансування поліції) є виключно державною функцією.

Варто зазначити, що протягом аналізованого періоду відбулося поступове зростання обсягу фінансування всіх видатків місцевих бюджетів, єдиним же напрямком, де відбувся незначний спад – це видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, які в 2019 році зменшилися порівняно з попереднім роком на 42 339,9 млн грн або ж на 29,1 %. Це насамперед пов'язано із зменшенням фінансування пільг і субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг та енергоносіїв.

Отже, важливу роль у становленні самостійних місцевих бюджетів відіграє склад і порядок здійснення видатків. Видаткова частина місцевих бюджетів відображає наслідки економічних і соціальних процесів у країні, адже видатки місцевих бюджетів безпосередньо пов'язані з інтересами широких верств населення й істотно впливають на загальний соціальний стан у державі й насамперед на рівень добробуту населення, освіченості,

забезпечення медичними послугами, а також послугами в галузі культури, спорту, соціальної захищеності на випадок непередбачуваних обставин.

Реформа місцевого самоврядування на засадах децентралізації місцевої влади в Україні дала поштовх до зміцнення фінансової спроможності територіальних громад. Органи місцевого самоврядування отримали додаткові джерела наповнення дохідної частини та функціональні повноваження щодо управління ними. У 2015 році сформовано нові умови ресурсного забезпечення місцевих бюджетів, які поряд зі зміцненням сильних позицій і можливостей розвитку створили й відповідні загрози. Отже, набуває актуальності аналіз ресурсного забезпечення місцевих бюджетів в умовах децентралізації влади – виявлення його сильних і слабких сторін, загроз, можливостей для подальшого їх балансування.

З цією метою доцільно використати SWOT-аналіз для виявлення сильних і слабких сторін сучасного стану формування дохідної частини місцевих бюджетів.

SWOT-аналіз – це метод стратегічного планування, сутність якого полягає у виявленні чинників внутрішнього і зовнішнього середовища організації і розділенні їх на чотири категорії: сильні сторони (strengths), слабкі сторони (weaknesses), можливості (opportunities), загрози (threats). SWOT-аналіз є одним із перших етапів планування і допомагає зосередитися на ключових аспектах процесу. Він виявляє сильні й слабкі сторони, можливості й загрози. Сильні та слабкі сторони є внутрішніми чинниками, можливості та загрози – зовнішніми. SWOT-аналіз надає суб'єктам ухвалення управлінських рішень комплексне уявлення про варіанти комбінації внутрішніх сильних сторін із зовнішніми можливостями.

Основна мета SWOT-аналізу ресурсного забезпечення місцевих бюджетів України в умовах

децентралізації влади – підвищення рівня ресурсного забезпечення місцевих бюджетів шляхом розширення методів залучення фінансових ресурсів за рахунок використання отриманих органами місцевого самоврядування в процесі децентралізації можливостей у сфері формування, розподілу та застосування публічних фінансових ресурсів, зокрема в довгостроковій перспективі. Результати здійсненого SWOT-аналізу подані в таблиці 30.

Таблиця 30 – Результати SWOT-аналізу дохідної частини місцевих бюджетів

<i>Сильні сторони (S)</i>	<i>Слабкі сторони (W)</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Реформування місцевої влади на засадах децентралізації влади. 2. Розширення дохідних джерел місцевих бюджетів після запровадження реформи децентралізації. 3. Лібералізація системи здійснення місцевих запозичень. 4. Наявність державного фонду регіонального розвитку та субвенції на соціально-економічний розвиток території. 5. Удосконалення бюджетного та податкового законодавства в частині децентралізації міжбюджетних відносин 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Високі тарифи на комунальні послуги, одні з найвищих в Європі, які сильно збільшують видаткову частину бюджету на покриття комунальних послуг. 2. Дефіцит робочої сили за окремими робітничими професіями. Трудова міграція за кордон. 3. Низька зацікавленість працівників органів місцевого самоврядування в запозиченні місцевого досвіду, зокрема закордонного. 4. Відсутність системи зовнішнього оцінювання діяльності органів місцевого самоврядування щодо ресурсного забезпечення місцевих бюджетів. 5. Відсутність єдиної системи індикаторів для порівняння ресурсного забезпечення бюджетів
<i>Можливості (O)</i>	<i>Загрози (T)</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Діючі угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з Євросоюзом. 2. Доступність зовнішнього фінансування міжнародними та державними донорами. 3. Продовження запровадження реформи децентралізації. 4. Міжмуніципальне партнерство між громадами. 5. Залучення висококваліфікованих працівників у сфері управління місцевими фінансами 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Через геополітичну ситуацію відбувся значний вплив інвестиційного капіталу. 2. Зниження престижу служби в органах місцевого самоврядування. 3. Зниження ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. 4. Можливий спад реформаторського потенціалу через відсутність істотних і показових для населення результатів

Дані SWOT-аналізу засвідчили наявність широкого спектру можливостей, які можуть бути використані органами самоврядування для подолання загроз, пов'язаних із послабленням ресурсного забезпечення місцевих бюджетів.

Зазначені можливості свідчать про наявність потенціалу щодо збільшення доходів місцевих бюджетів у майбутньому, отже, доцільним є визначення основної тенденції показника доходів місцевих бюджетів України шляхом аналітичного вирівнювання по прямій, а також екстраполяція доходів місцевих бюджетів на три роки вперед.

Для виявлення основних тенденцій розвитку використаємо метод аналітичного вирівнювання на основі лінійної функції

$$Y_t = a + bt, \quad (2)$$

де Y_t – розрахункове значення ознаки;

t – часовий проміжок;

a, b – параметри рівняння.

Необхідно здійснити аналітичне вирівнювання показника обсягу доходів місцевих бюджетів України на основі даних за 2015–2019 роки (табл. 31).

Для визначення параметрів a та b використовують такі формули:

$$a = \frac{\sum y}{n} = \frac{1\,084\,435}{5} = 216\,886,96;$$

$$b = \frac{\sum yt}{\sum t^2} = \frac{452\,233}{10} = 45\,223,25.$$

Таблиця 31 – Застосування методу аналітичного вирівнювання до показника обсягу доходів місцевих бюджетів України

Рік	Обсяг доходів місцевих бюджетів, млн грн, y	t	t^2	y_t	Вирівняні доходи місцевих бюджетів, млн грн
2015	120 480,2	-2	4	-240 960,4	126 440,5
2016	170 747,8	-1	1	-170 747,8	171 663,7
2017	229 495,4	0	0	0	216 887,0
2018	263 482,1	1	1	263 482,1	262 110,2
2019	300 229,3	2	4	600 458,6	307 333,5
Сума	1 084 435	0	10	452 233	1 084 434,8

Отже, після розрахунку даних параметрів рівняння набере такого вигляду:

$$Y_t = 216\,886,96 + 45\,223,25 \cdot t. \quad (3)$$

Після побудови рівняння тренду, визначають теоретичні рівні, підставляючи до лінійного тренду значення t . Суми фактичних рівнів $\sum y_t$ і розрахованих за лінійним трендом теоретичних рівнів $\sum Y_t$ повинні бути однаковими, що і підтверджується наведеними розрахунками.

Продовження виявленої тенденції за межі низки динаміки називають екстраполяцією тренду. Це один із методів статистичного прогнозування, передумовою використання якого є незмінність причинного комплексу, що формує тенденцію. Прогнозний, очікуваний рівень Y_{v+t} залежить від бази прогнозування та періоду упередження v .

Здійснивши аналіз попередніх розрахунків, проведемо екстраполяцію величини показника доходів місцевих бюджетів України на наступні три роки. Результати розрахунків наведені в таблиці 32.

Таблиця 32 – Екстраполяція обсягу доходів місцевих бюджетів України, млн грн

Прогноз		
Рік	t	У теор.
2020	3	352 556,7
2021	4	397 780
2022	5	443 003,2

Графік, на якому зображено значення індексу та теоретичні рівні за методом аналітичного вирівнювання, наведений рисунку 37.

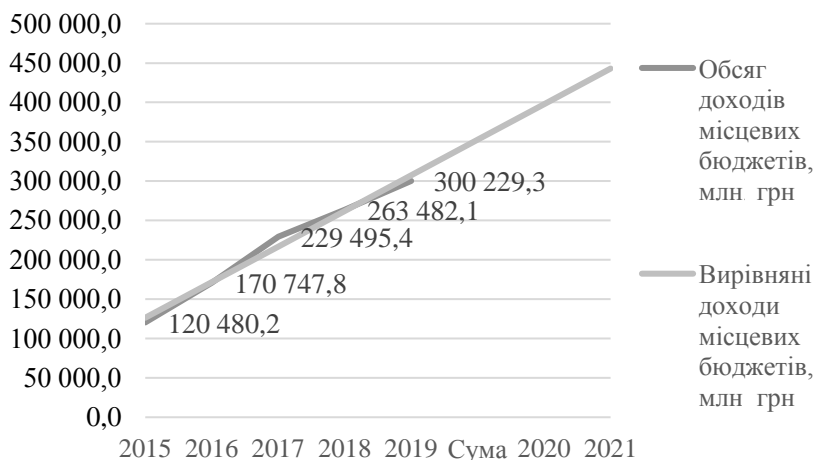

Рисунок 37 – Динаміка обсягу доходів місцевих бюджетів України та прогноз на наступні три роки

Отже, розрахувавши показники та зробивши прогноз на три наступні роки, ми можемо зробити

висновок, що обсяг доходів місцевих бюджетів України має тенденцію до збільшення протягом усього періоду прогнозу, і можливе зростання цього показника з 352 556,7 млн грн у 2020 до 443 003,2 у 2022 році.

Проведене дослідження свідчить, що в останні роки в Україні спостерігається достатньо розвинена система формування доходів бюджетів. Водночас вона містить у собі інститути і механізми, які досі не повною мірою узгоджуються між собою, а отже, вони мають недостатньо дієвий вплив на вирівнювання фіскальних диспропорцій розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Удосконалення системи фінансового забезпечення дохідної частини місцевих бюджетів можливе за умови реалізації заходів, що наведені на рисунку 38.

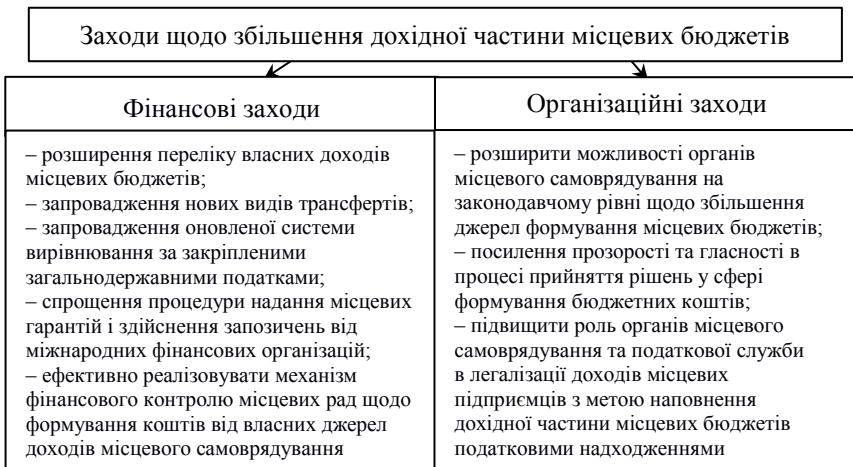

Рисунок 38 – Заходи, що спрямовані на збільшення дохідної частини місцевих бюджетів

Отже, місцеві бюджети є фінансовою основою функціонування органів місцевого самоврядування. Завдяки коштам місцевих бюджетів фінансуються

найбільш важливі напрямки в галузі освіти, охорони здоров'я, соціального захисту тощо. Крім того місцеві бюджети є одним із важелів, за допомогою якого проводиться перерозподіл валового внутрішнього продукту, насамперед, серед окремих соціальних груп населення та територій. І тому, наскільки раціонально побудована система місцевих бюджетів, залежить ефективність функціонування усєї бюджетної системи, успішне здійснення фінансової політики.

Здійснивши аналіз місцевих бюджетів, можна зазначити, що бюджетна система України потребує здійснення окремих заходів, які будуть сприяти удосконаленню процесу децентралізації місцевого самоврядування з наділенням ширшими повноваженнями місцевих органів влади, впровадженням нових законодавчих норм для оптимізації механізму формування, розподілу та перерозподілу державних коштів. Також на сьогоднішній день важливим питанням є забезпечення прозорості та послідовності правил і методик визначення напрямів і розмірів підтримки місцевих бюджетів; здійснення ефективного оцінювання фінансово-економічного потенціалу, а також оцінювання їхнього податкового потенціалу. Все це дозволить зміцнити фінансову базу органів місцевого самоврядування і зможе надати їм більш широких повноважень, що в кінцевому підсумку буде можливість досягнути реальної бюджетної самостійності та фінансової децентралізації.

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА

ТА РИЗИКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ

2.1 Регулювання та нагляд фінансового сектору: європейський та вітчизняний досвід

Світова економічна криза спричинила величезні збитки корпораціям, населенню, державі та водночас зазначила про глобальні проблеми фінансової та економічної системи. Україна стала однією із найбільш постраждалих країн від світової кризи, причиною якої також стали недоліки організації та управління фінансовою системою в країні. Отже, одним із першочергових завдань для виходу держави з кризи та створенню основи для успішного розвитку країни та її інтеграції в європейське господарство є реструктуризація фінансової системи.

Фінансовий сектор повинен бути стійким, регульованим і гнучким. Необхідно віднайти оптимальний підхід до розвитку фінансового сектору, забезпечення стабільності та реструктуризації. Підтримка балансу, забезпечення динамічного розвитку фінансового сектору, підтримка соціального захисту на необхідному рівні супроводжується саме діяльністю певних інститутів. Ефективне функціонування фінансового сектору не можливе без адекватного державного регулювання та нагляду за різними напрямками.

Основним недоліком системи регулювання та нагляду фінансового сектору України є те, що вона не відповідає сучасним вимогам, тобто не забезпечує дотримання принципу єдності в регулюванні.

Ефективну модель організації регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ і розподіл функцій між уповноваженими органами держава обирає самостійно, враховуючи позитивний міжнародний досвід і чинники впливу, що відбувалися в країні.

Директиви та регламенти країн ЄС щодо регулювання фінансових послуг визначають основні вимоги до виконання компетентними органами відповідних функцій: повноваження щодо нагляду, контролю, застосування заходів впливу та взаємодії з компетентними органами. Отже, діяльність на ринках фінансових інструментів регулюється на основі Директиви 2014/65/ЄС [156] та Регламенту (ЄС) 600/2014 [157], діяльність у сфері страхування – Директиви 2009/138/ЄС [158], вимоги до діяльності кредитних організацій та пруденційного нагляду за діяльністю інвестиційних компаній та кредитних організацій – Директиви 2013/36/ЄС [159] та Регламенту (ЄС) № 575/2013 [160]. Однак не виявлено однозначних вимог до порядку створення та моделі організації компетентного органу.

Крім нормативних документів ЄС також наявні міжнародні стандарти, які мають рекомендаційний характер щодо здійснення нагляду та контролю за фінансовим сектором. До таких належать: Основні принципи ефективного банківського нагляду (BIS – Базельський комітет із банківського нагляду), Ключові принципи страхової діяльності (IAIS – Міжнародна асоціація органів нагляду за страхуванням), Цілі і принципи регулювання ринку цінних паперів, біржових торговельних фонів (IOSCO – Міжнародна організація комісій з цінних паперів) тощо. Затвердження узгоджених заходів щодо регулювання на міжнародному рівні є добровільним, тому національні органи з нагляду можуть

не приймати їх до виконання, якщо їх національні інтереси відповідають іншому підходу.

Документи, зазначені вище, носять лише рекомендаційний характер щодо організації діяльності компетентних органів із забезпечення функцій нагляду та контролю певного ринку фінансових послуг. Однак у вищезазначених документах спеціальні вимоги до моделі організації регулювання та нагляду фінансового сектору не зазначаються.

Класифікація різних методів організації регулювання та нагляду фінансового сектору країни можна подати за такими моделями:

– секторальна модель, де в країні наявні відповідно органи, що здійснюють регулювання та нагляд за діяльністю банків, страховиків, ринку цінних паперів та інші (Італія, Литва, Греція, Іспанія, Люксембург, Франція, Словенія,);

– модель концентрації всіх наглядових функцій в єдиному наглядовому органі (консолідована модель) (Німеччина, Польща, Естонія, Бельгія, Австрія, Фінляндія, тощо);

– модель розподілу повноважень щодо нагляду за ринком і щодо пруденційного нагляду, або функціонально-орієнтовна модель (Велика Британія).

У додаток до основної класифікації виділяють декілька моделей інтегрованого нагляду. Перша – це повністю інтегрована модель, де повноваження з регулювання та нагляду всього фінансового сектору надаються одній установі – центральному банку чи спеціально створеному органу. Друга, як зазначалось вище, Twin Peaks, де один орган (частіше центральний банк) забезпечує пруденційний нагляд фінансового сектору, а інший відповідає за нагляд ринкової поведінки та захист прав споживачів.

Також необхідно відмітити модель двох агенцій, що є перехідною від секторальної моделі до інтегрованої. Саме інтегрована модель відповідає за поділ повноважень між двома органами – перший здійснює нагляд за кредитними та страховими установами, другий – за фондовим ринком. Зазначимо основні переваги інтегрованої моделі нагляду для регулятора, професійних учасників ринку, вкладників та споживачів фінансових послуг.

Для регулятора	<ul style="list-style-type: none">– оптимальне використання ресурсів для подібних функцій нагляду;– обмеження регуляторного арбітражу;– кращий макропроденційний нагляд
Для професійних учасників ринку	<ul style="list-style-type: none">– однакові можливості для чесної конкуренції, пропорцій, забезпечення адекватної ринкової поведінки;– посилення довіри до фінансового сектору загалом
Для вкладників та споживачів фінансових послуг	<ul style="list-style-type: none">– кращий захист прав;– якісніша інформація про фінансові установи

Рисунок 39 – Переваги інтегрованої моделі регулювання та нагляду

Систему державного адміністрування діяльності на фінансових ринках потрібно розглядати як необхідність виконання таких основних функцій:

- регулювання на основі здійснення оцінювання стану та вдосконалення норм та правил щодо здійснення фінансових послуг;

– нагляд і контроль щодо здійснення встановлених норм і правил;

– виконання заходів впливу за порушенням встановлених норм і правил.

Регулювання та нагляд фінансового сектору здійснюється регуляторами та органами нагляду. Так само регулятори здійснюють оцінювання стану фінансового сектору та встановлюють відповідні норми і правила, а органи нагляду здійснюють нагляд і контроль, вживаючи необхідні заходи впливу. Необхідність існування зазначених підсистем пов'язана з розподілом компетенцій для незалежності органів та усунення конфліктів інтересів.

Остання фінансова криза підштовхнула до реформування системи фінансового регулювання та нагляду в ЄС, яке було спрямовано на виявлення системних ризиків до того, як вони перейдуть у загрозу.

У ЄС працює Європейська система фінансового нагляду (European System of Financial Supervision, ESFS), до складу якої входять: Європейський центральний банк (European Central Bank, ECB); Європейський орган щодо страхування та пенсійного забезпечення (European Insurance and Occupational Pensions Authority, EIOPA); Європейський орган щодо банківської діяльності (European Banking Authority, EBA) та Європейська рада щодо фінансових ризиків (European Systemic Risk Board, ESRB), яка відповідає за макропруденційний нагляд за фінансовою системою ЄС.

Вищезазначені рішення, що ухвалюються уповноваженими органами, мають більший пріоритет, ніж рішення національних наглядових органів [161].

Проаналізуємо приклади реалізації різних регуляторно-наглядових моделей: функціонально орієнтована модель фінансового регулювання Twin Peak у Великій Британії, секторальна модель із концентрацією

всіх наглядових функцій в Італії та консолідована модель із централізацією функцій в єдиному наглядовому органі в Німеччині (табл. 33).

Таблиця 33 – Розподіл функцій уповноважених державних установ, що здійснюють регулювання та нагляд за діяльністю фінансових установ у деяких країнах ЄС

Модель/країна	Державний орган	
	Мікропруденційний нагляд	Макропруденційний нагляд
Функціонально-орієнтована модель, Велика Британія	FCA	PRA, Bank of England
Секторальна модель, Італія	Banca d'Italia (банки, фінансові установи); CONSOB (ринок цінних паперів); IVASS (страхові компанії); COVIP (пенсійні фонди)	Banca d'Italia
Консолідована модель, Німеччина	BaFin	BaFin, Deutsche Bundesbank

У Великій Британії регулювання та нагляд фінансового сектору здійснює Банк Анлії (Bank of England) та нові органи нагляду: Уповноважений орган нагляду за фінансовою поведінкою фінансових установ (Financial Conduct Authority, FCA) та Уповноважений орган пруденційного регулювання (Prudential Regulation Authority, PRA), створені в 2013 році [162]. Для зниження кількості збоїв у фінансовій галузі було запропоновано запровадити функціонально орієнтовану модель фінансового регулювання (Twin Peaks) [163].

Модель Twin Peaks відображає важливість виконання двох основних функцій – поточний нагляд і

контроль за діяльністю фінансової установи та пруденційне оцінювання її ризиків впливу на фінансову стійкість системи.

Велика Британія реалізувала модель Twin Peaks на основі діяльності двох органів, один з яких відповідає за пруденційний нагляд (встановлення вимог до достатності капіталу та оцінювання ризиків), інший здійснює нагляд за учасниками ринку (поточний нагляд). Також Банк Англії в своєму підпорядкуванні має Комітет фінансової політики (Financial Policy Committee – FPC) [164], що визначає, контролює та вживає заходів для усунення або зменшення системних ризиків із метою захисту та підвищення стійкості фінансової системи Великобританії.

Prudential Regulation Authority (PRA) – це державний регуляторний та наглядовий орган Великої Британії, основною метою якого є сприяння стійкості фінансової системи країни. PRA здійснює перевірку фінансового стану банків і страхових компаній за відповідністю вимог директив ЄС, для миттєвого реагування шоківим явищам [165].

PRA веде співпрацю з Financial Conduct Authority щодо виявлення макропруденційних ризиків та їх ефективного оцінювання.

Financial Conduct Authority (FCA) – це незалежний державний наглядовий орган, який регулює діяльність фінансових установ, що надають послуги споживачам і забезпечують цілісність фінансових ринків.

Діяльність на фінансових ринках повинна бути чесною та ефективною, щоб споживачі отримували чесну угоду як для приватних осіб, так і для бізнесу, а також для економіки в цілому.

FCA регулює поведінку майже 60 тис. підприємств, є наглядовим органом для 49 тис. фірм і встановлює конкретні стандарти для 19 тис. фірм.

FCA повністю фінансується завдяки фірмам, діяльність яких вона регулює, шляхом стягнення з них зборів. Основна робота та мета визначаються Financial Services and Markets Act 2000 (FSMA). FCA працює з групами споживачів, торговими асоціаціями та професійними органами, вітчизняними регуляторами, законодавцями ЄС та широким колом інших зацікавлених сторін. Із цією великою компетенцією застосовується пропорційний підхід до регулювання, надаючи пріоритет сферам та компаніям, які становлять більший ризик для їх цілей.

Для проведення пруденційного нагляду виділяються три групи компаній відповідно до ризиків, які супроводжують їхню діяльність (високий, середній і малий рівень ризиків).

В Італії функціонують такі компетентні органи, які є регуляторними та наглядовими одночасно, та поєднують в собі секторальну модель із концентрацією всіх наглядових функцій:

- Банк Італії (Banca d'Italia) – державна установа, яка забезпечує нагляд за діяльністю банків, фінансових і небанківських посередників і ринків фінансових інструментів;

- Національна комісія щодо компаній і бірж (Commissione Nazionale per le Società e la Borsa, CONSOB) – державний орган, який здійснює регулювання та нагляд за діяльністю на ринку цінних паперів;

- Інститут страхового нагляду (Istituto per la vigilanza sulle assicurazioni, IVASS) – орган, який має статус юридичної особи публічного права, метою якої є забезпечення належного захисту застрахованих осіб із метою надійного управління страховими та перестраховими компаніями та їх прозорості та справедливості щодо клієнтів;

– Комісія з нагляду за пенсійними фондами (Commissione di vigilanza sui fondi pensione, COVIP) – державна установа, яка відповідає за нагляд за пенсійними фондами, а також за інформацію про його повноваження, завдання та внутрішню організацію.

Така регуляторно-наглядова модель має залежність під час взаємодії та обміном інформацією між уповноваженими органами та впливає на загальну ефективність функціонування цієї моделі.

Федеральне управління фінансового нагляду (Federal Financial Supervisory Authority, BaFin) – це єдиний наглядовий орган Німеччини, що забезпечує пруденційний і поточний нагляд за діяльністю на ринку. Його було створено шляхом об'єднання федеральних наглядових відомств щодо кредитування (Bundesaufsichtsamt für das Kreditwesen), торгівлі цінними паперами (Bundesaufsichtsamt für den Wertpapierhandel) та страхування (Bundesaufsichtsamt für das Versicherungswesen) [166].

BaFin здійснює видачу ліцензій щодо здійснення банківської та страхової діяльності, діяльності фінансових конгломератів, кредитних установ, пенсійних та інвестиційних фондів і діяльності на ринку цінних паперів. Крім того, BaFin має право ухвалювати підзаконні нормативні акти та правила.

Спільно з Німецьким федеральним банком (Deutsche Bundesbank) BaFin здійснює функції банківського нагляду. Deutsche Bundesbank здійснює поточний контроль: оцінювання документів, звітів та аудиторських висновків, за результатами цього контролю формується пруденційний аналіз ризику банківської установи. Пруденційний профіль містить оцінювання ризиків, які можуть вплинути на банківську діяльність та інші чинники, такі як структура власності, рентабельність,

внутрішні процеси. Повноваження, пов'язані з прийняттям рішення щодо реалізації наглядових заходів, належать лише до компетенції BaFin.

Інші країни ЄС мають модель концентрації всіх наглядових функцій в одному уповноваженому органі фінансового нагляду (Financial Supervision Authority, FSA), з такими самими функціями як у BaFin, деякі з них: Finantsinspektsioon Естонії, Komisja Nadzoru Finansowego Польщі, Finanssivalvonta Фінляндії (Financial Supervisory Authority, FIN-FSA), Finansinspektionen Швеції.

Отже, вибір моделі регулювання та нагляду фінансового сектору прямо пропорційно залежить від великої кількості об'єктивних і суб'єктивних чинників. Також необхідно врахувати, що жодна з моделей не буде ефективною, без адаптації до реалій кожної країни.

Об'єктивні чинники:

- зростання концентрації фінансових установ на ринку та зростання ролі фінансових конгломератів;
- розмивання межі між банківським та іншими фінансовими послугами (альтернативні платіжні системи, можливість торгівлі фінансовими інструментами тощо), що дозволяє ухилятися від оподаткування, використовувати регуляторний арбітраж, що може стати основою для здійснення махінацій і виведення активів.

Необхідно відмітити таку світову тенденцію, що регулювання та нагляд фінансового сектору призводить до зменшення кількості регуляторів. Таку тенденцію можна прослідкувати і в Україні.

Висвітливо процес трансформації регулювання і нагляду фінансового сектору в Україні на основі стратегії фінансового сектору України до 2025 року [167]. 16 січня 2020 року Національний банк України (НБУ), Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку (НЦКПФР), Національна комісія, що здійснює державне регулювання у

сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг), Міністерство фінансів України та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб розробили та затвердили Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року.

Останнім часом регулювання та нагляд фінансового сектору стає більш уніфікованим і здійснюється на основі роботи мегарегулятора. Першою причиною є зростання складності фінансових інструментів, які виходять за межі одного сектору, та розвиток фінансових груп, до яких входили банки, страхові компанії та інші. Крім цього, велика кількість небанківських фінансових установ кредитують економіку, беручи заощадження населення або здійснюють банківські послуги, перебуваючи на спільному ринку з банками. Причиною цього є зростання ролі фінансіалізації в небанківському секторі.

Іншою причиною є світова фінансова криза 2007–2009 років, що виявила значні недоліки секторальної моделі, яка тоді була найпоширенішою. З того часу в Східній та Центральній Європі поширилася модель регулювання та нагляду центральних банків за банками та небанківськими фінансовими установами: з 2006 року у Вірменії, Словаччині та Чехії, з 2012 року в Сербії та Литві, з 2014 року в Білорусії тощо. В таких країнах як Латвія, Польща, Естонія окремий орган веде нагляд за всім фінансовим сектором.

В Україні була сформована секторальна модель регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ, однак у 2019 році Верховна Рада ухвалила закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» [173]. Після ухвалення рішення нагляд у країні став уже більш інтегрованим (втілюється модель двох агенцій).

Відповідно до існуючої вітчизняної моделі регулювання та нагляду проаналізуємо розвиток фінансового сектору України.

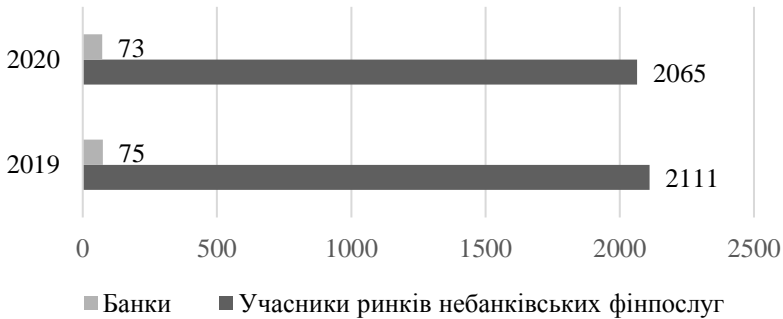

Рисунок 40 – Кількість учасників фінансового ринку 2019–2020 роки

Станом на 31 грудня 2020 року в Україні існувало 73 банки та 2 065 учасників ринків небанківських фінансових послуг, що на 2 банки та на 46 учасників ринків небанківських послуг менше порівняно з аналогічним періодом минулого року.

Окрім ліцензування діяльності регулятори займаються відповідями на запити від небанківських фінустанов. За грудень 2020 року Національний банк України отримав 701 запит від небанківських установ. Більша кількість запитів належала фінансовим компаніям, ломбардам та лізингодавцям – 565, запити від кредитних спілок становили 53, від страховиків – 83. Також Національним банком було отримано велику кількість заяв щодо здійснення анулювання ліцензій, особливо зростає кількість заяв щодо анулювання ліцензій на видачу гарантій.

На кінець грудня 2020 року Національний банк ухвалив низку рішень:

- 17 рішень щодо погодження в набутті істотної участі в небанківських фінансових установах;
- 1 рішення щодо відмовлення в набутті істотної участі в небанківських фінансових установах;
- 20 рішень щодо погодження керівника банку;
- 2 рішення щодо збільшення розміру статутного капіталу банку;
- 1 рішення щодо відмови на капіталізацію банків;
- рішення щодо видання ліцензії страховикам – 2, фінансовим компаніям – 6 та ломбардам – 2;
- 7 рішень щодо внесення фінансових компаній і лізингодавців до державного реєстру фінансових установ (ДРФУ);
- 13 рішень щодо виключання фінансових компаній, страховиків із реєстру лізингодавців [168].

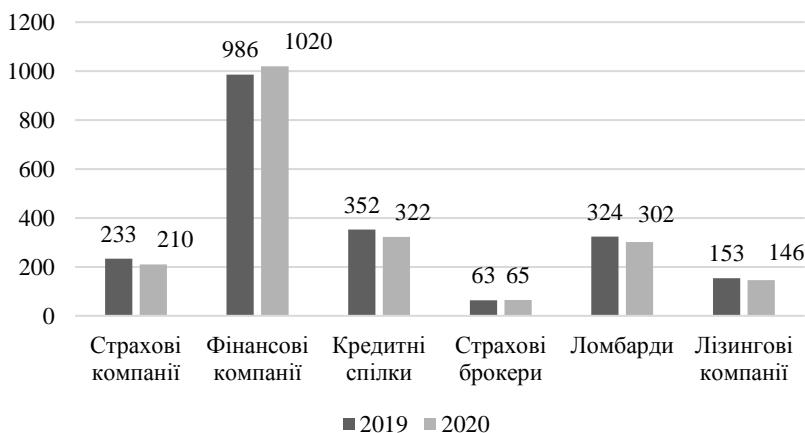

Рисунок 41 – Ринок небанківських фінансових послуг із 2019 р. до 2020 р. [169–172]

Аналізуючи рисунок 41, необхідно зазначити, що в 2020 році небанківський ринок складається із 190 ризикових (non-life) (було 191) та 20 лайфових (страхування життя) страховиків, що на 13 компаній менше, 1 020 фінансових компаній (було 1 025), 322 кредитних спілки (було 352), 65 страхових брокерів (було 63), 302 ломбардів (було 324) та 146 лізингових компаній (було 153).

В умовах євроінтеграції та розвитку відкритого фінансового ринку, секторальна модель в Україні не змогла забезпечити реально адекватний нагляд за фінансовими установами, тому вже більш інтегрована модель регулювання та нагляду (модель двох агенцій) повинна сприяти розвитку фінансового сектору, стан якого істотно впливає на стан економіки країни в цілому.

Необхідно відмітити, що закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» передбачив так званий «спліт», за яким відбулася ліквідація Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг і розподіл її повноважень між Національним банком і Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку. Законом було визначено перехід від секторальної моделі регулювання та нагляду до інтегрованої моделі, отже, система регулювання та нагляду в Україні більше відповідає світовим тенденціям.

Отже, наразі НБУ здійснює нагляд за страховими, фінансовими, лізинговими компаніями, кредитними спілками, ломбардами та кредитними історіями, а НКЦПФР відтепер регулює недержавні пенсійні фонди та фонди фінансування будівництва.

Нове регулювання та нагляд у небанківському фінансовому секторі реалізуватиметься за міжнародними

стандартами так само, як це відбувається і в банківському секторі. Накопичена проблематика ринку вимагає актуалізації правил ведення діяльності, створення прозорих умов ведення бізнесу та ефективного регулювання.

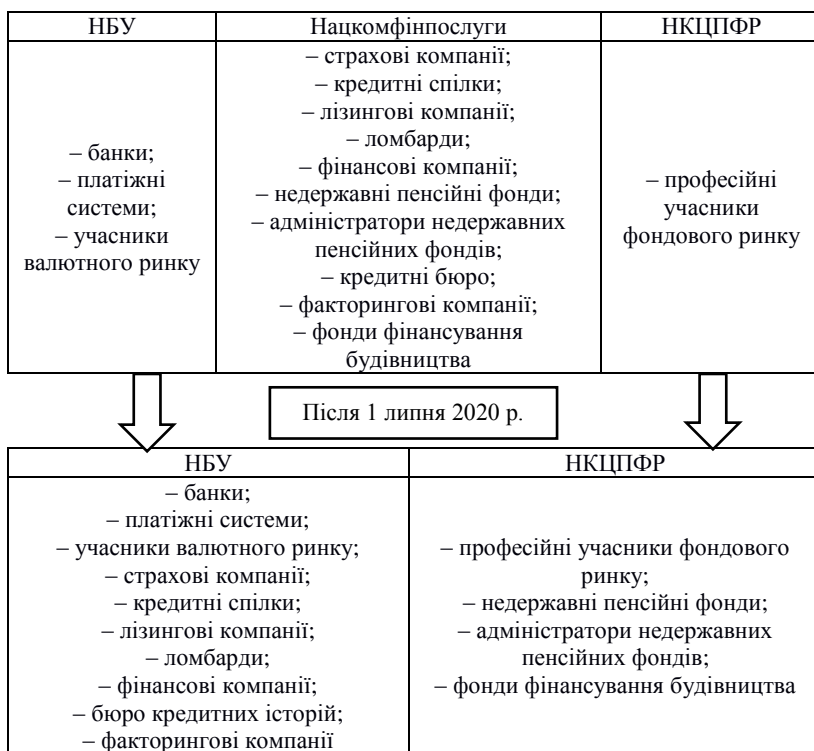

Рисунок 42 – Зміни в регулюванні та нагляду за фінансовими установами

Нова модель повинна забезпечити удосконалення вимог до оцінювання платоспроможності та ліквідності, ліцензування, корпоративного управління та системи управління ризиками, застосування ризик-орієнтованого пруденційного нагляду, нагляду за ринковою поведінкою,

визначення процедури реорганізації, відновлення діяльності та виведення компаній із ринку.

Необхідно зазначити можливі ризики, що можуть виникнути під час передавання невластивих центральному банку функцій нагляду за небанківськими фінансовими установами. Основні проблеми пов'язані із залученими на депозити коштами, відмінною від банків системою обліку та іншими ризиками.

Для торговців цінними паперами, інвестиційних і пенсійних фондів, кредитних спілок і навіть страхових компаній не має такого доступу до дешевих грошей, як мають банки. Ці фінансові установи повинні шукати ризиковані напрями для інвестування.

Національний банк має зовсім інші завдання, що спрямовані на забезпечення фінансової стійкості, збільшення фінансових інститутів і жорсткішого нагляду. Також можливий різний напрям інтересів щодо підтримання банківського сектору (рефінансування банків) та новими втратами фінансових можливостей для учасників небанківського фінансового сектору.

Отже, за такої трансформації системи регулювання і нагляду є можлива ймовірність стагнації розвитку небанківських фінансових установ.

Проте позитивна сторона реформи небанківського сектору виявляється в сприянні стійкому розвитку економіки країни та створенні можливостей для подальшого розвитку і вдосконалення ринку.

Основною метою «спліту» є забезпечення стійкого, платоспроможного, конкурентного ринку банківських і небанківських фінансових послуг із відповідним захистом прав споживачів і клієнтів відповідних установ. Закон про «спліт» допоможе країні отримати фінансову систему, яка відповідає міжнародним стандартам. Зокрема ухвалення

цього закону було однією з ключових вимог міжнародних партнерів України.

Це спонукає до подальшої розбудови інтегрованої моделі регулювання та нагляду за фінансовим сектором, здійснення розвитку небанківського фінансового сектору згідно кращих світових практик, Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, відновлення довіри до ринку небанківських фінансових установ, посиленню захисту прав споживачів цих послуг і подальшого розвитку фінансових інструментів та інфраструктури фінансового ринку.

2.2 Фінансова безпека банківської системи України

Світовий досвід показує, що однією з важливих умов розвитку держави є рівень стабільності економічної сфери. В останні роки роль формування системи економічної безпеки набула вагомого значення на всіх рівнях, включаючи національну безпеку на макrorівні та окремо безпеку різних галузей життєдіяльності суспільства. Фінансова безпека є фундаментальною складовою економічної безпеки держави і відображає стан, що характеризується стійкістю і збалансованістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів на економіку, має здатність до попередження банкрутства системи, забезпечує ефективне функціонування економіки держави в цілому.

Структурно-логічну схему рівнів безпеки України та основних її складових подано нижче на рисунку 43 [174].

Підсистема фінансової безпеки України має окремі системні ринки: банківський сектор, страховий і фондовий ринок, боргову та бюджетну сферу, валютний і грошово-кредитний ринок (або монетарна складова).

Фінансова безпека банківської системи відображає: розподіл ресурсів і капіталу між економічними суб'єктами ринку, стійкість платіжно-розрахункової системи та рівень захищеності фінансових інтересів учасників банківського сектору країни.

У науковій літературі не існує єдиного підходу щодо трактування поняття фінансової безпеки банківського сектору. Кожен із науковців пропонує та обґрунтовує свій варіант визначення цього поняття.

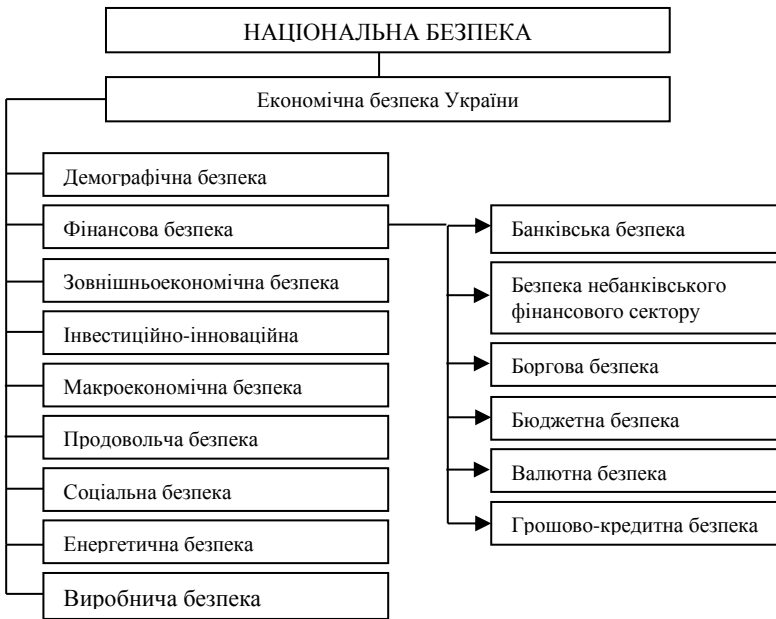

Рисунок 43 – Структурно-логічна схема складових загальнонаціональної безпеки України

У таблиці В.1 систематизовано понятійний апарат щодо безпеки банківської системи з трьох позицій: безпека банку, фінансово-економічна безпека банку та фінансова безпека банківського сектору.

За визначенням Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України (Мінекономрозвитку), банківська безпека – це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізувальних чинників незалежно від умов її функціонування [191].

Банки в Україні є основними представниками надання посередницьких фінансових послуг. Залучаючи вільні ресурси на депозитні рахунки, вони виконують роль гаранта фінансових заощаджень та інвестицій. Після перерозподілу залучених коштів, банківські установи надають кредитні можливості для бізнесу та населення. Отже, акумулюючи грошові кошти в системі, банки забезпечують оборотність ринку та розвиток економіки.

Здебільшого у розвинених країнах світу та країнах, що розвиваються, банківська система має дворівневу структуру. В Україні на першому рівні перебуває центральний банк – Національний банк України, на другому – комерційні банки. Національний банк є самостійним, незалежним від Уряду, органом державного управління України, основними функціями якого є: формування грошово-кредитної політики країни, емісія та забезпечення стабільності національної валюти, управління державними золотовалютними резервами, регулювання та нагляд за діяльністю комерційних банків.

За останнє десятиліття кількість банківських установ значно зменшилася. Скорочення кількості банків стало наслідком пережитої банківської кризи. На рисунку 44 зображена динаміка зміни кількості банків у нашій країні за останні 7 років. На початку кризи 2014 року в Україні налічувалося 180 банківських установ. Упродовж наступних двох років НБУ визнав неплатоспроможними 84 банки (з них 17 у 2014 році та 67 у 2015 році). З початку 2016 року

ситуація не покращилася, спостерігається тенденція до зменшення їх кількості. У 2019 році в Україні функціонувало 75 банків (на 101 установу менше, ніж до кризового періоду), з них 33 з іноземним капіталом.

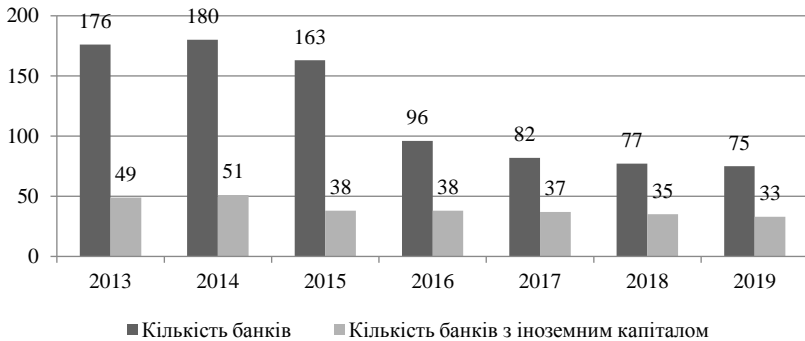

Рисунок 44 – Динаміка кількості діючих банків в Україні протягом 2013–2019 рр., шт. [192]

Реформа капіталізації банківської системи, проведена НБУ у 2016 році, передбачала, що банки мають поступово збільшувати свої капітали так, щоб до 2024 року всі вони мали не менше ніж 500 мільйонів гривень. Отже, відбулось очищення банківської системи від неплатоспроможних банків, залишивши на ринку лише якісних гравців. Проте реформаційні процеси банківської системи відбувалися за несприятливих умов в інших сферах. Зокрема війна на Сході, боргові зобов'язання перед МВФ, безробіття, інфляційні процеси спричинили посилення економічної дестабілізації.

У таблиці В.2 подано ренкінг фінансової надійності банків України (підсумок III кв. 2020 р.) від аналітичної системи «You Control».

FinScore – це скоринговий індекс фінансової надійності банку, що базується на 25 індикаторах. Цей

ренкінг не потрібно ототожнювати з кредитним рейтингом банку, оскільки останній має більш широкий аналіз якісних індикаторів та зовнішнього середовища. FinScore-ренкінг свідчить саме про відносну ймовірність банкрутства банку. Це інформаційний продукт, який відображає думку аналітичного відділу YouControl щодо загального рівня фінансового стану. Сьогодні лідером на ринку є ПАТ «ІНГ Банк України» з оцінкою FinScore 3,46. Із 39 поданих найбільших банків України 15 установ потрапили до категорії А, якій відповідає низька ймовірність настання несприятливих фінансових наслідків, тобто банкрутства та високий рівень фінансової стійкості. 10 банків віднесено до класу В із помірною ймовірністю настання несприятливих фінансових наслідків і гарним рівнем фінансової стійкості, 14 установ – клас С зі середньою ймовірністю настання несприятливих фінансових наслідків і задовільним рівнем фінансової стійкості, а також 3 банки отримали найнижчу оцінку класу D – висока ймовірність банкрутства та незадовільний рівень фінансової стійкості.

Наглядова статистика НБУ дає змогу вести моніторинг розвитку банківської системи держави. Аналізуючи основні показники діяльності банків України протягом 2013–2019 років (табл. 34), можна прослідкувати позитивну динаміку до нарощення обсягів активів. У 2016 році у структурі власності банківської системи країни відбулися вагомі зміни. Внаслідок переходу системного банку ПАТ КБ «ПРИВАТ БАНК» до власності Уряду, частка державних банків у загальній структурі активів банківської системи держави змінилася, тепер вона становить 55 %.

Щодо кредитного ринку також спостерігається динаміка до нарощення обсягів видачі кредитів із кожним роком, крім останнього періоду, де кредити надані суб'єктам господарювання дещо знизилися. Кошти суб'єктів

господарювання також показують тенденцію до зростання, що говорить про депозитну активність клієнтів банків.

Зобов'язання банків у 2019 році збільшилися на 208 468 млн грн порівняно з 2013 роком, майже половина з яких зобов'язання банків в іноземній валюті.

Сьогодні в Україні на законодавчому рівні впроваджено спеціальний механізм визначення рівня безпеки держави всіх сфер економіки за Методикою оцінювання фінансово-економічної безпеки на основі «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджених Наказом Мінекономрозвитку від 29 жовтня 2013 року № 1277.

Таблиця 34 – Основні показники діяльності банків України протягом 2013–2019 рр., млн грн [192]

Показник	Рік						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Загальний обсяг активів	1 277 508	1 316 717	1 252 570	1 256 299	1 333 831	1 359 703	1 493 298
Активи в іноземній валюті	470 211	57 858	578 687	519 058	506 883	494 623	492 157
Готівкові кошти	149 535	147 547	154 064	36 201	44 099	46 941	56 304
Кредити, що надані клієнтам	799 227	873 610	713 974	1 005 923	1 036 745	1 118 860	1 033 430
Кредити, що надані суб'єктам господарювання	654 145	727 818	616 420	847 092	864 412	919 071	821 936

Продовження таблиці 34

Показник	Рік						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кредити, що надані фізичним особам	145 082	145 792	97 553	157 385	170 774	196 859	206 737
Строкові вклади (депозити) інших банків та кредити, що отримані від інших банків	208 853	266 225	135 900	73 938	50 240	42 178	23 912
Кошти суб'єктів господарування	261 021	295 472	360 453	369 913	403 955	406 367	498 157
Капітал	192 598	148 062	94 913	123 784	161 108	154 960	199 921
з нього: статутний капітал	183 978	179 207	212 921	414 668	495 377	465 532	470 712
Зобов'язання банків	1 084 909	1 168 655	1 157 656	1 132 515	1 172 723	1 204 743	1 293 377
Зобов'язання банків в іноземній валюті	499 385	636 819	669 891	644 223	613 681	587 940	568 621

Монографія ґрунтується на комплексному аналізі показників безпеки з проявами потенційно допустимих загроз і застосовується для інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України загалом по економіці та за окремими галузями. В основі механізму покладений

кількісний розрахунок індикаторів, які характеризують стан безпеки країни. У методиці висвітлений перелік основних індикаторів відповідної сфери безпеки, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу. Методика використовується для моніторингу відповідних складових економічної безпеки з метою прийняття управлінських рішень щодо попередження, аналізу та нейтралізації потенційних і реальних загроз у секторах і галузях економіки держави [174].

Стадії здійснення оцінювання стану безпеки банківського сектору в системі фінансово-економічної безпеки України мають такі етапи:

- формування множини (переліку) індикаторів стану безпеки;

- визначення фактичних значень індикаторів;

- нормування показників до єдиного вигляду;

- розрахунок інтегрального індексу банківської безпеки з урахуванням вагових коефіцієнтів для індикаторів стану фінансової безпеки.

Для оцінювання загального рівня фінансової безпеки спочатку оцінюють безпеку її складових, які мають низку показників.

Важливо, що визначення інтегрального показника рівня безпеки кожного сектору та загального значення безпеки країни здійснюється за допомогою вагових коефіцієнтів, що визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс безпеки та визначаються шляхом експертного оцінювання. У березні 2013 року було проведено експертне опитування, спрямоване на збирання системної оцінної інформації щодо стану окремих сфер економіки, внутрішніх і зовнішніх загроз цим сферам, умов для ефективного ведення бізнесу [191].

Опитування передбачало отримання відповідей на поставлені запитання у формалізованому вигляді, оцінювання проводили за десятибальною шкалою. Одержана внаслідок опитування інформація дала змогу під час подальшого аналізу використовувати середні експертні оцінки, що характеризують важливість кожного індикатора [191]. Саме фінансова безпека має найбільший ваговий коефіцієнт (0,1294) серед усіх інших складових економічної безпеки. Безпека банківського сектору в системі фінансової безпеки має вагу розміром 0,1723 (рис. 45).

Ці вагові коефіцієнти дорівнюють коефіцієнтам еластичності, які визначають процентне відхилення інтегрального індексу в разі зміни на 1% окремого складника або індикатора, тому визначають пріоритети впливу на кожен із складових безпеки України [174].

Міністерство економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства провело підбір показників, які найкраще описували б стан банківської системи в країні. Цей список є рекомендованим, але не обов'язковим, тому він не є обмежувальним і за необхідності для актуалізації його можливо доповнювати та коригувати.

Оскільки показники стану фінансової безпеки є взаємопов'язаними індикаторами та мають велику чутливість і здатність попереджати про ймовірні загрози, то деякі з них мають різний вплив на загальний інтегральний показник безпеки. Залежно від економічного змісту кожен із показників відповідає одному з трьох типів: стимулятори, індикатори змішаного типу та дестимулятори (рис. 45 [191]).

Інтегральному індексу безпеки та індикаторам-стимуляторам відповідає прямий зв'язок, між дестимуляторами наявний зворотний зв'язок. Тому для

індикаторів-дестимуляторів нижнє та верхнє порогові (оптимальні) значення змінюють місцями.

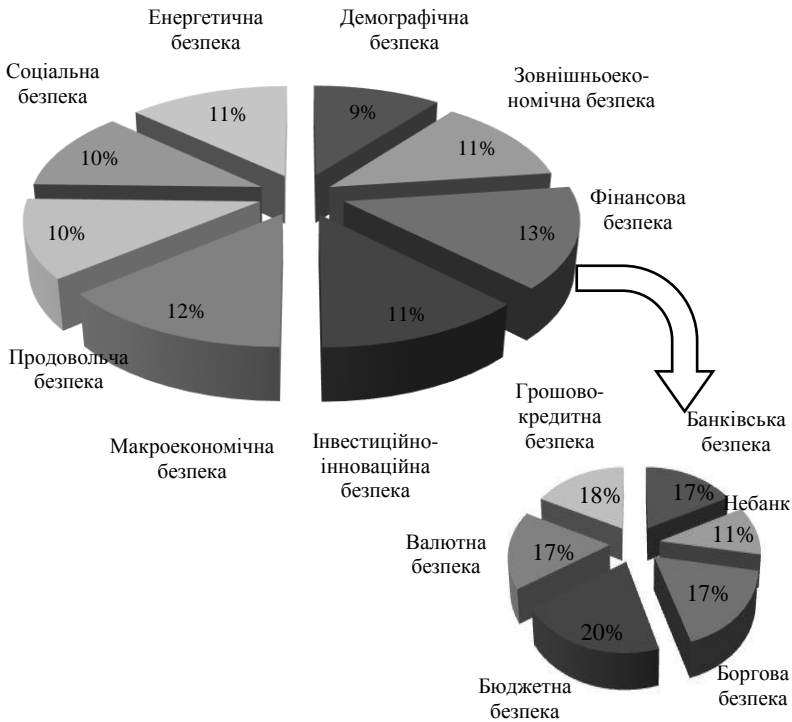

Рисунок 45 – Вагові коефіцієнти складових економічної та фінансової безпеки [194]

Показники банківської системи, що є індикаторами для визначення банківської безпеки України, мають відповідні типи:

- частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України – В (дестимулятор);
- співвідношення банківських кредитів і депозитів в іноземній валюті – А (змішаний тип);

- частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків – А (змішаний тип);
- співвідношення довгострокових кредитів і депозитів – В (дестимулятор);
- рентабельність активів банків (ROA) – А (змішаний тип);
- співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань – А (змішаний тип);
- частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи – В (дестимулятор).

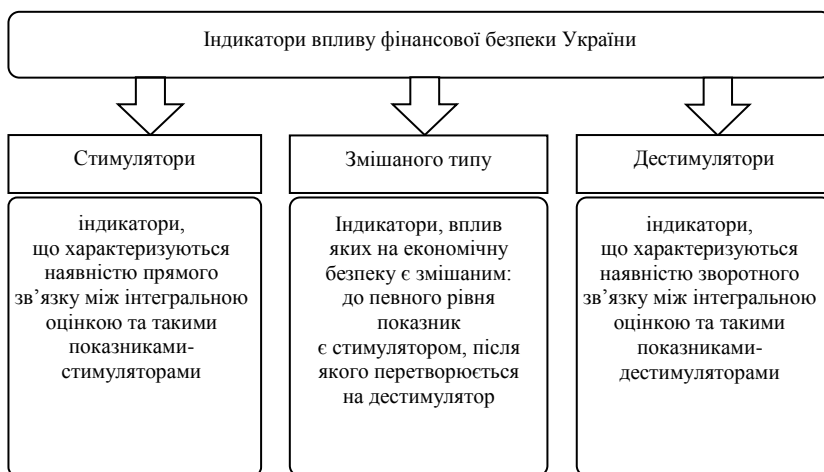

Рисунок 46 – Розподіл індикаторів фінансової безпеки України

Оцінювання рівня безпеки банківського сектору України, проведеного за період від початку фінансово-економічної кризи 2013 року до 2019 року подане в таблиці 35.

Таблиця 35 – Динаміка фактичних показників банківського сектору

№ пор.	Показник	Порогові значення	Рік						
			2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	не більше ніж 50	13,44	18,54	31,68	41,82	49,17	58,78	54,61
2	Співвідношення банківських кредитів і депозитів в іноземній валюті, %	100	124,0	152,6	168,6	134,5	109,3	117,0	83,5
3	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	50	39,50	34,00	32,50	39,60	46,40	48,10	46,70
4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів і депозитів, разів	3	1,76	2,83	3,89	4,13	3,28	3,76	3,76
5	Рентабельність активів банків (ROA), %	не більше ніж 1,5	0,11	-4,02	-5,32	-12,69	-1,99	1,64	3,99
6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	0,85–1,0	0,89	0,86	0,93	0,92	0,97	0,94	0,94
7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	50	40,01	43,41	53,62	55,73	87,85	90,04	86,45

Провівши розрахунковий аналіз індикаторів фінансової безпеки банківського сектору України, можна зробити висновок про невідповідність деяких показників банківської сфери пороговим значенням, що свідчить про

існування певних проблем на банківському ринку та загроз для його розвитку.

Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, – це відношення простроченої заборгованості за кредитами до загального обсягу наданих кредитів у відсотковому значенні. Порогове значення має бути не більше ніж 50 %, однак протягом двох останніх аналізованих періодів спостерігають перевищення порогового значення. Тобто в балансі українських банків прострочена заборгованість за кредитами має більшу частку, що свідчить про накопичення обсягу заборгованості за кредитними коштами та непогашення їх у зазначений термін. Таке перевищення не є критичним, проте систематичне збільшення цього показника в майбутньому може стати сигналом про загрозу неплатоспроможності банківської системи.

Співвідношення банківських кредитів і депозитів в іноземній валюті відповідає відношенню суми кредитів, наданих резидентам, до обсягу депозитів, залучених депозитними корпораціями від резидентів, у відсотковому значенні. Таке співвідношення вважають нормальним, коли має значення 100 %, тобто коли обсяг залучених депозитів та обсяг наданих кредитів в іноземній валюті рівний. Крім того, відповідно до Методичних рекомендацій Мінекономрозвитку цей показник є індикатором змішаного типу, тому його значення потрібно інтерпретувати за певним правилом: зростання до 90 % позитивно впливає на загальний рівень безпеки (таким, що сприяє підвищенню рівня банківської безпеки), а зростання понад 110 % вже є сигналом про негативний вплив і наявність загроз для діяльності банків. За даними таблиці 36 можна зробити висновок, що з 2013 року до 2018 року банки видавали більше кредитів в іноземній

валюти, аніж залучали депозитів. У 2019 році ситуація змінилася, були залучені депозити на 16,5 % більше, ніж надані кредити резидентам в іноземній валюті.

Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків в ідеальному варіанті має бути однаковою і становити 50 %. Найбільше значення цього показника можна було спостерігати у 2018 році – 48,10 %, найменше – у 2015 році – 32,5 %. Це свідчить про недоотримання іноземних інвестицій у банківську систему України.

Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів і депозитів є показником-стимулятором, його зростання прямо впливає на зростання загального рівня банківської безпеки. Його оптимальне значення має бути на рівні 1, задовільним вважають значення 1,2, незадовільним – 1,8, небезпечним – 2,2, критичним – 3. Співвідношення довгострокових кредитів і депозитів у 2018–2019 роках становить 3,76, що перевищує норму на 0,76. Тобто знову спостерігається ситуація з перевищенням обсягу надання кредитів над обсягом залучення депозитів на довгостроковій (понад 1 рік) основі. Це вказує на загрозу дефіциту так званих довгих ресурсів для задоволення наявних потреб суб'єктів економічних відносин у кредитах [195].

Вагомим індикатором, що демонструє розвиток банківської системи країни, є показник рентабельності активів, який є індикатором змішаного типу. Оптимальним вважають значення в межах від 1,0 % до 1,5 %. Нормальним або задовільними є значення в бік зменшення до 0,5 % і в бік зростання до 2,0 %, незадовільним відповідають значення до 0,0 % та 2,5 %, небезпечним – до 0,0 % та 3,0 %, критичним – до –1,0 % та 3,5 %. Значення цього показника упродовж 2014–2017 рр. значно перевищували критичні параметри. З наступного 2018 року змінюється тенденція і спостерігається зростання до

додатного значення. За два роки рентабельність активів банків майже втричі перевищує оптимальне значення та критичне значення на 0,49 пункту. Збереження такої стрімкої тенденції до зростання цього показника в наступних періодах свідчатиме про неефективність використання ресурсів і капіталу банків і матиме негативні наслідки для безпеки банківської системи України та економіки загалом.

Єдиний показник банківської безпеки, значення якого упродовж усього аналізованого періоду відповідали оптимальному значенню та не перевищували порогових рівнів, є показником співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань. Тобто в банківській системі держави достатньо ліквідних коштів для негайного покриття наявних короткострокових зобов'язань.

Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи станом на 2019 рік становила 86,45 %, що перевищує норму на 36,45 %. Щораз більша з року в рік динаміка цього індикатора вказує на збільшення рівня концентрації банківської системи, що відбувається переважно за кошти банків із державною часткою.

Нормування інтегральних індикаторів (табл. 36), які характеризують стан безпеки, проводять за допомогою лінійної функції, а їхні значення приводять до єдиного зіставного вимірювання відповідно до шкали від 0 до 1, або у відсотковому вимірі від 0 % до 100 %.

Результати оцінювання інтегрального індексу фінансової безпеки банківської системи України за період з 2013 р. до 2019 р. наведені в таблиці 37, а його динаміка подана на рисунку 47.

На підставі дослідження сутнісних характеристик банківського сектору виявлена тенденція зміни стану вітчизняного банківського сектору, а саме – перевищення кількості кредитних операцій над депозитними.

Таблиця 36 – Динаміка нормалізованих показників банківського сектору

№ пор.	Показник	Рік						
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	0,104	0,076	0,044	0,033	0,028	0,024	0,026
2	Співвідношення банківських кредитів і депозитів в іноземній валюті, %	0,859	0,473	0,314	0,710	1,000	0,930	0,740
3	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	0,420	0,640	0,700	0,416	0,336	0,319	0,333
4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів і депозитів, разів	0,614	0,242	0,154	0,145	0,183	0,159	0,160
5	Рентабельність активів банків (ROA), %	0,645	0,805	1,063	2,537	0,397	0,943	0,175
6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	0,855	0,815	0,905	0,895	0,966	0,914	0,925
7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	0,600	0,532	0,328	0,285	0,137	0,133	0,139

Тобто банки видають більше кредитів, ніж залучають депозитів, хоча даний обсяг повинен бути приблизно однаковим, адже депозитні операції банку – це основа його діяльності. З депозитних ресурсів банк акумулює кошти і видає кредити населенню, тому коли їх не вистачає, банки змушені брати міжбанківські кредити, що негативно

впливає на їхню кредито- та платоспроможність. У зв'язку з цим можна спостерігати від'ємну рентабельність, тобто збитковість активів банків в Україні з 2014 року.

Таблиця 37 – Динаміка показників безпеки банківського сектору України за період 2013–2019 років

№ пор.	Показники банківської безпеки	Рік						
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	0,016	0,011	0,007	0,005	0,004	0,004	0,004
2	Співвідношення банківських кредитів і депозитів в іноземній валюті, %	0,122	0,067	0,045	0,101	0,143	0,132	0,105
3	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	0,058	0,088	0,096	0,057	0,046	0,044	0,046
4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів і депозитів, разів	0,091	0,036	0,023	0,022	0,027	0,024	0,024
5	Рентабельність активів, %	0,096	0,120	0,159	0,380	0,059	0,141	0,026
6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	0,116	0,111	0,123	0,122	0,131	0,124	0,126
7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	0,081	0,072	0,044	0,039	0,018	0,018	0,019
Рівень безпеки, %		58,07	50,55	49,66	72,46	42,93	48,67	34,94

Основна частка активних операцій для українських банків – це надання кредитів. Так, у 2016 році на 1 гривню активів припадало 12,69 грн збитку. Але у 2017 році ситуація дещо покращилася і вкладена в активи 1 грн приносила 1,99 грн збитку [174]. У 2019 році ситуація

кардинально змінилася до критичного рівня, але вже в додатному значенні – 1 грн вкладених активів приносила 3,99 грн прибутку. Тенденція щодо зміни від максимально низького до максимального високого рівня рентабельності свідчить про неефективність використання ресурсів і загрожує дестабілізаційними процесами в банківській системі держави.

Співвідношення обсягу ліквідних активів до короткострокових зобов'язань у середньому за весь період наближається до оптимального значення і позитивно впливає на загальний показник фінансової безпеки банківського сектору. Забезпечений мінімально необхідний обсяг активів для виконання своїх зобов'язань протягом одного року.

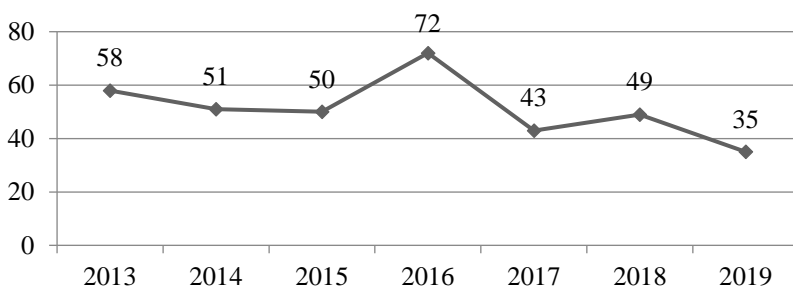

Рисунок 47 – Рівень безпеки банківського сектору України за період 2013–2019 років, %

Оцінювання інтегрального індексу фінансової безпеки банківської системи протягом зазначеного періоду демонструє коливальні тенденції. Після фінансово-економічної кризи з 2013 року безпека банківського сектору дещо знизилася. Проведена у 2016 році реформа НБУ щодо капіталізації банківської системи дала відчутний результат, з ринку відсіялися неплатоспроможні

банки, а безпека банківського сектору зросла до найвищого рівня 72,46 %.

Проте проведений Національним банком України на початку січня 2017 року аналіз стану банківських активів зафіксував погіршення якості виданих кредитів у 2016 році. Виплати кредитів багатьох великих позичальників були проведені із затримкою, а окремі компанії взагалі припинили їхнє обслуговування. Це сприяло зростанню потреби в додатковій до капіталізації банків і проведення реструктуризації частини боргів. Також Міністерство фінансів завершило розроблення законопроекту, що передбачав зміни стандартів корпоративного управління банківських установ у зв'язку зі створенням незалежних наглядових рад. Занадто різка зарегульованість банківської сфери призвела до спаду кількісних результатів діяльності банків і тому спостерігається зниження загального рівня безпеки банківської системи України, яка залишає тенденцію і до сьогодні.

Вагомим негативним аспектом для банківської системи України є висока частка неробочих кредитів. Непогашена заборгованість, яка має накопичувальний ефект із року в рік, свідчить про ризиковану кредитну політику і відображається на ліквідності банку та можливості забезпечення його безперервного кількісного та якісного розвитку.

Сьогодні існують також ризики, пов'язані з низкою економічних, політичних і соціальних проблем у країні, результатом яких стала недовіра населення до банківської системи і тому більшість клієнтів припинили нести свої заощадження до банку. Загалом для забезпечення банківської безпеки Національний банк України та Уряд повинні скоординувати свої дії та вжити заходів для підвищення рівня фінансового стану банківської системи країни. Забезпечення фінансової безпеки банківської

системи України загалом – складна і багатогранна проблема, якій треба приділяти постійну увагу, і на сучасному етапі існує потреба розроблення єдиної цілісної концепції гарантії фінансової безпеки та захисту, яка насамперед буде спрямована на збільшення рівня довіри широких мас населення та бізнесу до банків [174].

2.3 Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку банківської системи

На сьогодні забезпечення фінансової безпеки банківської системи (далі – ФББС) України є необхідною умовою для організації постійного безперервного руху фінансів, можливості розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між економічними агентами, забезпечення поступального і стійкого розвитку банківських установ, зниження рівня криміналізації економіки та недопущення відмивання брудних грошей і фінансування тероризму. Повне забезпечення ФББС неможливе навіть за умови розроблення чіткого механізму його виконання, оскільки банки прямо або опосередковано беруть участь майже в усіх суспільно-економічних відносинах, які сьогодні спостерігаються у період активного розвитку тіньової економіки.

Поняття «тіньова економіка» невизначене українським законодавством, а вітчизняні науковці та дослідники розглядають його з податкового, правового, статистичного, економічного та інших поглядів. Поняття «тіньова економіка» варто розглядати як складне соціально-економічне явище, подане сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання

надприбутку внаслідок приховування доходів і ухилення від сплати податків [198].

Одним із найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки є підвищення уразливості фінансової системи до використання її злочинцями для відмивання «брудних» коштів [205].

Банки можуть бути задіяні в тіньових економічних процесах двома способами. По-перше, добровільно, тобто самостійно здійснюючи тіньові операції або знаючи про їхнє проведення через банківську установу. По-друге, банки не завжди можуть знати про свою участь у незаконних операціях і махінаціях, будучи зазвичай у таких відносинах посередником між суб'єктами тіньових процесів.

Вплив тіньової економіки на ФББС посилюється також через складність визначення рівня тінзації економіки та відсутність чітких методів її мінімізації. Це пов'язано, насамперед, з недостатньою кількістю інформації щодо тіньових процесів, які відбуваються в країні. Незважаючи на наявну значну кількість методів визначення рівня тіньової економіки, сьогодні вони не завжди можуть дати чітке уявлення щодо впливу тіньової економіки на ФББС, незважаючи вже на виявлення причин і наслідків тіньових економічних процесів.

В Україні офіційне оцінювання тінзації економіки здійснює Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, застосовуючи чотири методи: витрати населення, електричний, монетарний і збитковості підприємств. На основі цих методів розраховують інтегральний показник рівня тіньової економіки, який вважають єдиним комплексним індикатором, що повною мірою оцінює рівень тіньової економіки в країні (рис. 48).

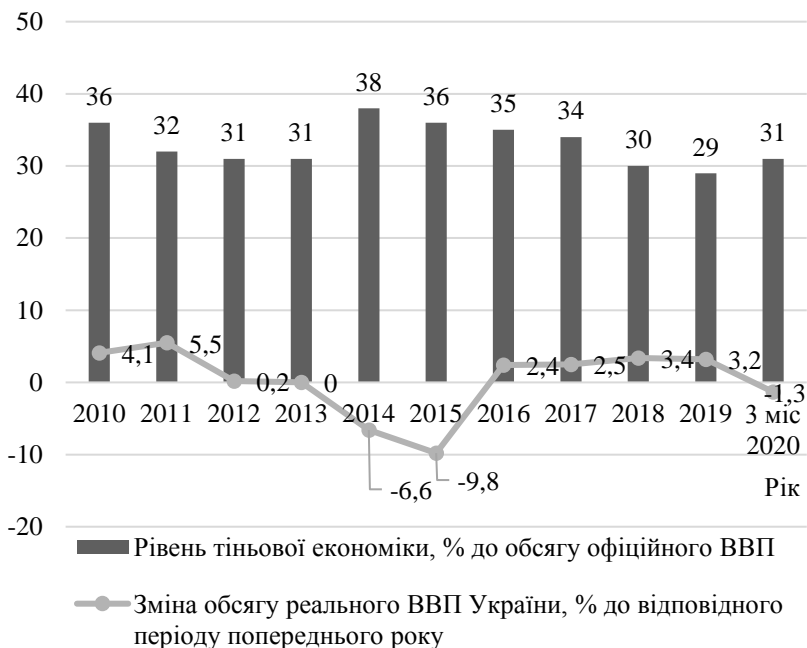

Рисунок 48 – Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні за період 2010–2020 років [214]

Опрацьована інформація свідчить, що найвищий рівень тіньової економіки (38 % від ВВП) спостерігався у 2014 році під час економічної та політичної кризи в Україні. Починаючи з 2015 року з'являється позитивна тенденція до зниження рівня тіньової економіки. У 2019 році рівень тіньової економіки щодо ВВП набув мінімального значення (29 % від ВВП) за останні десять років, але й такий рівень тінзації економіки ще вважають негативним, оскільки в таких країнах, як Польща, Словенія, Словаччина, Хорватія, Болгарія, Сербія, Чехія цей показник коливається в межах від 10,1 % до 26,9 % [202].

У січні – березні 2020 р. рівень тіньової економіки щодо офіційного ВВП становив 31 %, тобто майже третина обсягу ВВП задіяна в тіньових процесах. Однак варто зазначити, що в перші три місяці 2019 р. цей показник становив 32 %. Тобто тенденція до зменшення рівня тінізації економіки зберігалася протягом першого кварталу 2020 року, незважаючи на зниження обсягів реального ВВП та поширення пандемії COVID-19, яка стала причиною появи значних негативних наслідків для економіки країни. Обмеження, які з'явилися разом із запровадженням карантину, вагомо вплинули на розвиток і прибутковість малого та середнього бізнесу, підштовхуючи їх не тільки до зниження ділової та інвестиційної активності, але й до участі в тіньових схемах.

За дослідженнями Київського міжнародного інституту соціології рівень тіньової економіки України у 2018 році становив 47,2 % від загального обсягу ВВП, тобто майже половина економіки країни є в тіні. За результатами дослідження компанії Ernst & Young, яке здійснювалося в межах укладеного Меморандуму про співробітництво з Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Національним банком України та Державною службою статистики України, у 2018 році українська економіка, а саме – 23,8 % ВВП, або 846 млрд гривень, перебуває в тіні, з них 19,7 % ВВП (702 млрд грн) становить готівкова тіньова економіка та 4,1 % ВВП (144 млрд грн) – домашнє виробництво товарів для власного кінцевого використання, тобто негрошова тіньова економіка [200, 204].

Аналізуючи вищенаведену інформацію, стає очевидним, що тіньовий сектор економіки в Україні сьогодні становить значну частку. Тому тіньова економіка

є великою загрозою не тільки для ФББС, але й для економічної та національної безпеки всієї країни.

Чинниками, що провокують розгортання тіньових процесів, є політичний ризик і рівень корупції. Політичний ризик – це ризик негативного впливу владних структур на суб'єктів економіки через сформований нестабільний режим у країні. Наявність високого рівня політичного ризику в Україні істотно впливає на рівень економічного ризику, а одним із яскравих прикладів прояву економічного ризику можна назвати ризик легалізації (відмивання) злочинних доходів [215].

Всесвітній банк на щорічній основі розраховує так звані Міжнародні індикатори управління (Worldwide Governance Indicators) [197]. Серед переліку індикаторів є два, що характеризують рівень політичного ризику країн світу. Перший індикатор, який ми обрали для аналізу якості державного управління, називають політичною стабільністю та відсутністю насильства, другий – ефективністю уряду. Усі індикатори виражені у відсотках, відповідно до методики розрахунку 100 % означає найкращу позитивну оцінку, а 0 % – найгірший показник. Показники якості державного управління за період 2010–2019 років подані на рисунку 49.

Аналіз наданих даних свідчить про досить низький рівень політичної стабільності в Україні, оскільки динаміка відповідного показника має низхідний характер і дуже низькі значення за останні шість років. У 2010 році показник становив 45,5 %, а у 2019 році – 8,57 %. Значний спад показника прослідковується із 2014 року, що можна пояснити початком військових дій на сході України, анексією Криму та зміною влади в країні. Показник рівня ефективності уряду має позитивну динаміку, проте його значення теж є низьким, що свідчить про неефективну роботу органів державної влади щодо реалізації

внутрішньої політики в країні. За аналізований період значення показника зросло з 24,4 % у 2010 році до 39,9 % у 2019 році.

Рисунок 49 – Показники якості державного управління в Україні за період 2010–2019 років [197]

До основних національних ризиків також відносять високий рівень корупції. За даними міжнародної організації Transparency International [196], яка щороку розраховує та публікує «Індекс сприйняття корупції», рівень корупції в Україні є високим (рис. 50). Так, у 2019 році Україна отримала 30 балів із 100 та посіла 126 місце із 180 досліджуваних країн. Такий результат на два бали гірший, ніж у попередньому році (30 балів), та на шість позицій нижче (120 місце у 2018 році). Середній рівень індексу сприйняття корупції у 2019 році становив 66 балів, лідерами є країни Скандинавії – Данія (87 балів), Швеція (85 балів) і Фінляндія (86 балів). Поряд з Україною у рейтингу – Киргизстан, Азербайджан і Джибуті. Низький

рівень індексу сприйняття корупції в Україні можна пояснити тим, що починаючи з 2017 року фактично відбувається згортання процесу реформ і боротьби з корупцією, влада активно намагається обмежити незалежність антикорупційних органів, створює штучні законодавчі обмеження. Як наслідок – політична заангажованість Національного агентства з питань запобігання корупції, провальна судова реформа та загалом відсутність реформ в органах правопорядку.

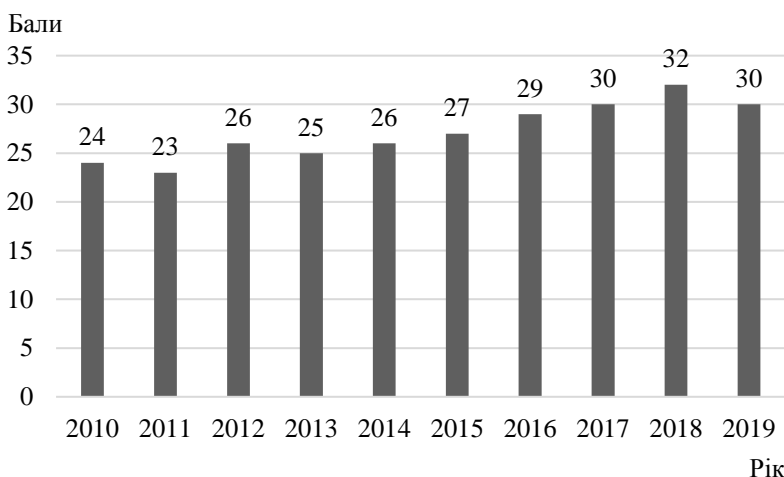

Рисунок 50 – Рівень сприйняття корупції в Україні за період 2010–2019 років [197]

Великий обсяг готівки є найсуттєвішим чинником породження найбільш руйнівного явища в суспільстві – тіньової економіки. Оплата за допомогою готівки полегшує участь у тіньовій економіці, оскільки готівкові кошти дуже складно відстежувати, відповідно легко приховувати і не декларувати.

Аналіз динаміки грошових агрегатів України (табл. 38) за останні 10 років засвідчив постійне зростання

обсягу готівкових коштів, частка яких у загальній грошовій масі коливається в межах 26–30 %.

Таблиця 38 – Динаміка грошових агрегатів України за період 2010–2020 років, млн грн [209]

Період, рік	М3	М2	М1	М0
2010	597 872	596 841	289 894	182 990
2011	685 515	681 801	311 047	192 665
2012	773 199	771 126	323 225	203 245
2013	908 994	906 236	383 821	237 777
2014	956 728	955 349	435 475	282 947
2015	994 062	993 812	472 217	282 673
2016	1 102 700	1 102 391	529 928	314 392
2017	1 208 859	1 208 557	601 631	332 546
2018	1 277 635	1 273 772	671 285	363 629
2019	1 438 311	1 435 221	770 043	384 366
2020 (серпень)	1 674 878	1 672 122	908 804	470 420

Станом на серпень 2020 року обсяг готівки становив 470 млрд грн, що на 22 % більше порівняно із груднем 2019 року, і становить 28 %, майже третину, всієї грошової маси Україні. Показник М1 становив приблизно 54 % всієї грошової маси в Україні, тобто це той обсяг грошей, який реально обслуговує сферу товарообігу, і ця маса грошей реально виконує функції засобу обігу та платежу в країні.

Оскільки функціонування тіньової економіки повністю забезпечують готівкові кошти, то можна зауважити, що сьогодні існує великий потенціал для її розвитку. Як свідчить досвід європейських країн, зменшити рівень тіньової економіки в країні можливо за

допомогою поширення безготівкових розрахунків, які набагато легше відстежувати та контролювати. В Україні розвиток безготівкової інфраструктури починає активно впроваджуватися. Кількість POS-терміналів помітно збільшується, 8 із 10 операцій за платіжних картками є безготівковими [202].

Отже, поширення безготівкових розрахунків автоматично знизить потребу в готівкових коштах та, відповідно, зменшить ресурсну базу для здійснення тіншових процесів. Однак рівень проникнення безготівкових розрахунків в Україні залишається низьким. Обслуговування угод у безготівковій формі здійснюється переважно з використанням банківських пластикових карток (рис. 51).

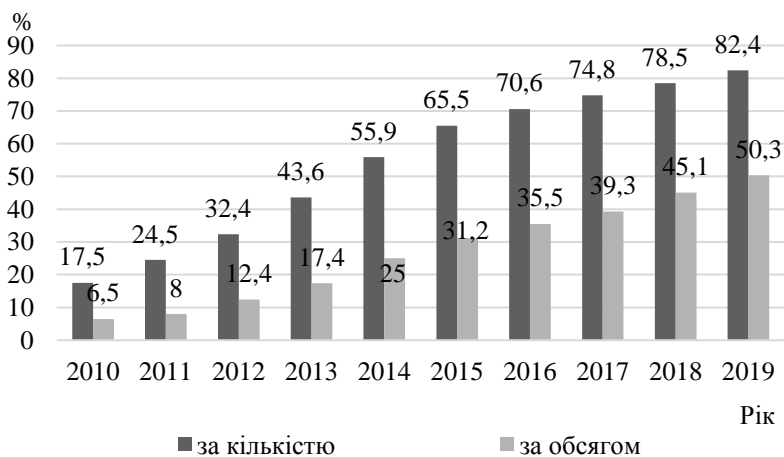

Рисунок 51 – Частка безготівкових операцій від усіх операцій, здійснених із використанням платіжних карток за період 2010–2018 років, % [213]

Протягом 2010–2019 років частка безготівкових розрахунків у обсязі операцій із використанням платіжних карток суттєво зростає. Середні темпи приросту їхньої

частки за кількістю становили 7,2 %, а за обсягом – 4,9 %. Зокрема у 2019 році обсяг безготівкових операцій із використанням платіжних карток становив 1 798,3 млрд грн (50,3 % від усіх операцій із картками), що на 38,6 % більше, ніж у 2018 році, а кількість досягла 4 167,1 млн шт. (82,4 % від усіх операцій із картками), що на 35,6 % більше, якщо порівняти з попереднім періодом. Найбільша кількість активних карток емітована в міжнародній платіжній системі MasterCard (68,1 %), VISA (30,7 %) та системі ПРОСТІР (1,1 %). Лідерами-емітентами карток є АТ КБ «ПРИВАТБАНК» (47,6 %), АТ «Ощадбанк» (21,0 %), АТ «Райффайзен Банк Аваль» (5,3 %).

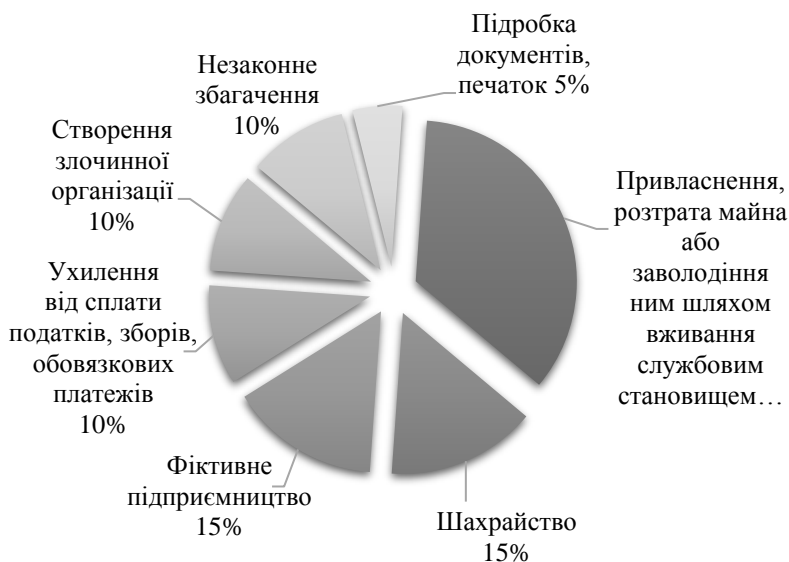

Рисунок 52 – Структура предикатних злочинів в Україні, пов'язаних із відмиванням коштів станом на 01.01.2019 [201]

Крім розгляду чинників, що сприяють розгортанню процесів тінізації національної економіки, варто здійснити

аналіз структури найбільш розповсюджених предикативних злочинів в Україні (рис. 52). Предикатний злочин – це суспільно небезпечне протиправне діяння, що передуює легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [210].

За даними Дежрфінмоніторингу (далі – ДСФМУ), найбільша кількість предикатних злочинів пов'язана із привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (35 %), шахрайство (15 %), фіктивне підприємництво (15 %). Можна зробити висновок, що в Україні джерелами виникнення нелегальних грошових потоків є не кримінальна сфера (наркотики, зброя, проституція), а злочинні дії, пов'язані із зловживанням службовим становищем, шахрайством і фіктивним підприємством.

Найбільш помітною загрозою для ФББС і для економічної та національної безпеки всієї країни в галузі тіншової економіки є участь банків в операціях з офшорними компаніями з метою виведення нелегально отриманих доходів за межі країни.

Офшори – це спосіб виведення нелегальних, насамперед корупційних, доходів із країни. До основних причин популярності офшорів потрібно віднести можливість ухилення від податків усередині країни, зниження ризиків і спрощення судового захисту своїх інтересів і виведення капіталу. Тому, зазвичай, офшорами є невеликі країни (або острови), які є політично стабільними, але з невисокою розвинутою економікою. Якщо розглядати український банківський сектор, то найбільше банки України співпрацюють з офшорами, розташованими на Віргінських і Сейшельських Островах, у Белізі (США).

Незважаючи на те, що в ЗУ «Про банки та банківську діяльність» досить чітко визначені основні положення щодо структури власності банківської

установи, однак Національний банк України визначив основні типи непрозорих структур власності банків, інформація щодо яких наведена в таблиці 39.

Таблиця 39 – Типи непрозорих структур власності банків [208]

№ пор.	Назва непрозорої структури	Характеристика
1	Структура з акціонерами, які мають пакети акцій менші ніж 10 %	НБУ розглядає таку схему як метод уникнення погодження набуття істотної участі
2	Структура із заплутаними відносинами власності	Також структура з перехресним чи циклічним володінням акціями банку чи товариством, яке має акції банку
3	Використання механізму довіреності або для спрощення процедури погодження, або для маскуванню реального власника	Один тип довіреності дає право представляти акціонера на голосуванні – такі особи не входять у структуру власності. Проте другий тип дає право діяти від імені акціонера, але чинити на власний погляд. Таку особу вважають опосередкованим власником і, відповідно, структуру власності банку – непрозорою
4	Розкриття у структурі власності осіб-нерезидентів	Мова йде про нерезидентів, які з погляду НБУ є номінальними утримувачами акцій банку
5	Структура із низкою «мертвих душ»	У структурі власності є акціонери, яким до цього часу належить частка, але ці люди вже померли

Непрозора структура власності банку може свідчити про наявність серед акціонерів (власників) банку юридичних або фізичних осіб, зареєстрованих в офшорних зонах. Навіть незначна частка таких осіб у статутному капіталі банку свідчить про їхню можливість впливати не тільки на капітал, але й на активні та пасивні операції

банку. Тому всі активи та зобов'язання банку також можна вважати офшорними. Тобто юридичні чи фізичні особи, зареєстровані в офшорних юрисдикціях, що мають частку у статутному капіталі банку, можуть здійснювати значну кількість тінювих операцій у банку з метою виведення доходів за межі країни або відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом.

Отже, стає очевидним, що офшори є досить привабливими для банківських установ, особливо для тих, які не хочуть розкривати свою структуру власності або бажають вивести за кордон нелегально отримані доходи. Однак варто розуміти, що відсутність прозорості та приховування певної інформації загрожує багатьма проблемами не тільки для банку, але й для всього банківського сектору.

Офшоризація банківської системи може значно знизити рівень ФББС через виникнення таких проблем:

- погіршення ділової репутації банківської установи (через поширення інформації щодо відносин банку з офшорними компаніями виникає негативне ставлення до банку, зростає рівень недовіри як із боку вкладників, так і з боку кредиторів);

- погіршення фінансових результатів банківської установи (застосування штрафних санкцій у формі арешту чи ліквідації офшорних компаній може призвести й до погіршення фінансових результатів банківських установ, що є прямою загрозою їхній фінансовій безпеці) [199];

- ліквідація банківської установи (до банків, які беруть участь в операціях з офшорними компаніями, застосовують відповідні санкції як із боку міжнародних органів контролю, так і з боку державних. В Україні чимало разів такі санкції закінчувалися виведенням банку з ринку).

Для характеристики рівня офшоризації банківської системи в Україні можна проаналізувати обсяги нелегально виведених грошових потоків за межі країни. На рисунку 53 зображені обсяги чистих іллегальних фінансових відтоків з України у 2010–2018 рр., розрахованих відповідно до методології міжнародної організації Global Financial Integrity.

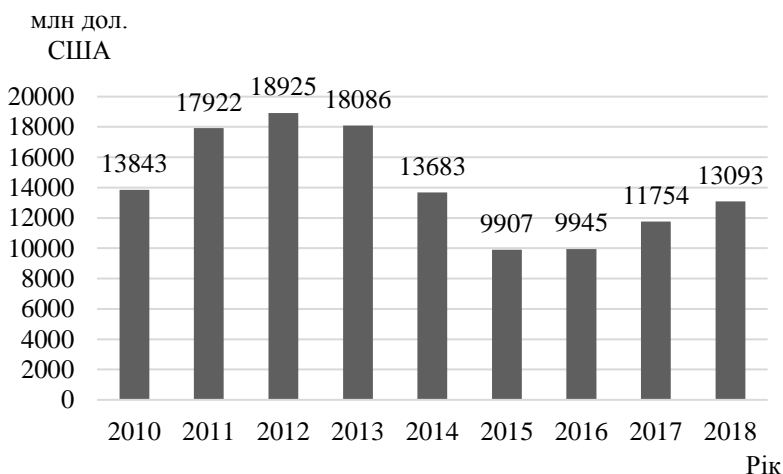

Рисунок 53 – Сумарний обсяг чистого іллегального фінансового відтоку з України за період 2010–2018 років, млн дол. США [201]

За даними Global Financial Integrity, протягом 2010–2018 років сума нелегальних фінансових потоків з України становила 127,158 млрд дол. США. Якщо порівнювати цей показник із ВВП, то в середньому протягом 2010–2018 рр. з України виводилися кошти в еквіваленті 10,6 % ВВП на рік [201]. Зрозуміло, що нелегально виведені за кордон кошти не оподатковувалися, тому втрати державного бюджету протягом 2010–2018 рр.

через несплату податку на прибуток становили майже 23 млрд дол. США.

Найбільші обсяги нелегального виведення грошей спостерігалися протягом 2011–2013 рр. У період 2014–2016 рр. обсяги чистого іллегального фінансового відтоку за межі України були меншими порівняно з попередніми роками, однак починаючи з 2017 р. нелегальні фінансові потоки з України почали знову зростати.

Найбільш розповсюдженими типовими схемами відмивання коштів у таких випадках є псевдоекспорт або псевдоімпорт, експорт та/або імпорт за завищеними та/або заниженими цінами.

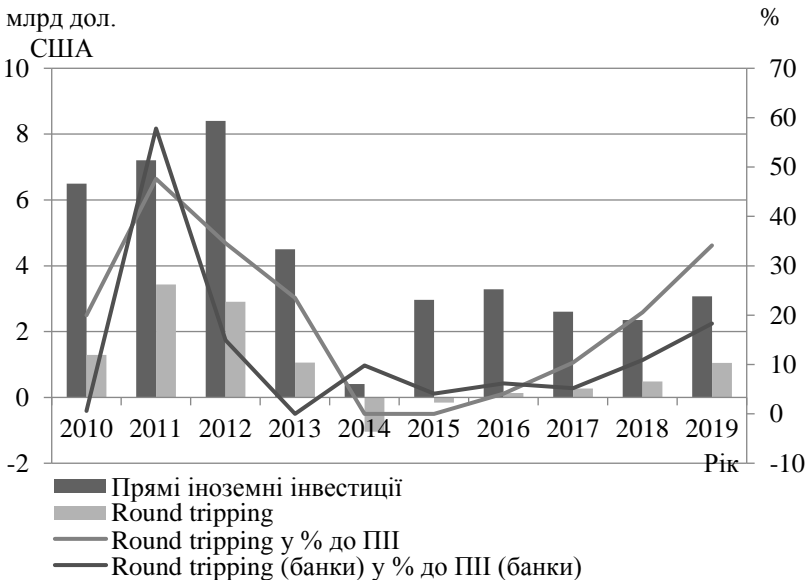

Рисунок 54 – Прямі іноземні інвестиції в Україну за період 2010–2018 років, млрд дол. США [211]

Один із способів відмивання грошей є виведення фінансового капіталу за межі країни з подальшим його реінвестуванням в економіку України. Такі операції називають Round tripping, або фіктивні інвестиції, які полягають у виведенні резидентами коштів за кордон із подальшим їхнім поверненням у вигляді прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ). Інформація щодо обсягів ПІІ в Україну та масштабів операцій Round tripping інвестування, зокрема в розрізі банківського сектору, наведена на рисунку 54.

Протягом 2010–2019 рр. обсяги операцій Round tripping інвестування оцінені майже в 9,5 млрд дол. США, що становить приблизно 23 % щодо загальних обсягів ПІІ в Україну. Найбільші розміри операцій Round tripping інвестування спостерігалися у 2010–2013 рр. (приблизно 33 % від ПІІ), але починаючи з 2014 р. обсяги таких операцій та, відповідно, ПІІ різко зменшилися через розгортання політичних і фінансових проблем у країні наприкінці 2013 р. Однак із 2016 року починає відбуватися поступове зростання фінансового припливу коштів в Україну за операціями Round tripping інвестування. У 2019 р. обсяги таких операцій були оцінені приблизно в 1,05 млрд дол. США (34,1 % від ПІІ). Участь банків у операціях Round tripping інвестування є помітною, оскільки за останні п'ять років частка інвестицій, отриманих банківським сектором у вигляді Round tripping інвестування, зросла з 4,1 % до 18,3 % від загального обсягу ПІІ в банки. На підставі цього стає зрозумілим, що банки можуть бути учасниками й такої тіньової схеми.

Отже, ми бачимо, що обсяги нелегально виведеного капіталу за межі країни є досить значними та мають загрози як для фінансової безпеки всієї країни, так і для банківської системи, оскільки саме через банки проходять всі потоки капіталу, роблячи з них учасників

різноманітних тіньових схем. Отже, на сьогодні офшори залишаються найефективнішим і найбільш розповсюдженим способом ухилення від сплати податків і нелегального виведення доходів за межі країни.

Не менш впливовою сферою тіньової економіки на ФББС є тіньовий (чорний) валютний ринок (далі – ТВР), оскільки, як і операції з нелегальним виведенням доходів за межі країни, цю сферу досить складно контролювати через недостатність, а іноді взагалі відсутність необхідної інформації. ТВР акумулює значну кількість грошових коштів, які можна було б спрямувати на розвиток певних секторів економіки, зокрема на збільшення ресурсної бази для банківських установ.

Рисунок 55 – Джерела поповнення ТВР [199]

ТВР характеризується рухом іноземної валюти як в Україні, так і за її межі. Через це такий ринок можна вважати нестабільним, оскільки його функціонування пов'язане не тільки із внутрішніми державними чинниками, але й зовнішніми. Нарахована значна кількість джерел поповнення ТВР, поданих на рисунку 55, відповідно, існує високий рівень розвитку цієї сфери тіньової економіки, яка є однією з найбільших загроз для ФББС України.

Чітко визначених методів щодо оцінювання стану ТВР немає, однак є декілька показників, які можуть відобразити глибину такого ринку. Обсяг готівкової валюти в позабанківському секторі – показник, який дасть змогу побачити приблизні розміри ТВР, оскільки така готівкова валюта, зазвичай, ніде не обліковується і тому може використовуватися для досягнення протиправних цілей. Вагомим джерелом поповнення ТВР є операції з купівлі-продажу іноземної готівкової валюти фізичними особами через каси банку. Тому варто проаналізувати динаміку готівкової валюти в позабанківському секторі та порівняти її з обсягами реального ВВП та обсягами купівлі-продажу іноземної готівкової валюти фізичними особами через каси банків (рис. 56).

Протягом 2010–2019 років обсяги готівкової валюти в позабанківському секторі коливаються в межах 64,26–88,56 млрд дол. США. Динаміка цього показника повністю збігається з динамікою обсягу реального ВВП в країні. Зокрема обсяг позабанківської готівкової валюти мав тенденцію до скорочення з 2014 року до 2016 року під час розгортання економічної та політичної кризи в країні. Відповідна динаміка спостерігалася з обсягом ВВП, проте темпи його падіння були більшими, він скоротився вдвічі. У 2019 році обсяг готівкової валюти дорівнював 85,87 млрд дол. США, що становить 58 % ВВП України, та може свідчити про наявність потенційного ресурсу для

розвитку банківської сектору та економіки загалом. Так, якщо припустити, що половина готівкової валюти з позабанківського сектору буде залучена в банківську систему, то завдяки цим коштам можна буде значно розширити кредитну підтримку реального сектору економіки, збільшити офіційні резервні активи, надходження до державного бюджету і в кінцевому підсумку ВВП [199].

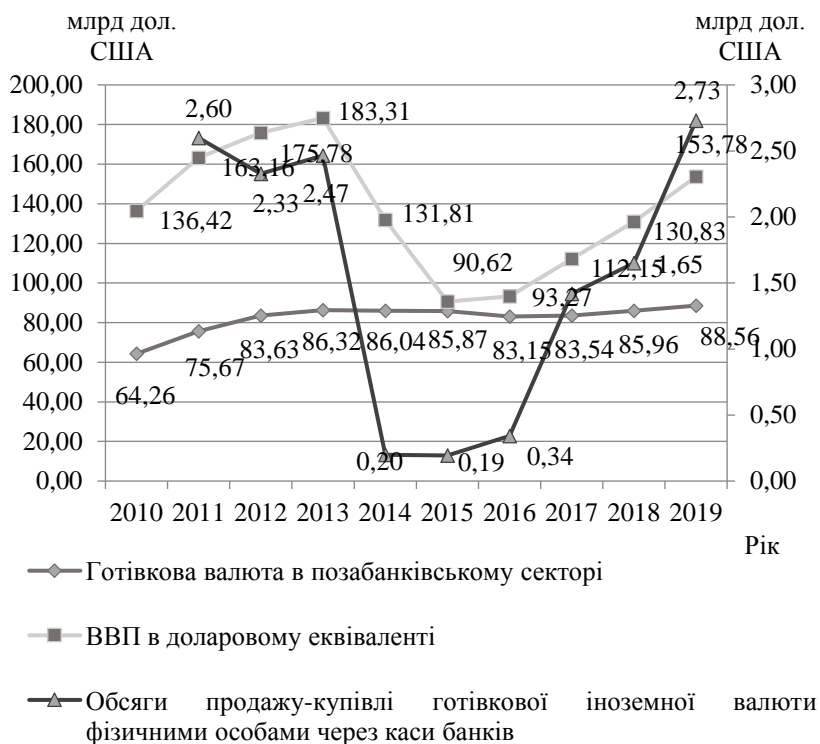

Рисунок 56 – Динаміка готівкової валюти в позабанківському секторі, обсяг купівлі-продажу іноземної готівкової валюти фізичними особами через каси банків і ВВП України за період 2010–2019 років [203, 207, 209]

Також на рисунку 8 можна побачити, що обсяги операцій із купівлі-продажу іноземної готівкової валюти фізичними особами через каси банку є незначними, особливо порівняно з готівковою валютою в позабанківському секторі. Водночас обсяги продажу іноземної валюти населенню через каси банку перевищують обсяги купівлі, стає зрозумілим, що іноземна валюта, куплена фізичними особами, може бути задіяна у ТВР за допомогою збереження таких коштів у вигляді заощаджень, купівлі за готівкову іноземну валюту предметів розкоші тощо. Після введення паспортизації на здійснення валютно-обмінних операції та введення інших валютних обмежень протягом 2014–2016 рр. обсяги операцій із купівлі-продажу іноземної валюти через каси банку зменшилися приблизно в 10 разів порівняно з попередніми роками. У позабанківському секторі протягом цих років значні коливання в обсягах готівкової валюти не спостерігали. Тобто валютні обмеження не сприяли виведенню готівкової іноземної валюти з тіні, а навпаки – збільшили обсяг готівкового валютного ринку, що негативно позначилося, передусім, на фінансовій безпеці банківської системи України, адже такі заходи спровокували відплив іноземної валюти з банківської системи в тіньовий валютний ринок, наслідком чого стало підвищення збитковості банківської діяльності та криза ліквідності [199].

Отже, було доведено, що тіньова економіка має негативний вплив на банківську систему, знижуючи рівень її фінансової безпеки і роблячи водночас банки учасниками тіньових схем. Досліджений вплив офшоризації банківської системи та розвиток тіньового валютного ринку на рівень ФББС. Мінімізація тіньових економічних відносин сприятиме підвищенню прибутковості банків і збільшенню обсягів фінансових

ресурсів, зростанню рівня фінансової стійкості банків і банківської системи загалом.

У процесі проведення типологічних досліджень ДСФМУ визначено, що з кожним роком схеми з відмивання злочинних коштів стають складнішими із залученням великої кількості учасників і фінансових посередників. Зважаючи на банкоцентричність фінансової системи України, варто особливу увагу приділяти діяльності банків у сфері протидії відмиванню коштів. Саме від банківських установ надходить найбільша частка повідомлень про підозрілі фінансові операції (табл. 40).

За останні сім років кількість повідомлень про підозрілі фінансові операції, надіслані банківськими установами, зростає у 12 разів, а небанківськими – втричі. Найбільший приріст кількості повідомлень припадає на 2015 рік, що можна пояснити політичною нестабільністю в країні та військовими діями. У 2019 році завдяки банкам взяті на облік 99,04 % від загальної кількості повідомлень про фінансові операції [212]. Водночас частка помилок у повідомленнях, отриманих ДСФМУ у 2019 році про фінансові операції, становить лише 0,06 % від загальної кількості.

Таблиця 40 – Динаміка інформування про підозрілі фінансові операції банківськими та небанківськими установами за період 2013–2019 років [212]

Рік	Банківські установи	Небанківські установи
2013	954 380	35 957
2014	1 260 508	36 816
2015	4 312 637	44 480
2016	6 260 727	59 049
2017	7 940 799	72 701
2018	9 871 608	98 184
2019	1 1327 040	110 334

Розподіл взятих на облік у 2019 році повідомлень у розрізі ознак фінансового моніторингу є таким: за ознаками обов'язкового моніторингу – 96,986 %; за ознаками внутрішнього моніторингу – 2,521 %; за ознаками обов'язкового та внутрішнього моніторингу – 0,489 %; фінансові операції, що надійшли на запит щодо відстеження (моніторингу) фінансових операцій – 0,004 % [212].

Протягом 2019 року Національним банком України застосовані до фінансових установ заходи впливу за порушення законодавства у сфері фінансового моніторингу у вигляді попереджень і штрафних санкцій на суму 51 млрд грн, що втричі менше порівняно з попереднім роком. Здебільшого підставою для накладання штрафів є проведення банками ризикових фінансових операцій із видачі готівкових коштів групі фізичних осіб – клієнтів банку, характер і наслідки таких фінансових операцій дають підстави вважати, що вони можуть бути пов'язані, зокрема, з легалізацією кримінальних доходів, переведенням безготівкових коштів у готівку, здійсненням фіктивного підприємництва, уникненням оподаткування тощо [205, 209].

Отже, вплив тіньової економіки на рівень ФББС є очевидним. За спільних зусиль основних суб'єктів економічних відносин (державна, банківські установи, інші юридичні та фізичні особи) можна зменшити рівень тінізації економіки України, що, насамперед, позитивно відобразиться на банківському секторі. Мінімізація тіньових економічних відносин сприятиме підвищенню прибутковості банків і збільшенню обсягів фінансових ресурсів, зростанню рівня фінансової стійкості банків і банківської системи загалом.

Першочерговим завданням для мінімізації тіньових процесів є застосування правових заходів із боку держави,

а саме – упорядкування законодавства та створення ефективної системи покарань і санкцій, які стануть однаковими для всіх суб'єктів економічних відносин [199]. Не менш важливими заходами для мінімізації тіньових відносин є економічні, спрямовані на створення сприятливих умов для ведення бізнесу за допомогою зменшення податкового навантаження, зниження процентних ставок тощо.

Очевидно, що банківська система також відіграє значну роль у процесі зменшення рівня тінізації економіки. Першочерговим завданням для банків є поширення безготівкових розрахунків, що автоматично знизить потребу в готівкових коштах та, відповідно, зменшить ресурсну базу для здійснення тіньових процесів. Також із метою мінімізації тіньових економічних відносин банкам необхідно більш ефективно контролювати рух готівкової іноземної валюти, міжнародні розрахунки тощо.

Дослідження виконане в межах держбюджетної науково-дослідної роботи 0120U100473 «Формування інструментарію детінізації економіки України на основі каузального моделювання траєкторій взаємодії фінансових посередників».

2.4 Кредитна діяльність банків України на сучасному етапі: можливості та загрози

Банківське кредитування на сьогодні є важливим елементом економічного та соціального розвитку країни через реалізацію притаманних йому функцій (табл. 41).

Зважаючи на те, що в Україні нестабільна економіка, інвестиційні можливості підприємств усіх форм власності обмежені, зовнішні інвестиції є незначними через низький рейтинг нашої держави на міжнародному ринку капіталів,

основу фінансово-кредитного забезпечення розвитку має здійснювати банківська система.

Таблиця 41 – Роль банківського кредитування

Роль банківського кредиту	Макрорівень	Мікрорівень
Економічна	вплив на обсяг грошової маси та інфляційні процеси через грошово-кредитну політику	Джерело збільшення ресурсів підприємств реального сектору економіки
	забезпечення безперервності процесу відтворення	забезпечення формування основних та оборотних коштів
		підвищення ефективності виробництва і сприяння його розвитку
		забезпечення фінансової стабільності
Соціальна	Реалізація соціальних програм	створення нових робочих місць
		підвищення доходів активної частини населення
		забезпечення соціальних гарантій суспільства
		поліпшення житлових умов населення

Позитивні зміни, які відбуваються в реальному та банківському секторах, впливають на зростання ВВП через ефективне використання потенціалу банківської системи для фінансування та подальшого розвитку реального сектору економіки. Недостатність кредитних вкладень

банків, насамперед у реальний сектор, не може сприяти стимулюванню економічного зростання в країні.

Реальна економіка та банківська система пов'язані між собою системою кредитування та заощадження грошових ресурсів. Формування ресурсної бази кредитування формується з коштів суб'єктів господарювання та домогосподарств із надлишками грошових ресурсів. Саме вона є джерелом забезпечення суб'єктів реального сектора, що мають потребу в ресурсах (рис. 57).

Рисунок 57 – Взаємодія реальної економіки та банківської системи

Беззаперечним є твердження, що зміна кредитної активності банків зумовлює адекватні зміни ділової активності суб'єктів господарювання, а покращання показників виробничої діяльності та рентабельності

суб'єктів господарювання стимулюють покращання ефективності банківської діяльності через зниження кредитних ризиків і зменшення непрацюючих кредитів.

Роль банківського кредитування у ВВП є низькою, причому негативною тенденцією останніх років є постійне зниження цього показника (рис. 58).

Як свідчать надані дані, у відсотковому відношенні до ВВП за 2007–2019 рр. кредити зменшилися з 67,3 % до 23,0 %. Це свідчить про надзвичайно низький рівень реалізації банками трансформаційної функції та низький рівень впливу кредитування на стимулювання економічного розвитку в країні.

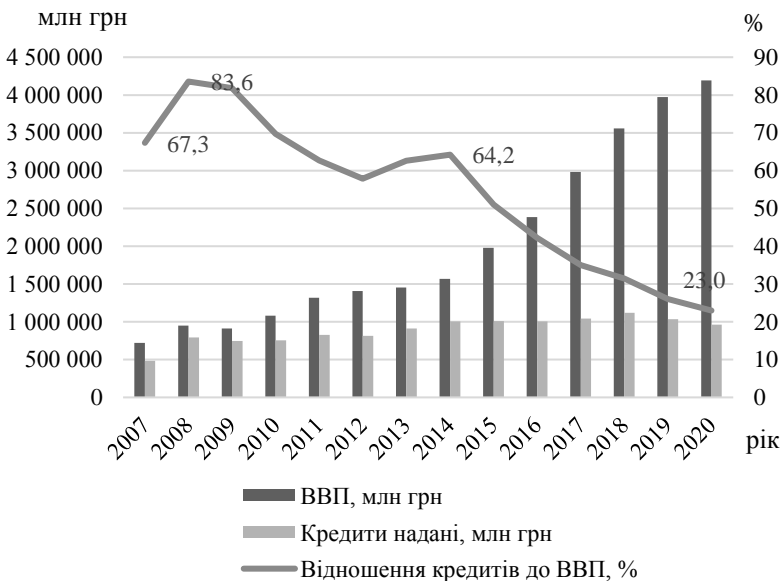

Рисунок 58 – Динаміка відношення кредитів банківської системи України до ВВП у 2007–2019 рр., %

Відношення кредитів банків України до ВВП, за даними Міжнародного валютного фонду, залишаються

низькими проти середньосвітового показника (132,3 %) та показників розвинених країн світу. Так, на початок 2020 року середнє значення відношення банківських кредитів до ВВП у країнах із високим доходом становить 147,6 %, у країнах – членах ОЕСР – 144,6 %, країнах Євразони – 86,3 %, Європейського Союзу – 85,8 %, зокрема в Німеччині цей показник становить 80,2 %, у Франції – 107,6 % та у Великобританії – 133,6 %. Надані дані підтверджують той факт, що високий рівень розвитку країни неможливий без активного банківського кредитування, що стимулює розвиток реального сектора економіки.

Недостатня роль банківських кредитів в економіці спричинена насамперед диспропорціями у структурі активів банків (рис. 59).

Попри те, що у структурі активів банківської системи України левову частку займають кредитні вкладення, їхні залишки та частка в загальних активах постійно зменшуються. Так, станом на 01.10.2020 частка наданих банками України кредитів у загальному обсязі активів становила 34,0 %, що є значно меншою порівняно з часткою станом на 01.04.2016 – 55,8 %. Ця тенденція свідчить про недостатній рівень реалізації банківської системи кредитно-інвестиційної функції в економіці.

Збільшення залишків активів банків України відбувається переважно через зростання вкладень у цінні папери (до 463,4 млрд грн станом на 01.10.2020, що майже втричі більше проти значень станом на 01.04.2016 – 156,9 млрд грн). Частка вкладень у цінні папери за період дослідження зросла з 11,9 % станом на 01.04.2016 до 27,1 % станом на 01.10.2020. Основним інструментом формування портфеля є державні цінні папери (найменш ризикові), котрі є інструментом регулювання грошово-кредитного ринку з боку регулятора. Вкладення банків,

насамперед державних, у ці інструменти значно стримують насиченість економіки України кредитними ресурсами.

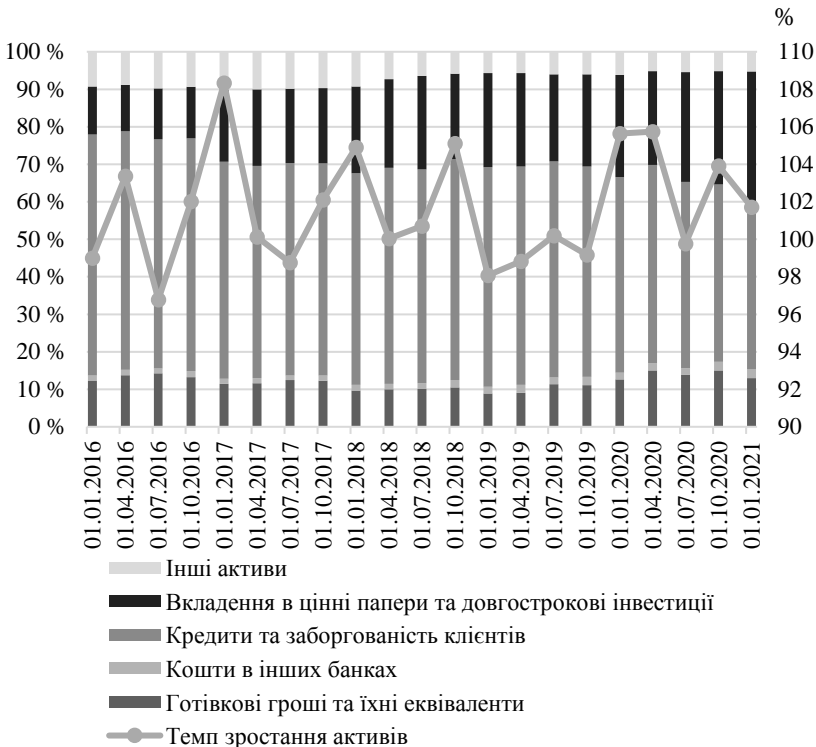

Рисунок 59 – Динаміка та структура активів банківської системи України з 01.04.2016 до 01.10.2020

Негативним із погляду реалізації кредитно-інвестиційної функції банків є значні обсяги сформованих ними первинних і вторинних резервів ліквідності (рис. 60).

Як свідчать наведені дані, найбільшу частку у структурі активів банків України становлять високоліквідні активи, частка яких протягом періоду аналізу коливається в межах 30–40 %, водночас починаючи з IV кварталу

2019 року вона поступово зростає та станом на 01.10.2020 сягає 48,8 %. Такі значні буфери ліквідності спричинюють суттєве скорочення потенціалу в реалізації банками кредитно-інвестиційної функції. Проте сформований значний запас ліквідності дозволив компенсувати відтоки коштів клієнтів, спричинені невизначеністю, пов'язаною зі спалахом коронавірусної інфекції COVID-19.

Рисунок 60 – Структура активів банківської системи України за рівнем ліквідності з 01.04.2016 до 01.10.2020

Основними позичальниками банків України протягом періоду дослідження є корпоративні клієнти,

частка кредитів яким коливається в межах 70–87 %, але має постійну тенденцію до скорочення (рис. 61).

Національний банк України визначає наявність системного ризику у зростанні кредитів, наданих роздрібним позичальникам, та стримує формування кредитної бульбашки через запровадження відповідних інструментів регулювання та нагляду.

Важливим із погляду реалізації кредитно-інвестиційної функції є аналіз кредитних вкладень банків у розрізі валют і термінів надання кредитів.

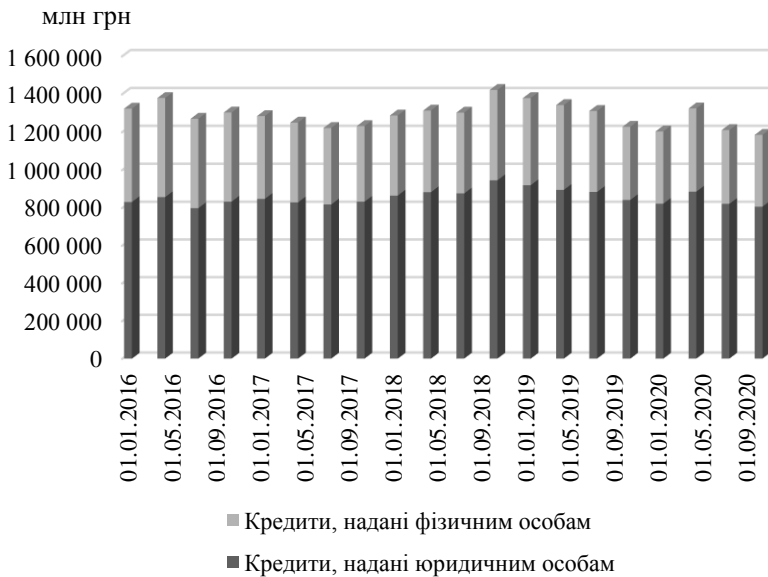

Рисунок 61 – Структура кредитного портфеля банків України за контрагентами з 01.04.2016 до 01.10.2020

Відзначаючи про структуру кредитного портфеля банків України за строками, необхідно зазначити, що половину усього кредитного портфеля становлять короткострокові кредити (рис. 62).

Наведені дані свідчать, що в банківській системі України переважають короткострокові кредити на здійснення поточної діяльності, тоді як частка середньо- та довгострокових кредитних вкладень в економіку щороку зменшується. Зазначена структура кредитного портфеля підтверджує факт низького рівня банківського посередництва у кредитуванні, зокрема у вкладеннях в основний капітал підприємств, але саме ці кредити сприяють економічному зростанню в Україні.

Структура кредитного портфеля банків України в розрізі валют наведена на рисунку 63.

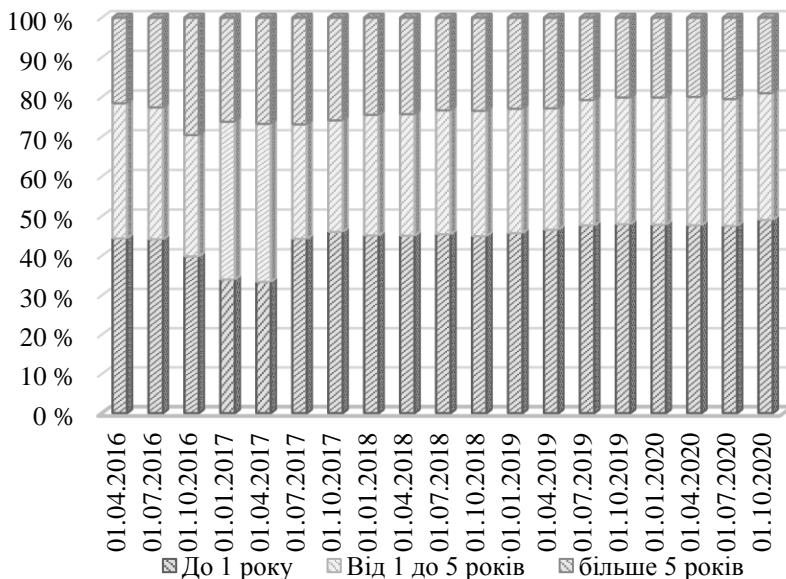

Рисунок 62 – Структура кредитного портфеля банків України за строками кредитів із 01.04.2016 до 01.10.2020

Наведені дані свідчать, що основну частку кредитного портфеля банків України становлять кредити

в національній валюті з постійною тенденцією до зростання. Так, станом на 01.10.2020 вона становить 63,4 % загального обсягу кредитів, що на 16 пп. більше проти 01.04.2016. Частка доларизації кредитного портфеля банківської системи є зavelикою, адже згідно з рекомендаціями регулятора вона має не перевищувати 30 %.

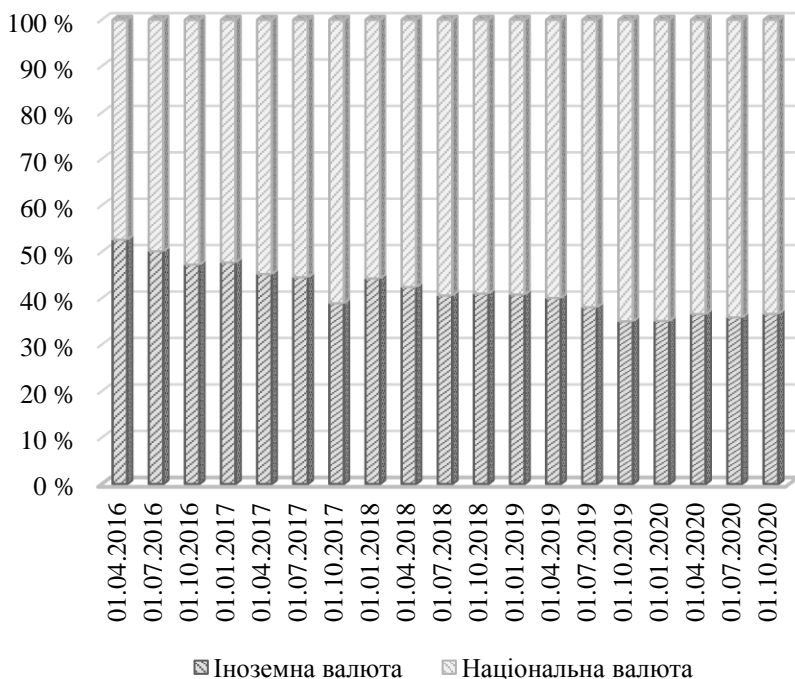

Рисунок 63 – Структура кредитного портфеля банків України за валютами з 01.04.2016 до 01.10.2020

Окремо потрібно відмітити незадовільну структуру банківських кредитних портфелів і за цільовим спрямуванням.

Так, портфель кредитів фізичним особам переважно складається із споживчих кредитів. Портфель кредитів на придбання, будівництво та реконструкцію житла неухильно знижується з 2008 року (з незначними винятками) і на кінець 2020 року такі кредити займають лише 14,7% у портфелі кредитів, виданих домогосподарствам [217] (рис. 64).

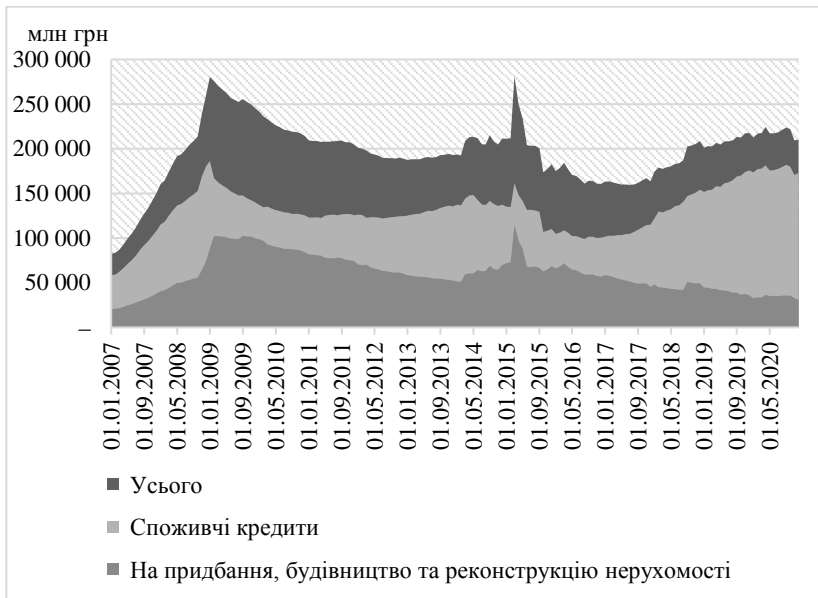

Рисунок 64 – Обсяг кредитів домогосподарствам за цільовим призначенням за період з 01.01.2007 до 01.12.2020, млн грн

Головними причинами є погіршення макроекономічних умов у країні, зниження реальних доходів домогосподарств і погіршення споживчих настроїв населення.

Зважаючи на те, що в банківській системі України переважають короткострокові кредити, а частка середньо-

та довгострокових кредитних вкладень щороку зменшується, а за цільовим спрямуванням переважають кредити на фінансування поточних потреб, роль банківського кредитування у вкладеннях в основний капітал не є провідною.

Незважаючи на важливість відновлення та розширення кредитування, навряд чи це є можливим найближчим часом. Однією з причин є якість кредитного портфеля.

Отже, результати аналізу свідчать, що здатність банківської системи України до реалізації кредитно-інвестиційної функції є недостатньою, це, зі свого боку, не дозволяє здійснювати кредитне стимулювання розвитку економіки країни.

Трансформаційна функція банківської системи є результатом реалізації ощадно-капіталотворчої та кредитно-інвестиційної її складових, її оцінюють як глибину трансформації обсягів, строків і ризиків економічних агентів, а також просторової трансформації [216]. Аналіз реалізації трансформаційної функції в банківській системі України можна здійснити на основі рисунка 65.

Коефіцієнти трансформації «депозити / кредити» нефінансових організацій і фізичних осіб за період дослідження незначно зросли, що свідчить про поступову активізацію діяльності банків у напрямі реалізації трансформаційної функції.

Водночас коефіцієнт загальної трансформації «депозити / кредити» також зріс – до 3,5 у 2020 році з 0,78 у 2008 році переважно через зростання обсягу розміщених депозитів юридичними та фізичними особами та скорочення кредитів, наданих фізичним особам. Попри зростання цього показника, його значення є на достатньо низькому рівні (оптимальним є значення, максимально наближене до одиниці).

Узагальнивши результати проведеного дослідження, можна зауважити, що роль банків України в кредитному стимулюванні розвитку економіки є недостатньою, оскільки всі показники, що характеризують рівень її реалізації, є на низькому рівні та мають тенденцію до погіршення.

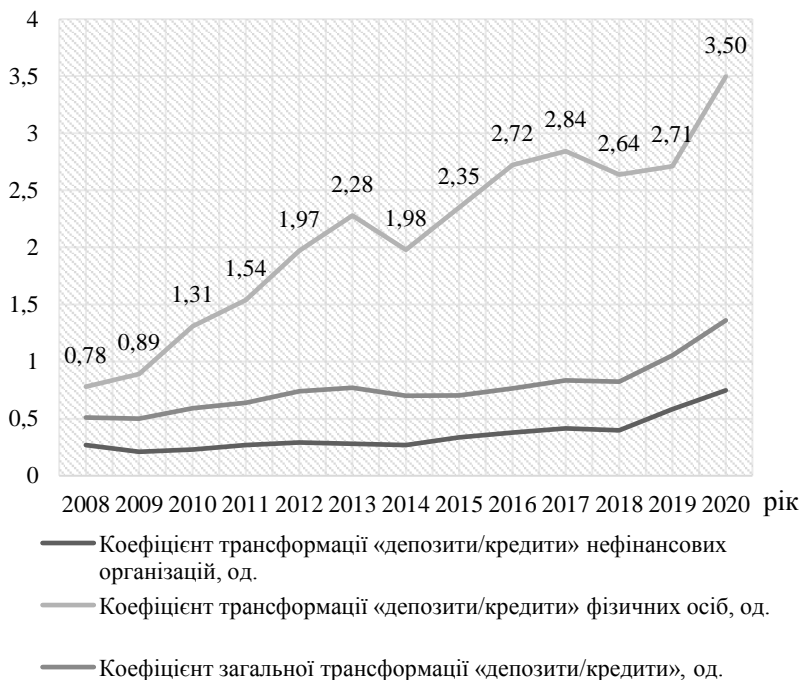

Рисунок 65 – Динаміка показників реалізації трансформаційної функції банківської системи України за 2008–2019 рр.

Потрібно наголосити на тому, що кредитна діяльність банків може мати не тільки позитивний вплив, який полягає у стимулюванні сталого розвитку економіки, але й може негативно впливати на фінансову стабільність

через накопичення системних ризиків, причинами чого можуть бути кредитна експансія, висока концентрація кредитних ризиків, висока частка непрацюючих кредитів.

Як свідчать дані рисунка 66, у банківській системі України у 2020 році відбувалося зростання системного кредитного ризику в сегменті споживчого кредитування й особливо щодо кредитів фізичним особам в іноземній валюті.

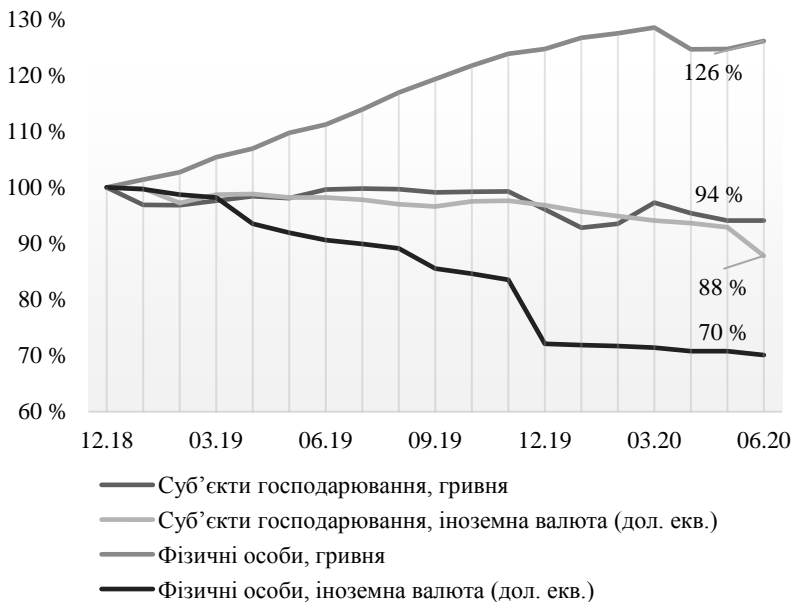

Рисунок 66 – Динаміка кредитного портфеля банків України за контрагентами з 01.12.2018 до 01.06.2020 (у відсотках до 2018 р.)

Попри скорочення темпів приросту обсягів споживчого кредитування через пандемію коронавірусу (COVID-19), НБУ вважає, що ризики цього сегмента для банків є високими та вдосконалює інструменти

банківського регулювання та нагляду в цій сфері, зокрема запроваджує підвищені ваги ризику для незабезпечених споживчих кредитів.

Крім динамічних показників, про наростання системного кредитного ризику сигналізують такі структурні та циклічні кредитні змінні, як:

- показники співвідношення «кредит – ВВП»;
- розриву між кредитами та ВВП, запропонований Базелем III, що визначають як відхилення співвідношення «кредит – ВВП» від його довгострокової тенденції (прогностична сила на довгостроковому часовому горизонті);
- обслуговування боргу (прогностична сила на короткостроковому часовому горизонті).

Джерелом системного кредитного ризику також є значні кредитні концентрації, ризик яких реалізовується під час економічних і фінансових криз. За даними Національного банку України, на 20 найбільших бізнес-груп України припадає 49 % валових і 32 % чистих корпоративних кредитів, водночас борги акумулюються на неопераційних компаніях (49 % банківських кредитів 20 найбільших бізнес-груп).

Для подолання негативного впливу ризику концентрацій на фінансову стабільність банківської системи Національний банк України здійснюватиме посилений контроль зазначених показників.

Частка непрацюючих кредитів є високою і становить 41 % на початок 2021 року (рис. 67). Варто відмітити, що значна частка непрацюючих кредитів є результатом агресивної кредитної політики банків у минулих роках за низьких стандартів кредитування (мінімальних вимогах і перевірок позичальників) та відносної незахищеності кредиторів у разі стягнення заборгованості, а також поширеній практиці надання

кредитів пов'язаним особам, які під час кризи майже повсякчас припинили обслуговувати свої кредитні зобов'язання.

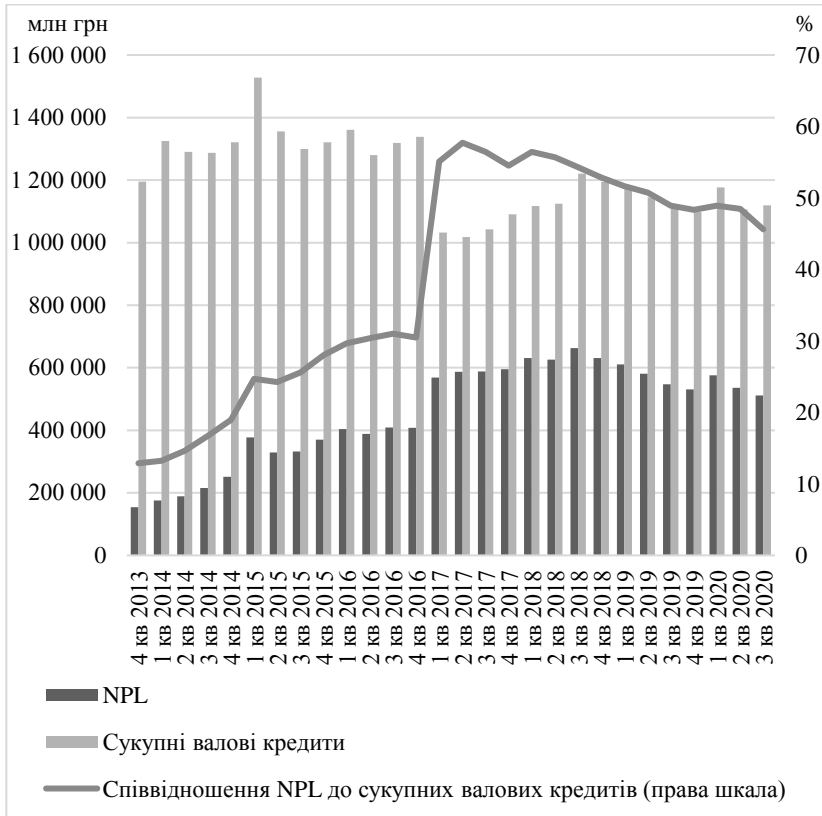

Рисунок 67 – Обсяг непрацюючих кредитів порівняно з валовими кредитами в банківській системі України за період з 2013 року до III кварталу 2020 року

Крім того, має свої формальні причини і різке збільшення частки непрацюючих кредитів починаючи з 2015 року і до 2017 року.

По-перше, із оцінюванням якості активів банків (AQR), що було здійснене Нацбанком і змусило банки визнати значні обсяги кредитної заборгованості проблемою (непрацюючими кредитами).

По-друге, постановою Правління НБУ № 351 було введено визначення терміна «непрацюючий кредит (NPL)», що відповідає міжнародним практикам (відповідно новим правилам до непрацюючих кредитів належить уся сума кредиту, за яким відбулася подія дефолту, а не лише та її частина, що є простроченою).

По-третє, ще одна хвиля зростання пов'язана із визнанням непрацюючих кредитів Приватбанком.

Негативний вплив геополітичних чинників (військова агресія РФ, анексія АР Крим і, як наслідок, втрата територій і ринків збуту), економічна криза в поєднанні з неякісною кредитною політикою та низькими стандартами кредитування (нехтування лімітами концентрації боргів, кредитування пов'язаних осіб на неринкових умовах або за шахрайськими схемами, високий обсяг кредитування в іноземній валюті) призвели до критичного зростання непрацюючих кредитів у банківській системі України (рис. 68).

Протягом періоду аналізу обсяги непрацюючих кредитів були надвисокими, але спостерігається тенденція до їхнього скорочення. Рівень непрацюючих кредитів сягнув історичного максимуму 57,7 % у 2017 році, більшість із них була видана до 2015 року. Починаючи з 2018 року рівень непрацюючих кредитів поступово знижується, а в III кварталі 2020 року їхня частка скоротилася до 45,5 %. Ця тенденція свідчить про те, що банки поступово розчищають свої баланси від непрацюючих кредитів за допомогою застосування інструментарію ліквідації та реструктуризації.

Найбільше непрацюючих кредитів сконцентровано на балансах державних банків і банків із російським капіталом (рис. 69).

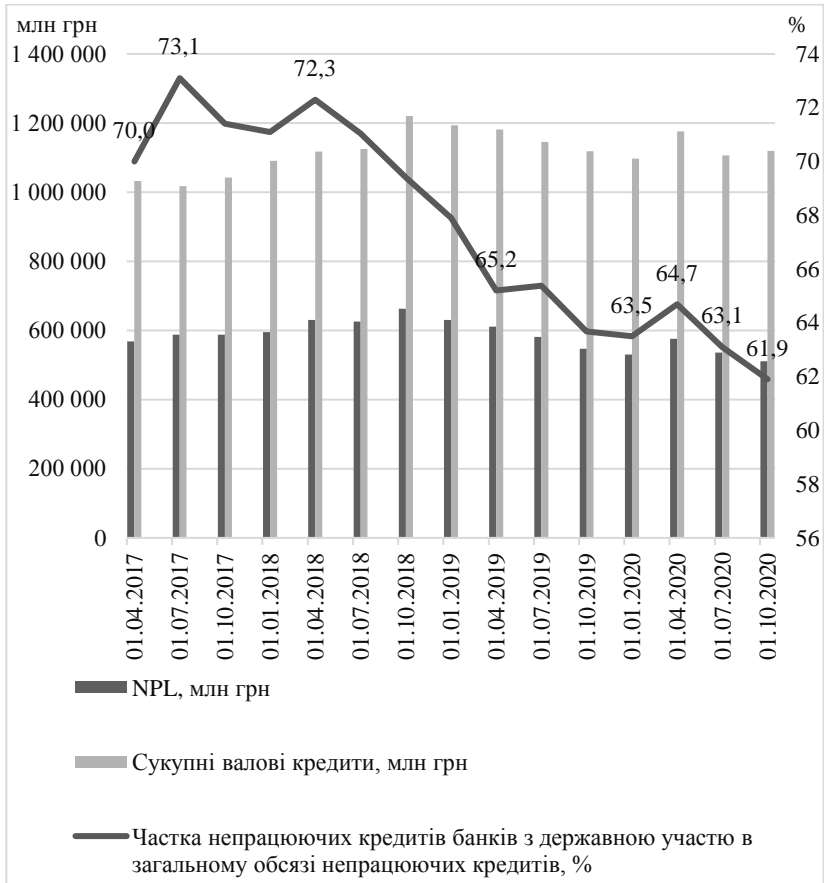

Рисунок 68 – Динаміка непрацюючих кредитів банківської системи України та ролі державних банків у їхньому загальному обсязі за 2017–2020 рр.

Середня частка непрацюючих кредитів у портфелі ПАТ КБ «ПриватБанк» протягом періоду аналізу

становить 82,6 %, що стало наслідком переоцінювання кредитного портфеля через значну частку кредитів, наданих пов'язаним особам, і відсутність належного забезпечення за ними. Частка непрацюючих кредитів у державних банків, крім ПАТ КБ «ПриватБанк», становить 53,5 %.

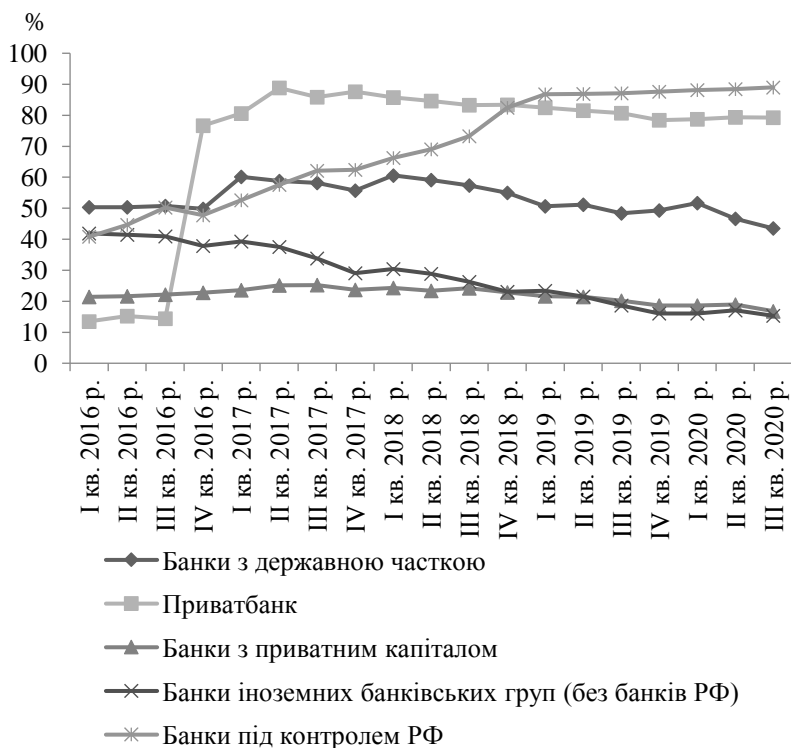

Рисунок 69 – Частка непрацюючих кредитів у розрізі банківських груп за період I кв. 2016 – III кв. 2020 рр., % (авторська розробка на основі [231])

Скорочення частки непрацюючих кредитів починаючи з 2018 року є свідченням масштабної роботи з розчищення банківських активів. Проте велика частка

непрацюючих кредитів залишається тягарем для банківського сектору України загалом і, зокрема, для українських банків із державною участю, де зосереджені 73,7 % від всіх непрацюючих кредитів банківської системи, а 48,5 % усіх таких кредитів перебуває на балансі ПАТ КБ «ПриватБанк» [231].

Лідерами за обсягом кредитного портфеля серед банків України є ПриватБанк, Ощадбанк та Укресімбанк. І ці ж самі банки є лідерами за обсягами непрацюючих кредитів у портфелях: ПриватБанк – 74 % кредитів визнані непрацюючими, Ощадбанк – 47,6 % та Укресімбанк – 53,9 %. Також потрібно відмітити банки банківських груп під контролем РФ, що мають значну часту непрацюючих кредитів: Промінвестбанк – 99,4 % кредитів є непрацюючими, Сбербанк – 83,3 %.

Державні банки проводять активні дії щодо покращання своїх портфелів: лише за один 2020 рік банки списали 30,6 млрд грн кредитів у національній валюті та 3,1 млрд у доларовому еквіваленті [231].

І хоча можна відмітити поступове скорочення частки непрацюючих кредитів у розрізі банківських груп (крім банківських груп під контролем РФ), таке скорочення відбувається надто повільно. Зменшення частки непрацюючих кредитів у банках із державною часткою до 43,5 % досягнуто завдяки очищенню балансів. Зниження цього показника до 79,2 % в ПриватБанку відбулося завдяки списанню з балансу 38 млрд грн непрацюючих кредитів, під які в попередні періоди були сформовані 100 % резервів. У банків іноземних банківських груп частка непрацюючих кредитів зменшилася до 15,3 % завдяки продажу кредитів і їхньому списанню за рахунок сформованих резервів. Позитивна тенденція щодо зменшення частки непрацюючих кредитів є характерною і для банків із приватним капіталом (16,8 %

станом на III кв. 2020 р.). Проте частка непрацюючих кредитів зростає в групі банків під контролем РФ (до 89 % станом на III кв. 2020 р.)

Усі непрацюючі кредити визнані банками України, планомірно підвищується рівень покриття непрацюючих кредитів резервами (майже 98 % у 2020 р.). Отже, можна відзначити відсутність значного тиску непрацюючих кредитів на капітал банків і рівень їхньої прибутковості.

НБУ наголошує на подальшому та ще інтенсивнішому розчищенні балансів через реструктуризацію, продаж чи списання непрацюючих кредитів.

На рисунку 70 зображена динаміка часток непрацюючих кредитів у різних секторах кредитування.

Відповідно до даних рисунка 67 можна зробити висновок про позитивну динаміку – зниження частки недіючих кредитів за всіма категоріями позичальників. Обсяги недіючих кредитів фізичних осіб зменшувалися переважно через списання з резервів, добровільного врегулювання, а також через їхній продаж.

Зниження доходів населення вже на початку карантину спровокувало міграцію кредитів, наданих фізичним особам, у непрацюючі, надалі ситуація стабілізувалася, але формує зону вразливості до кредитного ризику та може створити додатковий тиск на фінансову стабільність банківської системи. У період коронакризи, попри об'єктивну потребу населення в коштах, попит на споживче кредитування знижується. Цей чинник може відігравати як позитивну, так і негативну роль.

Позитивною складовою є те, що зазвичай банки недооцінюють кредитні ризики за цим сектором, а тому виникає необхідність у фінансуванні незабезпечених кредитів капіталом, що негативно впливає на його достатність. Негативним же чинником слугує втрата

банками доходів, адже цей сегмент є привабливим своєю маржинальністю.

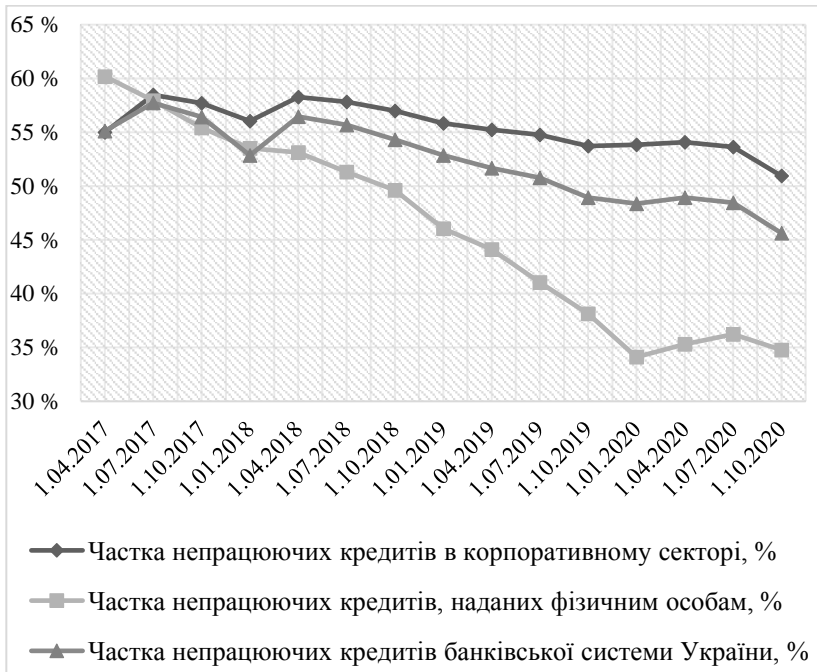

Рисунок 70 – Динаміка часток непрацюючих кредитів, наданих суб'єктам господарювання та фізичним особам в Україні за 2017–2020 рр.

До зменшення непрацюючих кредитів у корпоративному секторі призвели фінансові реструктуризації, проведені державними банками на суму понад 30 млрд грн. Також позитивним рушієм до зменшення непрацюючих кредитів стало тимчасове впровадження НБУ особливих правил застосування вимог Положення № 351 «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» і установлення умов «кредитних канікул»,

передумовою яких стали економічні наслідки пандемії COVID-19.

Важливо зазначити, що «кредитні канікули» та реструктуризації можуть викликати негативний ефект для розвитку кредитної діяльності, адже банки можуть використовувати цей механізм для приховування неспроможності клієнтів вчасно обслуговувати кредити через втрати доходів. Реструктуризації повинні проводитися тільки для створення сприятливих умов обслуговування боргу в період дії обмежень, пов'язаних із пандемією.

Крім наведених вище проблем, основні чинники існування непрацюючих кредитів банків і вчинення ними впливу на фінансову стабільність і здатність банків виконувати трансформаційну функцію, генерувати системні кредитні ризики полягають у надмірній концентрації кредитних портфелів і кредитуванні пов'язаних осіб.

Для оцінювання банківських ризиків, пов'язаних з операціями з інсайдерами, а також із концентрацією кредитних портфелів, НБУ ввів нормативні значення, яких банки мають дотримуватись (рис. 71).

Протягом періоду аналізу значення нормативу Н7 порівняно з іншими нормативами кредитного ризику суттєво не зменшилося, і є на гранично допустимому рівні (не більше ніж 25 %). Таке значення нормативу сигналізує про концентрацію кредитного портфеля і в разі настання дефолту великого боржника ймовірність дестабілізації усієї системи значна.

Серед значень нормативів Н9 та Н8 спостерігають тенденцію до зниження, що свідчить про зменшення обсягів операцій із пов'язаними особами та зниження рівня ризику кредитної діяльності через цей чинник.

Рисунок 71 – Динаміка нормативів кредитного ризику банківської системи України за 2016–2020 рр.

Важливо зазначити, що ці проблеми найбільш притаманні державним банкам ПАТ КБ «ПриватБанк», АТ «Ощадбанк» та АТ «Укрексімбанк» через реалізацію вже згаданих політичних ризиків, що полягають у кредитуванні політично пов'язаного приватного бізнесу та здійснення діяльності на основі політичних критеріїв, з ігноруванням комерційних принципів. Проте, за даними НБУ, проблема кредитування інсайдерів вже фактично усунута, на відміну від проблеми концентрації (рис. 72).

Корпоративний портфель АТ «Ощадбанк» та АТ «Укресімбанк» негативно впливає на їхню здатність виконувати трансформаційну та стабілізаційну функції.

За результатами стрес-тестування 2019 р. він на 20 % складається із кредитів державним компаніям, на 60 % – з кредитів двадцяти найбільшим приватним бізнес-групам. Ця структура кредитного портфеля обумовлена реалізацією політичного ризику діяльності державних банків, охарактеризованого вище (кредитні рішення цих банків ухвалювалися з урахуванням побажань політиків і вони не були економічно обґрунтованими).

Рисунок 72 – Структура корпоративного кредитного портфеля АТ «Ощадбанк» та АТ «Укресімбанк»

Значні обсяги непрацюючих кредитів в іноземній валюті (рис. 73) пов'язані зі значною доларизацією банківських балансів через ризиковану кредитну політику та неефективне державне регулювання в цій сфері.

Рисунок 73 – Динаміка обсягів непрацюючих кредитів у розрізі валют банківської системи України та роль державних банків у їхньому загальному обсязі за 2017–2020 рр.

Так, відповідно до Звіту про фінансову стабільність рівень доларизації державних банків становить 60 %, а іноземних банків (без банків із російським капіталом) – 40 %.

За період аналізу обсяг непрацюючих кредитів у національній валюті значно зріс, адже станом на III квартал 2020 року проти I кварталу 2017 року цей показник збільшився на 35,30 млрд грн, у відсотковому вираженні – на 14,66 %.

Наступним розглянемо значення індикаторів фінансової стійкості (ІФС) за методикою МВФ, що визначають рівень впливу непрацюючих кредитів на фінансову стабільність (рис. 74).

На рисунку наведені співвідношення непрацюючих кредитів до сукупних валових кредитів, великих відкритих позицій до капіталу, валової позиції похідних фінансових інструментів в активах і зобов'язаннях до капіталу, що характеризують управління кредитним портфелем і кредитним ризиком банків.

Наведені на рисунку дані характеризують неефективне управління кредитним портфелем і кредитним ризиком банків. Це знижує їхню здатність виконувати трансформаційну функцію в економіці та стимулювати сталий розвиток у країні.

Отже, провівши аналіз стану банківської системи в частині якості кредитного портфеля, можна стверджувати, що саме кредитні ризики становлять основну загрозу фінансовій стабільності, адже обсяги непрацюючих кредитів, особливо корпоративного сектору, хоч і мають тенденцію до скорочення, проте лишаються надмірно високими. Особливої уваги в цьому контексті потребує управління недіючими кредитами державних банків ПАТ КБ «ПриватБанк» та АТ «Ощадбанк», які мають проблеми із концентрацією портфелів, пов'язаних із

кредитуванням державних компаній і двадцяти найбільших бізнес-груп.

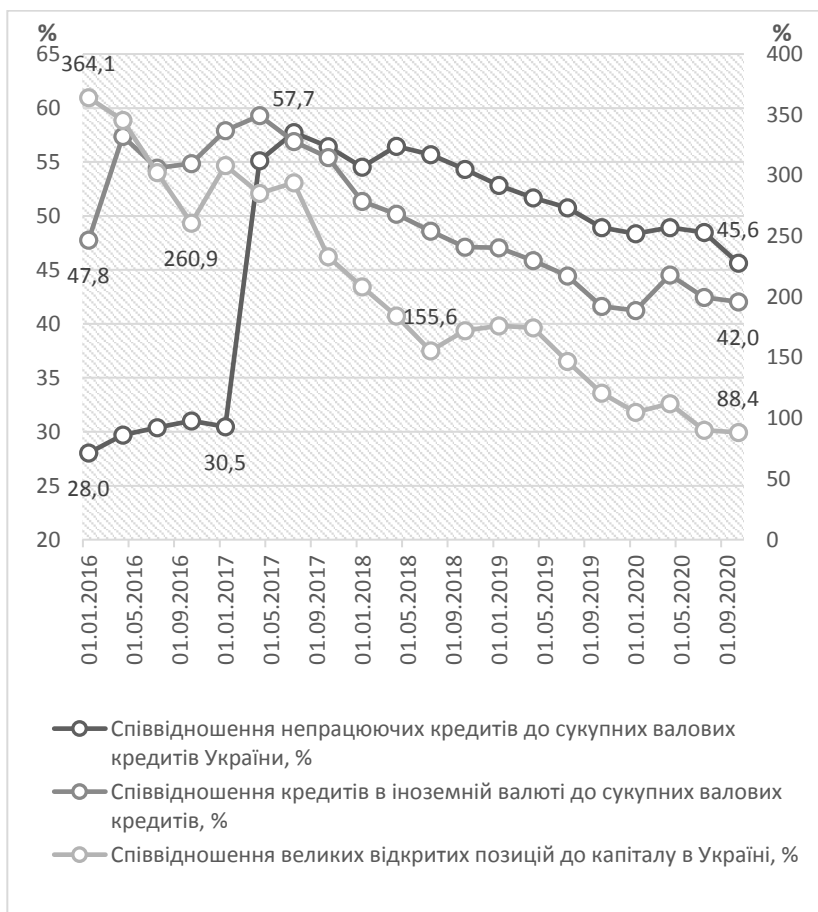

Рисунок 74 – Динаміка індикаторів фінансової стійкості, що характеризують якість активів банківської системи України за 2016–2020 рр.

Отже, для відновлення активного кредитування та посилення ролі банків у розвитку економіки необхідним є

знизити обсяги непрацюючих кредитів на балансах банків, насамперед державних.

У контексті активізації ролі банківської системи в розвитку економіки країни важливим є вивчення чинників, що впливають як на попит на банківські кредити, так і на здатність банків задовольняти його.

За результатами проведеного дослідження були виділені такі чинники, пов'язані зі станом операційного середовища функціонування банківської системи та позичальників:

- виклики, спричинені пандемією коронавірусу (COVID-19), та невизначеність розвитку економічної ситуації в країні та світі, спричинена нею;

- значний рівень політичних, соціальних і юридичних ризиків;

- невизначена зовнішньоекономічна кон'юнктура через вплив пандемії;

- макроекономічні та фіскальні ризики, спричинені, зокрема, проблемами співпраці з МВФ в умовах високого боргового навантаження;

- збереження нестійкості платіжного балансу;

- негативні інфляційні, курсові та загальноєкономічні очікування.

Чинники, що стримують кредитування та пов'язані зі станом банківської системи та діяльністю банків, містять:

- низьку дієвість каналів монетарного трансмісійного механізму;

- високий рівень непрацюючих кредитів;

- нарощення портфеля цінних паперів і посилення залежності банківської системи від стану державного бюджету та спроможності держави своєчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями;

– збереження дефіциту внутрішніх середньо- та довгострокових ресурсів (клієнтська депозитна база є вкрай «короткою» і волатильною через ризики швидкого відпливу вкладів у разі поширення панічних настроїв);

– посилення стандартів кредитування.

Чинники, пов'язані зі станом реального сектору економіки:

– високий рівень ділових і кредитних ризиків більшості позичальників, що впливає на вартість кредитування та доступ до кредитних ресурсів;

– відсутність необхідної державної підтримки підприємств реального сектору.

Заходи щодо активізації банківського кредитування на державному рівні полягають, зокрема, у такому:

– подальше вдосконалення нормативно-правової бази із захисту прав кредиторів і позичальників;

– державна підтримка та стимулювання банківської діяльності до видачі банківських кредитів, зокрема компенсація процентних витрат за банківськими кредитами; (наприклад, програма «Доступні кредити 5 – 7 – 9 %», програма «Фінансова підтримка сільгоспвиробників»);

– удосконалення механізму кредитних гарантій банкам, зокрема на портфельній основі;

– створення сприятливих умов для активізації ділової активності підприємств реального сектора економіки.

На рівні Національного банку України має бути забезпечене:

– удосконалення монетарної політики, спрямованої зокрема на здешевлення кредитних ресурсів;

– удосконалення механізмів довгострокового рефінансування банків;

- удосконалення механізмів реструктуризації проблемних кредитів;

- формування механізмів стимулювання діяльності банків у частині очищення балансів від непрофільних активів;

- створення умов для зацікавленості банків у розміщенні ресурсів у базові галузі економіки.

На рівні банків:

- удосконалення кредитної політики;

- удосконалення методів і технологій управління кредитним ризиком і запровадження якісних стандартів банківського кредитування;

- удосконалення механізмів управління проблемною заборгованістю та непрацюючими кредитами.

Кредитна політика є ключовим стратегічним документом управління кредитною діяльністю банку.

Необхідність посилення ролі банківського кредитування в забезпеченні сталого розвитку економіки в поєднанні з дерегулюванням фінансового ринку та його рухом до глобальної інтеграції разом із посиленням мікро- і макропруденційних норм, таких як достатність та буфери капіталу та жорсткіші вимоги до резервування, зробили необхідною наявність добре задокументованої основи політики банку для його кредитної діяльності – кредитної політики.

Відсутність чітко визначеної кредитної політики або її формальний характер змушувало банки України збільшувати кредитний портфель без дотримання принципів кредитування та пруденційних норм.

Загалом кредитна політика банку – це частина загальної банківської стратегії, що визначає оптимальний механізм спрямування ресурсів на кредитування клієнтів (позичальників) на основі дотримання принципів кредитування та пруденційних норм.

Як елемент стратегічного планування кредитна політика визначає загальну концепцію та встановлює стратегічні основи всієї кредитної діяльності банку, визначає пріоритети на кредитному ринку та цілі кредитування.

Основна мета кредитної політики – розробити стратегію максимізації прибутку та оптимізації ризиків у сфері кредитної діяльності. Поряд із максимізацією прибутку кредитна політика повинна також забезпечувати:

- підтримку внутрішньої достатності капіталу банку для забезпечення сталого розвитку банку та дотримання нормативних вимог;

- виконання функції кредитування в межах керованої системи управління кредитними ризиками та всіма іншими ризиками, пов'язаними з кредитною діяльністю.

У контексті досягнення цих цілей можна визначити такі субцілі, що мають бути досягнуті:

- надання якісних кредитів, рівень кредитного ризику за якими не перевищує запланований;

- забезпечення цільового рівня прибутковості, що відповідає прогнозованому рівню кредитного ризику;

- забезпечення контрольованої кредитної експансії, що не призводить до негативного тиску на достатність капіталу, та неприйнятної концентрації.

Основні принципи формування кредитної політики банків:

- усі елементи кредитної політики узгоджують зі стратегічним планом банку;

- усі елементи кредитної політики узгоджують між собою в часі, регіональному розрізі та інших напрямках;

- усі елементи кредитної політики мають урахувати та трансформувати з урахуванням змін середовища її реалізації. Зазначений принцип особливо

важливий у поточних умовах функціонування банків, зокрема невизначеності, спричиненої пандемією коронавірусу (COVID-19);

– усі елементи кредитної політики мають урахувати загальний внутрішній потенціал банку, його ринкову позицію, операційне середовище, зокрема персонал, наявні технології, інформаційні системи щодо управління ризиками, та можливості їхнього розвитку [217]. Банк має ставити лише ті цілі кредитної діяльності, що можуть бути досягнуті з урахуванням наявного ресурсного потенціалу та можливостей його нарощення з урахуванням умов середовища реалізації кредитної політики;

– кредитна політика має забезпечувати дотримання всіх пруденційних норм регулювання кредитної діяльності. Банки ураховують під час модернізації кредитної політики запровадження нових вимог до капіталу (підвищення ваг ризику для незабезпечених споживчих кредитів і розпочнеться імплементація процесу оцінювання банками достатності внутрішнього капіталу; активацію буфера консервації капіталу);

– кредитна політика має забезпечувати дотримання прав споживачів кредитних послуг;

– кредитна політика має забезпечувати дотримання вимог до розкриття банками інформації про кредитні послуги та їхню вартість;

– кредитна політика має забезпечувати дотримання всіх принципів банківського кредитування;

– кредитна політика банку має забезпечувати досягнення всіх цільових індикаторів ефективності без загрози втрати фінансової стабільності та життєздатності банку.

За типами розрізняють агресивну (з орієнтацією на прибуток і розширення кредитування), консервативну

(з орієнтацією на мінімізацію ризику) та помірковану (із врівноваженням цілей) кредитну політику. Але за кожного типу банк має враховувати безліч чинників.

Аналіз кредитної діяльності банків України свідчить про надзвичайно низький рівень кредитування банками, а, відповідно, і низький рівень реалізації ними трансформаційної функції та низький рівень впливу кредитування на стимулювання економічного розвитку в країні. Проблема необхідності відновлення кредитування знайшла відображення в рекомендаціях Ради Національного банку України його Правління. Відзначають, що банківська система у 2020 році вже є достатньо стабільною та підготовленою для відновлення кредитування [222]. Національний банк запропонував низку заходів щодо поживлення кредитування засобами монетарної політики, щодо пом'якшення регуляторних вимог (зокрема щодо резервів), інших заходів. Зазначені зміни, на думку Національного банку, мають змінити і стратегічні плани банку щодо кредитної діяльності, зокрема щодо активізації кредитування.

Потрібно зауважити, що не існує єдиної кредитної політики для всіх банків. Кожен банк розробляє власну кредитну політику, зважаючи на загальне економічне та ділове середовище в країні та світі та беручи до уваги всю сукупність внутрішніх параметрів його функціонування.

У такому контексті кредитна політика банку є його внутрішнім документом, сформованим з урахуванням впливу середовища її реалізації та потенціалу банку, що визначає основні підходи до кредитування та вимоги, що ставлять до позичальників, затвердженим в установленому законодавством і внутрішніми політиками в цій сфері порядку.

На основі узагальнення розробок у цій сфері можна визначити, що структурна модель кредитної політики містить такі елементи:

1 блок. Концептуальні елементи, пов'язані з установленням основних цілей і завдань кредитної діяльності, а також методів їхнього досягнення.

Вони, зазвичай, містять визначення пріоритетності кредитної діяльності банку порівняно з іншими напрямками розміщення ресурсів, а також низку ключових стратегічних і тактичних тверджень.

Стратегічні твердження містять [217]:

– визначення цільових ринків кредитування та їхні загальні характеристики;

– визначення цільових сегментів, зважаючи на значні ризики, зокрема нестабільну економічну, політичну ситуацію з усіма ризиками, які впливають із цього;

– визначення цільових напрямів кредитування в розрізі видів економічної діяльності, географічних регіонів, видів валюти;

– визначення політики ціноутворення.

Тактичні твердження містять:

– загальні критерії прийнятності кредитування;

– принципи управління ризиком концентрації;

– загальні умови, на яких мають надавати кредити: цінові умови, строковість, обсяги, види забезпечення та рівень забезпечення (покриття) заборгованості.

2 блок. Процедурні елементи, пов'язані зі спрощенням та оптимізацією процесу оформлення, видачі кредиту, контролем за повним і своєчасним виконанням зобов'язань позичальників перед банком. Вони містять:

– процедури ухвалення кредитних рішень, зокрема автоматичне ухвалення кредитних рішень як для надання нових кредитів, так і для внесення змін до умов за чинними / наявними кредитами [217];

- процедури делегування повноважень щодо ухвалення кредитних рішень [217];
- процедури кредитного адміністрування та моніторингу [217].

Для забезпечення високої ефективності кредитної політики в процесі розроблення мають бути визначені відносні критерії рівня прибутковості та ризику проведення окремих кредитних операцій, форм і видів кредитів, кредитної діяльності комерційного банку загалом.

Під час формування кредитної політики банку обов'язково потрібно сформувати систему критеріїв її ефективності, які є індивідуалізованими для кожного банку залежно від обраного ним виду кредитної політики з урахуванням середовища її реалізації.

Головними кількісними критеріями ефективності кредитної політики банку є дотримання показників прибутковості та рівня ризику кредитної діяльності банку на встановленому цільовому рівні, не загрожуючи водночас фінансовій стабільності банку протягом періоду стратегічного планування.

До якісних критеріїв ефективності кредитної політики банку загалом ми віднесли дотримання принципів її формування, зокрема дотримання пруденційних вимог, відповідність банківській політиці та концепції управління ризиками, забезпечення внутрішньої збалансованості окремих напрямків кредитної політики та їхньої відповідності умовам зовнішнього та внутрішнього середовищ реалізації.

Визначимо основи управління проблемними кредитами в банках України.

Вивчення теоретичних засад проблемних кредитів банку ґрунтується на визначенні сутності дефініції «проблемний кредит» як об'єкта, на який суб'єкти

банківського менеджменту спрямовують заходи раннього виявлення, регулювання та контролю. Узагальнення наукового доробку у сфері управління кредитним ризиком та проблемними / непрацюючими кредитами дозволило визначити, що уніфікований підхід до його тлумачення наразі відсутній.

У міжнародній банківській практиці традиційними є статистичний, пруденційний і бухгалтерський підхід до категоризації кредитів, які виходять за межі кредитів стандартної якості.

У бухгалтерському обліку відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку використовують поняття «знецінені» (impaired) активи / кредити. Національний банк України також визначає критерії знецінення кредитів [221]. Базельський комітет із питань банківського нагляду використовує термін «дефолтний» актив / кредит (defaulted asset / loan). Пруденційний підхід (використовують, зокрема, для визначення необхідного обсягу регулятивного капіталу, оцінювання кредитного ризику тощо. У статистичній звітності з метою уніфікації та отримання порівнюваних міжнародних даних використовують поняття «non-performing loan», а в нормативних актах НБУ цьому терміну відповідає термін «непрацюючі кредити».

У банківській практиці крім зазначених вище термінів «непрацюючий кредит», «дефолтний кредит» і «знецінений кредит» («знецінений актив») використовують термін «проблемний кредит». Водночас проблемним кредитом є кредит, за яким порушена будь-яка умова кредитного договору, чи існує ймовірність непогашення кредиту повністю чи частково через дію чинників. Для виявлення проблемних кредитів банки розробляють систему показників раннього реагування.

Отже, визначення проблемного кредиту є важливим з погляду менеджменту банку. Важливо виявити проблемний кредит на ранній стадії, щоб мати змогу не допустити його перетворення на непрацюючий кредит.

Взаємозв'язок різних категорій проблемних кредитів поданий на рисунку 75.

Аналіз трактувань терміну в наукових працях різних авторів [228–230] дозволяє констатувати, що проблемними вважають кредити, за якими встановлені будь-які ознаки проблемності повернення, а саме:

- порушення цільового використання кредиту,
- порушення виконання зобов'язань (які є складовими кредитного договору) перед банком;
- своєчасно не проведені один чи кілька платежів щодо погашення процентів, комісій чи основної суми кредиту;
- визначена втрата вартості чи ліквідності забезпечення;
- визначене погіршення фінансового стану позичальника;
- є інформація про неспроможність виконання позичальником своїх зобов'язань через інші обставини (погіршення стану сектору економіки, у якому працює позичальник, поява сильних конкурентів або нових технологій, які змінюють кон'юнктуру ринку, зміна законодавства, що суттєво негативно впливає на діяльність позичальника).

Будь-які обставини, що змушують банк мати сумніви щодо повного та своєчасного повернення позичальником кредиту грошовими коштами від звичайної діяльності, можуть бути підставою для класифікації кредиту як проблемного.

Рисунок 75 – Взаємозв'язок різних категорій кредитів [розробка автора на основі джерел 223–227]

У законах і нормативно-регуляторних актах України не наводять прямо визначення поняття

«проблемний кредит», натомість його можна сформулювати на основі наявного підходу регулятора до тлумачення поняття «проблемний актив». Ґрунтуючись на ньому, можна визначити, що проблемний кредит – це сукупний обсяг потенційно проблемних і непрацюючих кредитів (рис. 76).

Рисунок 76 – Типологія проблемних кредитів банку

Рисунок демонструє, що проблемні кредити не є однорідними. На основі сформованої в банку системи

критеріїв проблемності та видів проблемних кредитів, виділених відповідно до них, визначають подальший порядок роботи з ними.

Кредити банку, за якими платежі здійснюють відповідно до встановленого графіка та які не мають ознак потенційної проблемності за жодним із виділених критеріїв / індикаторів раннього реагування, не вимагають застосування додаткових заходів урегулювання та підлягають моніторингу та контролю у встановленому в банку порядку.

Потенційно проблемні кредити передбачають інтенсифікацію моніторингу за сформованою системою критеріїв і застосування комплексу превентивних заходів для попередження можливості їхнього переходу в категорію «непрацюючі кредити».

Непрацюючі кредити врегульовують, зазвичай, за допомогою інструментів, що дозволять банку в максимально можливому обсязі повернути надані позичальнику кошти за умови мінімізації часових, трудових і фінансових ресурсів на їхнє застосування.

Для ґрунтовного дослідження технологій управління проблемними кредитами банку важливо дослідити чинники виникнення та причини, з якими вони пов'язані.

Склад зовнішніх економічних, політичних соціальних, державно-правових чинників великий і неоднорідний, але їхній вплив дуже значний і складно прогнозований, водночас він має подвійний ефект. По-перше, вони можуть негативно впливати на діяльність позичальника та, як наслідок, на його здатність виконувати зобов'язання. По-друге, вони можуть визначати можливість та ефективність врегулювання банками проблемних кредитів (рівень захисту економічних інтересів кредиторів, передбачених законодавством, ефективність регулювання та нагляду).

У контексті України на рівень проблемних кредитів найбільшою мірою впливали:

- геополітичні чинники: військова агресія РФ, анексія АР Крим і, як наслідок, втрата територій і ринків збуту;

- економічна криза, зокрема девальвація національної валюти;

- слабкий рівень захисту прав кредиторів, що стимулює несумлінних позичальників не повертати кредити.

Вагомими є зовнішні чинники, похідні від тих характеристик позичальника, що призводять до його неспроможності обслуговувати кредити. Щоб визначити їхню наявність, використовують як аналіз фінансових показників, висвітлених у фінансовій звітності, так і нефінансові дані, отримані з різних джерел.

Також виділяють зовнішні чинники, пов'язані з частковою або повною втратою забезпечення (для матеріального забезпечення – втрата вартості, значне знецінення в період дії кредитного договору, пошкодження або повна втрата застави; для фінансового забезпечення – нездатність контрагента виконати зобов'язання, втрата ним репутації тощо).

Національним банком України серед чинників, пов'язаних із позичальником або забезпеченням за кредитом, визначили такі значущі чинники [218]:

- знаходження позичальника на неконтрольованій території або на територіях, що зазнали руйнувань під час АТО / ООС;

- належність до галузей, які постраждали від втрати ринку Російської Федерації (машинобудування, виробництво труб, молочних продуктів та інше) / належність до вразливих галузей, що постраждали від пандемії COVID-19;

– належність до циклічних галузей у виробництві та експорті;

– відсутність операційної діяльності під час отримання кредиту. Критерії – у рік видачі кредиту боржник не мав доходу або чистий борг перевищував чистий дохід у понад 5 разів і показник суттєво не знижувався надалі;

– наявність операційної діяльності, але неприйнятне боргове навантаження під час отримання кредиту. Критерій – у рік отримання кредиту чистий борг корпорації перевищував чистий дохід у понад 2,5 раза, водночас чистий борг був у понад 7 разів вищий, ніж EBITDA;

– завищене боргове навантаження для боржників під час отримання кредиту. Критерій – чистий борг у понад 5 разів вищий, ніж EBITDA.

Основну увагу потрібно приділяти саме цим чинникам, оскільки саме вони визначають профіль кредитного ризику та експозиції до кредитного ризику.

Керованими з боку банку є внутрішні чинники, що визначають ризик-профіль його кредитної діяльності та можливість появи проблемних кредитів. Ми пропонуємо об'єднати ці чинники в такі групи.

Перша визначає цілі кредитної політики, що узгоджені з цілями банку. У разі неправильного вибору кредитної політики рівень стратегічного ризику зростає, що спричинює, зокрема, зростання рівня кредитного ризику та зростання проблемних кредитів.

Друга група внутрішніх чинників банку визначає наявні ресурси (фінансові, матеріальні, трудові, інформаційні) та технології, зокрема здатність керівництва ефективно їх використовувати та нарощувати, відновлювати. Для запобігання виникненню проблемних кредитів важливо визначити, чи є в банку достатньо ресурсів (фінансових,

інформаційних, трудових) для досягнення цілей, визначених у його кредитній політиці. Деякі елементи ресурсів визначають здатністю до швидкої трансформації з часом (наприклад, запровадження інноваційних технологій, навчання кредитних менеджерів тощо). Інші елементи ресурсів мають обмежені можливості для нарощення (наприклад, збільшення капіталу). Тому цілі кредитної політики та механізм її реалізації повинні враховувати обмеження ресурсів, будуючи внутрішній потенціал банку, що запобігає появі проблемних кредитів у банку.

Третя група містить якість і дотримання кредитних процедур (внутрішнє положення банку про кредитування, технологічні карти тощо) кредитного процесу, управління кредитними ризиками та проблемними кредитами, затверджені відповідними органами банку.

Значна частка проблемних кредитів банку була спричинена саме внутрішніми чинниками, зокрема:

- низькі кредитні стандарти, нехтування лімітами концентрації боргів, кредитування пов'язаних осіб на неринкових умовах або за шахрайськими схемами, значний обсяг кредитування в іноземній валюті позичальників, що не мають надходжень у ній;

- активне фінансування бізнесу політичних еліт державними банками.

У токсичному портфелі банків України умовно виділяють кредити позичальникам, які перебувають на території АТО / ООС, кредити, видані в іноземній валюті, кредити підприємствам, що втратили економічні зв'язки з РФ, і кредити шахраям.

Типовим прикладом непрацюючих кредитів є кредити, видані підставним компаніям для фінансування неадекватних цілей або уявних угод, під неадекватні та відсутні застави.

Управління проблемними кредитами банку пропонуємо розглядати як сукупність інструментів планування, діагностики (оцінювання), регулювання та контролю, що реалізуються на превентивному та реактивному рівнях (рис. Г.1).

Кредити, за якими платежі здійснюються відповідно до встановленого графіка та які не мають ознак потенційної проблемності за жодним із виділених критеріїв / індикаторів раннього реагування, не вимагають застосування додаткових заходів урегулювання та підлягають моніторингу та контролю у встановленому в банку порядку. Потрібно наголосити, що кредити, які не мають ознак проблемності, не повинні залишатися без контролю банку, такий контроль і моніторинг має проводитися за всіма кредитами за встановленим графіком.

Превентивне управління здійснюють на постійній основі для вчасного виявлення ознак, що свідчать про можливість появи проблемних кредитів, та розроблення заходів раннього реагування.

Потенційно проблемні кредити передбачають інтенсифікацію моніторингу за сформованою системою критеріїв та застосування комплексу превентивних заходів для попередження можливості їхнього переходу в категорію «непрацюючі кредити». Банк має розробити програму моніторингу, а також урахувати в системі критеріїв для посиленого моніторингу як внутрішні, так і зовнішні ознаки потенційно проблемних кредитів.

Реактивне управління активізується в разі ідентифікації проблемних кредитів і передбачає запровадження в банку комплексу заходів щодо їхнього врегулювання.

В основі управління проблемними кредитами має бути відповідна стратегія, що є складовою загальнобанківської стратегії, інтегрується в бізнес-план,

бюджет, операційні та управлінські процеси та визначає цілі управління проблемними кредитами в плановому періоді та способи їхнього досягнення. В оперативному плані управління проблемними кредитами має визначатися, як саме банк впроваджуватиме розроблену стратегію.

Для досягнення цілей управління проблемними кредитами розробляють технологію їхнього врегулювання, узгоджена та підпорядкована стратегії управління проблемними кредитами та оперативним планам.

За результатами вивчення наукових праць із тематики управління проблемними кредитами, заходи регулювального впливу пропонуємо поділяти на методи реструктуризації та ліквідації (рис. Г.2).

Методи реструктуризації – це способи врегулювання проблемних кредитів, спрямовані на відновлення здатності позичальника повертати основну суму кредиту та процентів за користування ним на основі зменшення кредитного навантаження. Метою банку водночас є максимізація повернення коштів за умов мінімізації всіх витрат, пов'язаних із процесами реструктуризації.

Ці інструменти застосовують у разі готовності боржника до співпраці з банком.

У поточний момент Національний банк України гнучко реагував на виклики, спричинені світовою пандемією коронавірусу, зокрема розробив рекомендації для роботи з позичальниками (установлення умов «кредитних канікул»), а також тимчасово запровадив особливі правила застосування вимог Положення № 351 «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» [219].

Запроваджуючи ці заходи, регулятор ставив подвійну мету – з одного боку, пом'якшити вплив

коронакризи на фінансовий стан позичальників, а з іншого – не створювати ризиків втрати банками капіталу [219].

Ефективність запроваджених заходів можна буде оцінити згодом. Наразі можемо проаналізувати зміну якості кредитного портфеля корпоративних кредитів станом на початок жовтня 2020 року та аналогічний період 2019 року.

На рисунку 77 подано обсяги кредитів за класами позичальників юридичних осіб. Причому для наочності виключені кредити позичальникам, які віднесені до 10 класу, оскільки ризик за такими є вже реалізованим.

Можна констатувати погіршення якості портфеля корпоративних клієнтів, оскільки майже на чверть збільшився кредитний ризик за кредитами позичальникам, які за фінансовим станом віднесені до дев'ятого класу. Такі кредити з високою ймовірністю можуть у наступних періодах перейти в категорію непрацюючих кредитів. Також збільшився кредитний ризик за кредитами, наданими позичальникам, віднесені до 7, 6, 5, 4, 3 класів. Натомість кредитний ризик за кредитами, наданими позичальникам, які за фінансовим станом були віднесені до 1 та 2 класу, зменшився.

Причому більшою мірою погіршення якості стосується кредитного портфеля в національній валюті, а всі ці зміни відбулися на фоні загального зменшення обсягів кредитного портфеля корпоративним клієнтам із 861 млн грн до 845 млн грн за відповідний період.

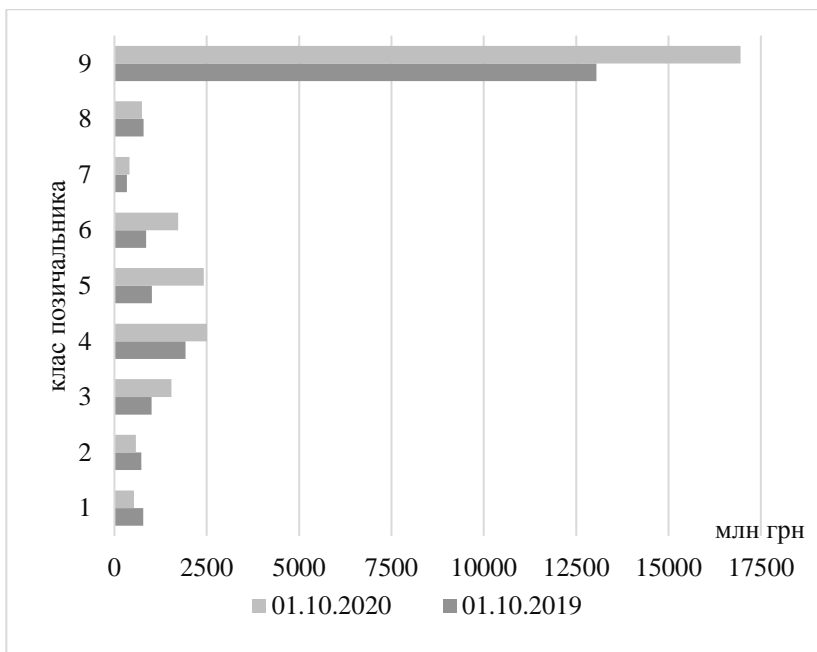

Рисунок 77 – Порівняння розміру кредитного ризику за класами боржника – юридичної особи станом 01.10.2020 та 01.10.2019 (розробка на основі [231])

Отже, застосовані заходи на фоні погіршення фінансового стану позичальників дозволили пом'якшити вплив кризи, не допустити зростання неплатежів і прострочень за кредитами.

Реструктуризації споживчих кредитів можуть розглядати на портфельній основі, а кредитів, виданих середньому та великому бізнесу, – індивідуально з урахуванням останньої фінансової звітності, поточного фінансового стану, вразливості секторів і підприємств до поточної економічної кризи та перспектив їхнього відновлення [219].

Методи ліквідації використовують, якщо виявлена економічна недоцільність реструктуризації або боржник

припинив відносини з банком-кредитором. Вони передбачають урегулювання проблемного кредиту за допомогою використання внутрішніх (реалізація застави, звернення до гарантів, поручителів, отримання відшкодування від страховиків, списання з резервів тощо) або зовнішніх (продаж або передання проблемного кредиту третій стороні тощо) інструментів.

Важливим в управлінні проблемними кредитами банку є моніторинг і контроль стану погашення проблемного кредиту; застосування методів та інструментів урегулювання; зокрема ефективності інструментів урегулювання заборгованості та продажу стягнутого майна; контроль і звітування щодо виконання стратегії управління проблемними кредитами банку та оперативного плану; контроль ефективності дій підрозділів і працівників банку у сфері управління проблемними кредитами банку; контроль за ефективністю та якістю аутсорсингу аутсорсерами, які залучає банк до процесу управління проблемними активами.

Важливим для забезпечення досягнення цілей управління проблемними кредитами банку є формування системи та постійний моніторинг індикаторів ефективності цих процесів, наведених на рисунку 78. До системи індикаторів доцільно внести загальні показники, що визначають рівень проблемних кредитів у банку, показники ефективності персоналу підрозділу щодо роботи з непрацюючими активами (підрозділ НПА), показники, що давали б оцінку ефективності проведених реструктуризацій, і показники, що давали б оцінку ефективності досудового та судового врегулювання проблемних кредитів.

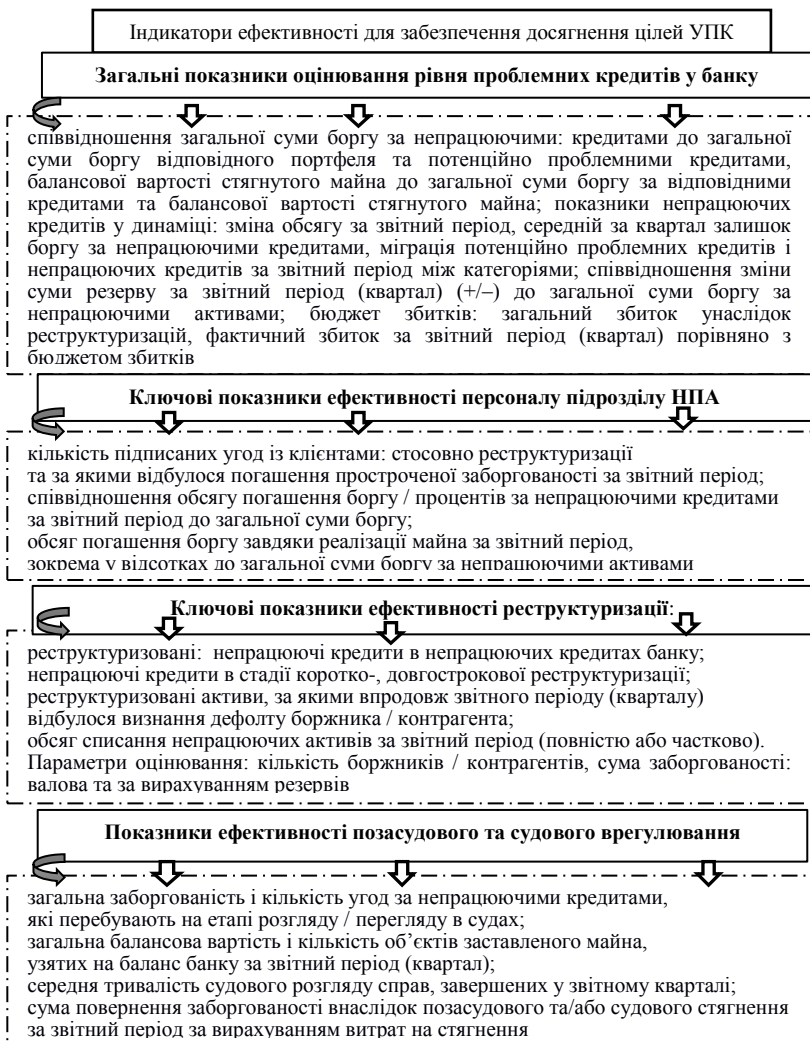

Рисунок 78 – Система індикаторів ефективності управління проблемними кредитами в банку

Отримані дані стають основою для коригування (у разі потреби) як стратегічного рівня управління

проблемними кредитами банку (стратегії та оперативного плану), так і безпосередньо методів та інструментів урегулювання, що застосовують щодо окремого проблемного кредиту банку.

Важливим для управління проблемними кредитами є організаційне забезпечення, що має відповідати нормативним вимогам і враховувати специфіку діяльності банку.

Рада та комітет ради банку з управління ризиками (у разі створення) затверджує щороку та переглядає стратегію управління проблемними кредитами та оперативний план; не рідше ніж один раз на три місяці відстежує прогрес, досягнутий за попередній період за всіма показниками, визначеними у стратегії управління проблемними кредитами та оперативному плані та, за потреби, визначає додаткові заходи, необхідні для забезпечення реалізації цієї стратегії.

Виконання завдань у сфері управління проблемними кредитами здійснює правління, частина повноважень якого може буде передана спеціалізованим комітетам (обов'язковому для створення кредитному комітету, комітету правління з питань управління непрацюючими активами, що є опціональним і може бути створений у банку в разі наявності значного обсягу проблемної заборгованості).

Ключову роль в управлінні проблемними кредитами відіграє кредитний комітет, але зростання частки проблемних кредитів у кредитних портфелях банків України обумовило потребу у формуванні додаткових спеціальних комітетів, наприклад, комітету з питань управління непрацюючими активами (рекомендованому для створення в банках України регулятором), комітету з роботи з клієнтами в статусі «особлива увага» та «сумнівний». До їхньої компетенції належить: розроблення та затвердження заходів із роботи з проблемними кредитами, зокрема залучення зовнішніх колекторських

компаній, реструктуризації, пролонгації кредитного договору, продажу предмета застави; розроблення заходів щодо вдосконалення роботи з проблемними кредитами на основі результатів аналізу накопиченої інформації за окремими її напрямками (сумами, термінами, бізнесами, регіонами, типами позичальників, видами валют тощо); аналіз ефективності роботи підрозділів управління проблемними кредитами тощо.

Кожен банк обов'язково має «створити окремий підрозділ щодо роботи з проблемними кредитами (workout unit), що має бути відокремлений від підрозділів, які відповідають за видачу кредитів та управління кредитними ризиками, та здійснювати всі процедури щодо управління проблемними кредитами відповідно до стратегії та оперативного плану».

Зазначений підхід відповідає міжнародному досвіду та рекомендаціям регуляторів, відповідно до яких визначали, що найефективніша операційна модель управління проблемними кредитами має ґрунтуватися на спеціалізованих підрозділах, відокремлених від підрозділів, що відповідають за надання кредиту. Основною перевагою цієї операційної моделі є те, що вона забезпечує усунення потенційних конфліктів інтересів. У разі, якщо для певних бізнес-напрямоків або ризиків впровадження повністю окремого підрозділу щодо роботи з проблемними кредитами є неможливим або недоцільним, підрозділи внутрішнього контролю мають розробити комплекс заходів щодо пом'якшення потенційних конфліктів інтересів (наприклад, незалежне оцінювання кредитоспроможності).

Окремий підрозділ щодо роботи з проблемними кредитами повинен мати необхідну кількість персоналу та належну технологічну інфраструктуру для реалізації необхідних заходів із метою управління проблемними

кредитами. Відповідні витрати мають бути передбачені в бюджеті банку.

Підрозділ з управління ризиками здійснює моніторинг рівня та обсягів проблемних кредитів загалом, у розрізі портфелів, у взаємозв'язку з достатністю капіталу. У межах управління проблемними кредитами банку він також здійснює «розроблення стратегії управління проблемними активами та оперативного плану; контроль за реалізацією стратегії управління проблемними кредитами та оперативного плану; оцінювання кредитного ризику та розрахунку резерву під очікувані кредитні збитки; розроблення, впровадження та моніторинг системи раннього реагування; підготовку висновків для ухвалення управлінських рішень щодо врегулювання заборгованості боржників / контрагентів».

Підрозділ контролю за дотриманням норм (комплаєнс) забезпечує організацію контролю за відповідністю процесів щодо управління проблемними кредитами законодавству України та внутрішньобанківським документам.

Допоміжну роль в управлінні проблемними кредитами мають підрозділи банку, що реалізують кредитну функцію, юридичний і фінансовий департаменти, служба безпеки тощо.

Для якісного управління проблемними кредитами необхідно формувати інформаційне забезпечення, під яким йдеться про систему одержання, оцінювання, зберігання, опрацювання масиву даних, що охоплюють дані щодо позичальника та всіх параметрів, пов'язаних із проблемним кредитом, щодо заходів, вжитих менеджментом банку для їхнього виявлення, урегулювання, моніторингу та контролю, щодо ефективності врегулювання проблемних кредитів, їхнього структурування та передавання відповідним суб'єктам

управління проблемними кредитами для ухвалення управлінських рішень щодо підвищення ефективності механізму управління проблемними кредитами.

2.5 Теоретична складова кредитного ризику банку

Основною складовою доходів банку в сучасних умовах є кредитні операції. Зазвичай високу дохідність кредитних операцій супроводжує високий рівень ризику для банків. Ґрунтовне вивчення теоретичних аспектів кредитного ризику банку є першочерговою необхідністю для ефективної його діяльності. Сьогодні своєчасне реагування та уникнення негативних наслідків можливе за умови побудови ефективної системи управління ризиками [237]. Тому актуальним залишається питання визначення кредитного ризику, його видів і чинників впливу на нього.

Кредитна діяльність банку спрямована на максимізацію прибутку, тому все більшої актуальності набувають питання мінімізації ризиків у процесі здійснення банком даних операцій. В умовах пандемії для уникнення ризику банкрутства, досягнення довгострокового забезпечення стабільного положення на ринку банкам необхідно знаходити й активно використовувати методи та інструменти для управління найбільш критичними ризиками [237].

Оскільки ключовим аспектом функціонування банку є діяльність, яка пов'язана із високим ступенем ризику та характеризується впливом на неї широкого спектра банківських ризиків, дослідження сутності та структуризації кредитних ризиків набуває все більшої актуальності.

Під час визначення категорії «кредитний ризик банку» необхідно розуміти, що зазвичай найбільшу частку в його активах становлять кредити, надані клієнтам, та процентний дохід банку, який є основним видом доходу. Збільшення ризику виникає переважно внаслідок невизначеності дій банку щодо зовнішніх і внутрішніх чинників. Підходи до визначення наведені в таблиці А.1.

Як свідчать дані таблиці, єдність економічної думки щодо трактування категорії «кредитний ризик» не досягнута і дотепер, це спричинене різнобічним розумінням причин його виникнення.

Регуляторне визначення цієї категорії зазначене в нормативних документах НБУ. Кредитний ризик трактують у Постанові НБУ № 64 *«Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах»*, Постанові НБУ № 351 *«Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями»*, а також у Постанові НБУ № 361 *«Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України»*.

Схематично підходи до визначення категорії кредитний ризик на основі нормативної бази НБУ наведені на рисунку Д.1.

Систематизуючи вищенаведені трактування науковців і нормативної бази НБУ щодо розуміння сутності цієї категорії, можна виділити два основні підходи:

– кредитний ризик щодо способу забезпечення позик – імовірність того, що банку не вдасться своєчасно та в повному обсязі скористатися забезпеченням позик для покриття можливих втрат;

– кредитний ризик щодо кредитної угоди – імовірність того, що позичальник (боржник) не зможе виконати своїх зобов'язань перед банком щодо повернення боргу згідно з угодами договору (угоди), і водночас банку не вдається своєчасно і в повному обсязі скористатися забезпеченням позики для покриття можливих втрат [238].

Отже, економічна сутність кредитного ризику полягає в імовірності невиконання або виконання не в повному обсязі своїх зобов'язань позичальником, що спричиняє низка чинників як на рівні окремої позики, так і на рівні кредитного портфеля.

Під час визначення сутності цієї категорії необхідно звернути увагу на те, що відповідно до Постанови Правління НБУ № 64 «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» кредитний ризик містить такі ризики:

- ризик країни;
- трансфертний ризик;
- ризик контрагента;
- ризик інвестицій у дочірні компанії [233].

Складові кредитного ризику відповідно до Постанови Правління НБУ № 64 наведені на рисунку 79.

Під час розгляду міжнародного кредитування, крім кредитного ризику, йому притаманний і ризик країни (провокують економічні особливості, соціальний і політичний лад країни позичальника).

Цей вид ризику необхідно обов'язково враховувати у кредитній та інвестиційній діяльності.

Трансфертний ризик вважають одним із компонентів ризику країни. Він виникає в тому разі, коли заборгованість позичальника не номінована в національній валюті [235].

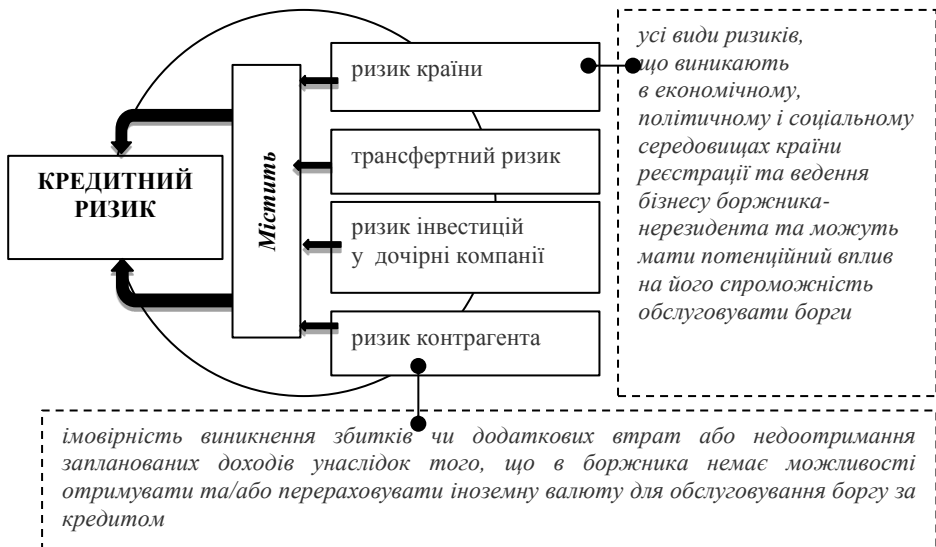

Рисунок 79 – Складові кредитного ризику відповідно до Постанови Правління НБУ № 64 від 11.06.2018 № 64 «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [233]

Отже, для розуміння категорії кредитного ризику банку необхідно зазначити, що з ним пов'язані не лише кредитні операції банку (балансові і позабалансові), а й інвестиційні (формування портфеля цінних паперів), гарантійні послуги, операції з деривативами, а також послуги кредитного характеру (лізинг, факторинг тощо). Недооцінювання впливу кредитного ризику в процесі діяльності банку не обмежується лише неповерненням кредиту та несплатою відсотків за користування. Вони матимуть значно масштабний прояв як для банку, так і для банківської системи.

Основним завданням будь-якого сучасного банку є ґрунтовне дослідження кредитного ризику, його структуризація за видами. Саме детальне вивчення видів

і критеріїв кредитного ризику допоможуть банку обрати виважені управлінські рішення щодо його мінімізації. Класифікація видів кредитних ризиків банку наведена на рисунку 80.

Найбільш дієвих заходів для управління кредитним ризиком можна досягти за допомогою визначення джерел його походження відповідно до структуризації за видами.

Характеристики джерел кредитного ризику наведені в таблиці 42.

Таблиця 42 – Характеристики джерел виникнення кредитного ризику [239, 240]

Група	Вид ризику	Характеристика джерела
Зовнішні	<i>Ризик, пов'язаний із позичальником, гарантом, страховиком</i>	
	Об'єктивний (фінансових можливостей)	Нездатність позичальника (гаранта, страховика) виконати свої зобов'язання за рахунок поточних грошових надходжень чи від продажу активів
	Суб'єктивний (репутації)	Репутація позичальника (гаранта, страховика) у діловому світі, його відповідальність і готовність виконати взяті зобов'язання
	Юридичний	Недоліки у складанні й оформленні кредитного договору, гарантійного листа, договору страхування
	<i>Ризик, пов'язаний із предметом застави</i>	
	Ліквідності	Неможливість реалізації предмета застави
	Кон'юнктурний	Можливе знецінення предмета застави за період дії кредитної угоди
	Загибелі	Загибель предмета застави
	Юридичний	Недоліки у складанні й оформленні договору застави
	<i>Ризик, пов'язаний із зовнішнім щодо банку середовищем</i>	
	Загальні	Ризики стихійних лих
	Ризики операційного середовища	Ризики країни: політичні, нормативно-правові, економічні, ризики конкуренції
Внутрішні	Ризики управління	Помилки, шахрайство та зловживання персоналу
		Неефективна організація кредитного процесу
		Нездатність керівництва ухвалювати раціональні рішення

Джерела виникнення кредитного ризику пов'язані з кредитною діяльністю та кредитною політикою, що реалізує банк у межах визначених стратегічних цілей. Зовнішніми джерелами є фінансові можливості позичальника, а також кон'юнктурні зміни.

На сьогодні у всіх видах діяльності банку, де результат залежить від діяльності позичальника, контрагента або емітента, наявний кредитний ризик. Цей вид ризику буде виникати кожного разу, коли:

- банк надає кошти та бере на себе зобов'язання про їхнє надання;

- інвестує кошти або інакше ризикує ними відповідно до умов реальних чи концептуальних угод незалежно від того, де відображена операція, на балансі чи поза балансом [235].

Кредитний ризик сьогодні посідає домінантне місце в системі ризиків банківської системи. Він має не тільки негативний вплив на прибутковість і платоспроможність банку, а також провокує появу інших ризиків (ліквідності, репутації, валютний, банкрутства та втрати капіталу тощо).

У Постанові НБУ № 361 *«Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України»* використовують поняття кредитного ризику щодо кредитної операції банку, тому під час оцінювання сьогодні пропонують розрізняти такі види кредитного ризику:

- індивідуальний кредитний ризик (ризик конкретного позичальника);

- портфельний кредитний ризик (ризик портфеля).

Види кредитного ризику банку (індивідуальний, портфельний) і джерела їхнього походження наведені на рисунку 81.

Рисунок 80 – Класифікація видів кредитних ризиків банку
[237, 239, 240]

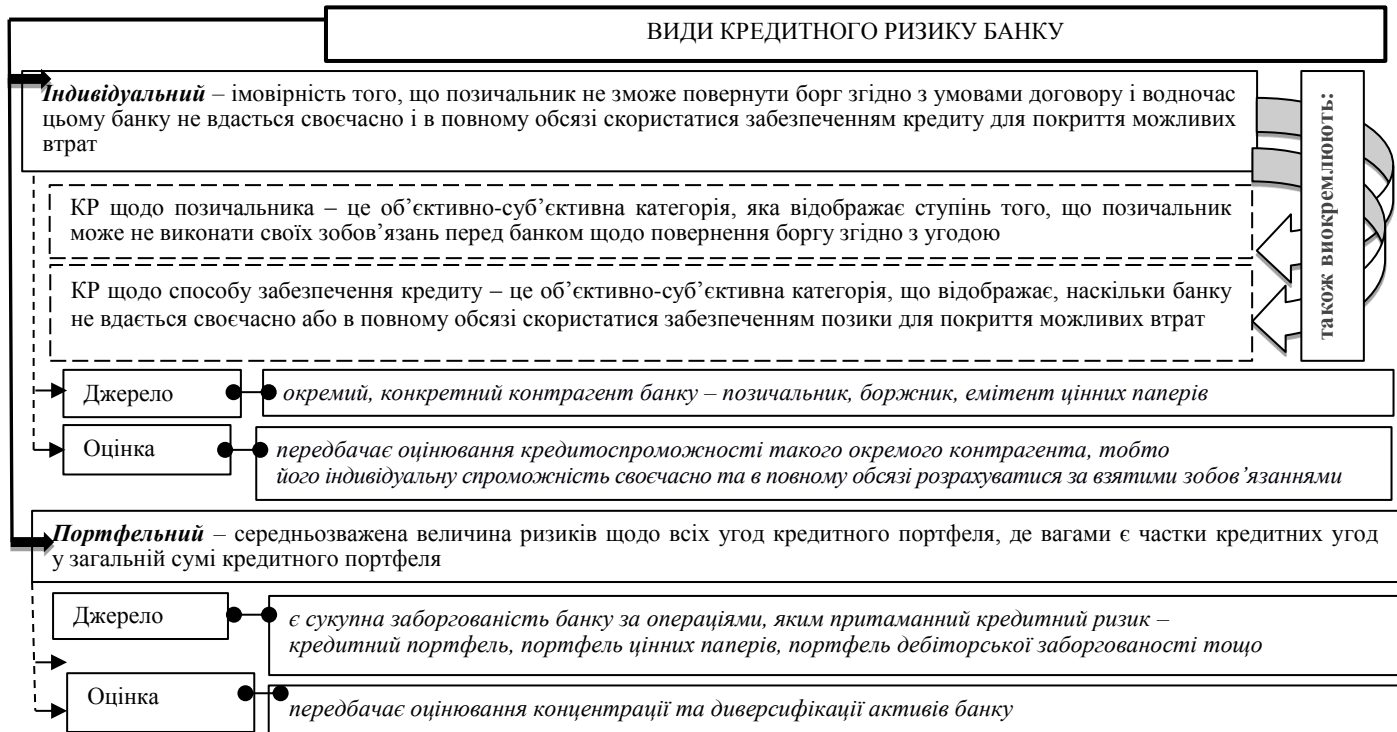

Рисунок 81 – Види кредитного ризику банку (індивідуальний, портфельний) і джерела їхнього походження [237, 239]

Індивідуальний кредитний ризик поєднує кредитний ризик стосовно позичальника і кредитний ризик щодо забезпечення за кредитом.

Цей ризик завжди буде меншим від кредитного ризику щодо позичальника або дорівнюватиме йому в разі відсутності забезпечення за кредитом.

Це необхідно враховувати під час ухвалення рішення про:

- видачу банком кредиту / кредитів;
- формування банком резерву під кредитні операції;
- встановлення адекватної ставки відсотка за кредитом.

Підставою для керівництва банку під час ухвалення вищезазначених рішень є рівень індивідуального кредитного ризику. Здебільшого такі рішення ухвалюють з урахуванням лише кредитного ризику стосовно позичальника, що призводить до їхньої неадекватності.

Основними причинами виникнення індивідуального кредитного ризику на рівні окремої позики можна вважати:

- нездатність позичальника до створення адекватного грошового потоку;
- ризик ліквідності застави;
- моральні та етичні характеристики позичальника [238].

Портфельний кредитний ризик банку зазвичай вважають як зменшення вартості кредитного портфеля банку внаслідок реалізації (повної / часткової) системи негативних чинників, унаслідок впливу яких виникає дисбаланс взаємодії кредитора та позичальника.

Наприклад, порушення термінів погашення кредитної заборгованості та процентів у достатній для погіршення якості кредитного портфеля та отримання банком у кінцевому підсумку збитків за своєю кредитною діяльністю.

Для більшого розуміння сутнісних характеристик портфельного кредитного ризику банку доцільно їх структурувати на специфічні та загальні. Сутнісні характеристики портфельного кредитного ризику банку наведені на рисунку 82.

Ю. Ніколаєнко зазначає, що портфельний кредитний ризик банку можна визначити як середньозважену величину ризиків щодо всіх угод кредитного портфеля банку, де вагами є частки сум угод у загальній сумі кредитного портфеля.

Обчислюють портфельний кредитний ризик за формулою (4).

$$L = \sum_{i=1}^n P_i \frac{S_i}{S}, \quad (4)$$

де L – портфельний кредитний ризик;

P_i – кредитний ризик щодо i -ї кредитної угоди,
 $i = 1, \dots, n$;

S_i – сума i -ї кредитної угоди;

S – сума кредитного портфеля (формула (5)).

$$S = \sum_{i=1}^n S_i. \quad (5)$$

Спираючись на вищезазначене, портфельний кредитний ризик банку є зменшенням вартості кредитного портфеля банку, завдяки реалізації (повної або часткової) системи негативних чинників, унаслідок яких буде спровоковане порушення позичальником термінів погашення кредитної заборгованості та процентів за нею.

Це призводить до погіршення якості кредитного портфеля та збільшує ймовірність отримання банком збитків за кредитною діяльністю.

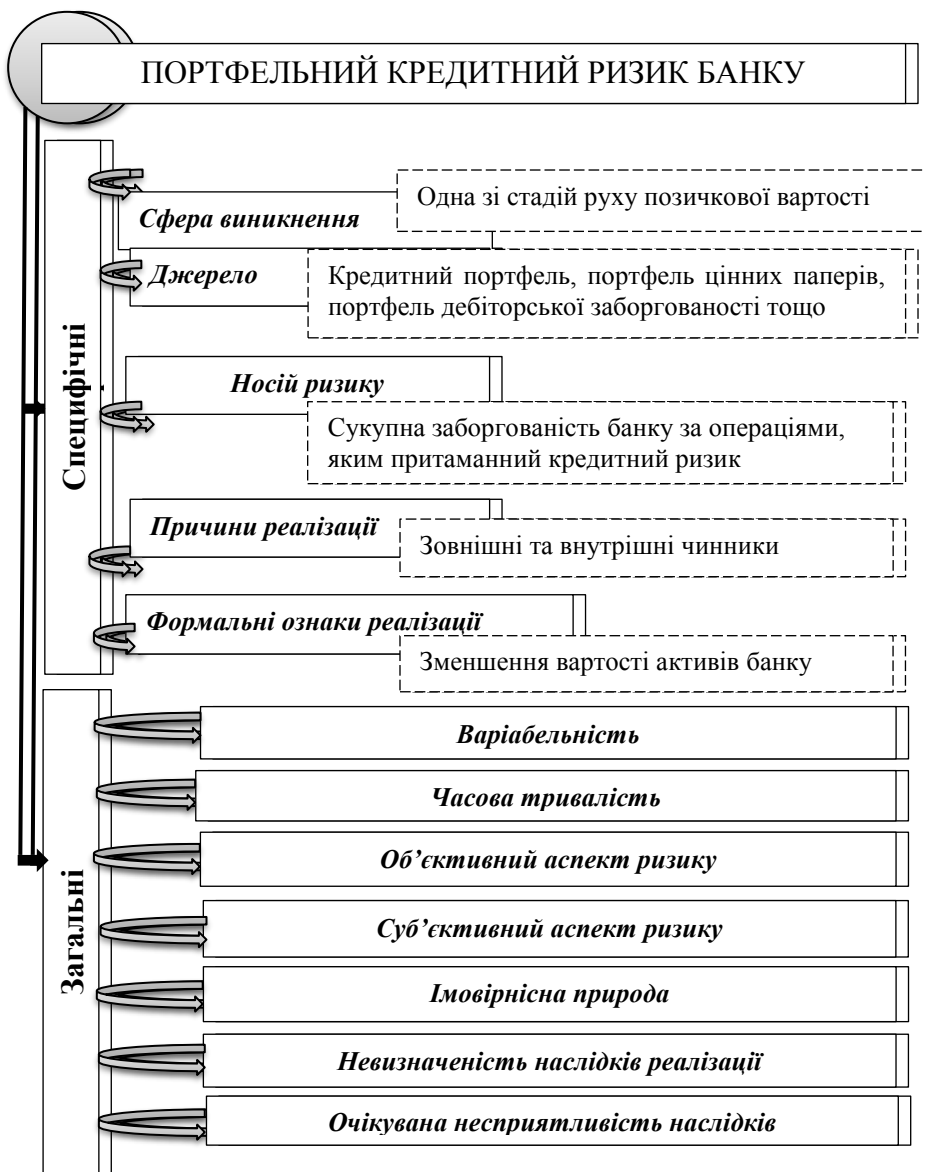

Рисунок 82 – Сутнісні характеристики портфельного кредитного ризику банку [251–253]

Дослідивши сутність категорії «кредитний ризик» та його структуру за видами, можна стверджувати, що він є одним із ключових видів ризиків і невід'ємною складовою сукупного банківського ризику.

Кредитні ризики не тільки негативно впливають на прибутковість і платоспроможність банківської установи, а також породжують інші ризики, які в майбутньому можуть мати масштабний прояв [240].

Вплив кредитного ризику банку на інші ризики банківської системи зображений на рисунку 83.

Отже, індивідуальний кредитний ризик пов'язаний із конкретним контрагентом банку. Це може бути позичальник або емітент цінних паперів.

Зі свого боку, портфельний кредитний ризик – це сума всіх ризиків за конкретними угодами.

Науковці виділяють велику кількість класифікацій кредитного ризику, але найчастіше кредитний ризик класифікують за способом впливу на ризик, терміном дії кредитної угоди, за рівнем і видами ризику.

Кредитний ризик банку можна визначити як імовірність повної або часткової втрати вартості активів банку внаслідок нездатності контрагентів / позичальників виконувати своєчасно свої зобов'язання або недоотримання доходу на вкладений капітал унаслідок впливу різноманітних чинників.

Діяльність банку завжди пов'язана з високим ступенем банківського ризику, це відбувається завдяки впливу широкого спектра ризик-факторів.

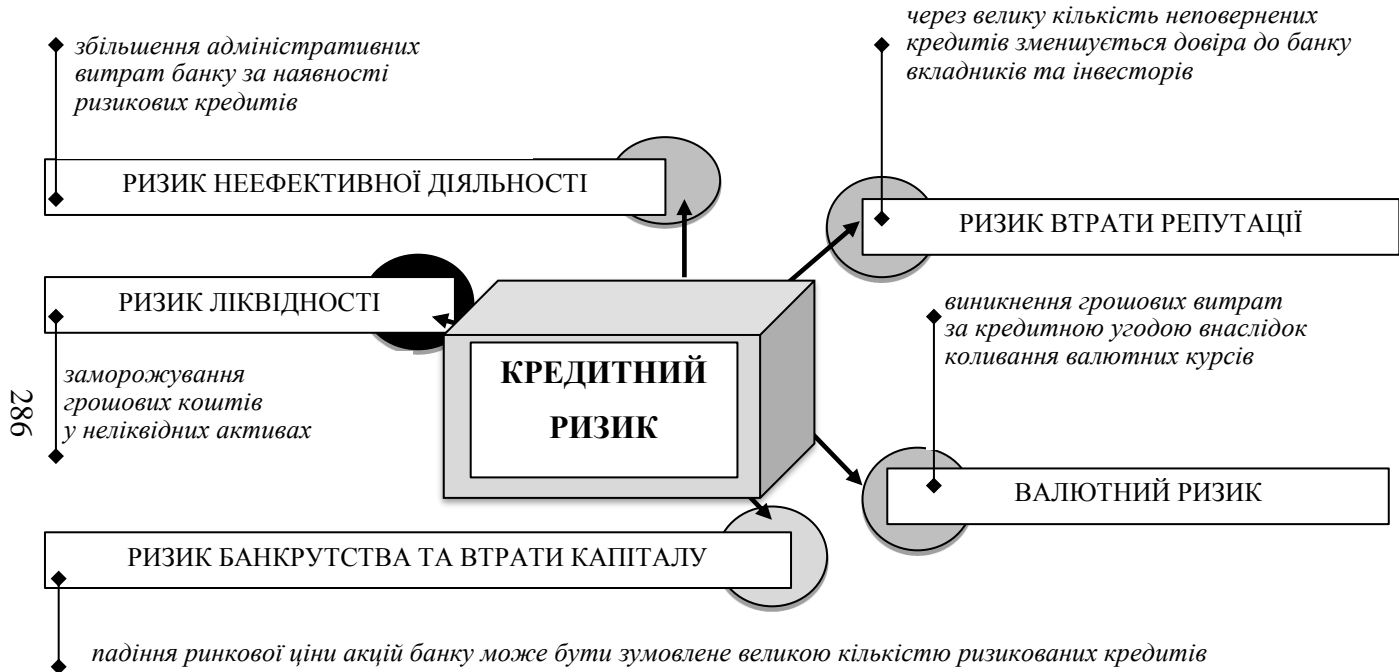

Рисунок 83 – Вплив кредитного ризику банку на інші ризики банківської системи [розробка автора на основі 238, 241]

Кредитний ризик достатньо чутливий навіть до незначних змін у фінансовому середовищі, тому банкам необхідно постійно вивчати ризик-фактори, які можуть спровокувати появу ризику.

Однією з основних причин наявності проблемних заборгованостей у портфелі банківських установ є недосконале здійснення ідентифікації, оцінювання та контролю кредитного ризику.

На основі досліджених підходів до структуризації видів і класифікаційних ознак кредитного ризику зазначимо, що одним з основних елементів виокремлення ризиків є чинники впливу. Саме чинники впливу визначають ступінь кредитного ризику банку, ось чому важливим для банку є його визначення.

Характеристика зовнішніх і внутрішніх чинників кредитного ризику наведена на рисунку 84.

Переважає більшість науковців вважає за доцільне виокремлювати зовнішні та внутрішні чинники, що можуть провокувати появу кредитного ризику.

Зовнішні чинники (неконтрольовані) не залежать від ефективності здійснюваного менеджменту, а внутрішні – це ті, які можуть бути спровоковані непрофесійною діяльністю та залежать від банку.

До зовнішніх чинників, що спричиняють кредитний ризик можна віднести такі: пов'язані з діяльністю позичальника, щодо забезпечення кредиту, з поручителем, гарантом, страховиком, економічні, політичні, законодавчо регульовальні, форс-мажорні тощо.

Ці чинники пов'язані з можливістю реалізації кредитного ризику через дії, що не залежать від діяльності персоналу кредитного підрозділу банку.

Рисунок 84 – Характеристика зовнішніх і внутрішніх чинників кредитного ризику [242, 243, 253, 255]

Внутрішні чинники, що спричиняють кредитний ризик, пов'язані з недбалістю та непрофесіоналізмом працівників банку.

Особливої уваги до себе потребують внутрішні чинники, які залежать саме від кредитної діяльності банку та відображають його кредитну політику. До них належать такі:

- неправильне оцінювання ризиків, пов'язаних із позичальником;
- порушення принципів кредитування;
- відсутність належного контролю за процесом кредитування;
- помилки в юридичному оформленні кредитних угод;
- неефективні дії і шахрайство персоналу та ін. [238].

Узагальнюючи вищенаведену інформацію, ризик-фактори кредитного ризику доцільно розподіляти на зовнішні, які є некерованими, неконтрольованими, об'єктивними чинниками кредитного ризику, та внутрішні – керовані, контрольовані, суб'єктивні [245].

Під час дослідження ризик-факторів кредитного ризику необхідно звернути увагу на суб'єктів, які мають вплив та інструментарій для його мінімізації. На рисунку 85 схематично зображені чинники максимізації та суб'єкти впливу, які сприяють мінімізації кредитних ризиків банку [245].

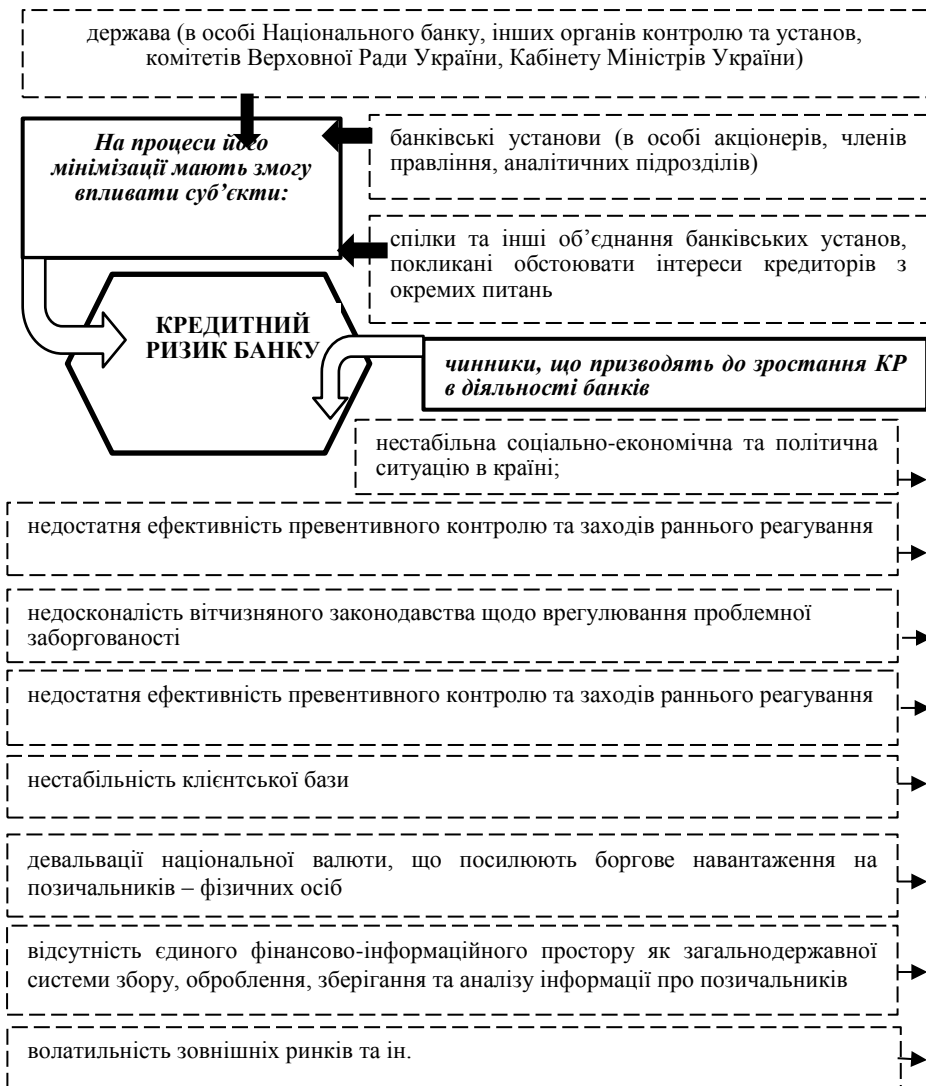

Рисунок 85 – Чинники впливу та процеси мінімізації кредитних ризиків банку [245]

Банк, аналізуючи кожен з причин, які провокують появу кредитного ризику, має ризик-фактори зовнішнього та внутрішнього середовища розглядати комплексно, зважаючи на їхній взаємозв'язок з іншими ризиками. Тільки комплексний підхід банку до визначення, систематизації ризик-факторів забезпечить фінансову стабільність, що є запорукою подальшого розвитку та конкурентоздатності на ринку.

2.6 Система управління та принципи визначення кредитного ризику банку

Управління кредитними ризиком і визначення напрямів його мінімізації в сучасних умовах є пріоритетним завданням для кредиторів різних рівнів, а особливо для банків. Побудова ефективної системи управління кредитним ризиком є запорукою безпечної діяльності сучасного банку. Сьогодні для управління кредитним ризиком необхідно враховувати та контролювати, починаючи з визначення чинників впливу і закінчуючи моніторингом ризику на безперервній основі.

Відповідно до вимог НБУ банку необхідно мати ефективну систему управління кредитним ризиком, яка забезпечує своєчасні та адекватні виявлення, вимірювання, моніторинг, звітування, контроль і пом'якшення кредитного ризику як на індивідуальній, так і на портфельній основі [233].

Управління кредитними ризиками в банку визначають як діяльність, яка містить прогнозування і планування рівня кредитних ризиків відповідно до обсягів і видів кредитних операцій, мотивування ефективної організації моніторингу кредитних ризиків, що здійснюють працівники департаменту кредитних ризиків у процесі

кредитної діяльності банку, здійснення аналізу та оцінювання чинників виникнення кредитних ризиків і їхнього впливу на показники діяльності банківської установи, контроль за рівнем кредитних ризиків і в разі необхідності здійснення їхнього регулювання з метою забезпечення досягнення стратегічних цілей і поточних завдань діяльності банку [246].

Дисбаланс між виданими та в термін неповерненими кредитами матиме негативний вплив не тільки на прибутковість банку, ефективність кредитних операцій, а й може призвести до збільшення грошової маси та провокувати інфляційні процеси в країні.

Система управління кредитним ризиком містить об'єкт, суб'єкт, інструменти та підсистеми забезпечення. Об'єктом є індивідуальний і портфельний ризики, водночас вони мають окремі механізми управління. До суб'єктів системи управління кредитним ризиком можна віднести: загальні збори акціонерів, Спостережну раду банку, Правління банку, кредитний комітет, комітет ризик-менеджменту, співробітників кредитних підрозділів банку тощо. Інструменти, які банк застосовує у процесі управління кредитним ризиком, це: планування, регулювання, аналіз і контроль [240].

Національний банк на основі рекомендацій Базельського комітету з урахуванням вимог законодавства України визначив підходи щодо побудови ефективної системи управління ризиками. У Постанові НБУ № 361 «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» зазначені основні вимоги щодо організації системи ризик-менеджменту вітчизняних банків.

Схематично система управління кредитним ризиком наведена на рисунку 86.

Рисунок 86 – Складові системи управління кредитним ризиком відповідно до вимог Постанови Правління НБУ № 361 «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» [235]

Урахування міжнародного досвіду, який вивчає та адаптує під сучасну банківську систему України Національний банк, дає можливість банкам уникнути ризикових ситуацій та ефективно використовувати свої ресурси. Дотримання органами управління банку зазначених методичних рекомендацій у процесі управління дасть можливість здійснювати банківські операції в межах допустимих параметрів ризику, що дозволить захистити інтереси клієнтів, кредиторів і власників банків.

Національний банк України рекомендує банкам зважати на Методичні рекомендації під час ухвалення ними свідомого рішення щодо збільшення параметрів ризику – розширення діяльності, орієнтації на роботу з особливими продуктами та послугами, групами контрагентів тощо, а також якщо банк унаслідок будь-яких подій опиняється в ситуації, яку можна характеризувати високим профілем ризиків [235].

Загальні підходи до управління кредитним ризиком викладені в Постанові НБУ № 64 «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах».

Сучасний банк має створити таку систему управління, яка змогла б забезпечити своєчасне та адекватне виявлення, моніторинг, вимірювання, звітування, контроль та пом'якшення кредитного ризику на індивідуальній і портфельній основі [233].

Для цього банку необхідно визначати кількісні показники ризик-апетиту до кредитного ризику (рис. 87).

Але це є невичерпним переліком кількісних показників ризик-апетиту до кредитного ризику, які банк має право визначати. У разі потреби банк може самостійно вводити додаткові показники.

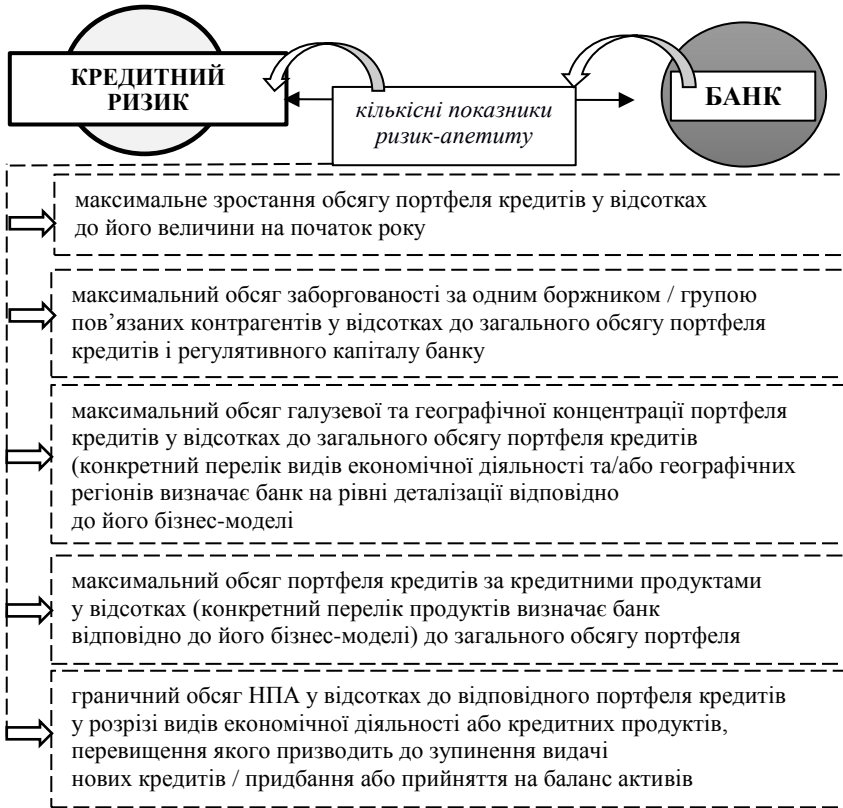

Рисунок 87 – Кількісні показники ризик-апетиту до кредитного ризику, що визначає банк [233]

Підрозділи банку з управління ризиками на основі затвердженої внутрішніми положеннями системи оцінювання кредитного ризику аналізують і порівнюють отримані результати з величиною кредитного ризику та аналізують причини в разі виявлення відхилень.

Систему управління кредитним ризиком формують відповідно до кредитної політики. Кредитна політика є елементом політики банку. Пріоритети банку під час розроблення кредитної політики наведені на рисунку 88.

Цілі кредитної політики банку мають прямо пропорційний зв'язок із його загальними стратегічними цілями і збігаються з його банківською політикою.

Для визначення місця кредитної політики в системі управління кредитними ризиками банку необхідно зазначити основний інструментарій, який містить: планування, аналіз, контроль і регулювання.

Сутність і зміст кредитної політики банку в системі управління кредитними ризиками відповідно до положення НБУ № 64 наведені на рисунку 89.

Рисунок 88 – Пріоритети банку під час розроблення кредитної політики [240]

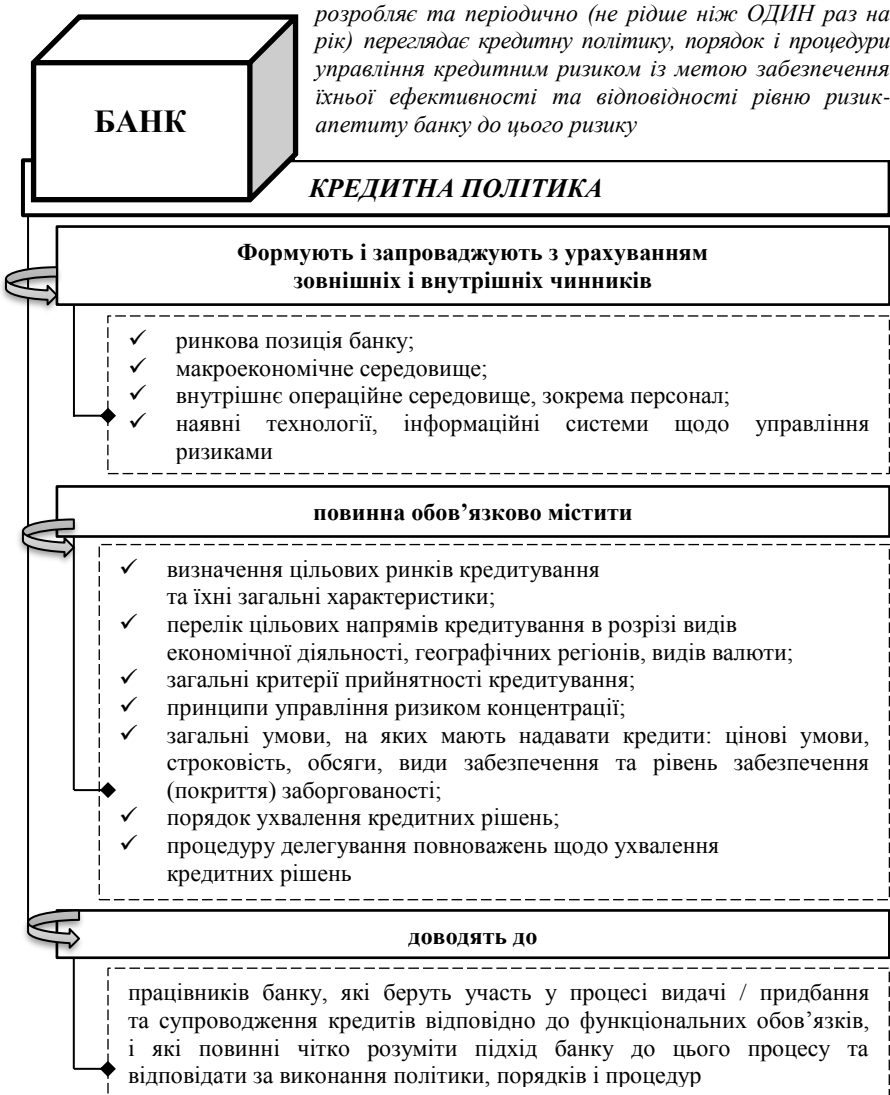

Рисунок 89 – Сутність, зміст кредитної політики банку відповідно до Положення НБУ № 64 «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» [233]

Кредитна політика банку визначає стратегію і тактику банку щодо залучення коштів і спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників) на основі принципів кредитування [240].

Кредитна політика в більш вузькому значенні – це система заходів у сфері кредитування клієнтів, що в системі управління кредитними ризиками здійснює банк для реалізації загальної стратегії в певний період часу [240].

За допомогою кредитної політики банк може забезпечити ефективне управління кредитним портфелем, за результатами аналізу здійснювати ретельний контроль і вчасно реагувати на негативні чинники, пов'язані з кредитним ризиком.

Обов'язкові складові політики управління кредитним ризиком банку наведені на рисунку 90.

Отже, система управління кредитними ризиками є невід'ємною частиною ефективної діяльності сучасного банку. Зважаючи на рекомендації Національного банку під час формування кредитної політики в системі управління кредитним ризиком, банк може уникнути хаотичних і несистематизованих дій під час здійснення кредитної діяльності. Ефективна кредитна політика сприяє ухваленню раціональних рішень і мінімізації ризиків банку.

Для ефективного здійснення своєї діяльності банку необхідно використовувати ефективні процеси та контроль, що забезпечують своєчасну ідентифікацію та визначення адекватного розміру кредитного ризику за активом, зокрема спричиненого належністю боржника / контрагента до групи юридичних осіб під спільним контролем або групи пов'язаних контрагентів, опис яких має міститися у внутрішньобанківському положенні банку та відповідати вимогам Постанови НБУ № 351 *«Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями»*.

Банк визначає кредитний ризик за активом починаючи з дня його визнання в бухгалтерському обліку до дня припинення такого визнання [232].

Рисунок 90 – Обов'язкові складові політики управління кредитним ризиком банку [233]

Відповідно до Постанови НБУ № 351 банк повинен визначати кредитний ризик за активами з дотриманням принципів, зображених на рисунку 91.

ПРИНЦИПИ ВИЗНАЧЕННЯ БАНКОМ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ ЗА АКТИВНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ

I. Переваги сутності здійснюваних банком активних операцій над їхньою формою, який, зокрема, передбачає, що банк

- ✓ забезпечує повну та адекватну оцінку кредитного ризику під час здійснення розрахунку розміру КР за активом як на індивідуальній, так і на груповій основі;
- ✓ установлює для боржника / контрагента економічно обґрунтовані періодичність і розмір сплати ним боргу

II. Своєчасності та повноти виявлення кредитного ризику, який, зокрема, передбачає, що під час оцінювання КР за активом банк

III. Адекватності оцінки розміру КР, яка, зокрема, передбачає, що банк під час оцінювання кредитного ризику за активом

IV. Застосування банком способів (методів) зниження КР, що об'єктивно, з дотриманням принципу обережності, забезпечують його мінімізацію. Зокрема щодо отриманого банком забезпечення є об'єктивні докази існування (наявності); доступності; оцінки ринкової вартості; страхування; контролю банком за належністю стану, схоронністю, вибуттям / заміною забезпечення; можливістю відчуження забезпечення на користь банку

V. Урахування власного досвіду банку під час оцінювання КР за допомогою застосування судження управлінського персоналу / колегіального органу банку

VI. Достатність та адекватність розроблених банком внутрішніх положень (правил, процедур, контролів), застосування яких забезпечує належну оцінку КР за активними банківськими операціями і унеможлиблює її викривлення

Рисунок 91 – Принципи визначення банком кредитного ризику за активними операціями [232]

Відповідно до рекомендацій НБУ дотримання банком принципу «адекватності оцінювання розміру кредитного ризику» дозволить урахувати:

- надійність і стабільність платоспроможності боржника / контрагента, яка має підтвердження на основі наведених даних, отриманих за результатами аналізу його платоспроможності, надійності та стабільності бізнесу за останні роки;

- зіставлення розміру боргу боржника / контрагента в розрізі валюти та строку погашення боргу з обсягами його поточної діяльності, які підтверджують фінансовою звітністю / доходами боржника / контрагента, а також відповідними статистичними даними;

- фактичний стан виконання укладених боржником / контрагентом контрактів / угод, що дозволить визначити спроможність контрагентів боржника / контрагента забезпечувати виконання зобов'язань перед ним;

- відповідність використання боржником отриманих кредитних коштів цілям, визначеним у договорі;

- ступінь готовності акціонерів / власників боржника / контрагента відповідати за виконання боржником / контрагентом зобов'язань перед банком, що підтверджує наявність достатнього обсягу власного (акціонерного) капіталу боржника / контрагента, надані акціонерами / власниками боржника / контрагента гарантії щодо погашення боргу (за потреби) тощо [232].

«Урахування власного досвіду банку під час оцінювання кредитного ризику за допомогою застосування судження управлінського персоналу / колегіального органу банку» як одного з принципів визначення кредитного ризику передбачає:

- у разі необхідності розширення переліку чинників, які можуть вплинути на клас боржника /

контрагента та спричинити його коригування в бік пониження (погіршення);

– визначення значень компонентів кредитного ризику (PD та LGD) за активом у межах діапазонів, а також складової компонента LGD – обсягу інших надходжень від боржника, крім вартості наданого заставодавцем забезпечення (RC);

– оцінювання впливу на фінансовий стан боржника – юридичної особи ризиків унаслідок його участі в групі юридичних осіб під спільним контролем та / або групі пов'язаних контрагентів;

– гарантію відсутності впливу однієї або більше ознак, що можуть призвести до дефолту боржника / контрагента;

– формування висновків про спроможність боржника / контрагента обслуговувати борг (*попри наявні фінансові труднощі*);

– коригування переліку подій та / або ознак дефолту боржника/контрагента в разі необхідності [232].

Вищезазначені загальні підходи та принципи дозволяють структурувати кредитний ризик банку за активами, наданими боржникам / контрагентам, та видами активних операцій (рис. 92).

Розрахунок кредитного ризику банку за активами може здійснюватися як на індивідуальній основі, так і на груповій. Якщо кредитний ризик розраховують на груповій основі, банк об'єднує фінансові активи в групи, які мають однорідні характеристики кредитного ризику відповідно до зазначеного порядку в Постанові НБУ № 351.

Розрахунок розміру кредитного ризику за активами ґрунтується на принципах, визначених у внутрішньо-банківському положенні, яке враховує вимоги НБУ.

Рисунок 92 – Структуризація кредитних ризиків банку за активами, наданих боржникам / контрагентам, та видами активних операцій [232]

Відповідно до вимог положення під час розрахунку кредитного ризику визначають значення таких компонентів:

- експозиція під ризиком (EAD);
- імовірність дефолту боржника / контрагента (PD);
- втрати в разі дефолту (LGD).

Значення коефіцієнта імовірності дефолту боржника / контрагента (PD) банк установлює на підставі класу боржника / контрагента відповідно до Постанови НБУ № 351.

Але банк може для відповідних класів боржника / контрагента коригувати / застосовувати кращі / нижчі значення цього коефіцієнта.

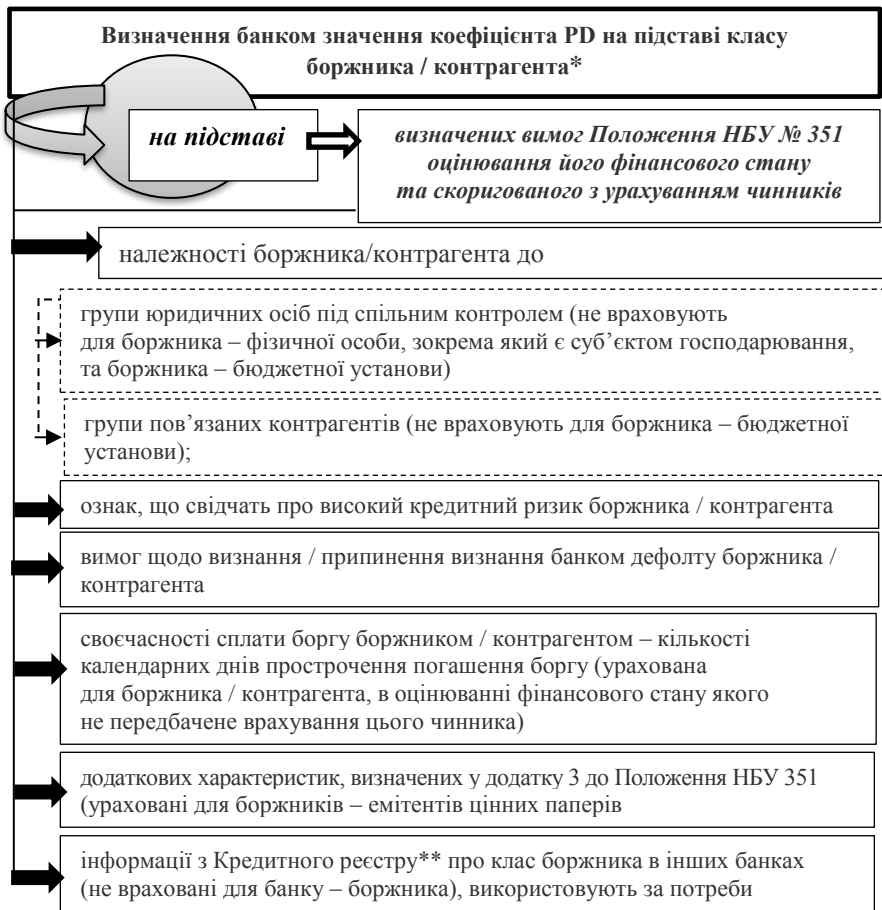
Такий варіант можливий за умови одночасного виконання таких умов:

- значення коефіцієнтів PD ґрунтуються на власному досвіді банку не менше ніж за п'ять років;

- внутрішнє положення / внутрішні положення щодо оцінювання активів і розрахунку розміру кредитного ризику за такими активами погоджене / погоджені НБУ [232].

Також необхідно враховувати, що значення коефіцієнта, який установлює банк для боржників за цінними паперами, котрі можуть бути емітованими центральними органами виконавчої влади України або інших країн, органами місцевого самоврядування України / інших країн і їхній кредитний рейтинг визначений за міжнародною шкалою, не можуть бути меншими, ніж нижчі (кращі) граничні значення діапазонів PD для відповідних класів таких боржників. Це потрібно передбачати / зазначати у внутрішніх положеннях банку, порядок погодження яких встановлює НБУ окремим розпорядчим актом.

Значення коефіцієнта PD для інших боржників / контрагентів банк установлює на підставі класу боржника / контрагента. Клас визначають за допомогою оцінювання фінансового стану, скоригованого з урахуванням чинників відповідно до Положення НБУ № 51 (рис. 93).

* Банк визначає клас боржника – юридичної особи (крім банку та бюджетної установи) та боржника – емітента цінних паперів, що є юридичною особою (крім банку та бюджетної установи), за одним із 10 класів. Для інших боржників / контрагентів банк визначає один із 5 класів.

** Кредитний реєстр – інформаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, зберігання, зміну, використання та поширення (надання) інформації про кредитні операції банків і про стан виконання зобов'язань за такими операціями, аналіз і класифікацію кредитів

Рисунок 93 – Визначення банком значення коефіцієнта PD на підставі класу боржника / контрагента [232, 234, 256]

Для банків, які здійснюють свою діяльність на ринку більше ніж три роки, необхідно установлювати значення коефіцієнта LGD залежно від виду застави та враховувати рівень покриття боргу заставою, ґрунтуючись на власних судженнях банку. Цей коефіцієнт не може бути меншим, ніж зазначені в Положенні № 351 нижчі (кращі) граничні значення діапазонів.

Експозицію під ризиком банк визначає за фінансовим зобов'язанням, що надають як суму боргу, визначену згідно з Положенням, зменшену на суму отриманої банком винагороди і зважену після цього на коефіцієнт кредитної конверсії (CCF) [232].

Зазначений на рисунку 93 перелік коригувальних чинників не є вичерпним.

Банк, керуючись власним судженням, має право розширити перелік чинників та ознак. Коригування чинників необхідне для забезпечення своєчасності виявлення та повноти оцінки кредитного ризику.

Клас боржника банк коригує на підставі інформації з Кредитного реєстру тільки за умови, якщо зазначений у ньому клас боржника був визначений унаслідок коригування на чинники [232]. Банк за наявності щодо боржника / контрагента двох або більше чинників, що зумовлюють коригування визначеного на підставі оцінки фінансового стану класу такого боржника / контрагента до різних класів, відносить такого боржника / контрагента до нижчого (гіршого) класу [232].

На рисунку 94 схематично зображений розрахунок розміру кредитного ризику за активами на індивідуальній основі. Формулу (1) або (2), зображену на рисунку, банк обирає для розрахунку ризику за активами боржників, ґрунтуючись на основі сформованого банком судження.

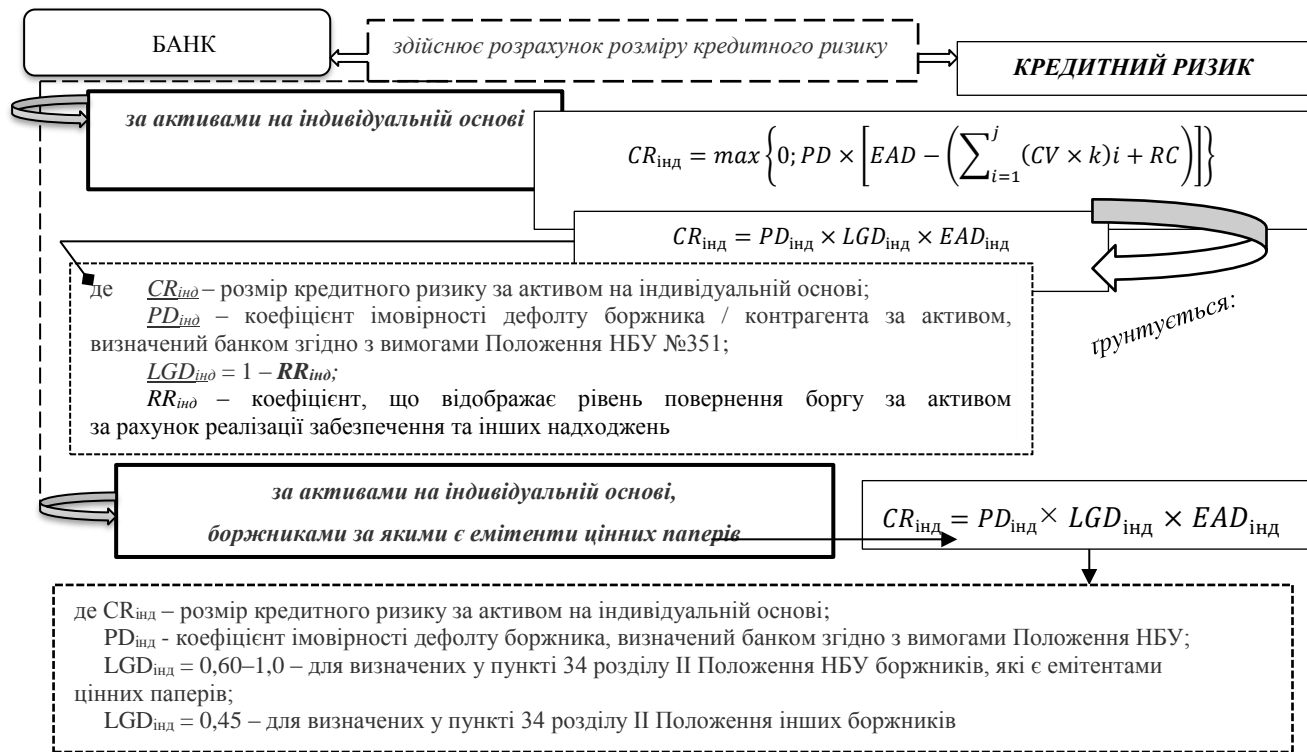

Рисунок 94 – Розрахунок розміру кредитного ризику на індивідуальній основі [232]

Банк здійснює розрахунок розміру кредитного ризику за активами на груповій основі за формулою (рис. 95).

Для визначення кредитного ризику за активними операціями банки використовують міжнародну шкалу кредитних рейтингів. За умови наявності одночасно:

- рейтингу боржника та рейтингу цінних паперів (ураховує нижчий / гірший) рівень рейтингу);
- рейтингу країни боржника та рейтингу боржника (ураховує нижчий / (гірший) рівень рейтингу);
- двох різних рейтингів боржника – ураховує рейтинг того рейтингового агентства (компанії), рівень якого є нижчим (гіршим);
- трьох різних рейтингів боржника – ураховує рейтинг того рейтингового агентства (компанії), рівень якого є нижчим (гіршим) із двох найвищих [232].

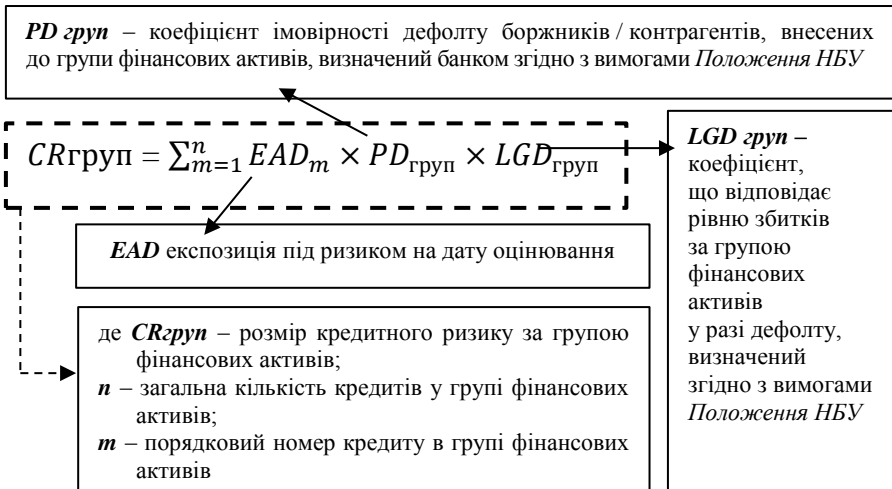

Рисунок 95 – Розрахунок розміру кредитного ризику за активами на груповій основі) [232]

Банк під час розрахунку розміру кредитного ризику бере до уваги вартість застави, яка є прийнятним забезпеченням за умови її належності до переліку забезпечення та одночасного дотримання принципів. Перелік принципів, які необхідно враховувати під час розрахунку розміру кредитного ризику, банк визначає відповідно до Постанови НБУ № 351 *«Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями»*.

Основні принципи під час розрахунку розміру кредитного ризику, які вимагає від банків НБУ в процесі здійснення кредитної діяльності, наведені на рисунку 96.

На сьогодні НБУ за даними, отриманими внаслідок здійснення банківського нагляду, має право вимагати від вітчизняних банків приведення розміру кредитного ризику відповідно до вимог чинного законодавства.

Тому в банків виникає необхідність постійно впроваджувати нові та забезпечувати ефективність наявних процесів, за допомогою яких здійснюють контроль. Це дозволить забезпечити своєчасну ідентифікацію та допоможе визначити кожному банку адекватний його розмір кредитного ризику за активами. Ця інформація є підґрунтям для своєчасно реагування та коригування своїх показників у разі виявлення невідповідності до вимог регулятора.

Предметом застави / забезпечення на підставі права довірчої власності (*принцип безперешкодного стягнення*) вважають:

- наданий банку на термін не менший, ніж термін дії кредитного договору;
- оформлений у заставу / забезпечення на підставі права довірчої власності відповідно до вимог законодавства України;

Рекомендовані НБУ принципи під час розрахунку розміру кредитного ризику

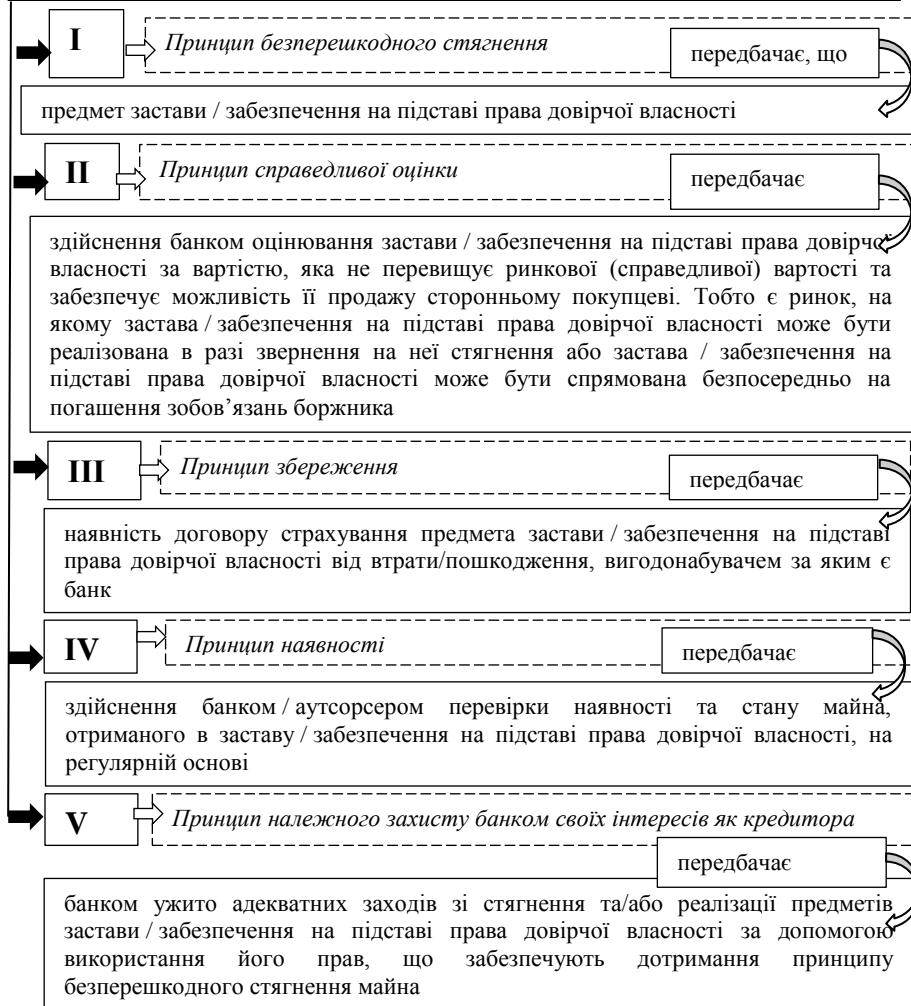

Рисунок 96 – Принципи під час розрахунку розміру кредитного ризику відповідно до Постанови НБУ № 351 [232]

– має вищий пріоритет обтяження на користь банку у відповідному реєстрі згідно з вимогами законодавства України на термін не менший, ніж термін дії кредитного договору;

– не має обмежень щодо звернення банком стягнення на заставне майно / забезпечення на підставі права довірчої власності та подальшої його реалізації в разі невиконання боржником зобов'язань за договором [232].

Принцип справедливої вартості. Критерії для розрахунку розміру кредитного ризику на основі ринкової (справедливої) вартості визначених видів забезпечення (рис. 97).

Для розрахунку розміру кредитного ризику банк використовує ринкову (справедливу) вартість забезпечення. Це може бути: цінні папери, земельні ділянки, нерухоме майно, товари, устаткування та інше.

Принцип збереження. Цей принцип поширюється на всі види забезпечення / застави. Підставою є права довірчої власності, визначені в пунктах Положення НБУ № 351. Банк повинен самостійно, зважаючи на свої особливості, розробляти внутрішньобанківську процедуру страхування предмета застави / забезпечення на підставі права довірчої власності.

Принцип наявності. У Положенні НБУ № 351 зазначено, що документами, які засвідчують факт контролю, є такі: акт, засвідчений працівником банку / аутсорсером, акт, засвідчений працівником банк / аутсорсером і заставодавцем / уповноваженою особою, яка на законних підставах володіє (користується) майном, отриманим банком у заставу, договір страхування майна тощо.

Оскільки зазвичай найбільшу частку в активах банку становлять кредити, а процентний дохід банку є основним видом його доходу, то значущість кредитного ризику є ключовим аспектом функціонування банку, додержання банками принципів і критеріїв для розрахунку розміру кредитного ризику стане запорукою сталої діяльності банку.

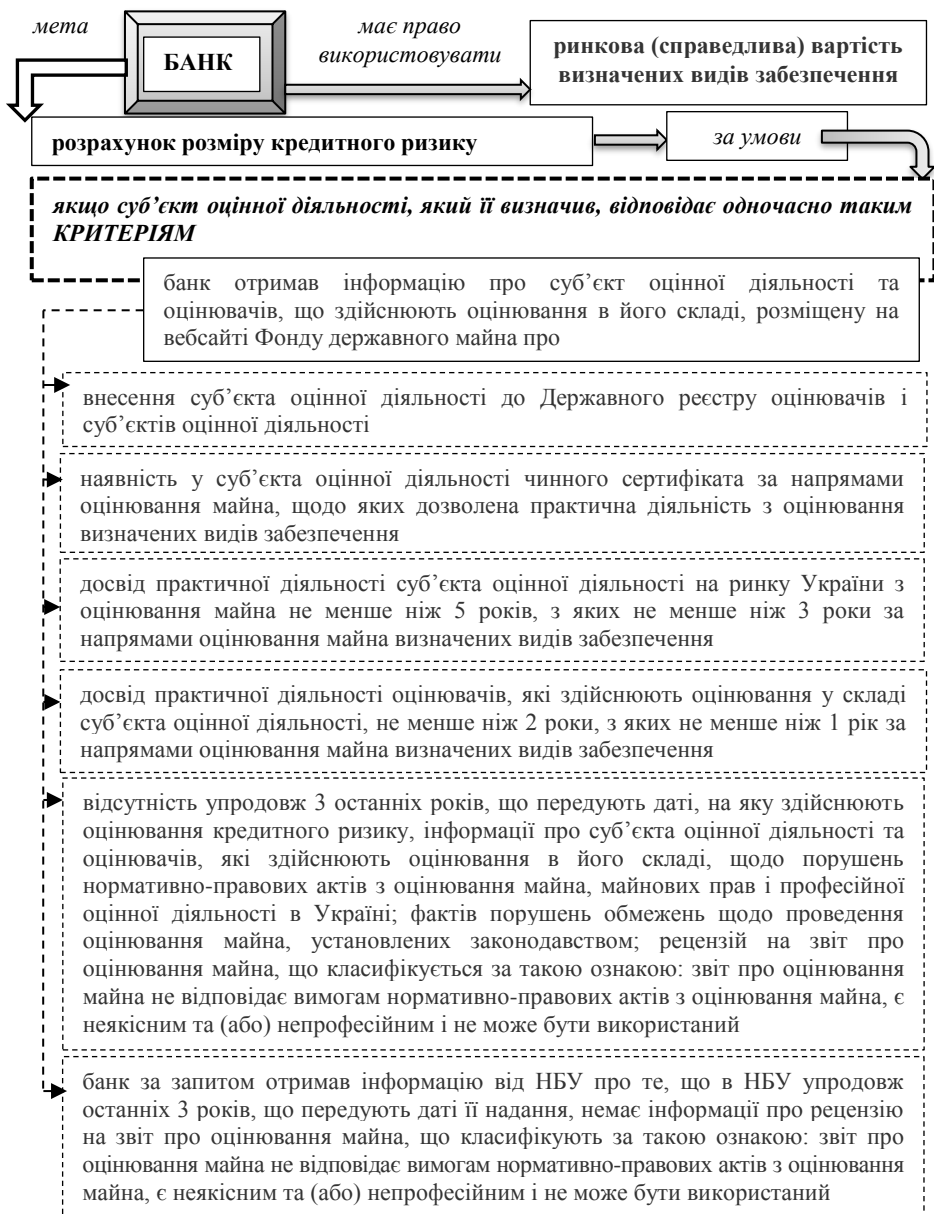

Рисунок 97 – Критерії для розрахунку розміру кредитного ризику на основі ринкової (справедливої) вартості визначених видів забезпечення [232]

Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту визначають банки на основі положень Постанови НБУ № 351 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06.2016. Це положення НБУ розробив із метою визначення вітчизняними банками розміру кредитного ризику за операціями (активними) з урахуванням рекомендацій і принципів Базельського комітету. Виконання рекомендацій дозволяє визначити мінімальні вимоги до банків України щодо розміру очікуваних витрат / збитків за банківськими операціями (активними) унаслідок реалізації кредитного ризику.

Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту для:

- боржника – фізичної особи;
- боржника – юридичної особи (крім банку, бюджетної установи та юридичної особи – боржника за кредитом під інвестиційний проєкт);
- боржника – юридичної особи – боржника за кредитом під інвестиційний проєкт;
- банку-боржника;
- боржника – бюджетної установи;
- за наданим фінансовим зобов'язанням;
- боржника / контрагента, внесеного до групи фінансових активів;
- контрагента за коштами, розміщеними в інших банках;
- контрагента за дебіторською заборгованістю;
- контрагента за похідними фінансовими активами;
- боржника – емітента цінних паперів.

Схематично порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника – фізичної особи поданий на рисунку 98.

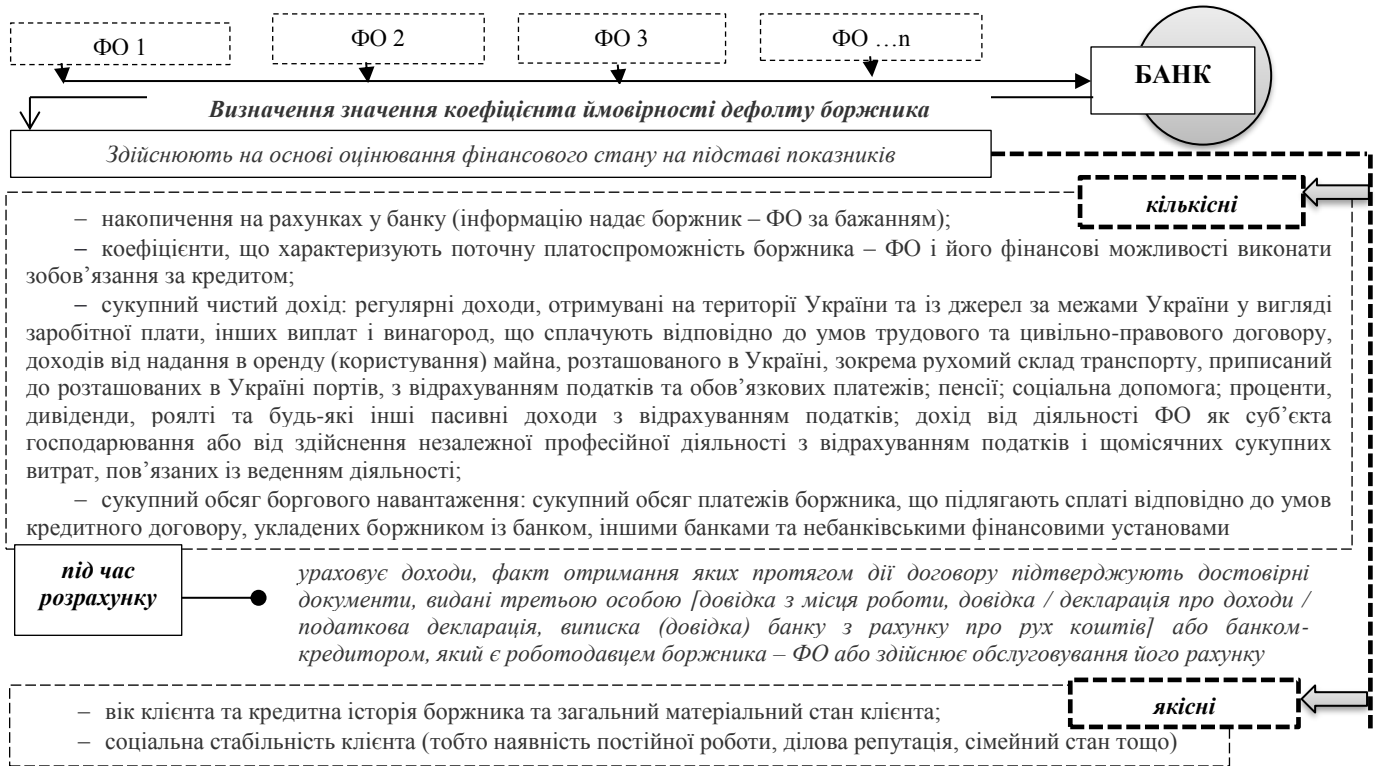

Рисунок 98 – Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника – фізичної особи відповідно до вимог НБУ [232]

Банк під час визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника – фізичної особи (зокрема тієї, яка є суб'єктом господарювання), здійснює оцінювання його фінансового стану на підставі кількісних і якісних показників.

Оцінювання фінансового стану здійснює банк з урахуванням аналізу податкової декларації, яка містить інформацію про динаміку показників діяльності суб'єкта господарювання щонайменше за останні 12 місяців поспіль, що передують оцінюванню кредитного ризику за кредитом. Декларацію подають за встановленими законодавством України формами.

Відповідно до Постанови НБУ № 351 у загальній оцінці фінансового стану боржника – фізичної особи питома вага кількісних показників має становити не менше ніж 70 %. Періодичність здійснення оцінювання поточного фінансового стану боржника – ФО визначає банком самостійно з урахуванням стану обслуговування боргу, але не рідше ніж один раз на рік.

Проведене оцінювання фінансового стану відповідно до визначених НБУ характеристик дає банку підставу визначити клас боржника – фізичної особи з урахуванням чинника своєчасності сплати боргу (рис. 99).

Якщо виникає ситуація, коли в боржника – ФО наявні характеристики, притаманні різним класам, його відносять до нижчого класу. Також банк може самостійно коригувати визначений на підставі оцінювання фінансового стану клас за допомогою коригувальних коефіцієнтів.

Банк під час визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника – ФО в межах устанавленого діапазону відповідно до Положення НБУ № 351 та згідно з методикою банку щодо визначення значення PD ураховує також інші події та обставини, що можуть спричинити припинення виконання боржником своїх зобов'язань.

КЛАС БОРЖНИКА – ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ НА ПІДСТАВІ РЕЗУЛЬТАТІВ
ОЦІНЮВАННЯ ЙОГО ФІНАНСОВОГО СТАНУ

1-й клас

фінансовий
стан

високий: сукупний обсяг боргового навантаження боржника – ФО не перевищує 50 % обсягу його сукупного чистого доходу за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу не перевищує 7 днів; наявність у власності майна, крім майна, переданого в заставу / забезпечення на підставі права довірчої власності, яке за рівнем ліквідності відповідає критеріям прийнятності; коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність і фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, перевищують їхні оптимальні

2-й клас

добрий: сукупний обсяг боргового навантаження боржника – ФО не перевищує 60 % обсягу його сукупного чистого доходу за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить від 8 днів до 30 днів; є підстави вважати, що надалі стан виконання зобов'язань боржником не погіршиться; коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність та фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, не нижчі, ніж їхні оптимальні

3-й клас

задовільний: сукупний обсяг боргового навантаження боржника – ФО не перевищує 70 % обсягу його сукупного чистого доходу за відповідний період; можна простежити інші негативні тенденції; прострочення погашення боргу становить від 31 дня до 60 днів; є підстави очікувати погіршення стану виконання зобов'язань; коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність, фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом не завжди відповідають оптимальним

4-й клас

фінансовий
стан

незадовільний: сукупний обсяг боргового навантаження боржника – ФО не перевищує 80 % в обсягу його сукупного чистого доходу за відповідний період; наявні негативні зміни щодо загального матеріального стану клієнта та/або його соціальної стабільності; зростання обсягу зобов'язань боржника – ФО свідчить про високу ймовірність несвоєчасного та/або в неповній сумі погашення боргу; прострочення погашення боргу становить від 61 дня до 90 днів; коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність і фінансові можливості виконати зобов'язання, є несуттєво нижчими, ніж їхні

5-й клас

критичний: сукупний обсяг боргового навантаження боржника – ФО перевищує 80 % обсягу його сукупного чистого доходу за відповідний період; кількість календарних днів прострочення погашення боргу становить більше ніж 90 днів; коефіцієнти, що характеризують поточну платоспроможність і фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, нижчі, ніж їх оптимальні значення

Рисунок 99 – Визначення класу боржника – фізичної особи на підставі результатів оцінювання його фінансового стану [232]

Для банку – боржника (далі – ББ) під час визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту банк здійснює оцінювання фінансового стану.

Основу становлять дані фінансової та статистичної звітності банку-боржника з урахуванням такої інформації:

– дотримання ББ (резидентом) економічних нормативів;

– аналіз якості активів і пасивів;

– стан ліквідності;

– аналіз прибутків і збитків;

– виконання банком-боржником зобов'язань у минулому;

– надані та отримані міжбанківські кредити;

– щорічний аудиторський звіт;

– інша інформація, що може свідчити про наявність ризиків несвоєчасного виконання зобов'язань [232].

Оцінювання фінансового стану банк здійснює кожного місяця протягом дії договору, аналіз здійснює на підставі абсолютних і відносних показників поточної фінансової і статистичної звітності в динаміці, структури активів і пасивів (вертикальний аналіз) тощо.

Оптимальне значення абсолютних показників банк зазначає у внутрішньобанківських положеннях. Також банк повинен визначити характеристики відносних показників і їхній порядок урахування під час здійснення оцінювання кредитного ризику.

Клас ББ банк визначає на підставі результатів оцінювання його фінансового стану відповідно до наведених характеристик, обов'язково зважаючи на чинник своєчасності сплати боргу (рис. 100).

Значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника – юридичної особи (ЮО), крім ББ та бюджетної установи, банк здійснює на основі оцінювання його фінансового стану.

КЛАС ББ НА ПІДСТАВІ РЕЗУЛЬТАТІВ ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ

1-й клас

високий: діяльність за результатом останніх 12 місяців поспіль, що передують даті оцінювання кредитного ризику, прибуткова; економічних нормативів, установлених НБУ, дотримується; динаміка абсолютних і відносних показників фінансової звітності є стабільно позитивною; звіт суб'єкта аудиторської діяльності містить немодифіковану думку; кількість календарних днів прострочення погашення боргу не перевищує 3 днів

2-й клас

добрий: діяльність за результатом останніх 12 місяців поспіль, що передують даті оцінювання кредитного ризику, прибуткова; економічні нормативи, встановлені НБУ, дотримується; динаміка абсолютних і відносних показників фінансової звітності є переважно позитивною; звіт суб'єкта аудиторської діяльності містить немодифіковану думку / модифіковану думку із застереженнями; кількість календарних днів прострочення погашення боргу не перевищує 7 днів

3-й клас

задовільний: діяльність за результатом останніх 12 місяців поспіль, що передують даті оцінювання кредитного ризику, має нестабільну динаміку, проте позитивний фінансовий результат є переважальним; економічних нормативів, установлених НБУ, переважно дотримується, проте наявні випадки порушень (не більше ніж два порушення); динаміка абсолютних і відносних показників фінансової звітності є різноспрямованою; звіт суб'єкта аудиторської діяльності містить модифіковану думку із застереженнями; кількість календарних днів прострочення погашення боргу не перевищує 15 днів

4-й клас

незадовільний: діяльність за результатом останніх 12 місяців поспіль, що передують даті оцінювання кредитного ризику, збиткова; наявні випадки порушень економічних нормативів, установлених НБУ (три і більше порушень); абсолютні та відносні показники фінансової звітності мають негативну динаміку; звіт суб'єкта аудиторської діяльності містить модифіковану думку із застереженнями; кількість календарних днів прострочення погашення боргу не перевищує 30 днів; наявні випадки невиконання у строк розрахункових документів із вини банку

5-й клас

критичний: діяльність за результатом останніх 12 місяців поспіль, що передують даті оцінювання кредитного ризику, збиткова; економічні нормативи, установлені Національним банком, порушуються (три і більше порушень)

Рисунок 100 – Визначення класу банку-боржника
(резидента) на підставі результатів оцінювання
фінансового стану [232]

Відповідно до чинного законодавства боржники ЮО складають квартальну та річну звітність, що і є основою для здійснення банком висновків щодо кредитоспроможності майбутнього клієнта.

Визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника – у межах діапазону, зазначеного в Положенні НБУ № 351.

Згідно з методикою банку щодо визначення значення PD також ураховує: динаміку фактичних значень інтегрального показника, якість менеджменту боржника – ЮО, наявність та активність ринків збуту продукції, наявність і стан виконання бізнес-плану, інші події та обставини, що можуть впливати на припинення виконання боржником своїх зобов'язань [232].

Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника – ЮО схематично зображений на рисунку 101.

Інтегральний показник фінансового стану боржника із застосуванням логістичної моделі розраховують на основі формули

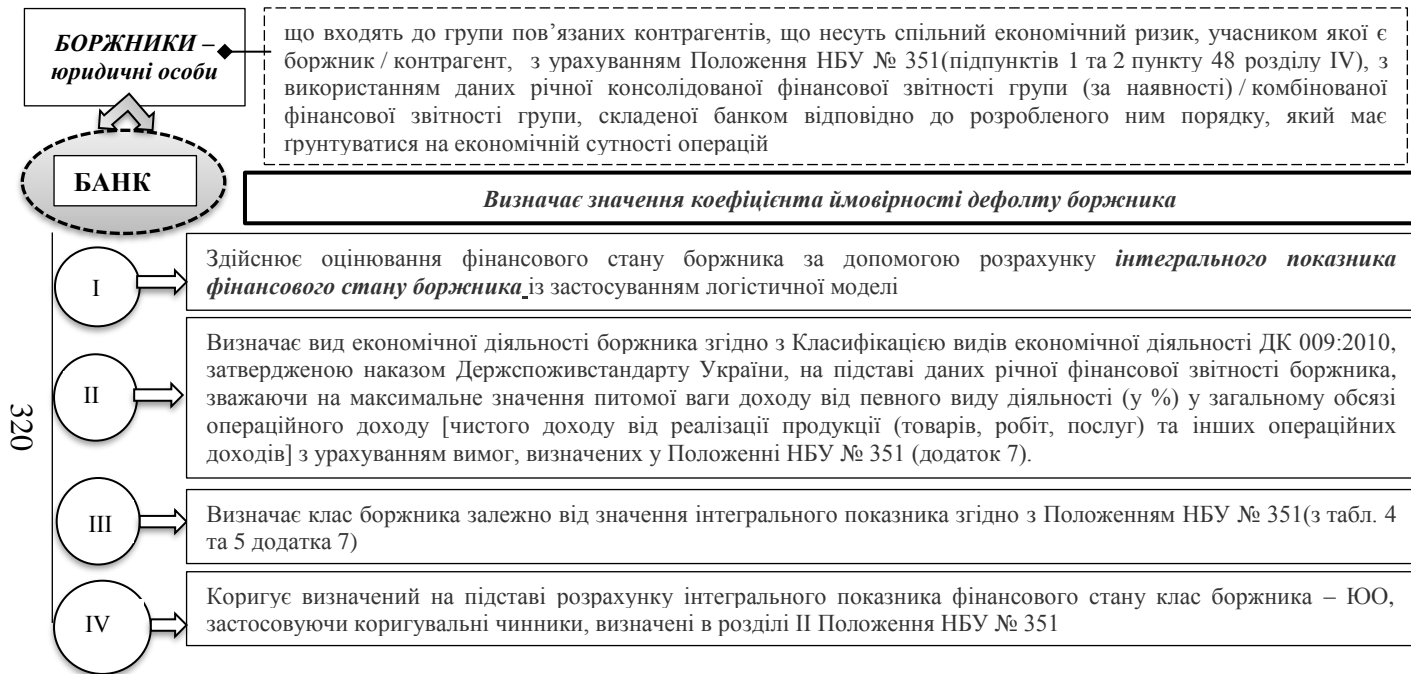
$$Z = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_i x_i ,$$

де Z – інтегральний показник;

x_i – показники, що визначають на підставі фінансових коефіцієнтів, розрахованих за даними фінансової звітності боржника – юридичної особи, з урахуванням установлених НБУ діапазонів для кожного фінансового показника;

β_i – коефіцієнти логістичної моделі, що визначають з урахуванням вагомості показників;

β_0 – вільний член логістичної моделі, значення якого актуалізує НБУ.

320

Рисунок 101 – Порядок визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника – юридичної особи (крім банку, бюджетної установи та юридичної особи – боржника за кредитом під інвестиційний проєкт) відповідно до вимог НБУ [232]

Клас боржника – ЮО визначає банк, зважаючи на значення інтегрального показника. За умови, якщо боржник – ЮО є нерезидентом, клас визначає банк, нижчий із двох, за аналогічних показників резидентів. Підставою є дані кредитних рейтингів за міжнародною шкалою країни місцезнаходження боржника.

Банк може визначати клас боржника – ЮО, застосовуючи коригувальні чинники, а саме:

- своєчасність сплати боргу боржником – ЮО;
- належність боржника до групи юридичних осіб під спільним контролем / групи пов'язаних контрагентів;
- ознак, що свідчать про високий кредитний ризик боржника / контрагента;
- вимог щодо визнання / припинення визнання банком дефолту боржника / контрагента; інформації з Кредитного реєстру про нижчий (гірший) від визначеного банком клас боржника [232].

Банк під час розрахунку значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника – ЮО визначає межі встановленого діапазону відповідно до вимог, зазначених у Положенні НБУ № 351 та згідно з обраною методикою банку щодо визначення значення PD.

Під час розрахунку банк також бере до уваги: динаміку фактичних значень інтегрального показника, якість менеджменту боржника – ЮО, наявність та активність ринків збуту продукції, наявність і стан виконання бізнес-плану, інші події та обставини, що можуть впливати на припинення виконання боржником своїх зобов'язань.

Для боржника – бюджетної установи банки, визначаючи ймовірність дефолту на основі даних, отриманих під час здійснення оцінювання фінансового стану, ґрунтуються на даних фінансової і бюджетної звітності боржника.

Також банк враховує таку інформацію:

- стан виконання бюджету боржника – бюджетної установи з урахуванням вимог бюджетного законодавства;
- обсяг, структуру та динаміку загального боргового навантаження бюджету;
- передбачені в бюджеті витрати на обслуговування та/або погашення наявних зобов'язань;
- іншу інформацію, що може свідчити про наявність ризиків несвоєчасного виконання зобов'язань [232].

Оцінювання фінансового стану здійснюють не рідше ніж один раз на три місяці. Проводять аналіз абсолютних і відносних показників звітності бюджетної установи в динаміці щонайменше за останні 12 місяців.

Оптимальні значення абсолютних показників, характеристика відносних, порядок врахування їх під час здійснення оцінювання кредитного ризику боржника бюджетної установи з урахуванням особливостей класифікації кредитних операцій банк визначає самостійно у внутрішніх положеннях.

Основою для визначення класу «Для боржника – бюджетної установи» є результати, отримані під час оцінювання його фінансового стану. Також мають враховувати характеристики чинника своєчасності сплати боргу (рис. 102).

Для розрахунку коефіцієнта ймовірності дефолту боржника / контрагента, внесеного до групи фінансових активів, банк їх об'єднує за однорідними характеристиками (рис. 103). Об'єднані однорідні фінансові активи дають можливість банку розрахувати кредитний ризик на груповій основі, використовуючи формулу (3).

Фінансову дебіторську заборгованість, термін погашення якої за умовами договору не перевищує трьох місяців, банк об'єднує в групи. Водночас сума боргу не повинна перевищувати 20 000 грн, або еквівалент цієї суми в іноземній валюті за офіційним курсом НБУ на дату здійснення оцінювання кредитного ризику.

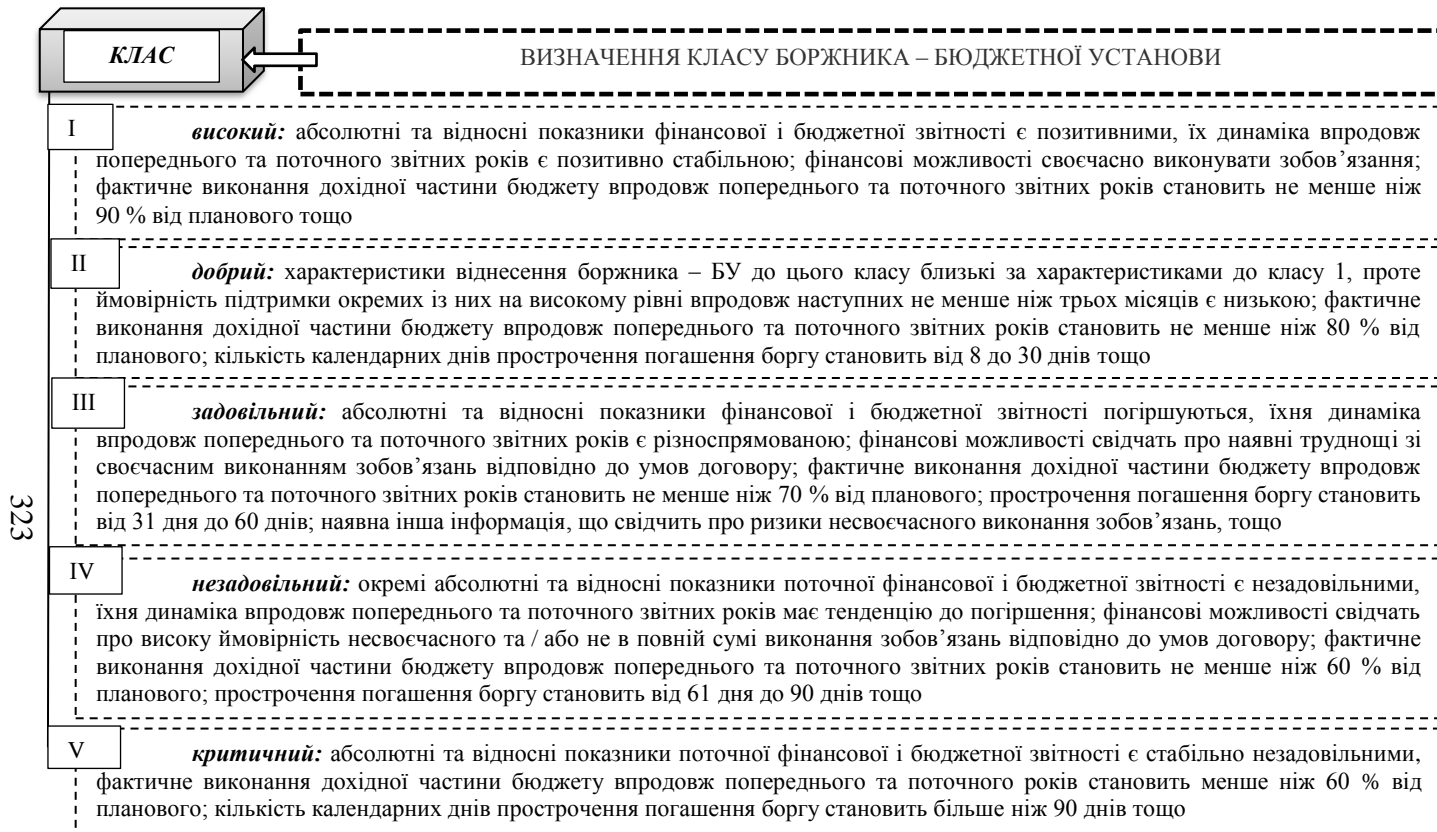

Рисунок 102 – Визначення класу боржника – бюджетної установи на підставі результатів оцінювання фінансового стану та іншої інформації [232]

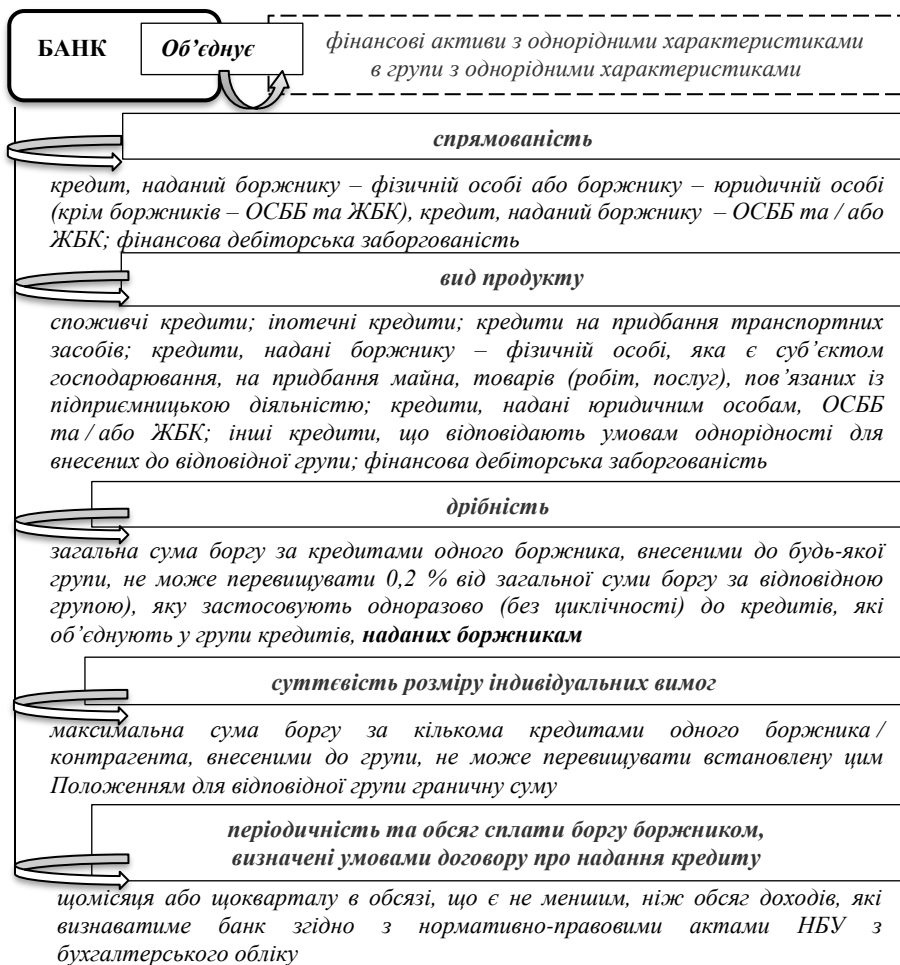

Рисунок 103 – Групування банком фінансових активів з однорідними характеристиками в групі для розрахунку кредитного ризику [232]

Банк за групами фінансової дебіторської заборгованості визначає клас контрагентів, ґрунтуючись на своєчасності погашення боргу (залежно від кількості календарних днів прострочення погашення боргу). За

групами банк визначає значення таких коефіцієнтів на підставі Постанови НБУ № 351:

– ймовірності дефолту (PD) контрагентів – на підставі визначеного класу;

– втрат у разі дефолту (LGD), що дорівнює «1».

Об'єднання в групи кредитів, наданих боржникам – юридичним особам, відбувається за умови, що загальна сума боргу кожного з боржників не перевищує 5 000 тис. грн.

для боржника – ОСББ та ЖБК, загальна сума боргу повинна не перевищувати 250 тис. грн.

Отже, кредитні операції є основною складовою, що формує прибутковість банку, а отже, є основою реалізації його цілей. Тому дослідження кредитного ризику, структуризація його за видами та ґрунтовне дослідження ризик-факторів, що можуть їх спровокувати, є підґрунтям для побудови ефективної системи управління банківських ризиків.

ВИСНОВКИ

Світовий досвід засвідчує, що ефективне реформування фінансової системи є запорукою для подальшого економічного зростання й соціального розвитку та важливою складовою зміцнення фінансової безпеки держави.

Процеси євроінтеграційного спрямування мають значний вплив на здійснення структурних реформ у сфері публічних фінансів. Саме публічний сектор, який є фундаментальною частиною фінансової системи країни, покликаний збалансовувати відтворювальні, фіскальні, економічні та соціальні функції держави й окремих територіальних громад і забезпечувати суспільний компроміс щодо наповнення та використання коштів державного і місцевих бюджетів відповідно до потреб сталого розвитку держави та регіональних і місцевих соціально-економічних систем. Розроблені концептуальні засади реалізації державної фінансової політики сталого розвитку на основі поєднання сучасних методів та інструментів сприятимуть забезпеченню модернізації фінансово-кредитного механізму держави.

Побудова вираженої стратегії боргової політики держави належить до найбільш актуальних пріоритетів у системі забезпечення принципів сталого розвитку. Тому була звернена увага на зниження боргового навантаження на національну економіку, підвищення рівня прозорості та відповідальності суб'єктів господарювання реального сектору за використання кредитів, наданих під державні гарантії, та необхідності формування ефективного інвестиційного портфеля фінансових посередників на ринку фінансових послуг.

Реалізація соціально-економічної функції держави у сфері культури та мистецтва, спрямована на створення сприятливих умов розвитку людського й інтелектуального

капіталів і функціонування соціально відповідальної громади, дозволила визначити напрями розвитку в частині запровадження нових і більш дієвих механізмів і форм фінансування цього сектору за допомогою досягнення оптимального поєднання бюджетних і позабюджетних джерел фінансових ресурсів, розширення можливостей співпраці державного та приватного партнерства, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості національної культурної діяльності, покращанню якості надання культурних послуг і залученню населення до культурного розвитку.

Проведений аналіз бюджетного фінансування охорони здоров'я в Україні засвідчив низький рівень його забезпечення порівняно з іншими європейськими країнами, що вимагає пошуку нових джерел фінансування медицини. Оскільки комплексний підхід до реформування механізму фінансування вітчизняної галузі охорони здоров'я на засадах обов'язкового медичного страхування в Україні поки що відсутній, був розглянутий розвиток ринку добровільного медичного страхування, який здатен підняти рівень охорони здоров'я населення та забезпечити додаткові надходження грошових коштів у цей сектор економіки.

Обґрунтовано, що в межах забезпечення транспарентності публічних фінансів саме програмно-цільовий метод бюджетування є однією з ключових характеристик довіри до уряду держави та інститутів місцевого самоврядування. Своєчасне оприлюднення повної, достовірної, економічно обґрунтованої, суспільно значущої, зрозумілої інформації про стан планування та виконання бюджетних програм (державних, місцевих, об'єднаних територіальних громад) обумовлює розвиток процесу диджиталізації в системі управління державними фінансами. Запровадження різноманітних інструментів цифрової прозорості (інтернет-платформ, інформаційно-

аналітичних програм і систем, вебпорталів візуалізації даних, анкет опитування громадської думки, електронних петицій, інформаційних звітів, скарг учасників бюджетного процесу тощо) дозволить громадськості впливати на визначення пріоритетності реалізації цілей державної політики, стратегію її вирішення, отримання суспільних послуг для цільових груп населення.

Оцінювання стану місцевих бюджетів свідчить про те, що бюджетна система України потребує здійснення окремих заходів, які будуть сприяти удосконаленню процесу децентралізації місцевого самоврядування з наділенням ширших повноважень місцевих органів влади, упровадження нових законодавчих норм для оптимізації механізму формування, розподілу та перерозподілу державних коштів. В умовах сьогодення важливим питанням є забезпечення прозорості й послідовності правил і методик визначення напрямів і розмірів підтримки місцевих бюджетів. Це дозволить зміцнити фінансову базу органів місцевого самоврядування і дасть їм більших можливостей для досягнення реальної бюджетної самостійності та фінансової децентралізації.

Доцільність наукового дослідження з питань фінансової безпеки як базової складової економічної безпеки держави обумовлена тим, що дозволяє визначити умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи. Сучасний стан фінансової безпеки в Україні характеризують як нестабільний, що спричинено такими кризовими явищами та процесами: зростанням державного боргу, підвищенням рівня тінізації економіки в банківському секторі, скороченням темпів та обсягів кредитування банківськими установами реального сектору, зниженням фінансової стійкості окремих інституціональних одиниць економіки. Зважаючи на особливості становлення в Україні банкоцентричної фінансової системи, забезпечення банківської безпеки є

першочерговим завданням, реалізація якого дозволить підвищити рівень довіри суб'єктів господарювання, населення та бізнесу до банківської системи.

Однією з актуальних проблем на сучасному етапі розвитку банківської системи є дослідження загроз кредитної діяльності банків і визначення можливостей використання їхнього потенціалу для фінансування реального сектору економіки. Доведено, що на підвищення рівня кредитної активності банків значний вплив мають проблемні банківські кредити, що дозволило визначити методи та інструменти врегулювання проблемних кредитів банку та сформувати систему індикаторів ефективності управління ними.

Важливим напрямом формування системи антикризового управління кредитними ризиками банку є врахування міжнародного досвіду, який вивчає та адаптує під сучасну банківську систему Національний банк України. Зважаючи на це, було доведено необхідність визначення та узагальнення ключових характеристик кредитного ризику банку, що дасть змогу мінімізувати його вплив на кредитну діяльність і забезпечити фінансову стійкість банківського сектору загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз державних стратегічних документів щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року: національна доповідь. URL: http://iser.org.ua/uploads/files/ISED_Report-UKR_Web_Final.pdf.

2. Державне фінансове регулювання економічних перетворень / І. Я. Чугунов, А. В. Павелко, Т. В. Канєва та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2015. 376 с.

3. Зелена» економіка. URL: <http://www.zhiva-planeta.org.ua/diyalnist/zelena-ekonomika.html>.

4. Качула С. В. Трансформація механізму реалізації державної фінансової політики соціального розвитку в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 2. С. 71–76.

5. Коваленко В. В. Грошово-кредитна політика та її вплив на подолання структурних дисбалансів економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 12. С. 445–449.

6. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики). Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. 396 с.

7. Крупка А. Я. Методологія формування та реалізації фінансової політики держави. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ* : матер. загальноунів. наук. конф. проф.-викл. складу, 10 квіт. 2013 р., м. Тернопіль. Тернопіль : Вектор, 2013. 134 с.

8. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка. 2001. 608 с.

9. Лагутін В. Д. Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці. Київ : КНТЕУ, 2007. 248 с.

10. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія. Київ : ДННУ АФУ, 2009. 600 с.

11. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html.

12. Титаренко Т. Г. Поняття та сутність і зміст державної політики регулювання земельних відносин в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=873>.

13. Аналіз стану реструктуризації державних зовнішніх боргових зобов'язань. Рахункова палата України : веб-сайт. URL: http://old.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/printable_article/161951;jsessionid=1F54D7864C955E99593A3C0A9D38DA20.

14. Богдан Т. П. Управління державним боргом і макрофінансові ризики в економіці України. *Фінанси України*. 2011. № 1. С. 13–22.

15. Бондарук Т. Г. Державний борг України: механізм управління та обслуговування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01. К., 2001. 19 с.

16. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник. Москва : НІОС, 2000. 416 с.

17. Вахненко Т. П. Державний борг України та його економічні наслідки. Київ : Альтерпрес, 2000. 152 с.

18. Верещака І. М. Етапи реалізації боргової політики України: проблеми та перспективи. *Наукові праці НДФІ*. № 4(65). 2013. С. 38–47.

19. Волынская О. А. Понятие долговой политики и критерии оценки ее эффективности. *Сибирская финансовая школа*. 2006. № 4. С. 117–119. URL: <http://safbd.ru/sites/>

default/files/sifbd-2006-4_117-119.pdf. (дата звернення 27.01.2021).

20. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег. URL: <https://socioline.ru/files/5/316/keyns.pdf> (дата звернення 26.01.2021).

21. Кожна сьома гривня доходів держбюджету йде на обслуговування боргу – Рахункова палата. Економічна правда : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/12/23/669484/> (дата звернення 26.01.2021).

22. Колосова В. П. Фінанси міжнародних інституцій в Україні : монографія. Київ : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2016. 504 с.

23. Колосова В. П., Капленко О. І., Романенко А. О. Теоретичні підходи до сутності фінансових ресурсів міжнародних інституцій у забезпеченні економічного розвитку країни. *Економіка та підприємництво*. 2016. № 3 (90). С. 17–28.

24. Крайчак Є. В. Боргова політика України у контексті збереження фінансової безпеки держави. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. – 2009. – № 5. – С. 81–88.

25. Кудряшов В. П. Фінанси : навч. посіб. Херсон : Олды-плюс, 2002. 352 с.

26. Лютий І. О., Зражевська Н. В, Рожко О. Д. Державний кредит та боргова політика України : монографія. Київ : Центр учбової л-ри, 2008. 352 с.

27. Лютий І., Терес Ю. Реалізація боргової політики в країнах ЄС: уроки для України. *Світ фінансів*. 2018. № 4 (57). С. 7–19.

28. Опарін В. М. Фінанси: загальна теорія : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2007. 240 с.

29. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates?date=20.02.2021&period=daily> (дата звернення 25.01.2021).

30. Педченко Н. С. Лугівська Л. А. Сутність поняття «боргова політика держави». *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2012. № 2 (53). С. 229–236.

31. Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Начала политической экономии. *Классика экономической мысли* : сочинения. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2000. С. 403–474.

32. Попович З. Маємо другий неоголошений дефолт? Економічна правда : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2015/05/21/543116/> (дата звернення 25.01.2021).

33. Романенко О. Р. Фінанси : підручник. Київ : Центр учбової л-ри, 2009. 312 с.

34. Сідеольнікова Л. П. Теоретико-організаційні доміанти і практика розбудови податково-боргових джерел формування бюджетних ресурсів держави : монографія. Херсон : ПП Грінь Д.С., 2013. 670 с.

35. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Эксмо, 2007. 960 с.

36. Терес Ю. Основні засади формування та реалізації боргової політики України. *Схід*. 2017. № 6. С. 28–33.

37. Хто вивів гроші з банку «Надра». *Finrnslub club* : веб-сайт URL:<https://finclub.net/ua/analytics/khto-vyviv-hroshi-z-banku-nadra.html> (дата звернення 26.01.2021).

38. Чи компенсують кредитори України свої втрати від списання частини боргу завдяки VRI. *Finbalance* : веб-сайт. URL: <http://finbalance.com.ua/news/Chi-zmozhut-kreditori-Ukrani-kompensuvati-vtrati-vid-spisannya-chastini-borhu-zavdyaki-VRI> (дата звернення 26.01.2021).

39. Friedman M. Capitalism and Freedom. URL: <http://www.pdfarchive.com/2011/12/28/friedman-milton-capitalism-and-freedom/friedman-milton-capitalism-and-freedom.pdf>. (дата звернення 25.01.2021).

40. Башняк О. С. Фінансове право : навч. посіб. Тернопіль : ПП Шпак В. Б., 2007. 248 с.
41. Берлач А. І. Фінансове право : навч. посіб. Київ : Університет Україна, 2006. 200 с.
42. Бюджет України 2016 : стат. зб. Київ : Міністерство фінансів України, 2017. 316 с. URL: [file:///C:/Users/n.dekhtiar/Downloads/a6d88e3b4e411ca655003eba01eff826%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/n.dekhtiar/Downloads/a6d88e3b4e411ca655003eba01eff826%20(1).pdf).
43. Бюджет України 2019 : стат. зб. Київ : Міністерство фінансів України, 2020. 289 с. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20Ukraine%202019%20\(publish\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20Ukraine%202019%20(publish).pdf) (дата звернення: 02.12.2020).
44. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
45. Василик О. Д. Теорія фінансів : підр. Київ : НІОС, 2003. 416 с.
46. Василик О. Д., Павлюк К. В. Бюджетна система України. Київ : Центр учбової літератури, 2004. 544 с.
47. Дем'янишин В. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах. Світ фінансів. 2007. Випуск 2 (11). С. 34–48.
48. Державна казначейська служба України : офіційний сайт. URL : <https://www.treasury.gov.ua/ua>.
49. Державні фінанси у транзитивній економіці : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Карліна. Київ : Кондор, 2003. 200 с.
50. Дехтяр Н. А., Люта О. В., Пігуль Н. Г. Фінансовий механізм діяльності суб'єктів господарювання : моногр. Суми : Університетська книга, 2011. 182 с.
51. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. Т 1. 616 с.
52. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. Львів : Центр Європи, 1997. 576 с.

53. Заклади культури, мистецтва, фізкультури і спорту України у 2017 році : стат. зб. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_zkm_2017.pdf.

54. Костенко Ю. О. Фінансове право України : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 240 с.

55. Лантух К. О. Підходи та методи фінансування культури та мистецтва: світовий досвід і перспективи для України. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Том 30 (69). № 4. С. 123–130.

56. Монаєнко А. О. Суб'єкти та правові засоби, за допомогою яких здійснюється фінансування освіти та науки. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 12. С. 103–106.

57. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : КНЕУ, 2002. 240 с.

58. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : підр. Київ. : Юрінком Інтер, 2010. 140 с.

59. Про культуру. Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.

60. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи забезпечення населення культурними послугами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2020 р. № 1035. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2020-%D1%80>.

61. Романенко О. Р. Фінанси : підр. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.

62. Степанюк Н. І. Бюджетне фінансування: принципи, форми, методи та шляхи вдосконалення. Фінанси, облік і аудит. 2016. Вип. 1(27). С. 107–118.

63. Фінанси бюджетних установ : навч. посіб. / Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнека, О. В. Люта, Н. Г. Пігуль ; за

заг. ред. Н. А. Дехтяр. Суми : Сумський державний університет, 2020. 229 с.

64. Фінансове право України : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін. Київ : Правова єдність, 2010. 395 с.

65. Юрій С. І. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ : Знання, 2008. 611 с.

66. Юрій С. І., Бескид Й. М. Бюджетна система України : навч. посіб. Київ : Ніос, 2000. 400 с.

67. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.

68. European Insurance. URL: <https://www.insuranceeurope.eu/insurancedata>.

69. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <http://www.moz.gov.ua>.

70. Інформація про стан і розвиток страхового ринку. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Ohliad-strakhovoho-rynku.html>.

71. Антропов В. В. Финансирование здравоохранения: европейский опыт и российская практика. *Экономика. Налоги. Право*. 2019. № 2. С. 115–126. URL: http://globalbizresearch.org/economics/images/files/26543_D756_JEIEFB_Mohammed%20T.%20Abusharbeh.pdf.

72. Гатаулліна Е. І. Тенденції розвитку добровільного медичного страхування в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 28. Частина 2. С. 45–48. URL: <http://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/26>.

73. Эффективное финансирование здравоохранения: рекомендации ВОЗ. URL: <https://www.apteka.ua/article/62612>.

74. Рак Р., Ковальська К. Місце медичного страхування в системі охорони здоров'я. *Економіка*. 2008.

№ 105. С. 41–44. URL: rak-r-kovalska-k-pace-of-insurance-medicine-in-security-system-of-health_14278.pdf.

75. Сокирко, О. С., Кобзар І. А., Ханалієва І. С. Розвиток медичного страхування: зарубіжний досвід та можливості його використання в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. № 19. С. 1139–1144. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/3449>.

76. Пархета Л. В. Страхова медицина як альтернативна модель організації охорони здоров'я в Україні. *Стратегія економічного розвитку України*. 2017. № 41. С. 186–192. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2017_41_20.

77. Сова О. Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку медичного страхування в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. Випуск 49. С. 80–92. URL: <http://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/37>.

78. Приказюк Н. В., Березіна С. Б., Романченк М. І. Перспективи запровадження обов'язкового медичного страхування на шляху реформування галузі охорони здоров'я України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 21. С. 138–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_21_31.

79. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>.

80. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років : офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <http://moz.gov.ua/strategija>.

81. Про фінансування охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні :

Проект Закону від 04.10.2018 № 9163. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64744.

82. Витрати на охорону здоров'я за схемою фінансування. URL: <https://www.apteka.ua/article/524775>.

83. Розвиток ринку добровільного медичного страхування в контексті впровадження страхової медицини в Україні. URL: https://kon-insurance.mnau.edu.ua/files/work_2020/56.pdf.

84. Брагин А. Г. Зарубежный опыт применения программно-целевого метода в управлении муниципальным развитием. *Экономика и социум*. 2015. № 2 (15). С. 731–736. URL: <https://readera.org/read/140111992>.

85. Буринська районна державна адміністрація : офіційний сайт. URL: <http://www.brn.sm.gov.ua/index.Php/ru/2-uncategorised?start=455>.

86. Бюджет участі – найефективніший інструмент е-демократії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2565588-budzet-ucasti-najefektivnisij-instrument-edemokratii.html>.

87. Бюджети за завданнями / упорядник К. Плоский. URL: https://pauci.org/upload/files/performance_budgets.pdf (ПАУСІ)

88. Бюджетний кодекс України : сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

89. Бюджетний процес у програмно-цільовому форматі. URL: <https://www.mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%20%D0%9F%D0%A6%D0%9C.pdf>.

90. Всеукраїнський громадський бюджет. URL: <http://vgb.org.ua>.

91. Громадський проект : офіційний сайт платформи Громадський проект. URL: <https://pb.org.ua/>.

92. Державні видатки та фінансова звітність (PEFA) : звіт Україна 2019. URL: [https:// www.pefa.org/node/3676](https://www.pefa.org/node/3676).

93. Дешко А. Л. Напрями формування і реалізації бюджетної політики на середньострокову перспективу / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/budgetna-polityka.pdf>.

94. ЄС для підсилення державних фінансових систем місцевих урядів LOGICA URL: <https://donors.decenralization.gov.ua/project/logica>.

95. Звіт про базові вимірювання. *Принципи державного управління. Україна*. Червень. 2018. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reform%20office/Ukraine%20Baseline%20Measurement%20Report%202018_UA.pdf.

96. Звіт про виконання у 2019 році Стратегії реформування державного управління України URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/zviti-pro-vidkonannya/par-report-ukr-web.pdf>.

97. Звіт про результати аудиту ефективності використання органами державного управління коштів державного бюджету на заходи з реформування системи управління державними фінансами / Рахункова палата. Київ. 2019. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/20-7_2019/Zvit_20-7_2019.pdf.

98. Зростання прозорості місцевих бюджетів: що для цього зробили об'єднані громади URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12053>.

99. Ильяшенко В. В. Международный опыт внедрения элементов бюджетирования, ориентированного на результат. *Известия УрГЭУ*. 2012. № 5(43). С. 43–51. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-opyt-vnedreniya-elementov-byudzhetrovaniya-orientirovannogo-na-rezultat/viewer>.

100. Індекс відкритості 2019. URL: <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/rankings>.

101. Індекс прозорості місцевих бюджетів : Звіт про результати оцінювання прозорості місцевих бюджетів 2018–2019 років 16 міст – партнерів Проекту ПРОМІС URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/635/PLEDDG_Budget_Transparency_Rating.pdf.

102. Індекс прозорості місцевих бюджетів / Об'єднані територіальні громади. URL: http://probudget.org.ua/db_pic/images/files/file_1574179990.8486.pdf.

103. Індекс прозорості місцевих бюджетів. Федерація канадських муніципалітетів : Проект міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст». 2020. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/635/PLEDDG_Budget_Transparency_Rating.pdf.

104. Концепція застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі : розпорядження КМУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80#Text>.

105. Крауліх П., Вайланд Г. Програмно-цільовий метод бюджетування у федеральній землі Гессен, Німеччина. *Фінанси України*. 2014. № 11. С. 7–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2014_11_3.

106. Лавров А. М., Ястребова О. К. Актуальные тенденции бюджетного процесса в странах ОЭСР. *Государственные финансы. Бюджетная система. Финансовый журнал*. № 2. 2018. С. 9–23. URL: https://www.nifi.ru/images/FILES/Journal/Archive/2018/2/statii_2018_2/fm_2018_2_01.pdf.

107. Маркович Г. Все про програмно-цільовий метод у бюджетному процесі: важливо для об'єднаних громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/3906>.

108. Марчак Д. Бюджетні програми: шлях до покращення якості. URL: <https://voxukraine.org/uk/>

byudzhetni-programi-shlyah-do-pokrashhennya-yakosti/#:~: text.

109. Методика здійснення порівняльного аналізу ефективності бюджетних програм, які виконуються розпорядниками коштів місцевих бюджетів : лист Міністерства фінансів України від 19.03.2013 від № 31-05110-14-5/27486 : офіційний сайт Інституту бюджету і соціально-економічних досліджень. URL: <http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Legislation/2013/20.09.13/1.pdf>.

110. Методологія оцінки прозорості місцевих бюджетів / під загальною редакцією канд. наук. держ. управління О. В. Голинської та експерта Громадського Партнерства «За прозорі місцеві бюджети!» А. О. Матвієнко. Київ, 2017. URL://<https://tlb.in.ua>.

111. Міністерство фінансів впровадило в дослідну експлуатацію ІАС «LOGICA» : урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ministerstvo-finansiv-vprovadilo-v-doslidnu-ekspluataciyu-iac-logica>.

112. Оцінка системи державних видатків та фінансової підзвітності (PEFA). Україна. (Старосинявська ОТГ – Субнаціональний рівень органів влади). Остаточний звіт. Січень, 2020. URL: https://www.pefa.org/sites/pefa/files/2020-02/UK-Starosyniavska%20AH-Jan20-PFMPR-SN-Public%20with%20PEFA%20Check_UKR.pdf.

113. Перспективи електронної демократії в Європі : Офіційний сайт європейського парламенту. URL: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_STU%282018%29603213.

114. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу : навчальний посібник / під заг. ред. І. Ф. Щербини ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження». 3-тє видання, виправлене та доповнене. Київ, 2012. – 100 с. URL: https://www.ibser.org.ua/sites/default/files/book_ppb_3.pdf.

115. Показники держаного бюджету на 2022–2023 роки. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/p_DB.pdf.

116. Потеряйло І. Застосування програмно-цільового методу планування видатків місцевих бюджетів. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2011. № 6. С. 74–82. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2011/06/8.pdf>.

117. Принципы стратегического консультирования по вопросам внедрения бюджетирования, ориентированного на результаты: какие уроки можно извлечь из опыта стран ОЭСР для целей сотрудничества в области развития? URL: https://www.pempal.org/sites/pempal/files/event/attachments/giz-study_rus.pdf.

118. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України від 15.09.2015 № 679-VIII : сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text>.

119. Про оцінку ефективності бюджетних програм державного бюджету : Наказ Міністерства фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0646-20#Text>.

120. Проєкт LOGICA. URL: <http://logica-project.eu/first-component/page.html>.

121. Стратегія реформування системи управління державними фінансами 2017–2021pp. URL: <https://www.slideshare.net/serafimpogrebnoy/20172021-71918386>.

122. Теплицкая А.А. Обзор и анализ зарубежного опыта планирования. *Молодой ученый*. 2013. № 1 (48). С. 188–192. URL: <https://moluch.ru/archive/48/5981/>.

123. Терещук Г. А. Зарубіжний досвід забезпечення принципу прозорості та «доброго врядування» в діяльності публічної адміністрації. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2019. № 3 (65). С. 222–226. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/38.pdf.

124. Транспарентність публічних фінансів – протидія корупції : монографія / за заг. реакцією д-ра екон. наук І. О. Школьник і д-ра екон. наук Т. Г. Савченка. Суми : Ярославна, 2018. 186 с.

125. Школьник І. О., Черкай О. О. Транспарентність контролерів публічних рахунків в США. *Проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (м. Суми, 19–20 листопада 2020 року) / Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «УАБС» Сумського державного університету. Суми : Сумський державний університет, 2020. С. 174–177. URL: https://fbs.uabs.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/finansovo-kredytna_systemy_2020-1.pdf.

126. Шокало. К. Реалії громадських бюджетів у містах України // Центр спільних дій. URL: <https://www.centrea.org/article/byudzhetniy-proces-vs-uchast-gromadyan-realiyi-gromadskih-byudzhativ-u-mistah-ukrayini>.

127. Яценко Ю. О. Окремі аспекти впровадження програмно-цільового методу у бюджетний процес на рівні місцевих бюджетів / Ю. О. Яценко. *Фінанси України*. 2013. № 7. С. 44–54.

128. Open Budget Survey 2019. URL: <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results/2019/ukraine>.

129. Openbudget // Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>.

130. Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) Performance Assessment Report. Ukraine. URL: <https://www.pefa.org/node/3676>.

131. Балацький Є. О. Місцеві бюджети як визначна ланка місцевих фінансів : збірник наукових праць Донецького державного інституту управління. Серія Економіка. 2010. Вип. 176. С. 268–277.

132. Брязкало А. Є. Теоретичні аспекти сутності місцевих бюджетів в Україні. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*: Економічні науки. 2013. Вип. 3. С. 244–248.

133. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 11.12.2020).

134. Василик О. Д. Бюджетна система України : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.

135. Васильєва Н. В. Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/205/93.pdf> (дата звернення: 28.11.2020).

136. Воробйов Ю. М., Когут І. А. Формування фінансової стійкості місцевих бюджетів в умовах підвищення самостійності регіонів : монографія. Мелітополь : Видавництво, 2012. 250 с.

137. Гнатовська А. І. Визначення поняття «місцевий бюджет» як об'єкта міжбюджетних відносин. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Вип. 1. С. 142–150.

138. Кириленко О. П. Місцеві фінанси : навчальний посібник. Тернопіль : Астон, 2004. 140 с.

139. Кириленко О. П. Місцеві фінанси : підручник. Київ : УБС НБУ, 2015. 579 с.

140. Ковалевич Д. А. Місцеві бюджети та їх роль у територіальному розвитку. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*: Економічні науки. 2014. № 2(54). С. 198–203.

141. Науменко А. М. Сутність та функції місцевих бюджетів в умовах трансформації економіки. URL: [//dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/2511/1/Z_9_2006-363-369.pdf](https://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/2511/1/Z_9_2006-363-369.pdf) (дата звернення: 24.12.2020).

142. Ніколаєва О. М. Взаємодія місцевих органів виконавчої та представницької влади в реалізації

бюджетних відносин : автореф. дис. канд. наук: спец. 25.00.04. Донецьк, 2005. 20 с.

143. Пасічник Ю. В. Бюджетна система : навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей вузів. Черкаси : Відлуння, 1999. 375 с.

144. Поляк Г. Б. Фінанси місцевих органів влади : підручник. Москва : Фінанси та статистика, 1991. 152 с.

145. Сивульська Н. М. Виконання місцевих бюджетів України : дис. канд. екон. наук: спец. 08.04.01. Київ, 2004. 18 с.

146. Смирнов М. А. Місцеві фінанси : підручник. Москва : Госиздат, 2010. 563 с.

147. Сунцова О. О. Місцеві фінанси : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 488 с.

148. Чікіта І. Б. Місцеві бюджети в умовах демократизації суспільства : дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.08. Київ, 2010. 20 с.

149. Чікіта Н. В. Місцеві бюджети – політико-економічний аспект в умовах сучасної держави. URL: [//www.edu.ua/bitstream/316497/1/18519/1/Чікіта%201](http://www.edu.ua/bitstream/316497/1/18519/1/Чікіта%201) (дата звернення: 15.11.2020).

150. Юрійчук С. М. Місцеві бюджети в управління національним господарством: їх сутність та визначення. *Економіка та держава*. 2011. С. 77–78.

151. Статистичний збірник Міністерства фінансів «Бюджет України – 2017». URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20Ukraine%202017%20\(publish\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20Ukraine%202017%20(publish).pdf) (дата звернення: 02.12.2020).

152. Статистичний збірник Міністерства фінансів «Бюджет України – 2018». URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20Ukraine%202018%20\(publish\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20Ukraine%202018%20(publish).pdf) (дата звернення: 02.12.2020).

153. Статистичний збірник Міністерства фінансів «Бюджет України – 2019». URL: <https://mof.gov.ua/storage/>

files/Budget%20of%20Ukraine%202019%20(publish).pdf(дата звернення: 02.12.2020).

154. Волохова І. С. Вектори зростання надходжень до місцевих бюджетів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 23. С. 39–42.

155. Мединська Т. В., Галас Х. Ю. Сучасні тенденції формування і розподілу доходів місцевих бюджетів України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 28. С. 609–614.

156. Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0065> (дата звернення: 17.01.2021).

157. Regulation (EU) No 600/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014R0600&from=EN> (дата звернення: 17.01.2021).

158. Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0138> (дата звернення: 17.01.2021).

159. Directive 2013/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0036> (дата звернення: 17.01.2021).

160. Regulation (EU) No 575/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on prudential requirements for credit institutions and investment firms. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1474800744984&uri=CELEX:32013R0575> (дата звернення: 17.01.2021).

161. The structure of financial supervision Approaches and Challenges in a Global Marketplace / 2008.

162. Maes I., Lamfalussy A. Macro-Prudential Approach to Financial Stabilit. PSL Quarterly Review. 2010. Vol. 63. № 254. С. 263–290.

163. Piper D. L. A. The new twin peaks model A report on the financial services industry's views on upcoming regulatory issues.

164. Financial Policy Committee / Bank of England. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/about/people/financial-policy-committee> (дата звернення: 17.01.2021).

165. What is the Prudential Regulation Authority (PRA)? / Bank of England. URL: <https://www.bankofengland.co.uk/knowledgebank/what-is-the-prudential-regulation-authority-pra> (дата звернення: 17.01.2021).

166. BaFin – Homepage. URL: https://www.bafin.de/EN/Homepage/homepage_node.html;jsessionid=8177252814C54CEE631F6BDD9B4D4EC9.1_cid361 (дата звернення: 17.01.2021).

167. Розвиток фінансового сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy> (дата звернення: 17.01.2021).

168. Результати ліцензування та реєстрації фінансових установ Національним банком у грудні. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rezultati-litsenzuvannya-ta-reyestratsiyi-finansovih-ustanov-natsionalnim-bankom-u-grudni> (дата звернення: 17.01.2021).

169. Інформація про стан і розвиток фінансових компаній та лізингодавців – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-prostan-i-rozvytok-finansovykh-kompanii-lizynhodavtsiv-ta-lombardiv-Ukrainy.html> (дата звернення: 17.01.2021).

170. Інформація про стан і розвиток кредитних установ України – Національна комісія, що здійснює

державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.
URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-kredytnykh-ustanov-Ukrainy.html> (дата звернення: 17.01.2021).

171. Кількість банків в Україні (2008–2021) / Мінфін.
URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/> (дата звернення: 17.01.2021).

172. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.
URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html> (дата звернення: 17.01.2021).

173. Про внесення змін до деяких за... від 12.09.2019 № 79-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text> (дата звернення: 17.01.2021).

174. Чорна С. В. Оцінка рівня фінансової безпеки України та її складових. *Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт «Управління фінансово-економічною безпекою»*. Харків : ХНЕУ, 2018.

175. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : моногр. Київ : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2004. 759 с.

176. Єпіфанов А. О., Пластун О. Л., Домбровський В. С. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

177. Болгар Т. М. Фінансова безпека банків в умовах ринкової трансформації економіки України : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.08. Суми, 2009. 21 с.

178. Артеменко Д. А. Механизм обеспечения финансовой безопасности банковской деятельности : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.10. Ростов-на-Дону, 1999. 32 с.

179. Вовк В. Я. Теоретичні засади забезпечення фінансової безпеки банку. *Проблеми економіки*. 2012. № 4. С. 200–204.

180. Наточеева Н. Н. Финансовый механизм преодоления банковских кризисов для обеспечения устойчивого роста банковского сектора России : автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.10. Москва, 2011. 44 с.

181. Наточеева Н. Н. Анализ текущего состояния финансовой безопасности коммерческих банков. *Аудит и финансовый анализ*. 2011. № 2. С. 115–119.

182. Євченко Н. Г., Криклій О. А. Вплив податкових ризиків на фінансову безпеку банку. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України* : зб. наук. пр. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. Вип. 25. С. 45–52.

183. Хитрін О. І. Фінансова безпека комерційних банків. *Фінанси України*. 2004. № 11. С. 118–124.

184. Дмитров С. О. Управління фінансовою безпекою комерційного банку. *Фінансовий простір*. 2012. № 2 (6). С. 11–15.

185. Коковіхіна О. О., Високорода М. С. Фінансова безпека комерційного банку: подальше удосконалення визначення. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2014. Вип. 45. С. 253–256. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2014_45_57.

186. Горалько О. В. Фінансова безпека банків у системі забезпечення фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. Вип. 2. С. 328–337.

187. Ярочкин В. І. Безпека банківських систем. *Ось*. 2004. № 89. 416 с.

188. Гриценко Р. Економічна безпека банківської системи України. *Вісник Національного банку України*. 2003. № 4. С. 27–28.

189. Вовченко Р. С. Підходи до розкриття сутності фінансової безпеки банківського сектору національної

економіки. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 2. С. 51–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2015_2_9.

190. Лесечко М. Д., Малик Я. Й., Гелей С. Д., Стрельбицька Л. М. Економічна безпека України: внутрішні та зовнішні чинники : навч. посіб. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 256 с.

191. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 29.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.

192. Статистика. Наглядова статистика : офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#4>.

193. Рэнкинг финансовой надежности банков Украины. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/bank-finscore/2020/3/>.

194. Jozef Antoni Haber, Alina Bukhtiarova, Svitlana Chorna, Olesia Iastremska and Tetiana Bolgar. Forecasting the level of financial security of the country (on the example of Ukraine). *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. № 15 (3). P. 304–317. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15\(3\).2018.25](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(3).2018.25).

195. Музичка О. М., Журибіда Н. Р., Галько Є. О. Методичні підходи до оцінювання рівня фінансової безпеки банків. *Бізнес Інформ*. 2019. № 3. С. 322–327.

196. Corruption Perceptions Index Transparency International Ukraine (2017). Available via: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-korupsiyi-2019/>.

197. Interactive data access tool for the Worldwide Governance Indicators (WGI). Available via: <http://info.worldbank.org/governance/WGI/#doc>.

198. Варналій З. С. Економічна безпека : навчальний посібник. Київ : Знання, 2012. 647 с.

199. Васильчишин О. Б. Фінансова безпека банківської системи України: філософські детермінанти : моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 358 с.

200. Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП – або 846 млрд гривень – перебуває в тіні / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/doslidjennya-tinvoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaeye-v-tini>.

201. Звіт Про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму в 2019 року / Державної служби фінансового моніторингу України. URL: <https://finmonitoring.in.ua/NRA2019.pdf>.

202. Міністерство економіки України. Дослідження тіньової економіки в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=b2fe7b9f-4e8a-487f-b3f7-ecd29c1c79c6&title=DoslidzhenniaTinvoiEkonomikiVUkraini-MaizheChvertVvpAbo846-MlrdGrivenPerebuvaVTini>.

203. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>.

204. Мордань Є. Ю., Бухтіарова А. Г. Нелегальна взаємодія фінансових посередників: типові схеми. Податково-інвестиційний механізм протидії тіньовому виведенню капіталу : монографія / за заг. ред. докт. екон. наук, проф. І. М. Кобушка. Суми : Сумський державний університет, 2020. С. 121–136.

205. Мордань Є. Ю. Типові схеми участі фінансових посередників у легалізації доходів отриманих злочинним шляхом / Стійкий розвиток національної економіки: актуальні проблеми та механізми забезпечення : матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (27 квітня 2020 р.) / М-во освіти і науки України, Донець.

нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2020. С. 72–75.

206. Мордань Є. Ю., Бондаренко Є. К., Кальченко Я. І., Давиденко Ю. С. Банківські ризики легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом: сутність, види та система управління. *Економіка та держава*. 2021. № 1. С. 115–123.

207. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/ІІР_у.pdf

208. Нові вимоги до структури власності банків та наслідки її непрозорості / Національний банк України. URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17998289>.

209. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>.

210. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 15.04.2005. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-05>.

211. Ретроспективний аналіз даних щодо обсягів прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент (round tripping) за 2010–2019 рр. / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/retrospektivniy-analiz-danih-schodo-obsyagiv-pryamih-inozemnih-investitsiy-v-yakih-kintsevim-kontrolyuyuchim-investorom-ye-rezident-round-tripping-za-2010r---2017r>.

212. Річний звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2019 р. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-diyalnist/55555555-2019-rik/ricnij-zvit-derzhfinmonitoringu-za-2019-rik.html><https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zvity/zvit2019ua.pdf>.

213. Річний звіт НБУ за 2019 рік. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/annual_report_2019.pdf?v=4.

214. Тенденції тіньової економіки в Україні у січні – березні 2020 року / Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.

215. Уткіна О. В. Система управління банківськими ризиками легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / ДВНЗ «Університет банківської справи». Київ, 2019.

216. Крылова Л. В. Трансформационная функция национальной банковской системы: особенности реализации в условиях переходной экономики. *Финансовая аналитика: проблемы и решения*. 2009. № 7. С. 7–17.

217. Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова Правління Національного банку України від 11.06.2018 № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18> (дата звернення: 25.01.2021).

218. Звіт про фінансову стабільність: червень 2019 / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-R1.pdf?v=4 (дата звернення: 25.01.2021).

219. Реструктуризація кредитів позичальникам, які постраждали від карантину: дію спрощених правил оцінки кредитного ризику подовжено. *Вісник: офіційно про податки*. <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100019126-restrukturizatsiya-kreditiv-pozichalnikom-yaki-postrazhdali-vid-karantinu-diyu-sproshchenikh-pravil-otsinki-kreditnogo-riziku-podovzheno> (дата звернення: 20.01.2021).

220. Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України : Постанова Правління Національного банку України від 18.07.2019 № 97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0097500-19#Text> (дата звернення: 25.01.2021).

221. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій із фінансовими інструментами в банках України : Постанова Правління Національного банку України 21.02.2018 № 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014500-18?find=1&text=%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%86#w1_1 (дата звернення: 25.01.2021).

222. Рекомендації Правлінню Національного банку України щодо проблем кредитування та шляхів його активізації : Рішенням Ради Національного банку України 28.01.2020 № 1-рд. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr001500-20?find=1&text=політик#Textt> (дата звернення: 27.01.2021).

223. International Financial Reporting Standards, paragraphs 58, 59 of IAS 39 «Financial Instruments: Recognition and Measurement». URL: http://ec.europa.eu/internal_market/accounting/docs/consolidated/ias39_en.pdf. (дата звернення: 25.01.2021).

224. Guidance to banks on non-performing loans. ECB 2017. URL: https://www.bankingsupervision.europa.eu/ecb/pub/pdf/guidance_on_npl.en.pdf (дата звернення: 25.01.2021)

225. Regulation (EU) No 575/2013 of 26 June 2013 on prudential requirements for credit institutions and investment firms. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A32013R0575> (дата звернення: 25.01.2021).

226. Regulation (EU) No 680/2014 – Implementing Technical Standards (ITS) on supervisory reporting of institutions (as amended). EBA 2014. URL: <https://www.eba.europa.eu/regulation-and-policy/supervisory-reporting/implementing->

technical-standard-on-supervisory-reporting/-/regulatory-activity/press-release. (дата звернення: 25.01.2021).

227. Guidance on Prudential treatment of problem assets – definitions of non-performing exposures and forbearance. BCBS 2017. URL: <http://www.bis.org/bcbs/publ/d403.pdf>. (дата звернення: 25.01.2021).

228. Клименко Д. Б. Можливості банків по роботі з проблемними кредитами : збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. 2016. № 2. С. 132–143.

229. Тришак Л. С., Савчин Л. М. Кредитний менеджмент : практикум з курсу. Івано-Франківськ, 2017. 81 с.

230. Макаренко Ю. П., Оніщенко І. С. Теоретичні аспекти системи управління проблемною заборгованістю в банках. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 1. С. 18–23.

231. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>.

232. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : Постанова Правління Національного банку України № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18> (дата звернення: 30.10.2020).

233. Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова Правління Національного банку України № 64 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18> (дата звернення: 10.01.2021).

234. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Правління Національного банку України № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01> (дата звернення: 10.12.2020).

235. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : Постанова Правління Національного банку України № 361 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v03615> (дата звернення: 30.10.2020).

236. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III [зі змін. та доп.]. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0946-05> (дата звернення: 04.11.2020).

237. Кульбаба Д. П. Систематизація підходів до сутності та видів кредитного ризику комерційних банк. *Науковий блог Національний університет «Острозька академія»*. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2018/%D1%81%D0%B8%D> (дата звернення: 18.11.2020).

238. Ніколаєнко Ю. В. Економічна сутність кредитного ризику в банківській сфері: особливості і проблеми. *Економіка та держава*. 2015. Випуск № 12. С.42–45.

239. Сало І. В., Криклій О. А. Фінансовий менеджмент банку : навч. посіб. *Університетська книга*. Суми. 2007. 314 с.

240. Криклій О. А., Маслак Н. Г. Управління кредитним ризиком банку : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ». 2008. 86 с

241. Дубова С. Е. Анализ рискообразующих факторов в системе управления рисками *Финансы и кредит*. 2006. № 7. С. 38–46.

242. Бугель Ю. Напрями удосконалення сучасних методів управління банківським кредитним портфелем. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 2 (27). С. 157.

243. Фаюра Н.сД., Яременко В. В. Сутність та фактори виникнення кредитних ризиків. *Фінанси*. URL: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2011/v2/NV-2011-V2_61.pdf (дата звернення: 30.10.2020).

244. Верхуша Н. П. Механізм управління кредитним ризиком банку : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/51294/7/Verkhusha_Mekhanizm_upravlinnia_kredytным_ryzykom.pdf (дата звернення: 30.10.2020).

245. Верхуша Н. П. Сутність кредитного ризику банку та його фактори. *Вісник Української академії банківської справи*. 2011. № 2. С. 67–73.

246. Петрушенко Я. Р. Управління кредитним ризиком як запорука безпеки кредитної діяльності банку. *Електронне фахове видання «Ефективна економіка»*. 2018. № 6.

247. Бондарчук М. К., Алексєєв І. В., Кльоба Л. Г. Банківська система : навч. посіб. Львів, Ліга-Прес. 2017. 246 с.

248. Подчесова В. Ю. Управління кредитним ризиком банк : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Суми, 2009. 19 с.

249. Дзюблюк О. В., Прийдун Л. М. Кредитний ризик і ефективність діяльності банк : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2015. 295 с.

250. Прокопенко І. Ф. Основи банківської : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2005. 410 с.

251. Про організацію формування та обігу кредитних історій : Закон України від 15.09.2020 № 891-IX [зі змін. та доп.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-15#Text> (дата звернення: 25.03.2020)

252. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.2001 № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z105001?lang=ru> (дата звернення: 25.03.2020).

253. Кредитний ризик комерційного банку / В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський, Я. С. Наконечний,

Г. І. Великоіваненко : навч. посіб. Київ : Знання КОО, 2000. – 251 с.

254. Швець О. В. Сутність кредитного ризику і підходи щодо його визначення та оцінювання URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20131\(99\)/sep20131\(99\)_407_ShvetsOV.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20131(99)/sep20131(99)_407_ShvetsOV.pdf) (дата звернення: 25.11.2020).

255. Швець О. В. Методичні підходи до оцінки якості контролю кредитного ризику банку. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2017. № 27. С. 269–274.

256. Про затвердження Положення про Кредитний реєстр Національного банку України : Постанова Правління Національного банку України № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18> (дата звернення: 25.11.2020).

257. Верхуша Н. П. Сутність кредитного ризику банку та його фактори. URL: http://masters.donntu.org/2013/iem/voloxina/library/31_03_04.pdf (дата звернення: 25.11.2020).

258. Principles for the Management of Credit Risk: Consultative paper issued by the Basel Committee on Banking Supervision. Issued for comment by 30 November 1999. Basel, July 1999. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs54.pdf>.

259. Eugenia Bondarenko, Olena Zhuravka, John O. Aiyedogbon, Ologunla Emmanuel Sunday and Vita Andrieieva (2020). Structural modeling of the impact of bank nonperforming loans on the banking sector: the Ukrainian experience. *Banks and Bank Systems*, 15(2), 67–78. doi:10.21511/bbs.15(2).2020.07.

260. Fedir Zhuravka, Olena Zhuravka and Eugenia Bondarenko (2020). Voluntary health insurance as a source of funding for the health care system: the world's experience and Ukraine. *Insurance Markets and Companies*. 11(1). 61–80. doi:10.21511/ins.11(1).2020.07

261. Журавка О. С., Пахненко О. М., Сухомлин А. А. Дослідження концентрації та конкуренції на страховому

ринку України. *Вісник Сумського державного університету*. Серія Економіка. 2019. № 1. С. 26–35.

262. Журавка О. С., Верхогляд А. С. Нормативно-правове забезпечення страхової медицини в Україні. *25 років становлення Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ: славетна історія та горизонти майбутнього* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 лютого 2020 року, м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми : Ельдорадо, 2020. С. 339–342.

263. Журавка О. С., Лихина Д. С. Страхова медицина: її необхідність, значення та перспективи впровадження в Україні. *Розвиток економіки та менеджменту в умовах інтеграційних процесів* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 12 жовтня 2019 р.). Київ : Київський економічний науковий центр, 2019. С. 89–92.

264. Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України : монографія / І. О. Школьник, Т. А. Васильєва, С. В. Леонов та ін. ; за ред. д-ра екон. наук проф. І. О. Школьник, д-ра екон. наук проф. І. І. Рекуненка. Суми : Сумський державний університет, 2017. 343 с.

265. Dekhtyar Nadiya, Valaskova Katarina, Deyneka Olga and Pihul Nataliya (2020). Assessment of the level of local budget financial decentralization: Case of Ukraine. *Public and Municipal Finance*, 9(1), 34–47. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09\(1\).2020.04](http://dx.doi.org/10.21511/pmf.09(1).2020.04).

266. Dekhtyar N. A., Deyneka O. V., Pihul N. G. Optimization of government expenditures structure in conditions of implementation of social and economic reforms in Ukraine (2019). *Bulletin of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*. Volume 2, Number 378, P. 88–92. <https://doi.org/10.32014/2019.2518-1467.44>

ДОДАТОК А

Таблиця А.1 – Система результативних показників для ОЕБП відповідно до Методики [26]

Назва БП	
«Надання загальної середньої освіти загальноосвітніми навчальними закладами, спеціалізованими школами, ліцеями, гімназіями, колегіумами»	«Утримання та навчально-тренувальна робота комунальних дитячо-юнацьких спортивних шкіл»
Група та назва показника	
Затрат	
Кількість закладів (за ступенями шкіл), усього: I–III ступенів; I–II ступенів	Кількість дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розрізі їхніх видів (ДЮСШ)
Кількість класів (за ступенями шкіл), усього: I–III ступенів; I–II ступенів	Обсяг витрат на утримання дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розрізі їхніх видів (ДЮСШ)
Середньорічна кількість ставок педагогічного персоналу	Обсяг витрат на проведення навчально-тренувальної роботи дитячо-юнацькими спортивними школами в розрізі їхніх видів
Середньорічна кількість ставок адмінперсоналу, за умовами оплати віднесених до педагогічного персоналу	Обсяг витрат на забезпечення участі учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розрізі їхніх видів (ДЮСШ) у регіональних спортивних змаганнях
Середньорічна кількість ставок спеціалістів	Кількість штатних працівників дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розрізі їхніх видів (ДЮСШ)
Середньорічна кількість ставок працівників	
Усього – середньорічна кількість ставок (штатних одиниць)	зокрема тренерів
Продукту	
Кількість осіб серед дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яким буде виплачуватись одноразова грошова допомога під час працевлаштування	Середньорічна кількість учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розрізі їхніх видів (ДЮСШ)

Продовження таблиці А.1

Назва БП	
«Надання загальної середньої освіти загальноосвітніми навчальними закладами, спеціалізованими школами, ліцеями, гімназіями, колегіумами»	«Утримання та навчально-тренувальна робота комунальних дитячо-юнацьких спортивних шкіл»
Ефективності	
Діто-днів відвідування	Середні витрати на утримання однієї дитячо-юнацької спортивної школи в розрізі їхніх видів (ДЮСШ)
	Середньомісячна заробітна плата працівника дитячо-юнацької спортивної школи в розрізі їхніх видів (ДЮСШ)
	Середні витрати на навчально-тренувальну роботу в дитячо-юнацьких спортивних школах у розрізі їхніх видів (ДЮСШ) у розрахунку на одного учня
	Середні витрати на забезпечення участі одного учня дитячо-юнацьких спортивних шкіл у розрізі їхніх видів (ДЮСШ) у регіональних спортивних змаганнях
Якості	
Кількість днів відвідування	Кількість підготовлених у дитячо-юнацьких спортивних школах майстрів спорту України / кандидатів у майстри спорту України
	Кількість учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл, які здобули призові місця в регіональних спортивних змаганнях
	Збільшення кількості учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл порівняно з минулим роком

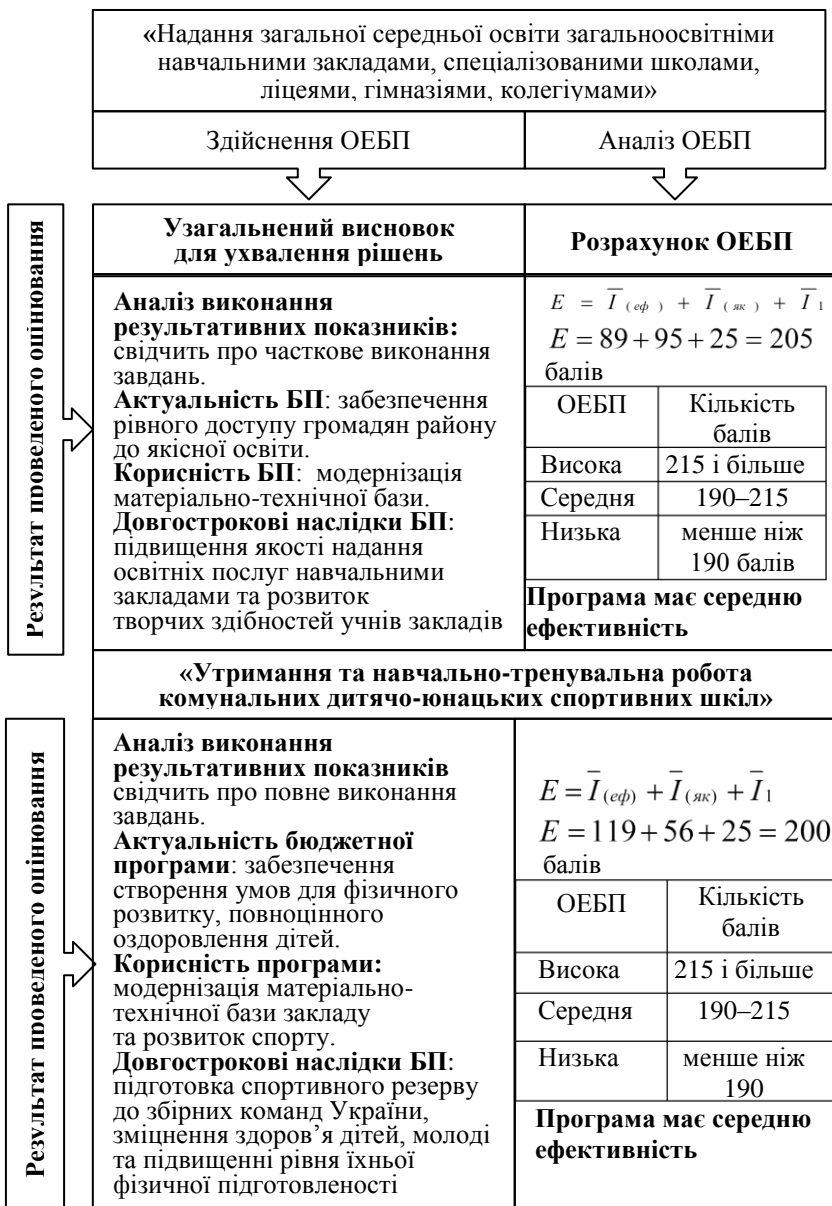

Рисунок А.1 – Результати порівняльної ОЕБП

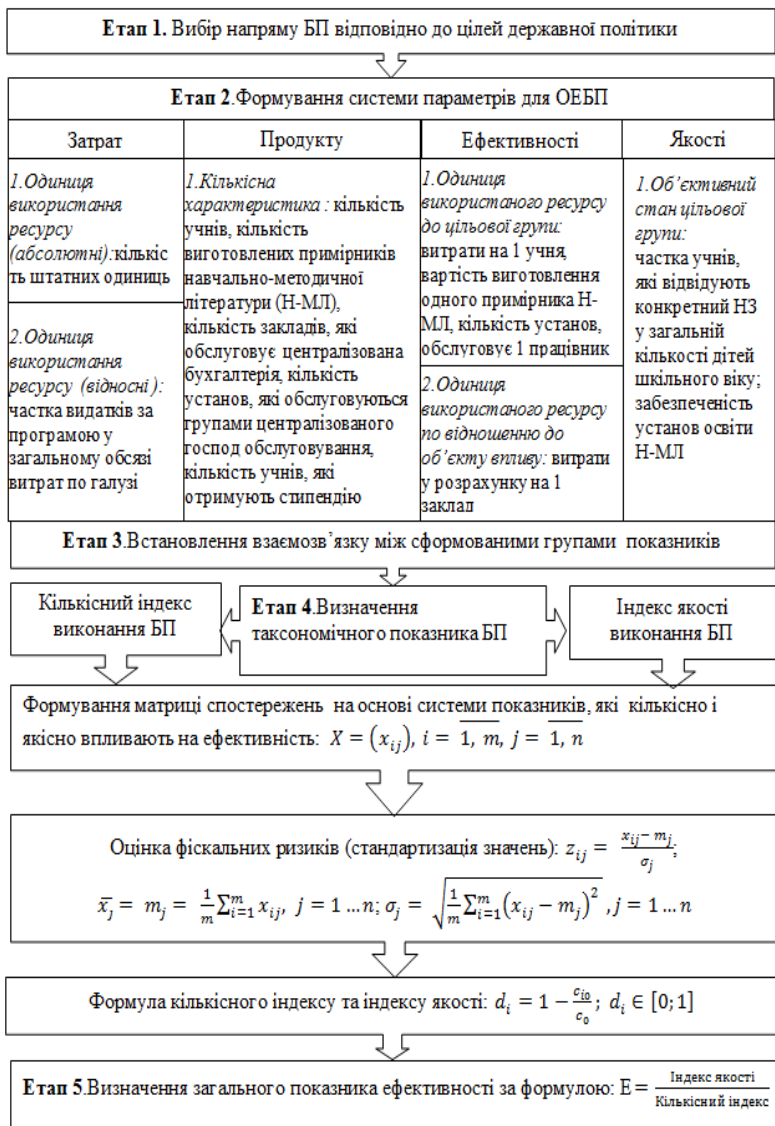

Рисунок А.2 – Науково-методичний підхід до ОЕБП місцевих бюджетів

Таблиця А.2 – Значення системи параметрів оцінювання БП у галузі «Освіта»

Назва програми	Кількісні показники			Якісні показники		
	Затрат		Продукту	Ефективності		Якості
	Одиниця використання ресурсу в натуральному виразі (абсолютні), од.	Одиниця використання ресурсу у натуральному виразі (відносні), %	Кількісна характеристика цільової групи, од.	Одиниця використаного ресурсу щодо цільової групи, грн	Одиниця використаного ресурсу щодо об'єкта впливу, тис. грн	Стан цільової групи, %
Надання загальної середньої освіти загальноосвітніми навчальними закладами (зокрема школою – дитячим садком)	370,76	75,70	2 305,00	10 079,13	968,02	0,99
Надання загальної середньої освіти вечірніми (змінними) школами	2,15	0,20	23,00	2 308,70	53,10	0,01
Надання позашкільної освіти позашкільними закладами освіти, заходи із позашкільної роботи з дітьми	5,00	19,70	967,00	6 255,22	6 048,80	0,41
Методичне забезпечення діяльності навчальних закладів та інші заклади в галузі освіти	10,10	1,80	210,00	15,00	541,50	82,00
Централізоване ведення бухгалтерського обліку	18,00	1,90	31	2,00	590,80	0,00
Здійснення централізованого господарського обслуговування	7,00	0,50	3,00	3,00	163,20	0,00
Інші освітні програми	0,00	0,20	8,00	100,00	0,00	0,00
Надання допомоги дітям-сиротам і дітям ,позбавленим батьківського піклування , яким виповнюється 18 років	0,00	0,10	9,00	1 620,00	0,00	0,00

Таблиця А.3 – Стандартизовані значення (z_{ij}) кількісних показників ефективності бюджетної програми

Назва програми	Кількісні показники			Віддалення від точки z_0		
	x_1	x_2	x_3	Відстань кожної точки до еталону (c_{ij})	Відношення відстані до максимального можливого відстані в досліджуваній сукупності (d_{ij}^*)	Таксономічний показник (d_{ij})
Надання загальної середньої освіти загальноосвітніми навчальними закладами (в т.ч. школою-дитячим садком)	0,0219	0,1037	0,0032	0,1267	0,8813	0,1187
Надання загальної середньої освіти вечірними (змінними) школами	-0,0034	-0,0202	-0,0007	0,0039	0,0270	0,9730
Надання позашкільної освіти позашкільними закладами освіти, заходи із позашкільної роботи з дітьми	-0,0032	0,0118	0,0009	0,0323	0,2244	0,7756
Методичне забезпечення діяльності навчальних закладів та інші заклади в галузі освіти	-0,0028	-0,0176	-0,0004	0,0046	0,0318	0,9682
Централізоване ведення бухгалтерського обліку	-0,0023	-0,0174	-0,0007	0,0050	0,0349	0,9651
Здійснення централізованого господарського обслуговування	-0,0031	-0,0197	-0,0007	0,0040	0,0278	0,9722
Інші освітні програми	-0,0035	-0,0202	-0,0007	0,0039	0,0271	0,9729
Надання допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, яким виповнюється 18 років	-0,0035	-0,0204	-0,0007	0,0039	0,0271	0,9729
Тип показника	-	-	+	Максимально можлива відстань від еталону ($c_0=0,1437$)		
Координати вектору «еталону» (z_{0j})	-0,0035	-0,0203	0,0031			

Таблиця А.4 – Стандартизовані значення якісних показників ефективності бюджетної програми

Назва програми	Кількісні показники			Віддалення від точки z_0		
	x_4	x_3	x_6	Відстань кожної точки до еталону (c_{0j})	Відношення відстані до максимально можливої відстані в досліджуваній сукупності (d_j^*)	Таксономічний показник (d_j)
Надання загальної середньої освіти загальноосвітніми навчальними закладами (в т.ч. школою-дитячим садком)	0,0006	0,0000	-0,0129	0,1107	0,5342	0,4658
Надання загальної середньої освіти вечірніми (змінними) школами	0,0000	-0,0003	-0,0142	0,1120	0,5407	0,4593
Надання позашкільної освіти позашкільними закладами освіти, заходи із позашкільної роботи з дітьми	0,0003	0,0014	-0,0137	0,1115	0,5380	0,4620
Методичне забезпечення діяльності навчальних закладів та інші заклади в галузі освіти	-0,0002	-0,0001	0,0978	0,0017	0,0083	0,9917
Централізоване ведення бухгалтерського обліку	-0,0002	-0,0001	-0,0142	0,1120	0,5407	0,4593
Здійснення централізованого господарського обслуговування	-0,0002	-0,0002	-0,0142	0,1120	0,5407	0,4593
Інші освітні програми	-0,0002	-0,0003	-0,0142	0,1120	0,5407	0,4593
Надання допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, яким виповнюється 18 років	-0,0001	-0,0003	-0,0142	0,1120	0,5407	0,4593
Тип показника	+	+	+	Максимально можлива відстань від еталону ($c_0=0,2072$)		
Координати вектору «еталону» (z_{0j})	0,0006	0,0014	0,0978			

ДОДАТОК Б

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ»

Таблиця Б.1 – Теоретичні підходи щодо визначення категорії «місцевий бюджет»

Автор	Визначення
М. Смірнов [146]	Це сукупність завдань, доручених місцевим органам влади, та сукупність ресурсів, які є в їхньому розпорядженні для виконання поставлених перед ними завдань
Г. Поляк [144]	Це сукупність економічних відносин, що сприяють територіальному перерозподілу національного доходу держави та забезпечують формування фінансової бази місцевих рад
О. Сунцова [147]	Це сукупність економічних відносин, що виникають у зв'язку з утворенням та використанням фондів грошових засобів місцевих органів влади у процесі перерозподілу національного доходу з метою забезпечення розширеного відтворення та задоволення соціальних потреб суспільства
Ю. Воробйов, І. Когут [136]	Система грошових відносин, що виникають між суб'єктами фінансової системи на мікро- та макrorівнях із приводу формування, розподілу та використання ресурсів місцевих бюджетів, заснованих на забезпеченні фінансової стійкості та виконання умов їхньої фінансової безпеки
О. Василик, К. Павлюк [134]	Фонди фінансових ресурсів, призначені для реалізації завдань і функцій, що покладаються на органи місцевого самоврядування
І. Чікіта [148]	Відображають систему економічних відносин, які складаються в суспільстві з приводу утворення децентралізованих фондів грошових коштів, їхнього розподілу та використання для надання суспільних благ на місцевому (локальному) рівні
Д. Ковалевич [140]	Відображають сферу економічних відносин, пов'язані з формуванням, розподілом, перерозподілом і використанням централізованих грошових коштів і призначені для соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць

Продовження таблиці Б.1

Автор	Визначення
Ю. Пасічник [143]	Форма існування реальних, об'єктивно зумовлених розподільчих відносин, що виконують специфічне призначення – задоволення потреб у фінансових ресурсах як суспільства загалом, так і його адміністративно-територіальних одиниць
Є. Балацький [131]	Відображає обумовлену адміністративно-територіальним поділом і устроєм бюджетної системи держави сферу економічних відносин, які ідентифікуються в процесі формування, розподілу, перерозподілу та використання централізованих грошових коштів, що акумулюються в розпорядженні органів місцевої влади і призначені для соціально-економічного розвитку конкретних регіонів країни та підвищенню добробуту населення
О. Ніколаєва [142]	Сукупність економічних відносин, які сприяють територіальному перерозподілу національного доходу країни та забезпечують створення фінансової бази місцевих рад
Н. Сивульська [145]	Сукупність економічних відносин між територіальною громадою, з одного боку, державою, юридичними особами, фізичними особами та іншими бюджетами, з іншого боку, з приводу утворення та використання фонду грошових коштів, у якому концентрується частина ВВП, що спрямовується на виконання власних і делегованих повноважень; складається у формі балансу доходів і витрат, включає загальний і спеціальний фонди і фонд розвитку
О. Василик [134]	Збалансовані розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються і витрачаються на відповідній території
О. Кириленко [138]	Правовий акт, згідно з яким виконавчі органи влади отримують легітимне право на розпорядження певними фондами грошових ресурсів; план(кошторис) видатків і доходів; економічна категорія
А. Гнатовська [137]	Багатогранне та різнопланове поняття, сутність якого полягає у здійсненні фінансового забезпечення завдань і функцій, поставлених перед органами місцевого самоврядування; місцеві бюджети є об'єктами міжбюджетних відносин, що містять у собі податки і збори, міжбюджетні трансферти, кошти бюджетів сіл, селищ і міст, які об'єднуються для виконання власних повноважень

Продовження таблиці Б.1

Автор	Визначення
Н. Чікіта [149]	З одного боку – інструмент реалізації владних повноважень у межах певної територіальної одиниці, з іншого – є необхідною ланкою суспільного перерозподілу для максимального задоволення інтересів громадян у процесі економічних відносин та політичної взаємодії
С. Юрійчук [150]	Сукупність фінансово-економічних відносин, що виникають у процесі перерозподілу валової доданої вартості регіону з метою формування та використання фінансових ресурсів територіальних громад, спрямованих на економічне зростання адміністративно-територіальних одиниць і підвищення добробуту населення.
А. Брязкало [132]	Обумовлена адміністративним поділом і бюджетним устроєм держави сфера економічних відносин суспільства, пов'язаних із формуванням, розподілом і використанням централізованих грошових фондів, що є в розпорядженні місцевих органів влади і призначених для соціально-економічного розвитку конкретних регіонів держави
Бюджетний кодекс України [133]	Бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Водночас бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їхніх об'єднань, селищ, міст (зокрема районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом і перспективним планом формування територій громад

ДОДАТОК В
ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ЩОДО ТРАКТУВАННЯ
СУТНОСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ
БАНКІВСЬКОГО СЕГМЕНТА

Таблиця В.1 – Понятійний апарат щодо трактування сутності фінансової безпеки банківського сегмента

Автор	Визначення
«Фінансова безпека банківської установи / банку»	
О. І. Барановський [175]	Сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненню банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, у якому він функціонує
А. О. Єпіфанов, Т. М. Болгар [176, 177]	Стан банківських установ, що характеризується збалансованістю і стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, його здатністю досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку
Д. А. Артеменко [178]	Комплекс заходів із досягнення максимально можливої платоспроможності та стійкості комерційного банку, ліквідності його балансу, ефективної структури капіталу й найбільш прибуткових напрямів його вкладень, що одержують унаслідок чіткому стратегічному та тактичному плануванню, аналізу, та запобігання загрозам фінансового характеру. Сутність фінансової безпеки банку полягає в забезпеченні організаційно-управлінських, режимних, технічних і профілактичних заходів, що гарантують якісний захист прав і інтересів банку, зростання статутного капіталу, підвищення ліквідності активів, забезпечення зворотності кредитів, схоронність фінансових і матеріальних цінностей

Продовження таблиці В.1

Автор	Визначення
В. Я. Вовк [179]	Такий стан банку, що характеризується здатністю протистояти можливим зовнішнім і внутрішнім загрозам банківської діяльності для забезпечення нормального функціонування та розвитку в умовах дестабілізуючого впливу навколишнього середовища та захищеності фінансових інтересів зацікавлених сторін (власників, клієнтів, працівників, керівництва, держави), а основною метою безпеки банку є забезпечення конкурентоспроможності як окремого банку, так і банківської системи загалом на ринку банківських послуг і недопущення можливості отримання збитків або втрати частини прибутків унаслідок реалізації внутрішніх і зовнішніх загроз
Н. М. Наточєєва [180, 181]	Динамічна характеристика системи елементів, взаємодія яких дозволяє формувати позитивні фінансові потоки розвитку комерційного банку й акцентує увагу на фінансовій безпеці ресурсної, кредитної, інвестиційної та інституціональної складових комерційного банку
Н. Г. Євченко, О. А. Криклій [182]	Такий фінансовий стан банку, який характеризується збалансованістю системи фінансових показників, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток банку в поточному та наступних періодах
О. І. Хитрін [183]	Динамічний стан, за якого він юридично і технічно здатний виконувати і реально виконує властиві йому функції; забезпечує стійкий захист життєво важливих соціально-економічних інтересів громадян, господарських суб'єктів, суспільства та держави від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз; має потенціал як для кількісного, так і для якісного зростання і має у своєму розпорядженні механізми для реалізації цього потенціалу
С. О. Дмитров [184]	Захист фінансових інтересів банку, його фінансової стійкості і середовища, у якому він функціонує

Продовження таблиці В.1

Автор	Визначення
О. О. Коковіхіна [185]	Під фінансовою безпекою банку йдеться про рівень захисту його стабільного функціонування від внутрішніх і зовнішніх загроз, підгрунтам чого є певний стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку
О. В. Горалько [186]	Сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини, попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненням банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, у якому він функціонує
«Фінансово-економічна безпека банку»	
О. І. Барановський [175]	Сукупність охорони комерційної та банківської таємниці; забезпечення стану найкращого використання ресурсів щодо запобігання загрозам комерційних банків і створення умов стабільного, ефективного функціонування й максимізації прибутку
В. І. Ярочкін [187]	Стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечують реалізацію основних інтересів і пріоритетних цілей банку, захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов функціонування
«Фінансова безпека банківського сектору»	
Р. Гриценко [188]	Такий стан, коли фінансова стабільність чи репутація не може бути підірвана цілеспрямованими діями певної групи осіб і організацій або фінансовою ситуацією, що складається всередині чи зовні банківської системи
Р. С. Вовченко [189]	Певний стан (банківської системи як такої, найкращого використання її ресурсів), що характеризується забезпеченням фінансової стабільності банківської системи чи банків; запобігання загрозам та усунення збитків від негативного впливу на банківську систему; складова фінансової безпеки країни; здатність інститутів влади і банківської системи загалом забезпечувати стійкий розвиток банківського бізнесу й ефективне виконання банками їхніх економічних функцій

Продовження таблиці В.1

Автор	Визначення
М. Д. Лесечко, Я. Й. Малик, С. Д. Гелей, Л. М. Стрельбицька [190]	Безпека банківської системи України – це такий стан чинних правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, який відображає рівень захищеності державою кредитно-фінансових відносин між суб'єктами банківської діяльності та гарантує стійке функціонування всієї банківської системи України; забезпечує можливість повної реалізації і захист життєво важливих фінансових та економічних інтересів держави, суспільства й особи; унеможливує або максимально обмежує деструктивні наслідки від зовнішніх і внутрішніх загроз, недосконалості зовнішньоекономічної, внутрішньогосподарської та бізнесової діяльності

Таблиця В.2 – Ренкінг фінансової надійності банків України [193]

№ пор.	Банк	Fin Score	Чисті активи, млн грн	Прибуток, млн грн	Депозити, млн грн	Кредити, млн грн	Імовірність несприятливих фінансових наслідків	Фінансова стійкість
1	ІНГ Банк України	A/3,46	13 955	312	8 808	6 417	Низька	Висока
2	ОТП БАНК	A/3,13	55 510	1 513	44 171	25 458	Низька	Висока
3	СІТІБАНК	A/3,13	31 021	1 033	27 090	2 601	Низька	Висока
4	ПРИВАТБАНК	A/3,09	352 321	21 279	281 899	58 259	Низька	Висока
5	КРЕДОБАНК	A/3,08	23 088	392	16 031	13 313	Низька	Висока
6	Ідея Банк	A/3,06	4 760	77	3 675	3 760	Низька	Висока
7	Дойче Банк ДБУ	A/3,05	2 791	7,41	2 360	215	Низька	Висока
8	ПРОКРЕДИТ БАНК	A/3,01	26 435	412	17 729	18 955	Низька	Висока
9	Райффайзен Банк Аваль	A/2,99	106 124	31 21	84 059	44 373	Низька	Висока
10	КРЕДІ АГРИКОЛЬ БАНК	A/2,96	47 832	680	39 529	25 736	Низька	Висока
11	ПРАВЕКС-БАНК	A/2,95	6 822	-125,5	4 784	2 308	Низька	Висока
12	УкрСиббанк	A/2,93	67 124	1 005	57 211	21 988	Низька	Висока

Продовження таблиці В.2

№ пор.	Банк	Fin Score	Чисті активи, млн грн	Прибуток, млн грн	Депозити, млн грн	Кредити, млн грн	Імовірність несприятливих фінансових наслідків	Фінансова стійкість
10	КРЕДІ АГРИКОЛЬ БАНК	A/2,96	47 832	680	39 529	25 736	Низька	Висока
11	ПРАВЕКС БАНК	A/2,95	6 822	-125,5	4 784	2 308	Низька	Висока
12	УкрСиббанк	A/2,93	67 124	1 005	57 211	21 988	Низька	Висока
13	АЛЬФА-БАНК	B/2,83	82 950	810	67 713	41 530	Помірна	Хороша
14	ПРЕУС БАНК	B/2,83	3 292	1,69	2 191	1 671	Помірна	Хороша
15	УКРГАЗБАНК	B/2,77	157 440	685	140 795	42 812	Помірна	Хороша
16	ОЩАДБАНК	B/2,74	228 459	4 736	182 615	63 048	Помірна	Хороша
17	Укресімбанк	B/2,7	175 736	-2 246	96 863	51 650	Помірна	Хороша
18	ПУМБ	B/2,45	73 123	2 061	58 185	34 593	Помірна	Хороша
19	УНІВЕРСАЛ БАНК	B/2,38	26 056	409	22 569	15 024	Помірна	Хороша
20	А-БАНК	B/2,38	8 525	154	7 121	6 533	Помірна	Хороша
21	СБЕРБАНК	B/2,23	29 481	609	5 625	10 447	Помірна	Хороша
22	ТАСКОМ БАНК	B/2,19	22 229	224	16 444	14 702	Помірна	Хороша
23	БАНК ВОСТОК	C/2,14	13 826	95	11 916	7 086	Середня	Задов.
24	Південний	C/2,13	31 123	257	21 962	17 612	Середня	Задов.
25	БАНК КРЕДИТ ДНІПРО	C/2,1	9 366	18	7 978	3 036	Середня	Задов.
26	МТБ БАНК	C/2,08	6 874	73	5 453	3 075	Середня	Задов.
27	ПЕРШИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК	C/2,08	1 626	13	1 193	471	Середня	Задов.
28	КБ «ГЛОБУС»	C/2,07	3 995	119	2 879	1 860	Середня	Задов.
29	Полтава-банк	C/2,01	2 962	32	2 076	1 082	Середня	Задов.
30	АКБ «Львів»	C/1,98	4 110	38	2 669	2 577	Середня	Задов.
31	КБ АКОРДБАНК	C/1,88	4 176	6,24	3 097	1 693	Середня	Задов.
32	БАНК АЛЬЯНС	C/1,85	5 149	50	3 735	2 940	Середня	Задов.
33	МІБ	C/1,84	3 429	5,6	2 713	1 254	Середня	Задов.

Продовження таблиці В.2

№ пор.	Банк	Fin Score	Чисті активи, млн грн	Прибуток, млн грн	Депозити, млн грн	Кредити, млн грн	Імовірність несприятливих фінансових наслідків	Фінансова стійкість
34	ІНДУСТРИАЛ- БАНК	C/1,83	4 115	118	2 429	2 128	Середня	Задов.
35	БАНК ФОРВАРД	C/1,82	2 407	-5,17	1 932	1 549	Середня	Задов.
36	БАНК ІНВЕСТИЦІЙ І ЗАОШАДЖЕНЬ «КІІВ»	C/1,78	3 893	26	3 152	2 002	Середня	Задов.
37	КЛІРИНГОВИЙ ДІМ	D/1,72	2 668	18	1 913	1 205	Висока	Незадов.
38	МЕГАБАНК	D/1,67	9 448	14	6 774	6 543	Висока	Незадов.
39	Промінвестбанк	D/1,53	7 220	-652,1	33	4 009	Висока	Незадов.

ДОДАТОК Г

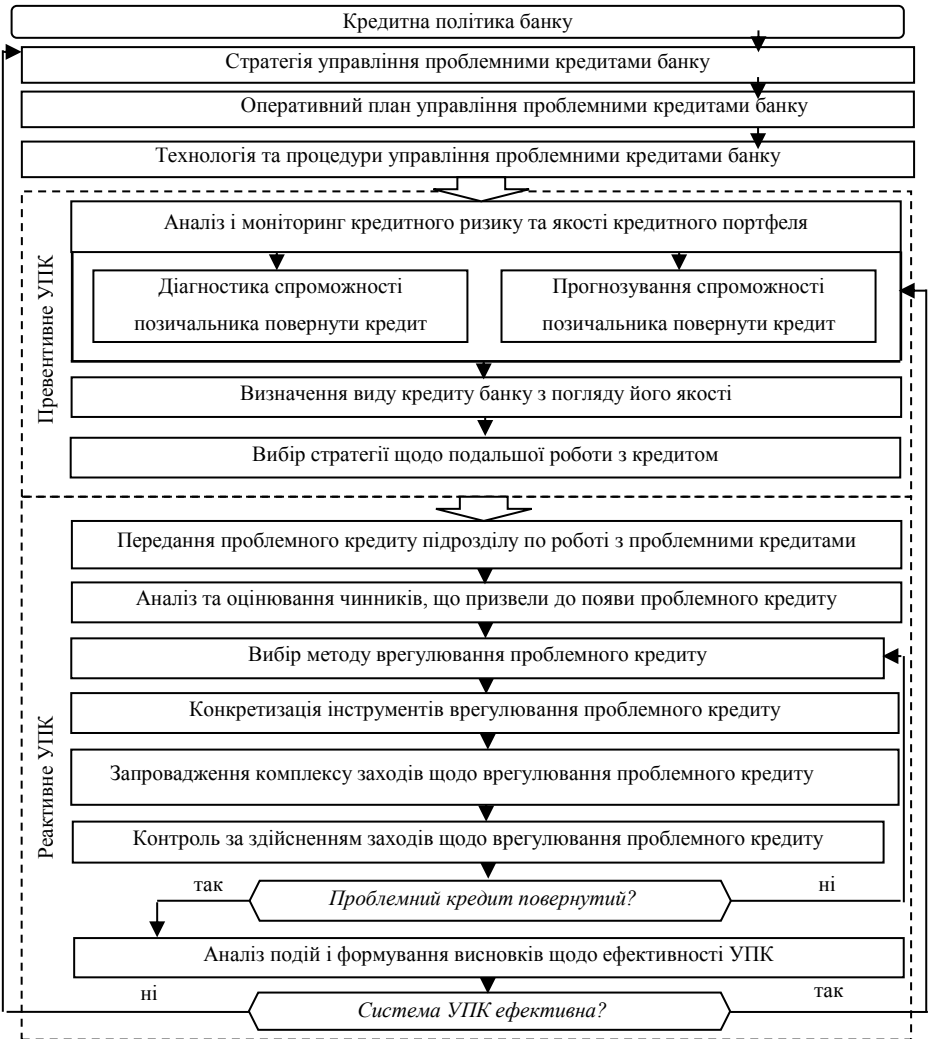

Рисунок Г.1 – Управління проблемними кредитами банку

Рисунок Г.2 – Методи та інструменти врегулювання проблемних кредитів банку

ДОДАТОК Д

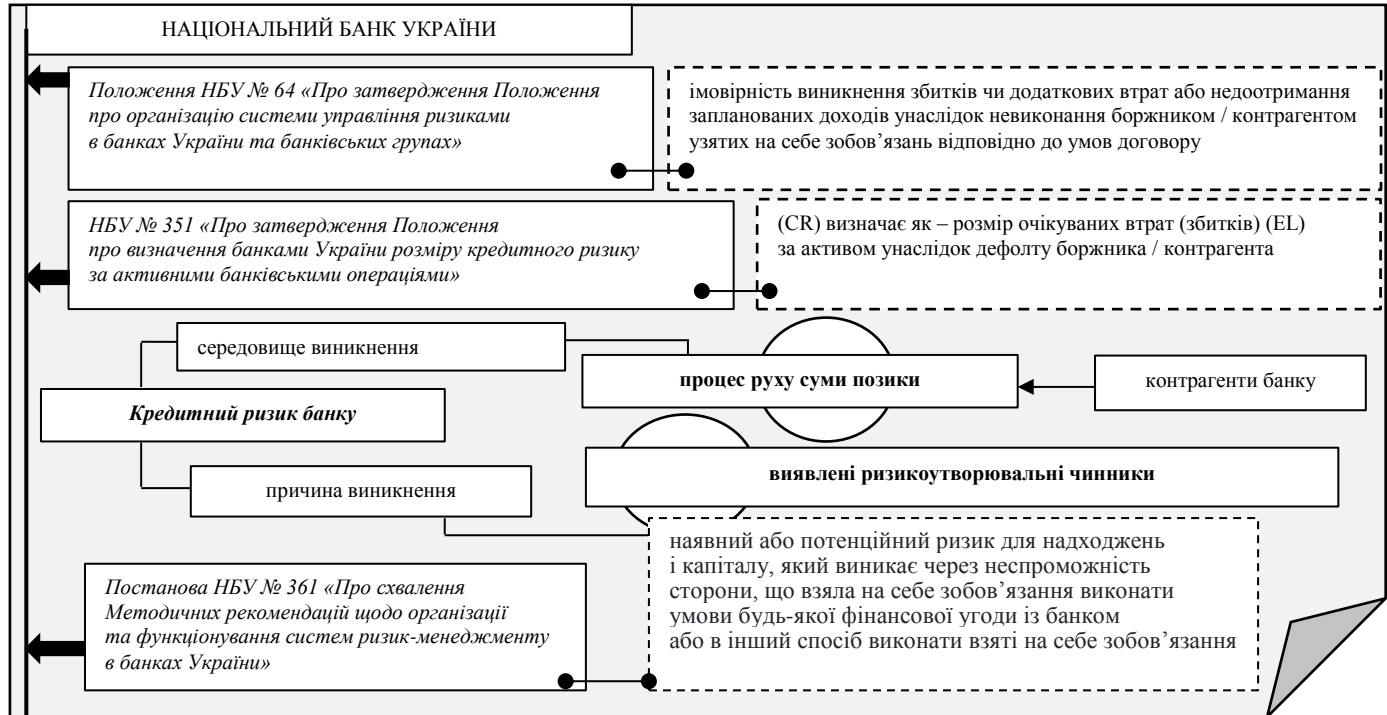

Рисунок Д.1 – Сутність, середовище та причини виникнення кредитного ризику банку [233, 232, 235, 237]

Наукове видання

Гриценко Лариса Леонідівна,
Боярко Ірина Миколаївна,
Васильєва Тетяна Анатоліївна та ін.

**ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ
ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Монографія

За загальною редакцією доктора економічних наук,
професора Л. Л. Гриценко

Художнє оформлення обкладинки Є. В. Нікітюка
Редактори: І. О. Кругляк, Н. М. Мажуга
Комп'ютерне верстання Є. К. Бондаренко

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 22,09. Обл.-вид. арк. 21,86. Тираж 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.